

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA

xalqaro ilmiy-metodik jurnal

6(8)
2023

ISSN 2181-3787
E-ISSN 2181-3795

“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA”
xalqaro ilmiy-metodik jurnal

«ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ»
международный научно-методический журнал

“PEDAGOGICAL ACMEOLOGY”
international scientific-methodical journal

№6(8) 2023

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2023-yil 5-maydagi 337-qarori bilan **07.00.00 - tarix, 13.00.00 - pedagogika, 19.00.00 - psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruruiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal haqida
Jurnalga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan ommaviy axborot vositasi davlat ro‘yxatidan o‘tkazilganligi to‘g‘risida 1672 raqamli guvohnoma berilgan.

“Pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnali

“Pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnaliga taqdim etilgan ilmiy maqolalarga qo‘yiladigan asosiy talablar falsafa doktori (PhD), fan doktori (DSc) dissertatsiyalarining asosiy ilmiy natijalarini xalqaro standartlar va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Oliy attestatsiya komissiyasi to‘g‘risidagi Nizom” talablari, shu jumladan elektron ilmiy-texnik jurnallarga qo‘yiladigan talablar tizimi hisoblanadi.

«Педагогическая акмеология» международный научно-методический журнал

Основные требования к научным статьям, представляемым в международном научно-методическом журнале «Педагогическая акмеология» являются научные труды, рекомендованные для публикации основных научных результатов докторских (PhD), (DSc) диссертаций в соответствии с международными стандартами и «Положением о Высшей аттестационной комиссии» при Кабинете Министров Республики Узбекистан, в частности требования к электронным научно-техническим журналам.

About the magazine

“Pedagogical akmeology” international scientific-methodical journal

The main requirements for scientific articles submitted to the international scientific-methodical journal "Pedagogical akmeology" are scientific publications recommended for the publication of the main scientific results of doctoral (PhD), (DSc) dissertations in accordance with international standards and the "Regulation on the Higher Attestation Commission" Under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including from templates in the system of requirements for electronic scientific and technical journals.

Muassislar: "Sadridin Salim Buxoriy" MCHJ "Durdona" nashriyoti,
Buxoro davlat pedagogika instituti

Tahririyat manzili: O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy

Web-sayt: www.paresearchjournal.uz

Bosh muharrir:

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Bosh muharrir o'rinbosari:

Husenova Aziza Sharipovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul kotib:

Bafayev Muhiddin Muhammadovich, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIR HAY'ATI:

Muqimov Komil Muqimovich, O'zR FA akademigi, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abdullayeva Barno Sayfiddinovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G'arbiy Universitet, Bolgariya)

Madzigon Vasiliy Nikolayevich, akademik, pedagogika fanlari doktori, professor (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Kiyev)

Maksimenko Sergey Dmitriyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Kiyev)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Kozubsov Igor Nikolayevich, pedagogika fanlari doktori, dotsent (Kiyev, Ukraina)

Mustafa Said Arslon, filologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)

Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

To'xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori, dotsent

Muhitdinova Xadicha Sobirovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Niyozmetova Roza Hasanovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Sobirova Maxbuba Yusupdjanovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

O'rayeva Darmonoy Saidaxmedovna, filologiya fanlari doktori, professor

Raximov Sharof Amonovich, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Rasulov To'lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Axmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bo'taboyev Muhammadjon To'ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ibragimova Gulsanam Nematovna, pedagogika fanlari doktori, dotsent

Kadirov Xayot Sharipovich, pedagogika fanlari doktori, dotsent

Jalilova Saboxat Xalilovna, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

Atabayeva Nargis Batirovna, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Muxtorov Erkin Mustafoyevich, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

Jumaniyozova Muhabbat Husenovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Farmonova Shabon Muhamadovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

Qo'ldoshev Rustambek Avezmurodovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

MUNDARIJA

07.00.00 - TARIX 6

Abdinabiyev Hikmatilla Ehsanovich. O'zbekistonning eng yangi tarix masalalari bo'yicha markazining tashkil etilishi va faoliyati 6

13.00.00 - PEDAGOGIKA FANLARI 10

Dilova Nargiza Gaybullayevna. Bo'lajak o'qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlashda ta'lim uzviyligini ta'minlovchi tamoyillar..... 10

Alijon Ro'ziqulovich Hamroyev. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida o'quvchini faollashtirish metodikasi 15

G'ayrat Muhammedovch Salimov. Maktabgacha ta'lim muassasalarida harakat faolligining turli shakllaridan foydalanish 19

Jumaniyozova Muhabbat Xusinovna. Ona tili ta'limi mashg'ulotlarida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning metodik jihatlari..... 25

Husenova Aziza Sharipovna. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida blum taksonomiyasining amaliy ahamiyati 29

Tog'ayeva Umida Shavqi qizi. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvning dolzarb muammolari 33

Baymuradov Radjab Sayfitdinovich. Yosh mutaxassisni shakllantirishda o'qituvchi-murabbiyning o'rni..... 37

Yuldasheva Mashxura Muzafarovna. Qadriyatli yondashuvlar asosida talabalarining fuqarolik pozitsiyasi va bag'rikenglik tafakkuri texnologiyalarini shakllantirish..... 42

Sirojov Qilich Ochilovich. Nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishning metodik asoslari..... 47

Raximova E'tibor Rustamovna. Muloqot borasidagi dastlabki fikrlarning yuzaga kelishi..... 52

Baxtiyorova Mahliyo, Ganjayeveva Maftuna. 3-sinf ona tili darslarida ta'limiy o'yinlardan foydalanish orqali o'quvchilarning fonetik-grammatik tushunchalarini shakllantirish 58

Xolmuradova Jamila Irmetovna. Yordamchi so'zlar turkumini o'qitishda didaktik o'yinli darslarning ahamiyati 62

Bazarov Sobirjon Bektashevich. O'zbek romanlarida motivlar rang-barangligi..... 67

Кучимов Маъруф Кучимович. Повышение качества обучения студентов вуза методом внедрения экспертной оценки компетенций 71

Boynazarova Sayyora Ruzikulovna. O'qituvchilarda biologiya faniga doir kasbiy kompetensiyani shakllantirish va tarmoqlash 76

Badalov Dilmurod Abdixalilovich. Boshlang'ich ta'lim sohasida boshqaruv tizimiga logistik yondashish 80

Abduqodirov Jasur Baxtiyor o'g'li. Fizika fanining optika bo'limiga doir nostandart masalalar yechish metodikasini takomillashtirishning nazariy jihatlari 86

To'raboyeva Muqaddas Yoqubjanovna. Ona tili ta'limida o'quvchilarining tafakkur tezligini shakllantirish yo'llari..... 91

Ma'rufjonova Rohila Lutfulla qizi. Maktabgacha yoshdagi (5-7) yoshli bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish..... 96

K.R.Badalov. Darsni ratsional tashkil etish yo'llari 104

Ережепов Ислам Юсупович. Значение физического воспитания для дошкольников 108

Allamberganova Baxargul Xudaybergenovna, Duysenbayeva Nilufar Rashidovna. Ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari 112

Hikmatov Akmal Sadulloyevich. Tibbiyot xodimlarida ijtimoiy -kommunikativ kompetensiyaning o'rni va ahamiyati 115

Жуманиязова Тамара Адамбаевна. Социально-педагогическая характеристика занятий художественной гимнастикой	119
Ikromov Oybek Ibrogimovich. Talabalar хотirasining xorijiy tillarni o'rganish sharoitidagi individual - tipologik xususiyatlari	123
Якупбаев Алишер Алымбаевич. Педагогические аспекты гуманизации спортивной подготовки в вольной борьбе.....	127
Шаниязов Рашид Жанабаевич. Роль теории физического воспитания и физической культуры в системе наук	131
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI.....	135
Ro'ziqulov Faxriddin Rasulovich. Nikoh-oila munosabatlarida bolalar tarbiyasining o'ziga xos ijtimoiy – psixologik xususiyatlari.....	135
Qodirov Obid Safarovich. O'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishining empirik o'rganish tahlili	140
Ostanov Shuhrat Sharifovich. O'smirlik davrining ijtimoiy-psixologik muammolari va destruktiv xulq-atvorning ijtimoiy psixologik xususiyatlari.....	144
Djumaniyozova Muxayya Xusinovna. Talabalar o'quv motivatsiyasini rivojlanishi - psixologik muammo sifatida.....	148
Rustamov Shavkat Shuxratovich. Ta'lim jarayonida talabalarning innovatsion kompetentligini takomillashtirishning psixologik xususiyatlari	154
Ro'ziyev Umar Muzafarovich. O'spirinlarda ijtimoiy fobiya holatlarining diagnostikasi.....	158
Элмуратова Айсулув Усаховна. Психологические закономерности изучения механизмов психологической защиты у спортсменов	166
Mamirova Feruza Sulaymonovna. Talaba yoshlarning psixologik yetuk inson bo'lib rivojlanishiga ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'siri	171
Ismoilova Asilpashsha Rojabovna. Tafakkur psixologiyasi: nazariyalar va ilmiy yondashuvlar	177
Rahmatova Nasiba Sobirovna. Shaxsda irodaviy boshqaruv namoyon bo'lishining yosh va jins xususiyatlariga bog'liq o'zgarishi.....	184
Jumabayev Timur Jalgasbayevich. Sportchilarni musobqaga psixologik tayyorlash jarayonida umumiy va maxsus psixologik tayyorgarlik asoslari.....	189
Sayitova Umida Hikmatillo qizi. Talabalarda internetga tobelikning diagnostik tahlili.....	192
Уразимбетова Марджина Султамуратовна. Методика обучения детей плаванию брассом.....	195
Ahmedov Farhod Furqatovich. Ichki ishlar xodimlarida muloqotning ijtimoiy-psixologik kompetentlik bilan bog'liqligi.....	199
Kalillayeva Ulbosin Ayapbergenovna. Deviant xulq-atvorli o'smirlarda kasb tanlash muammosi.....	203
Казакбаева Гулмира Узакбай кизи, Эрежепова Шахсанем Абат кизи. Социально-педагогические особенности формирования психологической устойчивости в личности спортсмена	208
Sherjanova Nodira Alisherovna. O'smirlik davrida empatik xususiyatlarning namoyon bo'lishi	213
Султамуратов Джумамурат. Педагогико-психологическая характеристика спортсменов, занимающихся спортом дзюдо	217
Sa'dullayeva Moxinur G'ulomjon qizi. Ta'lim jarayonida psixologik zo'ravonlikning namoyon bo'lishi.....	221

Abdinabiyev Hikmatilla Ehsanovich
Termiz shahri. O'zbekiston
habdinabiyev@gmail.com

O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIX MASALALARI BO'YICHA MARKAZINING TASHKIL ETILISHI VA FAOLIYATI

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada O'zbekistonning eng yangi tarix masalalari bo'yicha markazining tashkil etilishidan maqsad, uning vazifalari va tashkil etilgandan hozirgi vaqtgacha bo'lgan davrdagi faoliyati haqida ma'lumot berilgan.*

***Kalit so'zlar:** O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz, O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha Jamoatchilik kengashi, O'zbekiston eng yangi tarixining dolzarb masalalari.*

ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE CENTER FOR CONTEMPORARY HISTORICAL ISSUES OF UZBEKISTAN

***Abstract.** This article provides information about the goals of creating the Center for Contemporary History of Uzbekistan, its tasks and activities from the time of its creation to the present.*

***Key words:** Coordination and Methodological Center for the Contemporary History of Uzbekistan, Public Council for the Contemporary History of Uzbekistan, topical issues of the contemporary history of Uzbekistan.*

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕНТРА НОВЕЙШИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ УЗБЕКИСТАНА

***Аннотация.** В данной статье представлена информация о целях создания Центра новейшей истории Узбекистана, его задачах и деятельности со времени его создания и по настоящее время.*

***Ключевые слова:** Координационно-методический центр по вопросам новейшей истории Узбекистана, Общественный совет по новейшей истории Узбекистана, актуальные вопросы новейшей истории Узбекистана.*

Kirish. Davlatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng tarix fanini yanada chuqur o'rganib, izchillik va xolisona yoritish uchun Fanlar Akademiyasi tarkibida bir qancha tarix masalalari bilan shug'ullanuvchi ilmiy-tadqiqot markazlari tashkil etilganligini alohida e'tirof etish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning qaroriga, asosan Jamoatchilik kengashining ishchi organi sifatida tashkil etilgan edi. Tarixini zamonaviy nazariy-metodologik, fanlararo yondashuvlarga, tarixiylik va xolislik tamoyillariga asoslangan holda tizimli o'rganishni tashkil etish, O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha dolzarb muammolarni ishlab chiqish, shuningdek, buyuk tarixiy-madaniy merosga ega bo'lgan va jahon sivilizatsiyasining rivojiga ulkan hissa qo'shgan o'zbek xalqining tarixiy o'tmishi va bugungi kuniga baho berishda bir yoqlama yondashuvlarga, aqidaparastlikka yo'l qo'ymaslik ishlarini muvofiqlashtirish, demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning "o'zbek modeli" mohiyati va mazmunini, jamiyatda barqarorlikni, millatlararo

totuvlik va diniy bag'rikenglikni saqlash bo'yicha keng ko'lamli ishlarni, hozirgi dunyoda O'zbekistonning roli va o'rnini chuqur o'rganish va yaqqol ochib berish, ilmiy, o'quv, o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini tayyorlash va chop etish ishlarini muvofiqlashtirish, ularda O'zbekistonning eng tarixini umumjahon va mintaqaviy jarayonlar bilan, shuningdek, hozirgi O'zbekiston hududida shakllangan xalqlar va davlatlar sivilizatsiyasining tarixiy-madaniy merosi bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqishni ta'minlash, O'zbekistonning tarixi bo'yicha ilmiy, o'quv va o'quv-metodik adabiyotlar, o'quv dasturlari monitoringini olib borish, ushbu sohada ilmiy-tadqiqot, o'quv-metodik ishlarning sifatini yaxshilash bo'yicha takliflarni ishlab chiqish va joriy etish, fuqarolarda tarixiy xotira, milliy o'zlikni anglash, yuksak ma'naviyat, xalqning tarixiy an'analari, madaniy merosiga hurmat, mamlakatimiz mustaqillikka erishganligining buyuk tarixiy ahamiyatini anglash kabi fazilatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini, shu jumladan, ommaviy axborot vositalari orqali oshirib borishga ko'maklashish kabi bir qator ustuvor vazifalar yuklatilgan bo'lib hozirgi kunda ushbu vazifalar bilan shug'ullanib kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston tarixi bo'yicha zamonaviy chet el ilmiy va o'quv adabiyotlarini o'rganishga yo'naltirilgan tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish, hozirgi O'zbekistonning tarixiy o'tmishi, sotsial-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy rivojlanishi, mamlakatda olib borilayotgan demokratik islohotlar to'g'risidagi xolis axborotni keng xalqaro jamoatchilikka yetkazish maqsadida faoliyati qaytadan tashkil qilindi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2789-sonli qaroriga muvofiq Markaz Fanlar akademiya tasarrufiga o'tkazilib, Fanlar akademiyasi huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha Jamoatchilik kengashining ishchi organi etib tashkil etildi. Unga quyidagi asosiy vazifalar yuklanadi: jamoatchilik kengashi faoliyatini ilmiy-metodik ta'minlash, O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganish bo'yicha dolzarb masalalarni ishlab chiqishni tashkillashtirish, ilmiy-tadqiqot, o'quv-metodik ishlarning sifatini yaxshilash chora-tadbirlari tizimini tayyorlash va amalga oshirish, o'quv, ilmiy-metodik adabiyotlarni tayyorlash va chop etish, shuningdek, Jamoatchilik kengashiga yuklangan boshqa vazifalarni bajarish, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan birgalikda O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha o'quv, o'quv-metodik adabiyotlar yaratish yuzasidan tanlovlar o'tkazishda ishtirok etish, davlat ilmiy-texnika dasturlari doirasida O'zbekistonning eng yangi tarixi tadqiqotlari bo'yicha ilmiy-texnika loyihalari tanlovlarini vazifalari ro'yxatiga kiritish uchun takliflar ishlab chiqish hamda ularni ko'rib chiqish uchun O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligiga kiritish, O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganishning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish yuzasidan tadqiqotlar olib borish, har yili ushbu sohada tadqiqotlar va ta'lim berish darajasini oshirishga, zamonaviy O'zbekiston, uning tarixiy o'tmishi to'g'risidagi ishonchli axborotni xalqaro jamoatchilikka yetkazishga yo'naltirilgan, O'zbekiston eng yangi tarixining dolzarb masalalari bo'yicha o'tkaziladigan xalqaro va respublika konferensiya va seminarlari ro'yxatini belgilangan tartibda ishlab chiqish kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi.

Ilm-fanni davlat va xususiy sektor tomonidan ham qo'llab-quvvatlash yildan yilga ortib bormoqda 2025-yilga qadar ilm-fanni umumiy moliyalashtirish hajmida ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga xususiy sektor tomonidan ajratiladigan mablag'lar ulushini amaldagi 8 foizdan 20 foizga, 2030-yilgacha esa 30 foizga yetkazish belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 30-iyundagi "O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzurida O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha Jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 3105-sonli qarori bilan Markaz Fanlar akademiyasi huzurida o'z faoliyatini boshladi.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz O'zbekistonning eng yangi tarixini tadqiq etish va o'qitish samaradorligini, mazkur sohada ilmiy, o'quv-metodik adabiyotlar, ma'naviy-ma'rifiy ishlar sifatini oshirishga ko'maklashish maqsadida tashkil etilgan hamda

8 jamoatchilik asosida faoliyat yurituvchi idoralarda ilmiy-muvofiqlashtirish va maslahat organi maqomidagi O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha Jamoatchilik kengashining ishchi organi hisoblanadi. "O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari" jurnalini "O'zbekistonning eng yangi tarixining dolzarb masalalari" nomi bilan belgilangan tartibda qayta ro'yxatdan o'tkazilib sohaga doir ma'lumotlar bilan to'ldirildi.

Markazni bosma va kitob mahsulotlari tarixiy, huquqiy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy nashrlar nazorat nusxalarini bepul oladigan tashkilotlar ro'yxatiga kiritildi. Markaz o'z faoliyati doirasida xorijiy mamlakatlarning ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va xalqaro jamg'armalar bilan hamkorlik qilib, "O'zbekiston eng yangi tarixining dolzarb masalalari" jurnalini nashr qildi. Jurnalda O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida sodir bo'lgan tarixiy voqea va jarayonlarga bag'ishlangan, ularning mazmun-mohiyatini yorituvchi tahliliy materiallarni e'lon qilib kelmoqda. Shuningdek, nashrda eng yangi tarixni tadqiq etishning xorij tajribasini o'rganish masalalari ham o'rin oladi. Maqolalar tadqiqotchilar, o'qituvchilar va talabalarga O'zbekistonning eng yangi tarixini o'rganishga ilmiy-metodik jihatdan ko'mak beradi, fanlar sohasida olib borilayotgan hamda XX– XXI asrlarda O'zbekiston va xorij mamlakatlari ijtimoiy-siyosiy rivojlanishining dolzarb masalalari bilan bog'liq fundamental tadqiqotlarning natijalari chop etiladi. Shuningdek, yosh tadqiqotchilarni sohaga jalb etish maqsadida ularning o'rtacha yoshini 45ga 2030-yilga kelib 39ga yetkazish belgilab berilgan.

Markaz O'zbekistonning eng yangi tarixining dolzarb masalalari bo'yicha xalqaro va respublika konferensiyalari, seminarlarni tashkil qiladi hamda o'tkazib kelmoqda, o'quv, ilmiy-metodik adabiyotlar chop etyapti, Markazda Tarix bo'yicha ma'naviy-ma'rifiy va o'quv-metodik adabiyotlarni ekspertizadan o'tkazish, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish va o'quv, ilmiy-metodik adabiyotlarni tayyorlash; O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha xorijiy tadqiqotlar monitoringi va tahlili bo'limlari faoliyat yuritadi. 2025-yilga qadar ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar sohasidagi texnologik innovatsiyalarga xarajatlarning umumiy hajmida tashkilotning o'z kuchi bilan bajarilgan texnologik innovatsiyalarga xarajatlarning ulushini 3,5 baravarga, 2030-yilgacha esa 9 baravarga oshirish belgilangan. "Poytaxt" biznes markazida "Markaziy Osiyodagi etnosiyosiy jarayonlar umumjahon sotsiomadaniy vaziyati kontekstida" mavzusida davra suhbat o'tkazilib mavzuga doir fikrlar almashinilgan edi. Mazkur tadbir Konrad Adenauer jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti va O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz tomonidan tashkil etildi, davra suhbat davomida O'Z FA Tarix instituti katta ilmiy xodimi Rinat Shig'abdinov "O'zbekiston diasporalari tarixiga doir (tatar va boshqird diasporalari misolida)" mavzusida ma'ruza qildi. Shuningdek, tarix fanlari nomzodi Alisher Sobirovning "O'zbekistondagi etnosiyosiy vaziyatning yangi palitrası", t.f.n Shuhrat Muxamedovning "O'zbekiston mintaqaviy kesimidagi etnomadaniy jarayonlar (Buxoro viloyati misolida)" hamda f.f.n. Ravshan Nazarovning "Etnosiyosiy va sotsiomadaniy jarayonlardagi zamonaviy jahon tendensiyalari"ga bag'ishlangan ma'ruzalari tinglandi. 2017-yilning 15-sentabr kuni O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi-metodik markazda Vivekananda xalqaro fondi vakili doktor Rashmini Koparkar (Hindiston) bilan birgalikda "Eng yangi tarix sohasida hamkorlik istiqbollari" mavzusida davra suhbat o'tkazilib, davra suhbatida Hindistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan zamonaviy munosabatlari haqida fikr almashildi, eng yangi tarixni o'rganish sohasida hamkorlik qilish, jumladan, qo'shma konferensiyalar, seminarlar, davra suhbatlarini o'tkazish masalalari muhokama qilindi. 2018-yilning 26-fevralda O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi-metodik markazda O'zbekiston-Rossiya hamkorligiga oid davra suhbat tashkil etildi. Tadbirda O'zR FA Tarix instituti, Rossiyaning birinchi Prezidenti B.N.Yelsin nomidagi Ural federal universiteti hamda Toshkentdagi Rossiya fan va madaniyat markazi vakillari qatnashdi. Davra suhbat davomida O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi-metodik markaz direktori, t.f.d., prof. M.A.Raximov, O'zR FA Tarix instituti direktori, t.f.d. R.M.Abdullayev, f.f.n. R.R.Nazarov tomonidan O'zbekistonning Rossiya bilan hamkorlik munosabatlari yangi bosqichga ko'tarilganligi va u yanada rivojlanib borayotganligi ta'kidlandi. Ural Federal universitetidan

qatnashayotgan t.f.n., dots. R.T.Ganiyev, f.f.n. K.Pogorelskiy Rossiyada, umuman, jahonda Ipak yo'li brendi katta qiziqish uyg'otayotganligini qayd etishar ekan, fan va ta'lim sohasida ham hamkorlikni yanada kengaytirish zarurati haqida fikr-mulohazalar. bildirishdi. Ilmiy tashkilotlarda faoliyat ko'rsatayotgan ilmiy darajali tadqiqotchilarning o'rtacha yoshi 51 yoshni tashkil etayotganligi yoshlarni ilm-fanga jalb etmoqda. Albatta yoshlarni ilm-fanga yo'naltirish bugungi kunning eng dolzarb masalasi hisoblanadi. Shu o'rinda "Bizning vazifamiz - to'plangan tajriba va ilg'or xalqaro amaliyotga suyangan holda, o'zimizning taraqqiyot va yangilanish modelimizni qat'iy amalga oshirishdan iborat. Shu borada prezidentimizning yaqin va o'rta muddatga belgilangan marralarga erishish uchun qat'iyat bilan harakat qilishimiz zarur degan fikrlari o'rnlidir. Jamiyatada ilm-fan qanchalik tez taraqqiy etsa shuncha jamiyatning olg'a borish jarayoni shuncha tezlashadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, markazning tashkil etilishi bilan birgalikda tarix fanida o'z yechimini kutayotgan muammolarni yechishga qaratilgan ilmiy seminarlar konfrensiyalar chaqirilmoqda, markaz faoliyatida ham tizimli o'zgarishlar amalga oshirilganligini ko'rib o'tdik. Ilm-fanning rivojlanishining asosiy bosqichi sifatida davlatimiz 2017-yildan keyingi davrda ilm-fanni yuksaltirishning yangi davri bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Yuritilayotgan islohotlarning mohiyati ham ilm-fan, ta'lim tizimidagi tarkibiy o'zgarishlarga alohida e'tibor qaratilganini ko'rishimiz mumkin, albatta bu islohotlar o'z samarasini bermoqda.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. // O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq.T."O'zbekiston" NMIU. 2016 y.20- bet
2. Oliy va o'rta maxsus ta'limini tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risidagi 2012-yil 27-yanvardagi PQ-1694
3. Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida 2017-yil 7-fevral PQ-2789 son.
4. Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.

Dilova Nargiza Gaybullayevna
Buxoro davlat universiteti professori

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI SHAXSLARARO MUNOSABATLARGA TAYYORLASHDA TA'LIM UZVIYILIGINI TA'MINLOVCHI TAMOYILLAR

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlashda ta'lim uzviyligini ta'minlovchi tamoyillar, ularning ahamiyati, mazmuni va o'ziga xos jihatlari, Uzluksiz ta'lim jarauoni sifatini oshirishda zamonaviy o'qituvchi oldida qo'yilgan talablar, o'qituvchining o'zini-o'zi rivojlantirish va o'z ustida ishlash kompetentligini oshirishning dolzarbligi, o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi shaxslararo munosabatlarni samarali tashkil yetish orqali ta'lim sifatiga yerishish hamda yegallangan bilimlar natijadorligini kafolatlashda o'qituvchining o'quvchilarning kompetentsiularini xolisona baholash mahoratining muhimligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, shaxslararo munosabatlar, pedagogik tamoyillar, ijtimoiy jamiyat, o'zaro munosabat, ijtimoiy faoliyat, bilim, kompetentsiya, strategiya, rasmiy va norasmiy, diagnostik, umumiy yondashuv, baholash, usul, o'quv faoliyati.

ПРИНЦИПЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К МЕЖЛИЧНОСТНЫМ ОТНОШЕНИЯМ

Аннотация. В статье представлены принципы, обеспечивающие преемственность образования при подготовке будущих педагогов к межличностным отношениям, их значение, содержание и специфика, современные подходы к повышению качества процесса непрерывного образования, требования, предъявляемые к учителю, актуальность повышения компетентности педагога в саморазвитии и работе над собой, в нем говорится о важности умения учителя объективно оценивать компетенции учащихся в достижении качества образования путем эффективной организации межличностных отношений между учителем и учениками и гарантии эффективности приобретенных знаний.

Ключевые слова: будущий учитель, межличностные отношения, педагогические принципы, социальное общество, взаимодействие, социальная деятельность, знания, компетентность, стратегия, формальный и неформальный, диагностический, общий подход, оценка, метод, учебная деятельность.

PRINCIPLES FOR ENSURING EDUCATIONAL INTEGRITY WHEN PREPARING FUTURE TEACHERS FOR INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Annotation. In the article, the principles that ensure educational continuity in the preparation of future teachers for interpersonal relationships, their importance, content and specifics, the requirements set before the modern teacher in improving the quality of continuing education jarauo, the relevance of increasing the competence of the teacher for self-development and work on himself, the importance of the teacher's skill in impartially assessing students' competencies is discussed in the provision of an effective organization of interpersonal relations between the teacher and students to the quality of education, as well as in guaranteeing the consequentiality of acquired knowledge.

Keywords: future teacher, interpersonal relations, pedagogical principles, social society,

interaction, social activity, knowledge, competence, strategy, formal and informal, diagnostic, general approach, assessment, method, educational activities. **11**

Mamlakatimizda asosiy e'tiborni eng katta investitsiya bo'lgan sifatli ta'limga qaratish, zamonaviy ta'lim-tarbiya berish orqali o'quvchilarda erkin va kreativ fikrlash, jamoada ishlay olish va muloqot qilish ko'nikmalari hamda hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish muhim strategik vazifa hisoblanadi. Ushbu vazifani to'laqonli bajarish bugungi ta'lim tizimi zimmasiga katta ma'suliyat yuklaydi.

Uzluksiz ta'lim jarayoni sifatini oshirish zamonaviy o'qituvchi oldida bir qator talablarni qo'yadi. Bu talablarni bajarishda o'qituvchining o'zini-o'zi rivojlantirish va o'z ustida ishlash kompetentligi ham muhim ahamiyatga egadir.

Bo'lajak o'qituvchi zamonaviy ta'lim jarayonini tashkil etar ekan, o'z kasbiy mahoratini oshirish rejasini tuza olishi, kasbiy rivojlanishiga oid manbalarni izlashi va aniqlay olishi, o'zi faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasasi ehtiyojlaridan kelib chiqib kasbiy malakasini oshirish bo'yicha o'quvlarni tanlay olishi va ularda ishtirok etish, AKT va global tarmoq resurslaridan foydalangan holda doimiy tarzda o'z kasbiy malakasini rivojlantirishi, boshqaruv usullari, ta'lim va axborot texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanishga oid innovatsiyalar bilan tanishib borishi, kasbiy faoliyatini takomillashtirishda turli texnologiyalardan foydalanishi, o'z kasbiy bilim va mahoratini oshirish hamda takomillashtirishda kollegial forumlardagi muhokamalarda ishtirok etishi uning pedagogik mahorati va kasbiy kompetentligini oshib borishida yordam beradi.

Zero, o'qituvchi zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida yuz berayotgan turli o'zgarishlarga, yangilanish jarayonlariga tez, oson moslasha olishi, ta'limdagi yangi yondashuv va strategiyalarni qabul qilishi, ularni egallash hamda o'zining kasbiy amaliyotiga joriy eta olishi, o'ziga, o'quvchilar jamoasiga, ota-onalarga va jamiyatga nisbatan mas'uliyatli bo'lishi, yuqori marra va standartlarni belgilashi, ularga erishishi, ta'lim jarayonining markaziga o'quvchini qo'yishi va har bir o'quvchining o'zlashtirishi, sifatli ta'lim olishi bo'yicha mas'uliyatni zimmasiga olish shart hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi shaxslararo munosabatlarni samarali tashkil etish orqali ta'lim sifatiga erishish hamda egallangan bilimlar natijadorligini kafolatlashda o'qituvchining o'quvchilarning kompetensiyalarini xolisona baholash mahorati ham yana bir muhim shartlaran biri hisoblanadi.

O'qituvchining o'quvchilardagi fanga oid va tayanch kompetensiyalarni egallash darajalarini xolisona baholash mahorati quyidagilarda o'z aksini topadi:

o'quvchilar bilimlari va kompetensiyalarini baholashning turli strategiyalaridan, ya'ni rasmiy va norasmiy, diagnostik va umumiy yondashuvga asoslangan baholash usullaridan foydalana olishi;

o'quvchilarning o'quv faoliyatini, bilim va kompetensiyalarini baholashga qaratilgan turli usul va vositalarni tanlay olishi;

baholashni ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida tan olishi, u orqali o'quvchilar bilan teskari aloqani o'rnatish;

o'quvchilar o'zini baholashi, o'quvchilar boshqa o'quvchilarni baholashi va o'qituvchi tomonidan baholash yondashuvlaridan keng foydalanishi;

o'quvchilarning kompetensiyalarini baholash natijalarini tahlil qilish va ushbu tahlillar asosida pedagogik amaliyotga o'zgartirishlar kiritish va o'zining pedagogik faoliyatidagi keyingi qadamlarni belgilashi;

ota-onalarni o'quvchilarning o'zlashtirishini ko'rsatuvchi baholash natijalari bilan o'z vaqtida tanishtirib borish kabilar.

O'quv jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan do'stona muloqotga kirisha olishida o'quvchilarning jismoniy, ijtimoiy va intellektual rivojlanish qonuniyatlarini bilishi va bu qonuniyatlardan kelib chiqib o'quvchilarning ta'lim olish sifatini oshirishga qaratilgan turli strategiya, texnologiya va metodlardan foydalana olishi, o'quvchilarning qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda ularning ta'limiy ehtiyojlarini qondirishda ta'lim berishning differentsiallashtirilgan

12 yondashuvlaridan foydalana olishi, ta'lim mazmuni va strategiyalarini tushunishini namoyish qila olishi, DTS, o'quv dasturlari va baholash me'zonlarini inobatga olgan holda dars rejalarini tuza olishi va ularni amalga oshira olishi, o'quvchilarda kehadigan kognitiv jarayonlarni yaxshi bilishi, ta'lim oldidagi dolzarb maqsadlarni qo'ya olishi va ularni amalga oshirishning samarali vazifalarini belgilay olishi, turli ta'lim yondashuvlari, strategiyalari, texnologiya va metodlarini tushunishi va farqlay olishi, o'quvchilarda ijodiy fikrlash, muammolarni hal eta olish va bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan turli ta'lim yondashuvlari, strategiyalari, texnologiya va metodlaridan foydalana olishi, ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb etishning turli strategiyalarini bilishi, sinfni boshqarish va o'quvchilar o'rtasida turli tadbirlarni tashkil eta olishi, fan yo'nalishlari bo'yicha o'qitishning joriy qilingan texnik-didaktik vositalarini bilishi, o'quv xonalari, fan kabinetlari va laboratoriyalarining namunaviy jihozlanish normativlarini bilishi va ulardan samarali foydalana olishi, tegishli jihoz, vosita va didaktik materiallardan foydalangan holda o'quv mashg'ulotlarini mahorat bilan o'tkazish kabi pedagogik kompetentsiyalarga ega bo'lishi talab etiladi.

O'qituvchi va o'quvchilar orasida ijodkorlikka yo'naltirilgan pedagogik muloqotni o'rnatishda undagi kommunikativ kompetentsiyaning rivojlanganligi ta'lim sifatini oshirishning yana bir muhim omillaridan biridir.

Ya'ni o'qituvchidagi o'quvchilarning sinfdagi faoliyatini qo'llab-quvvatlashda verbal va noverbal usullardan foydalanish, fikr bildirish, tuzatishlar kiritish, olqishlash, savollar berish, ularning fikrlarini hurmat qilishni namoyish etishi, shaxslararo munosabatlarni o'rnatishga qaratilgan o'quvchini qo'llab-quvvatlash, unga motivatsiya berish, unga do'st bo'la olish, uning qiziqishlariga e'tiborli bo'lish, quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olish, ta'lim – tarbiya jarayonida o'zaro do'stona munosabatlarga asoslangan do'stona muhitni tashkil eta olish, o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan uzviy hamkorlik qila olish, bilim berishni amaliyot bilan bog'lagan holda muammoli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalana olish, o'quvchilar orasida sog'lom raqobatga asoslangan muhitni yarata olish kabi kompetensiyalar kelajakda o'quvchilarning hayotiy ko'nikmalarga ega bo'lishlarida muhim ahamiyatga egadir.

Bugungi globollashuv jarayonida jamiyat rivojlanishini sifatli ta'limsiz tassavvur etib bo'lmay qoldi. Har qanday sohadagi asosiy e'tibor muayyan yo'nalish bo'yicha zamonaviy va eng yangi bilimlarga ega bo'lishga qaratilmoqda.

Uzluksiz ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini samarali tashkil etish – ularning o'quv jarayonlariga ijodiy yondashuv va novatorlik, kommunikabellik va hamkorlik, moslashuvchanlik kabi kasbiy ko'nikmalariga ega bo'lishi bilan baholanadi. Bu esa, o'quvchilarning jahon standartlari talablariga javob bera oladigan kadrlar bo'lib yetishishida yaqindan yordam beradi.

O'qituvchining dars jarayonini tashkil etishdagi ijodiy yondoshuvi va undagi novatorlik sifatlari o'quv va mehnat faoliyatida ijodkorlik, ixtirochilik ko'nikmalarini namoyon qilish, yangi g'oyalarni rivojlantirish, qo'llash va boshqalarga yetkaza olish, muammolarni hal eta olish, tanqidiy fikrlash, murakkab vaziyatlarda qaror qabul qila olish, axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, turli nuqtai-nazarlarga aniqlik kirituvchi muqobil yechimga olib keluvchi savollarni qo'yish, masala va muammolarni hal etishda hamda savollarga javob topishda axborotlarni strukturalash, tahlil qilish va umumlashtirish da namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilar bilan o'zaro do'stona munosabatlarga kirishishda o'qituvchining kommunikabellik va hamkorlik qilish ko'nikmalari asosida uning g'oya va fikrlarni og'zaki, yozma tarzda aniq va lo'nda ifoda etish, o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar jamoalarida samarali faoliyat yurita olish, o'zaro hamkorlikdagi faoliyatda mas'uliyatni bo'lisha olish kabi fazilatlarga ega ekanligi muhim hisoblanadi.

O'qituvchidagi moslashuvchanlik kompetensiyasi unga yuklatilgan turli xil mas'uliyatlarga moslashish, notanish sharoitlarda ham o'zini tuta olish, tashabbuskorlik va mustaqillikni qo'lga olish, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ehtiyojlarini belgilay olish, ularning bilim darajalarini kengaytirish va yangi tajribaga ega bo'lish maqsadida o'quv dasturi doirasidan chiqa olish, pedagogik ko'nikmalardan professionallik darajasiga ko'tarishda shaxsiy tashabbus ko'rsatish, mustaqil ravishda vazifalarni belgilay olishi va hal eta olish, vaqtdan samarali

foydalanish va ish yuklamasini boshqara olish, butun hayoti davomida ta'lim olishni namoyish eta olishga egaligi bilan baholanadi.

Natijada, o'qituvchi va o'quvchi orasidagi shaxslararo munosabatlarga kirisha olishda o'qituvchidagi quyidagi samaradorlik ko'nikmlari muhim ahamiyat kasb etadi:

yuklatilgan vazifalarni o'z vaqtida sifatli bajarish uchun yuqori standart va maqsadlarni belgilash va ularga erishish;

tirishqoqlilik va ijobiy axloqiy fazilatlarni namoyon eta olish (masalan, punktuallilik);

boshqaruvchanlik, liderlik va mas'uliyatlilik;

umumiy maqsadga erishish yo'lida o'quvchilar va ota-onalarning kuchli jihatlaridan foydalana olish;

o'z imidjiga ega bo'lish, namuna ko'rsata olish, halollik va axloqiy normalarni namoyish eta olish kabilar.

Ijtimoiy jamiyat taraqqiyotining asosiy drayveri ta'lim va unga qo'yilgan sifat mazmuni hisoblanilib, mazkur jarayonda ta'limning uzviyligini ta'minlovchi tamoyillarga tayanish muhim ko'rsatgich sanaladi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Ta'limning uzviyligini ta'minlovchi tamoyillar

Ta'limning ustuvorligi va ilmiyligi	Ta'limning demokratlashuvi va ochiqligi	Ta'limning insonparvarlashuvi
Ta'limning milliy yo'naltirilganligi	Ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi	Ta'limning ehtiyojlarga asoslanganligi
Ta'limga qadriyatli yondashuvchanlik	Ta'limning hayotiyliigi va amaliy faoliyat bilan bog'liqligi	Iqtidorli yoshlarga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratilganligi
Ta'limning mustaqil ishlashga yo'naltirilganligi	Ta'limning individualligi va o'zini namoyon etishga asoslanganligi	Akmeologik yondasuv asosida kreativlikka yonaltirilganligi

Ushbu tamoyillarning o'zaro bir - biri bilan aloqadorligi asosida ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro shaxslararo munosabatlarga, muloqotga kirisha olishini tashkil etishning o'ziga xos talablari va shartlari mavjud.

Ta'lim-tarbiya jarayonida shaxslararo munosabatlarga kirishishda Bo'lajak o'qituvchilarda muloqot qilish ko'nikmasiga ega bo'lish muhim ahamiyatga ega. Bunda o'qituvchining kommunikativ kompetentligi har qanday o'quv jarayoni natijadorligini ta'minlashda yetakchi omillardan biri hisoblanadi.

Ya'ni, bo'lajak o'qituvchidan quyidagi ko'nikmalarga:

- o'quvchilar fikrini hurmat qilishni namoyish eta olishi;

- o'quvchilar fikriga ta'sir etuvchi (ishontira olish, to'g'rilash, fikrni qarama-qarish qo'yish) muloqot maneralarini tanlay olishi;

- o'quvchilarning huquqlari va hissiyotlarini hurmat qilishga hamda o'zaro munosabatlarni o'rnatishga qaratilgan (qo'llab-quvvatlash, konstruktiv, ruxlantiruvchi) muloqot shakllarini tanlay olishi;

- ta'lim jarayoni sifatini oshirish va ta'lim oluvchilarning o'quv ehtiyojlarini qondirish maqsadida o'z hamkasblari bilan AKTning turli vositalari yordamida aloqa o'rnatish;

- o'quvchilar bilan hamkorlik qila olishi;

- 14 - ta'lim sifatini oshirish maqsadida global tarmoqdagi turli pedagogik hamjamiyatlarda ishtirok etishi;
- o'quvchilar bilan o'zaro hurmat asosiga qurilgan munosabatlarni o'rnatish;
 - o'zini tutishda, o'quvchilar bilan munosabatga kirishishda, qaror qabul qilishda va resurslarni boshqarishda axloq normalariga rioya etishi;
 - milliy qadriyatlarni, shaxs erkinligi va uning mas'uliyati, ijtimoiy adolatni himoya qilgaga ega bo'lish talab etiladi.

Mahoratli o'qituvchi ta'lim jarayonida shaxslararo munosabatlarga kirishar ekan, unda mas'uliyat va moslashuvchanlik kompetentligi ham rivojlangan bo'lishi kerak.

Bugungi globallashtirish jarayonida juda ko'p sohalarning rivojlanishi har tomonlama ilmiy salohiyati yuqori bo'lgan kadrlarga bog'liq bo'lib qolayotganligi, shubhasiz, albatta.

Ta'lim tizimining sifatini oshirishda xalqaro tajribalar hamda milliy dasturlarimizni integratsiyalashda o'qituvchilarning bilim va mahorati asosiy rol o'ynashini nazarda tutib, ulardagi kasbiy kompetentlik hamda pedagogik mahoratning zamon talablariga javob berishi va uning darajasini aniqlash zarur hisoblanadi. Shuning uchun ushbu mezonlarni ishlab chiqishga diqqat-e'tibor qaratish muhim vazifadir. Bunda pedagogik faoliyat bilan shug'ullanuvchilar oldiga qo'yiladigan malaka talablari aniq va tushunarli bo'lishi, ularni o'z-o'zlarini baholashlari va muvofiq ravishda o'z ustlarida muntazam ishlashlarini ta'minlashini nazarda tutib, Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligi tomonidan o'qituvchi va kasbiy ta'lim o'qituvchisining lavozim majburiyatlari, vazifalari, mutaxassisligi bo'yicha ishlab chiqarish texnologiyalari, iqtisod va boshqarishni tashkil etish asoslarini bilishi, amalga oshira olishi kerakligi belgilangan. Aynan, Bo'lajak o'qituvchilarda shaxslararo munosabatlarga kirisha olish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati eng asosiy talablardan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. T.2002.62-bet
2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. 1987.
3. Дилова Н. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda shaxslararo munosabatlarga kirishish ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari/ "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 October 2021 / Volume 2 Issue 10
4. Dилова N. G., Boltayev S. B. Ta'lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etishda pedagog kadrlarning o'rni/ TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR/ 2022y. 5 son
5. Dилова N. G., Boltayev S. B. Ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishda pedagogik-psixologik aloqaning ahamiyati / TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR/ 2022y. 8 son

Alijon Ro'ziqulovich Hamroyev
Buxoro davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim kafedrası
professori, pedagogika fanlari doktori (DSc)
a.r.hamroev@buxdu.uz

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI TA'LIMIDA O'QUVCHINI FAOLLASHTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayonida kognitiv-pragmatik usul elementlaridan foydalanish, ona tili darslarida o'quvchilarning tafakkurini o'stirish va uning yo'nalishlari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi uzluksizligi, ona tili ta'limi mazmuni, o'quvchilar tafakkuri, fonematik eshitish, orfografik malaka, prosodik malaka, ijodiy topshiriqlar, nutq madaniyati.

МЕТОДИКА АКТИВИЗАЦИИ УЧАЩЕГОСЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ ПО ОБУЧЕНИЮ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В статье рассматривается использование элементов познавательно-прагматического метода в процессе обучения родному языку в начальных классах, развитие мышления учащихся на уроках родного языка и его направления.

Ключевые слова: непрерывность обучения родному языку, содержание обучения родному языку, мышление учащихся, фонематический слух, орфографическая компетентность, просодическая компетентность, творческие задания, культура речи.

THE METHODOLOGY OF ACTIVATING A STUDENT IN PRIMARY SCHOOL TO TEACH HIS NATIVE LANGUAGE

Annotation. The article examines the use of elements of the cognitive-pragmatic method in the process of teaching the native language in primary grades, the development of students' thinking in the lessons of the native language and its directions.

Keywords: continuity of native language teaching, the content of native language teaching, students' thinking, phonemic hearing, spelling competence, prosodic competence, creative tasks, speech culture.

Mustaqillik yillarida ona tili o'qitish metodikasi fani beqiyos darajada rivojlandi. Shu yillar ichida ona tili o'qitish metodikasidan qator dissertatsiyalar himoya qilindi. Bu tadqiqotlarda ona tili o'qitish metodikasiga oid muammolar nazariy va eksperimental o'rganilgan: A.Y.Bobomurodova(1)ning olib borgan izlanishlarida ona tili ta'limida o'yin-topshiriqlardan foydalanish, T.U.Ziyadova(2)ning dissertatsiyasida ona tili ta'limining o'quvchilar nutqini o'stirish imkoniyatlari atroflicha tahlil qilingan. Ona tilidan o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishga oid tadqiqotlar ham mavjud. M.S.Saidov(3) bolalar tafakkuriga mo'ljallab tuzilgan o'quv topshiriqlarini ona tili ta'limiga tatbiq qilish yo'llarini o'rgandi, bu yo'nalishda aniq tavsiyalar berdi. T.T.G'aniev(4) ona tilidan mashq bajarish jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini oshirish masalasini tahlil qilgan. E'tiborlisi shundaki, ona tili ta'limining samaradorligini oshirish tadqiqotchilarning diqqati markazida turgan, ammo bilimni o'quvchiga yetkazishda qanday yo'l tanlash, o'quvchini ijodkor shaxs etib tarbiyalash muammosiga yetarli ahamiyat berilmagandek tuyuladi. Jumladan, uzluksiz ta'limning o'rta bosqichida ona tili ta'limini induktiv mohiyatli kognitiv-pragmatik metodga asoslanib o'qitish allaqachon yo'lga qo'yilgan. Ammo boshlang'ich ta'lim bo'g'ini hali ham deduksiyaga tayanadigan retroskopiya (reproduktiv,

16 ko'rgazmali bayon) usulida qolib ketmoqda. To'g'ri, savod, imlo, bilim va zamonaviy fanlar alifbosini beradigan boshlang'ich ta'lim bo'g'inida retroskopik usul yetakchilik qilmog'i shart. Biroq, nazarimizda, ta'limda uzluksizlikni ta'minlash uchun boshlang'ich sinfdan boshlab o'quvchilarga kognitiv-pragmatik metod asosida o'rgatishning elementlaridan foydalanib borish vaqti keldi deb o'ylaymiz. Chunki o'quvchining tafakkurini rivojlantirish zamonaviy ta'limning bosh maqsadi sanaladi. Bu talab dastur va DTSda ham o'z ifodasini topgan. Bu esa amaldagi darsliklar mazmunini qisman yangilash vazifasini qo'yadi. Hozirgi kunda boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limi mazmuni to'rt yo'nalishdagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Bular quyidagilar:

Birinchi yo'nalish. Ona tili qurilish birliklari haqida elementar bilimlarni o'zlashtirish. Bunda o'quvchilar nutq tovushi va harf to'g'risidagi dastlabki bilimlarni, unli va undosh tovush, jarangli va jarangsiz undosh, bo'g'in, ochiq va yopiq bo'g'in, bo'g'in ko'chirish qoidalariga oid axborotlarni o'rganadi. Shuningdek, so'z va uning ma'nolarini farqlashga oid, so'z ma'nolari va so'roqlariga ko'ra guruhlash - ot, sifat, son, fe'l so'z turkumlari haqida ilk tasavvurlarga ega bo'ladi.

Ikkinchi yo'nalish. Ona tilidan ilk ilmiy axborotlarni o'zlashtirish nutq ko'nikmalarini shakllantirish bilan uzviy aloqadorlikda o'rgatiladi. Ona tilida so'zlash va aytilganlarni yozuv vositasida qayd etish, gapirish va eshitish, fikrni nutq vositasida ro'yobga chiqarish ehtiyoji o'quvchilarda turli nutq ko'nikmalarini shakllantirish, ularni malaka darajasiga ko'tarish imkoniyatlarini yuzaga chiqaradi. Boshlang'ich sinflarning ona tili o'quv predmeti bo'yicha hosil qilinadigan ko'nikma-malakalar quyidagi guruhlarga ajratib tahlil qilinadi.

1. Fonematik eshitish malakalari–nutq tovushini so'z tarkibida to'g'ri ijro etish va eshitish, nutq tovushlariga ko'ra so'z ma'nolarini farqlash, urg'uli va urg'usiz bo'g'inlarni talaffuz qilish, so'zlarni bo'g'inlar ketma-ketligida aytish va eshitish layoqatlari.

2. Grafik malakalar-har bir nutq tovushini o'ziga xos harf va belgilar bilan yozish demak.

3. Orfografik malakalar – so'z va uning tarkibiy qismlari – o'zak va negizni, yasovchi, turlovchi, tuslovchi qo'shimchalarni, ajratib va qo'shib yoziladigan so'z, so'z birikmalarini, atoqli otlarni orfografik qoidalar asosida yozish.

4. Uslubiy malakalar –so'z va uning tarkibiy qismlarini matnda ortiqcha takrorlamasdan, gap tarkibida gap bo'laklari tartibiga rioya qilib, matnni shakllantirish.

5. Tinish belgilarini yozma nutqda to'g'ri ishlatish malakalari – boshlang'ich sinflarning dasturlari hamda Davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan nuqta (.), so'roq (?), undov(!), vergul (,) kabi belgilarni matnda to'g'ri ishlatish va matnni jonlantirish, ya'ni o'qish paytida ularga rioya qilgan holda faoliyatni amalga oshirish.

6. Prosodik malakalar – nutq tempi, ovoznining past-balandligi, diksiya, ohangga rioya qilib o'qish, gapirish malakalari.

Uchinchi yo'nalish. Ijodiy faoliyat tajribasini rivojlantirish. Bola ona tili vositasida ijtimoiy tajriba va uni o'zlashtirish vositalarini egallaydi.

To'rtinchi yo'nalish. Tilga, til orqali til ijodkori bo'lgan – xalqqa munosabatni shakllantirish. Bu yo'nalish boshlang'ich sinf ona tili ta'limida yetakchi bo'lib, bolalarda til bilimlari asosida dunyoqarashni, tabiat va jamiyat hodisalariga munosabatlarni tarbiyalashni taqozo qiladi.

Yuqorida izohlangan yo'nalishlarga rioya qilib, boshlang'ich sinf ona tili ta'limi mazmunini ijodiy o'zlashtirish jarayonini boshqarish mumkin. Buning uchun boshlang'ich sinf ona tili predmeti mazmunini tahlil qilishga ehtiyoj tug'iladi. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayoniga kognitiv-pragmatik usul elementlarini kiritish muammosi haligacha nazariy va amaliy jihatdan maxsus o'rganilmagan. Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limi jarayonini kognitiv-pragmatik usul elementlari asosida tashkil etishning maqsadi, vazifa va imkoniyatlari haligacha tahlil qilinib, kompleks o'rganilmagan; boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish imkoniyatlariga mos va boshlang'ich sinf ona tili ta'limi mazmuniga muvofiq ijodiy topshiriqlarning samaradorligi nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinmagan. Ona tili ta'limida ijodiy va noijodiy o'quv topshiriqlarini o'zaro farqlash imkoniyatlari mavjudmi? Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayoniga kognitiv-pragmatik usul elementlarini kiritish orqali o'qitishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish zarur:

1. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayonida kognitiv-pragmatik usul elementlari asosida o'qitish — o'ziga xos nazariy va amaliy asosga, ya'ni o'z maqsadi, tamoyillari, usullariga ega mustaqil tizim.

2. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayonida kognitiv-pragmatik usul elementlarini kiritish asosida o'qitish bolalarning ichki affektlari—emotsiya, motiv, qiziqishlarini rag'batlantirishga mo'ljallab o'tkaziladi.

3. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayoniga kognitiv-pragmatik usul elementlarini kiritish o'quvchilar tafakkuri va mustaqil fikrlash layoqatlarini o'stirishning yetakchi vositasidir.

4. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limiga kognitiv-pragmatik usul elementlarini kiritish ta'lim jarayoni samaradorligi, bolalar o'zlashtirishining sifatini yaxshilashga olib keladi.

Maktabda ona tili ta'limining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda nutq madaniyatini tarkib toptirishdir. Madaniy nutq milliy tilning o'ziga xosligi, ma'no jihatidan aniqligi, so'zlarning rang-barang, turli-tumanligi, badiiy ifodaliligi bilan ajralib turadi. Madaniy nutqning og'zaki shakli adabiy tilning orfoepik me'yorlariga, yozma shakli orfografiya, uslub kabi me'yorlariga mos bo'lishi lozim.

Nutq madaniyati adabiy til me'yorlari ustida o'quvchilarning aqliy va amaliy faoliyatini tashkil etish natijasida shakllanadi. Hamma tomonidan e'tirof etilgan, shu tilda so'zlovchilarning barchasi rioya qilishi lozim bo'lgan qonun-qoidalar adabiy til me'yorlari hisoblanadi. Adabiy til me'yorlariga ma'lum tilda mavjud so'zlar, so'zlarning qurilishi, so'z yasash va so'z o'zgartirish modellari, so'z birikmasi, so'zni nutqda to'g'ri qo'llash qoidalari kiradi.

Tilning mohiyati uning inson faoliyati ekanligida. Nutq faoliyati bir individning o'z mulohazalari, istak va talablarini ikkinchi individga uzatishi, ikkinchi individning esa birinchisining fikrlarini tushunib olishi, uning talablariga tasdiq yoki inkor shaklida javob qaytarishi bilan xarakterlanadi. Demak, nutq faoliyatida ikki shaxs: xabar uzatuvchi—gapiruvchi va qabul qiluvchi—tinglovchi ishtirok etadi.

Nutq faoliyati jarayonida so'zlovchi ham, tinglovchi ham so'z, so'z birikmasi va gapga tayanadi. So'z, so'z birikmasi va gapning "aytilish" xususiyati so'zlovchiga, "eshitilish" xususiyati tinglovchiga xizmat qiladi. "Aytilish" va "eshitilish" ma'noli jarangdorlik bo'lib, u tilning birinchi shakli — og'zaki nutqdir. So'zning ko'riladigan (yozuv) va o'qiladigan xususiyati tilning ikkinchi shakli—yozma nutqdir.

Ta'limda og'zaki va yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, ularning o'zaro aloqadorligiga rioya qilish nihoyatda zarur. Grammatika mashg'ulotlarida nutq maqsadiga muvofiq so'z tanlash yo'llarini o'quvchilarga o'rgatish, so'zlarning ma'nolarini ochish orqali bolalar to'g'ri nutq tuzish sirlarini egallay boradilar. O'quvchi nutq maqsadiga muvofiq so'zlarni qancha tez tanlay olsa, nutq faoliyatida shuncha faol qatnashadi. Maktab grammatikasini izchil o'rganish natijasida o'quvchilarning nutq jarayonida faol qatnashishlarini ta'minlaydigan nutq qobiliyatlari tarkib topadi. Nutq qobiliyati nima? Hozirgi zamon psixologiyasi o'rganayotgan muammolardan biri shaxs qobiliyati masalasidir. Shaxs psixologiyasiga ko'ra, qobiliyat inson faoliyati talablariga javob bera oladigan shaxsiy individual xususiyatlarning ansambli yoki sintezidir. Nutq qobiliyati inson qobiliyatining bir ko'rinishi sanaladi. Tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun zaruriy qobiliyatlarni o'rganib chiqish va shu qobiliyatlar rivojiga bevosita ta'sir etadigan o'qitish tizimini yaratish ona tili ta'limi sohasida eng dolzarb muammo hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayonini kognitiv-pragmatik usul elementlari ijodiy ta'lim kontekstida tashkil etish talab etiladi. Bu esa o'qitishning samaradorligini oshirish, yoshlarni hayot, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashning sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo shunga qaramasdan, fan mutaxassislari, shuningdek, maktab o'qituvchilari orasida ijodiy ta'limni noijodiy ta'limdan farqlash sohasida tushunmovchiliklar, ularning o'zaro tafovutlarini ajratishda kamchiliklar ko'zga tashlanadi. Shundan bo'lsa kerak, o'quvchilarga beriladigan mustaqil ishlarning barchasi ijodiy ish sifatida qabul qilinadi. Yana bir munozarali muammo — ijodiy ishni noijodiy ishdan farqlash masalasidir. Bulardan ko'rinadiki, boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayoniga kognitiv-pragmatik usul elementlarini kiritish metodik

18 hodisadir. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayonida kognitiv-pragmatik usul elementlarini qo'llash - bu:

- ta'limda o'quvchi maqomini o'zgartirish, uni ta'lim jarayoni sub'ektiga aylantirish;
- ta'limni me'yoriy ta'limlar doirasidan chiqib o'tkazish,
- o'quvchilar faoliyatini bilim, ko'nikma-malaka, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlar kompleksiga yo'naltirish;
- ta'limni o'ziga xos maqsad, vosita, natija, motivlarni ko'zlab tashkil etish;
- ta'limni tafakkurga mo'ljallab o'tkazish;
- o'quvchilar o'zlashtirishini istiqbol (kelajakda ijodiy tafakkuri rivojlangan shaxs bo'lib yetishishi)ga yo'naltirish demakdir.

Kognitiv-pragmatik ta'lim usulida ta'lim jarayoni sub'ekti – faol o'rganuvchisi, ta'lim tizimi markazi - o'quvchi. O'quvchiga o'rgatilmaydi, u o'rganadi va ta'lim jarayonining hamma tarkibiy qismlari mana shunga muvofiqlashtirilishi lozim. Demak, ona tili darslari ham tafakkur, fikrlash darslari, bilim durdonalarini olishga ehtiyoj – izlanish, topish, tahlil qilish va qo'llash – foydalanish darslari bo'lmog'i zarur. Kognitiv-pragmatik ta'lim usuli elementlaridan boshlang'ich sinf ona tili darslarida foydalanish kerak. Bu 7-11 yoshli bolalarda ijod va bunyodkorlikka alohida qiziqish bilan ona tilining ichki imkoniyatlari asosida mustaqil fikrlash, izlash, topish va topganlaridan sharoitga mos va samarali ravishda mustaqil foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati bilan uzviy bog'liqdir.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayoniga kognitiv-pragmatik usul elementlarini kiritish – bu o'quvchilarning tashabbuskorligi, mustaqilligi va fikrlashiga asoslangan ongni rivojlantirishga qaratilgan, ijodiy fikrlaydigan va o'z fikrini ravon bayon qiladigan shaxsni shakllantiradigan ona tili ta'limini joriy qilish demakdir.

Adabiyotlar

1. Bobomurodova A.Y. Ona tili ta'limi jarayonida o'yin-topshiriqlardan foydalanish. Ped. fanl. nomz. ilm. daraj. olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T.: 1996. -145 b.
2. Ziyadova T.U. Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarning so'z boyligini oshirish. Ped. fanl. nom. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. –T.: 1995. -161 b.
3. Saidov M. O'zbek maktablarining 5-sinfida ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi. Ped. fanl. nom. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. –T.: 2000. -147 b.
4. G'aniev T.T. Ona tilidan mashq bajarish jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini oshirish. Ped. fanl. nomz. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. –T.: 1991. -194 b.

G'ayrat Muhammedovch Salimov
Buxoro davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari nomzodi

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA HARAKAT FAOLLIGINING TURLI SHAKLLARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning harakat faolligining turli shakllaridan foydalanish masalasi tadqiq etilgan va bu borada xorij tajribasidan kelib chiqib, muammoni yoritishga harakat qilingan, mazkur tizimni yaxlit uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida yanada takomillashtirish yo'lida turli taklif va tavsiyalar o'rtaga tashlangan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, yosh bolalar, harakat faolligi, jismoniy ko'nikmalar, mashqlar, harakatli o'yinlar.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗНЫХ ФОРМ АКТИВНОСТИ ДЕЙСТВИЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Абстрактный. В статье исследован вопрос использования разных форм двигательной деятельности детей в дошкольных образовательных учреждениях, в связи с этим на основе зарубежного опыта предпринята попытка внести ясность в проблему, а также выдвинуты различные предложения и рекомендации для того, чтобы дальнейшее совершенствование этой системы как важного звена интегрированной системы непрерывного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, дети раннего возраста, двигательная деятельность, физические умения, упражнения, двигательные игры.

THE USE OF DIFFERENT FORMS OF ACTIVITY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the issue of using different forms of motor activity of children in preschool educational institutions; in this regard, on the basis of foreign experience, an attempt was made to clarify the problem, and various proposals and recommendations were put forward in order to further improve this system as an important link in an integrated system continuing education.

Key words: preschool education, young children, motor activity, physical skills, exercises, motor games.

Kirish. Maktabgacha ta'lim tizimini yaxlit uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish hamda moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish maqsadida tadqiqotlar yaratish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Kelajagimiz bo'lgan bolalarning sog'ligini mustahkamlash va jismoniy jihatdan to'liq rivojlantirish uchun harakat faolligining turli shakllaridan foydalaniladi. Qo'yilayotgan vazifaga bog'liq holda bolalarning yoshidagi o'ziga xosliklar va boshqa shartlar bolalar faoliyatining shakllari sifatida aniqlanadi. Masalan, yilning issiq vaqtda ko'pincha bolalarga turli sport o'yinlarning elementlarini, shu bilan birga velosiped va samokatda sayr qilish

20 kabilardan foydalanish tavsiya etiladi. Qishda esa o'yinlar maktabgacha ta'lim muassasalarida sport zalida o'tkaziladi. Ba'zan qor yoqqanda qorbo'ron o'ynash mumkin.

"Ilk qadam" Davlat dasturida ham bolaning jismoniy rivojlanishiiga katta ahamiyat qaratilgan, shu bilan birga bolaning kompetensiyalari bola organizmi rivojining sohaslarini belgilashda birinchi o'rinda "jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi"ga e'tibor qaratiladi[2, 21]. Shunday ekan, o'quv rejasida qo'yilgan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini sonini haftasiga 5 kunga ko'paytirish lozim. Jismoniy mashqlar, toza havoda jismoniy mashg'ulotlar, sport o'yinlari elementlari va mashqlar, sayrda jismoniy mashg'ulotlar, harakatli o'yinlar va mashqlar, jismoniy mashg'ulotlar (sport zali yoki toza havoda) va bolani jismoniy jihatdan sog'lom qilishga qaratilgan harakatli o'yinlar va mashqlar sonini ko'paytirish kerak.

Xorij tajribasi fikrimizni isbotlashga yordam beradi. Masalan, Bolgariyada maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash bo'yicha davlat dasturi mavjud. Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya - sport bayramlarini tashkil etish va o'tkazish, suzish mashg'ulotlari, chiniqtirishga katta e'tibor qaratilgan.

Buyuk Britaniyada ta'lim bolaning individualligini, uning turli xil faoliyat turlarini o'zlashtirishdagi mustaqilligini rivojlantirishga qaratilgan. Buyuk Britaniya bino ichida "bolalar bog'chasi" juda xilma-xil jihozlar va materiallarga ega, jumladan, suvli vanna, unda suzuvchi o'yinchoqlar va suv tegirmonlari kabi maxsus "suv o'yinchoqlari" mavjud; quruq va ho'l qum qutilari qum va bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishiga hissa qo'shadigan ko'plab boshqa materiallar.

Buyuk Britaniyada maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya darslarida asosiy mashg'ulotlari gimnastika, raqs va ochiq o'yinlardir.

Xitoyda jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Maktabga tayyorgarlik jarayonida jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: optimal jismoniy rivojlanishga ko'maklashish; intizom kabi ijtimoiy fazilatlarni shakllantirish, adolat, mas'uliyat, halollik, hamkorlik; asosiy vosita ko'nikmalarini va xavfsizlik qoidalari tushunchasini rivojlantirish; sportga qiziqish va muhabbatni shakllantirish. Bolalar bog'chasi o'quvchilarining jismoniy faoliyatining asosiy turlari - ochiq o'yinlar, gimnastika, raqs, yugurish, sakrash, uloqtirishdan iborat [10].

Germaniyada bolalar bog'chalarida rejalashtirilgan va yaxshi jihozlangan markazlar - rol o'ynash, syujet, rejissyorlik o'yinlari, loyihalash va eksperimentlar uchun xonalar bo'lishi taxmin qilinmoqda. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari uchun zal ajratilgan. Jismoniy tarbiya darslarida ko'chma o'yinlar, gimnastika, yugurish, sakrash, uloqtirish, ko'pincha suv o'yinlari va suzish darslari dasturga kiritilgan. Bolalar bog'chalaridan birida tajriba sifatida darslar joriy etilgan.

Amerikalik mutaxassislar maktabgacha yoshdagi jismoniy tarbiyaning asosiy maqsadi bolaning barkamol rivojlanishiga yordam berishdir, deb hisoblashadi. Jismoniy tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarning psixomotor, aqliy va hissiy rivojlanishiga hissa qo'shishi kerak. Qo'shma Shtatlardagi maktabgacha jismoniy tarbiya dasturining asosiy jihatlari psixomotor ko'nikmalarni shakllantirish, ochiq o'yinlar, tayoq, raqs, jismoniy tayyorgarlik, suv o'yinlaridan iborat.

Finlyandiyada, 1984 yil tavsiyalariga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jismoniy tarbiya dasturi gimnastika, musiqa mashqlari, ochiq va sport o'yinlari, chang'i, konkida uchish, suzish bo'yicha darslar, dam olish uchun orientiratsiya kabi turlarni o'z ichiga oladi.

Fransiyada kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash o'yin faoliyatini, sezgi organlarini va harakat qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Darslar jadvalida ko'p vaqt jismoniy tarbiya, musiqaga bag'ishlangan.

Yaponiyada jismoniy tarbiya dasturida bolalar bog'chalarida Ta'lim quyidagi jismoniy faoliyat turlarini o'z ichiga oladi:

- 1) yurish, chopish, sakrash;
- 2) otish, surish, tortish, dumalash;
- 3) yugurish, sakrash, nishonga uloqtirish bo'yicha musobaqalar;
- 4) jamoaviy ochiq o'yinlar;

5) to'plar, arqonlar va boshqa qurilmalar bilan o'yinlar;

6) ritm.

Yaponiyada maktabgacha jismoniy tarbiya vazifalari quyidagilardan iborat: vosita va aqliy rivojlanish, shakllantirish tomon yaxshi niyat muhit va intizom [4,115].

Xorijiy davlatlar maktabgacha ta'lim tizimining tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'rsatilgan mamlakatlar maktabgacha ta'lim tizimida jismoniy tarbiyaga katta e'tibor qaratilgan. Shuning uchun mustaqil yurtimizda ham bolalar jismoniy tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun MTMLar tarbiyachisining kunlik ish rejasiga jismoniy tarbiyaning turli shakllarini kiritish zarurligi yaqqol ko'rinmoqda. Va bu orqali bog'cha yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyaga qiziqishini ham oshirish mumkin bo'ladi. Haftalik reja barcha rivojlanish sohalari bo'yicha maqsadlarni belgilash, tegishli markazlarni tayyorlash, mashg'ulotlarni hafta mavzusiga mos ravishda taqsimlashga yo'naltirilgan. Hafta mavzusi barcha erkin faoliyat markazlari orqali o'tishi lozim. Haftalik rejada guruhdagi va sayr vaqtidagi didaktik va harakatli o'yinlar rejalashtiriladi. Bolalar bilan olib boriladigan ishning mazmuni va izchilligi faoliyat turi (faol faoliyat/ passiv faoliyat; individual faoliyat/ kichik guruhda, katta guruhda; tarbiyachi rahbarligi ostida o'tadigan faoliyat/ bola rahbarligi ostida o'tadigan faoliyat) va uni o'tkazish joyi (xona ichidagi faoliyat/ ko'chadagi faoliyat)ni hisobga olgan holda rejalashtirilishi kerak.

Haftalik reja xilma-xil va moslashuvchan bo'lishi lozim. Boshqacha aytganda, ob-havo o'zgarishi va bolaning qiziquvchanligini hisobga olgan holda, rejalashtirilayotgan faoliyat boshqasiga almashtirilishi yoki faollik vaqti biroz ko'proq yoxud kamroq vaqtga mo'ljallanishi mumkin. Masalan, agar tarbiyachi bahorda gullagan boqqa borishni rejalashtirgan bo'lsa-yu, ob-havo juda yomg'irli bo'lsa, bu tadbirni xonada o'tkazishning imkoni bo'lgan boshqa tadbirga almashtirishi mumkin.[2,24].

"Ilk qadam" davlat o'quv dasturi namunasi asosida ___ - ___ yoshgacha bo'lgan bolalar bilan o'tkaziladigan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari rejasi"da "Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish" ga dushanba kuni, " To'g'ri usullar bilan yurishga, yugurishga o'rgatish"ga esa chorshanba kuni belgilangan. Bizningcha, jismoniy tarbiyasining samaradorligini oshirish, bolalarni yoshligidan sog'lom va baquvvat qilib tarbiyalash uchun rejaga o'zgartirish kiritish kerak bo'ladi. Chunki O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning "Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish bo'yicha butunjahon konferensiyasi"dagi nutqida shunday deyiladi." Bu borada, avvalambor, yoshlar va bolalarga e'tibor va amaliy g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni jismoniy va ma'naviy barkamol etib tarbiyalashga alohida ahamiyat qaratmoqdamiz. Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish, ularning

o'qishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratish orqali kelajakda yoshlarning o'zligini to'la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratyapmiz. Zero, bu ezgu maqsadimiz yo'lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig'i bilan qaytishiga shubha yo'q" [1].

Rus olimi V.Frolov hafta davomida rejalashtirilgan jismoniy mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratadi. Shundan kelib chiqib, o'yinlar va jismoniy mashqlarni quyidagicha almashtirib foydalanish mumkin:

1.Dushanba – sport zali yoki toza havoda jismoniy mashg'ulotlar; (O'z joyingizni top o'yini)

O'yinlar nomi	Dastlabki holat	Bajarish	Takrorlash
O'z joyingizni top o'yini	Bolalar birin-ketin to'siqlarni yengib o'tishadi	Ular gimnastika skamey kasi bo'ylab o'tishadi, gardish (obruv)orasidan o'tishadi va qaytishda skameyka orasidan "ilon shaklida" o'tkazishadi va o'z joyini egallaydi.	3-4 marta
"Darvozaga kiring" o'yini.	Qo'llarida to'p bo'lgan bolalar 3-4 ta qatorga saflanadilar va chiziq oldida turadi..	Chiziqdan 3 m masofada, kublarning har bir ustuni qarshisida darvoza yotqizilgan. Bolalar birin-ketin to'pni	

22

		darvozaga aylantiradilar. Har kim mashqni bajarib bo'lgach, darvozaga urilgan to'plar soni hisoblanadi, bu g'olib ustunni aniqlaydi Bolalar to'plarni olishadi va o'yin davom etadi.	
--	--	--	--

2.Seshanba – sport o'yinlari elementlari va mashqlar -ertalabki sayrda (haftaning qolgan kunlari kechki sayrda);

O'yinlar nomi	Dastlabki holat	Bajarish	Takrorlash
"Gardish sakrash" poygasi orqali estafeta	Barcha o'yinchilar ikkita jamoaga bo'lingan va bir vaqtning o'zida ustunlar bo'ylab joylashgan. Har bir ustun oldida 3 va 5 metr masofada ikkita gardish birin-ketin yotadi va to'p 7 metr masofada turadi.	Rahbarning ishorasi bilan har bir jamoaning birinchi o'yinchilari birinchi gardishga yuguradilar, uning oldida to'xtaydilar, uni ikki qo'li bilan olib, boshlari ustiga o'taradilar, gardishni o'zlariga qo'yadilar; ikkinchi halqaga yugurib, uning markazida turing, uni qo'llari bilan oling, boshdan yuqoriga ko'tarilib, yerga tushiriladi. Shundan so'ng, o'yinchilar to'p atrofida yugurib, o'z joylariga qaytadilar. Keyingi bola o'yinni davom ettiradi. Vazifani birinchi bo'lib bajargan jamoa g'alaba hisoblanadi.	3-4 marta

3. Chorshanba - sayrda jismoniy mashg'ulotlar;

O'yinlar nomi	Dastlabki holat	Bajarish	Takrorlash
Yalmog'iz kampir	Ohak sifatida oddiy chelak, supurgi sifatida ishlatiladi	Ishtirokchi bir oyog'i bilan chelakda turadi, ikkinchisi yerda qoladi. Bir qo'li bilan chelakni tutqichidan, ikkinchi qo'lida shvabrani ushlab turadi. Bu holatda, butun masofani bosib o'tish va ohak va supurgini keyingi ishtirokchiga o'tkazish kerak	3-4 marta

4. Payshanba -harakatli o'yinlar va mashqlar sayr vaqtida; ("Boshdan do'ppini olish" o'yini, "Quvlashmachoq" o'yini)

O'yinlar nomi	Dastlabki holat	Bajarish
Tez poezd	Bayroqlar har bir jamoadan 6-7 metr masofada joylashtiriladi.	"Mart!" buyrug'i bilan. tez qadam bilan birinchi o'yinchilar (yugurish taqiqlangan) o'z bayroqlari oldiga boradilar, ularni aylanib o'tadilar va ustunlarga qaytadilar, u yerda ikkinchi o'yinchilar ularga qo'shila di va ular birgalikda yana bir xil yo'lni qiladilar va hokazo. O'yinchilar bir-birlarini tirsak laridan ushlab, yurish paytida qo'llarini lokomotiv bog'lovchi tayog'i kabi harakatga keltiradilar. Old o'yinchi - lokomotiv - to'liq to'ldiruvchi bilan joyga qaytganda, u uzoq hushtak chalishi kerak. Stansiyaga birinchi kelgan jamoa g'alaba hisoblanadi.

5.Juma – jismoniy mashg'ulotlar (sport zali yoki toza havoda).

To'p bilan pingvin	Ikkita jamoa bir vaqtning o'zida ustunlarga joylashadi. Ularning oldiga 10 qadam joyda bayroq qo'yishadi	Jamoalarning birinchi raqamlari voleybol to'pini oladi. Uni tizzalari orasiga olib, sakr ashda harakatlanib, ular bayroqqa shoshilishadi, uni o'ngga aylantirib, orqaga qaytishadi. To'plar ikkinchi o'yinchilarga, keyin uchinchisiga va hokazolarga uzatiladi. O'yinni birinchi bo'lib yakunlagan jamoaga'alaba hisoblanadi. Bolalar o'rgatilganda, o'yinni qiyinlashtirishi mumkin: har bir kishi ikkita to'p bilan harakatlanishi kerak - biri tizzalari orasiga, ikkinchisi esa qo'llarida ushlab turishi kerak.	2-3marta
BARGLAR	Orqa tarafingiz da yotib, qo'llar bo'sh	qorningizda ag'daring	5-6marta
VELOSIPIED	Orqa, qo'llar va oyoqlarda yotish	Oyoqlarni tizzada egish va yechib olish - "keling, velosipedda yuramiz"; oyoqlaringizni pastga tushiring.	2-3 marta, nafas olish mashqlari bilan almash tiriladi

Ertalabki mashqlarga kiritilgan mashqlar quyidagilar bo'lishi kerak.

➤ Bolalarga tanish va ular tomonidan yaxshi o'rganilgan mashqlar.(tekislan, shamol daraxtlarni tebratadi,barglar)

➤ Tuzilishi sodda, muvofiqlashtirish oson mashqlar.(G'ozlar, qushlar, quyonchalar)

➤ Ular, albatta, qulay, oyoq kamarini shakllantirishga qaratilgan mashqlar. (tizza qaerda, keling sinaylik)

➤ Nafas olish mashqlarini, sakrashlarni o'z ichiga oladi mashqlar.(to'plar, biz qo'ziqorinlarni yig'amiz)

➤ Chaqqonlik, moslashuvchanlik, kuchni rivojlantirish bo'yicha mashqlar yoshga qarab asta-sekin kiritilishi kerak.(oyoqlar yuradi,velosiped)

Ertalabki mashqlar uchun qo'llanmalar faqat bolalar tomonidan yaxshi o'zlashtirilganlardan foydalaniladi.(qo'shningizni ko'rsating,sharik, oynada qo'shningizni ko'rsat)

Hafta davomida boshqa jismoniy mashg'ulotlar bilan almashtirish mumkin.Bundan tashqari har kuni harakatli o'yinlar o'tkazib turish kerakligini ham unutmashlik lozim.

Jismoniy tarbiya, ertalabki mashqlar uchun mashqlar to'plamini tuzishda siz ma'lum mashqlar ketma-ketligiga rioya qilish kerak.

➤ Orqa tomonni to'g'rilash va egilish bilan hatlash.

➤ Qo'llarning dumaloq va uchish harakatlari.

➤ Tananing oldinga, orqaga, yon tomonga egilishi va dumaloq harakatlar.

➤ Boshning egilishi va dumaloq harakatlari.

➤ O'tirgan va yotgan holatda oyoqlarni ko'tarish (yoki oyoqlari mahkamlangan holda).

➤ Oyoqlarini silkitib (oldinga, orqaga, yon tomonga).

➤ Sakrashlar.

➤ Joyida yurish va yugurish.

24 ➤ Jismoniy mashg'ulotlar bolaning yurak-tomir, nafas olish tizimi, muskul va boshqa muhim organlarining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunga mashg'ulotlarda harakatli o'yinlar, estafeta o'yinlari, sport mashqlari, yugurishning turli shakllari, umuman harakatga asoslangan mashqlardan foydalanish orqali erishiladi.

Xulosa. Hozirgi davrda har tomonlama rivojlangan barkamol insonni tarbiyalashning maqsad va vazifalari ma'naviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy mukammallikni o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy faollikni tarbiyalashni taqozo etadi. Maktabgacha ta'limning maqsadi tarbiyachi murabbiylarning o'z oldiga aniq maqsad qo'yishi, yosh avlodni har tomonlama rivojlangan yetuk. shaxs qilib tarbiyalash uchun o'z ustida ishlashi, intilishi, izlanishi, ayollarni zamon talablari asosida tarbiyalash uchun tarbiyaning yangi usul va vositalaridan keng foydalana olish kabi tarbiyachilik mahoratini shakllantirishga qaratiladi. O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash borasidagi mavjud muammolarni hal etish, ta'lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta'minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish orqali ta'lim-tarbiyaning mohiyati, mazmunini shakllantirish va takomillashtirish, maktabgacha ta'lim pedagogikasi fanining qoida va qonunlarini xalqimizning boy tajribalari asosida boyitib borish va uning yangi qirralarini izlash bugungi kunning dolzarb muammolaridan bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. "Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish bo'yicha butunjahon konferensiyasi"dagi ma'ruza. // "Yangi O'zbekiston", 2022-yil, 16-noyabr, № 234.
2. Ilk qadam. "Maktabgacha ta'lim muassasalarining Davlat o'quv Dasturi". - Toshkent.2018.
3. Nuriddinova M. M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy hujjatlar majmui – Toshkent, "Muharrir" nashriyoti. 2013.
4. Пашенко Л.Г. Организация физического воспитания в дошкольных образовательных учреждениях. Учебное пособие. Нижневартовск. Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2014. - 115 с.
5. Salimov G'.M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ertalabki gimnastika mashg'ulotlarining o'rni "Nozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar" Xalqaro miqyosdagi ilmiy amaliy-anjuman. www.openscience.uz 2022 yil, 28-29 aprel.
6. Salimov G'.M. Sog'lom turmush tarzining asosiy omillari .Science and education scientific journal. issn 2181-0842 .volume 3, issue. 4april . 2022.
7. Salimov G'.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 2 | ISSUE 8 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor ASI Factor = 1.7 -S.279-284 .
8. Salimov G'.M. Maktabgacha ta'limda o'yin, tarbiya va o'rgatish usullari. "jismoniy madaniyat va sport: ta'lim dasturlarini takomillashtirish, muammolar va yechimlar" mavzusidagi xalqaro miqyosidagi ilmiy amaliy-anjuman. 2023-yil. 1-2-may. 557 -bet.
9. Фролов В.Г. Физкультурные занятия, игры и упражнения на прогулке Москва «Просвещение», 1986.
10. <http://www.mext.go.jp>.

Jumaniyozova Muhabbat Xusinovna
Urganch davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
khiva1970@mail.ru

Tilavova Munavvar Durdiyevna
Urganch davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrasida katta o'qituvchisi

ONA TILI TA'LIMI MASHG'ULOTLARIDA MUAMMOLI TA'LIM TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING METODIK JIHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada muammoli ta'lim texnologiyalari va ulardan ona tili ta'limi mashg'ulotlarida foydalanishning metodik jihatlari haqida fikrlar bayon etilgan. Unda o'quv materiallari mazmunini o'zlashtirishda muammoning qo'yilishi va hal etilishi bosqichlari aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: muammo, muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, muammoni qo'yish bosqichlari, muammoning yechimi, baholash, dars samardorligi.

ПРОБЛЕМНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В данной статье описаны методические аспекты проблемных образовательных технологий и их использование в обучении родному языку. В нем отражены этапы постановки и решения задач освоения содержания учебных материалов.

Ключевые слова: проблема, проблемное обучение, проблемная ситуация, этапы постановки проблемы, решение проблемы, оценка, эффективность урока.

PROBLEM-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THEIR USE IN NATIVE LANGUAGE EDUCATION CLASSES

Annotation. This article describes the methodological aspects of problem-based educational technologies and their use in native language training. It reflects the stages of setting and solving problems in mastering the content of educational materials.

Key words: problem, problem-based education, problem situation, stages of problem-setting, problem solution, assessment, lesson effectiveness.

Kirish. Hozirgi davrda mamlakatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda ta'lim tizimining o'rni beqiyos. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo'lajak mutaxassislarining ma'naviy-axloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo'yilayotgan yuqori talablar ta'lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash vazifasini qo'ymoqda. Bu vazifalarni bajarish yo'lida esa oliy ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Bugungi kunda samardorligi bilan ajralib turadigan pedagogik texnologiyalardan biri muammoli ta'lim texnologiyasi sanaladi. Bu texnologiya talabalarning mavzudan kelib chiqib, turli muammoli masala yoki vaziyatlarning to'g'ri yechimini topish, muammo mohiyatini aniqlashga doir malakalarini shakllantirish, uni yechishning ayrim usullari bilan tanishtirish, yechimni topish uchun mos usullarni to'g'ri tanlash, muammoning kelib chiqish sabablari, shuningdek, yechimni topishga yo'naltirilgan harakatlarning maqsadga muvofiqligini aniqlashga o'rgatadi.[1.46]

Muammoli ta'limning asosini muammo (yun. "to'siq", "qiyinchilik, arab. "jumboqli", "sirli", "tushunilishi qiyin") – hal qilinishi muhim) [2.315] yoki muammoli vaziyat tashkil etib, muammoli ta'lim texnologiyasi ularning yechimini topishga xizmat qiladi.

26 Muammoli o'qitish shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarga taalluqli, chunki bu yerda shaxs subyekt sifatida qaraladi, muammoli vaziyatlarning maqsadi - pedagogik jarayonda o'ziga xos qiziqish uyg'otishdir.

O'quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o'qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, o'quvchilar oldiga muammoli masalalar qo'yadi, ularni yechimining yo'llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo yangi bilimlar va harakat usullar sari o'zi yo'lga boshlaydi. Muammoli vaziyat muayyan pedagogik vositalarda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'ziga xos o'qitish sharoitida yuzaga keladi. Shuningdek, o'rganilgan mavzular xususiyatlaridan kelib chiqib, bunday vaziyatlarni yaratishning maxsus usullarini ishlab chiqish zarur. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda talaba mashaqqat talab qilgan obyekt (tushuncha, fakt) ning unga avval va ayni vaqtda ma'lum bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki, yashirin aloqalarini anglab yetadi. Ta'lim jarayonida muammoni qo'yish bir necha sathda kechadi.

Muammoni qo'yish darajalari

Darajalar	Muammoni qo'yish mohiyati
1-daraja	O'qituvchi muammoni qo'yadi va talabalarni uni hal qilishga yo'naltiradi.
2-daraja	O'qituvchi muammoli vaziyatni bayon qiladi va talabalarning o'zlari mustaqil ravishda muammoni shakllantiradi.
3-daraja	O'qituvchi muammoni ko'rsatib bermaydi, balki unga talabalarni ro'para qiladi. Talabalar muammoni anglagan holda uni o'zlari shakllantirib, muammoni yechish usullarini tahlil qiladi.

Ta'lim jarayonida masalani qo'yishda mavjud shart-sharoitlarni aniqlashda muammo fundamental asos sifatida namoyon bo'ladi. O'quv materiallari mazmunini o'zlashtirishda muammoning qo'yilishi va hal etilishi quyidagi bosqichlarda kechadi:

1. Masalaning asosini tashkil qiluvchi muammoni belgilab olish.
2. Maqsadni aniqlashtirish.
3. Masala yechimi shartini tahlil qilish.
4. Tashkiliy-pedagogik ishlarni amalga oshirishga sharoit yaratish.
5. Masalaning yechimini topishga yo'naltirilgan amaliy harakatni tashkil etish.
6. Muammoning yechimini bayon etish.
7. Muammo yechimini muhokama qilish.

Muammoli ta'limdan foydalanishni boshlang'ich ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan ona tili ta'limi misolida ko'rib chiqaylik.

O'quv topshiriqlari

1. Muammoli topshiriq

Vaziyat.

Jamiyatning hamma sohasida barchadan o'zbek adabiy tili leksikasidan to'g'ri va samarali foydalanish talab qilinadi.

Vazifa.

Adabiy til va badiiy tilda shevalarning o'rnini misollar asosida ko'rsating.

2. Metodik ko'rsatma

Muammoli tahlilni o'tkazish bosqichlari

Birinchi bosqich- muammoning asosiy mazmunini berilishini va tadqiqot obyektini aniqlash.

Ikkinchi bosqich – muammoli vaziyatning diagnostikasi – obyektning holatini aniqlash, muammoli vaziyatning hamma tomonlariga tavsif berish.

Diagnostika uch blokli operatsiyaga bo'linadi:

- 1) tanlangan parametrlar bilan obyektning haqiqiy holatini tasvirlaydi;
- 2) obyektning holatini xuddi shunday parametr orqali aniqlaydi;

3) obyektini to'g'rilash usullari va yo'nalishlarini, haqiqiy va kerakli holatini solishtirish.

Uchinchi bosqich – muammoning yechimini topishda turli xil variantlardan foydalanish.

To'rtinchi bosqich – muammoning yechimini topishda baholash va yechimini topishda optimal holat tanlash.

Muammoning yechimi

“Ommaviy axborot vositalarida dialektal leksikaning mavjudligi” muammosi	
1-guruh uchun muammocha: Suxandon-boshlovchilarning adabiy til me'yorlariga rioya qilmasligi	
sabablari	omillari
a) suxandon-boshlovchilarning adabiy til me'yorlarini bilmasligi; b) ommaviy-axborot vositalarida badiiy kengashlar nazorati susayganligi; d) ko'plab xususiy telekanalarning paydo bo'lganligi; e) professional suxandon-boshlovchilarning kamligi; f) kino va teatr yulduzlarining ayrim ko'rsatuvlarda boshlovchi vazifasini bajarishi.	a) o'zbek adabiy tili va uning me'yorlari haqidagi bilimlarning yetishmasligi; b) ko'pgina ko'ngilochar ko'rsatuvlar xususiy telekanalarda namoyish etiladi, badiiy kengash nazoratidan o'tkazilmaydi; d) har bir telekanal turli ko'ngilochar ko'rsatuvlar bilan tomoshabinlar auditoriyasini o'ziga jalb qilishga intilishi; e) madaniyat va san'at sohasidagi ta'lim muassasalarida bu kasbga e'tiborning susayishi; f) yulduzlarning ishtiroki tomoshabinlarni ko'proq jalb qilishi.
YECHIM	
<p>Mazkur muammoni hal etish, asosan, uni keltirib chiqarayotgan sabab va omillarni aniqlashga bog'liq bo'ladi. Ya'ni ko'plab xususiy telekanalarda professional suxandon-boshlovchilar emas, balki havaskor yoshlar yoki kino va san'at yulduzlari bu vazifani bajarmoqdalar. Ularning ko'pchiligi o'zbek adabiy tili va uning me'yorlarini bilmaydilar. Shuningdek, badiiy kengashning nazorati keyingi paytlarda susayganligi saviyasi past teleko'rsatuvlarning efirga berilishiga va unda boshlovchilar shevada gapirayotganining guvohi bo'lmoqdamiz. Shu yo'nalishda mutaxassis tayyorlovchi ta'lim muassasalarining faoliyatini kuchaytirish lozim. Kasbiy talablar asosida boshlovchilik kasbga qobiliyati bor, ijodkor, adabiy tilda ravon va ifodali so'zlovchi kishilarni shu faoliyatga jalb qilish kerak.</p>	

2-guruh uchun muammocha: Davriy matbuot sahifalarida shevaga xos so'zlarning ishlatilishi	
sabablari	omillari
a) viloyat va tuman gazetalari tahririyati tarkibi layoqatsizligi; b) tahririyatlarda kasbiy iqtidorga ega bo'lmagan kishilarning faoliyat ko'rsatishi; d) tahririyat kengashining sust faoliyati; e) muharrirlarning loqaydligi; f) mualliflarning adabiy til leksikasini hamda adabiy til me'yorlarini bilmasligi.	a) Professional jurnalistlarning kamligi; b) Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida jurnalistik kasbga e'tiborning yaxshi berilmayotganligi, o'qitish jarayonining pastligi; d) tahririyat kengashi har bir maqolani to'g'ri tahrir etmasligi; e) muharrirlar o'z vazifalarini to'la bajarmasligi, gazeta materiallariga e'tiborsizlik bilan qarashi; f) maqola mualliflari lug'at boyligi kamligi, adbiy til haqidagi bilimlarining yetishmasligi; jurnalistika bo'yicha bilimi pastligi.
YECHIM	
<p>Mazkur muammoni hal etish, asosan, uni keltirib chiqarayotgan sabab va omillarni aniqlashga bog'liq bo'ladi. Ayrim viloyat va tumanlarning davriy matbuoti sahifalarida</p>	

shevaga xos soʻzlardan foydalaniyaotganligiga guvoh boʻlamiz. Bu hol shu gazeta muharriri va tahririyatining oʻz vazifalariga loqaydlik bilan qarashi orqali kelib chiqadi. Shuningdek, maqola mualliflari ham oʻzbek adabiy tilining lugʻat boyligini toʻla bilmasliklari, adabiy til meʼyorlarini oʻzlashtirmaganliklari tufayli yuzaga keladi. Jurnalistika yoʻnalishida mutaxassis tayyorlovchi taʼlim muassasalarida kasbiy mahoratni shakllantirishga eʼtiborning susayganligi, bitkazuvchi talabalarning barchasi ham oʻz kasbiga fidoiy emasligi oqibatida shunday hollar ucharmoqda. Agar har bir kasb egasi oʻz ishiga masʼuliyat bilan yondashib, faoliyat olib borsa bu hol yuzaga kelmaydi. Mualliflar soʻz boyligini oshirib borsa, adabiy til meʼyorlarini chuqur bilsalar gazeta sahifalarida shevaga xos soʻzlardan oʻrinsiz foydalanish va ularni koʻp qoʻllash holati kuzatilmaydi.

YAKUNIY YECHIM

Yuqorida keltirilgan muammolar bugungi kunda bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatimiz ijtimoiy hayotida tilga boʻlgan eʼtibor kuchayishiga olib keladi. Barcha ommaviy axborot vositalarida oʻzbek adabiy tilidan foydalanish belgilab qoʻyilgan. Ommaviy axborot vositalarida dialektal leksikaning oʻrinsiz qoʻllanilishi nutq madaniyatiga salbiy taʼsir qiladi. Zero, nutq madaniyati umummadaniyatning ajralmas qismidir. Shuningdek, telekoʻrsatuvlarda maʼlum bir sheva unsurlari uchraydiki, ular boshqa shevada gaplashuvchilar uchun tushunarsiz boʻladi. Shuning uchun har bir soha vakillarining kasbiy tayyorgarligiga katta ahamiyat berish, ularning bilim, koʻnikma va malakalarini tinmay takomillashtirib borish, koʻrsatuv va davriy matbuot tahririyatlari masʼulligini oshirish, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlar sifatini oshirish, oʻzbek adabiy tili boyligini tinmay egallab borish, dialektal leksika va uning qoʻllanilish darajasi haqidagi bilimlarni bilish kabilar yuqoridagi muammoning yechimini aniqlashda muhim oʻrin tutadi.

Eng yaxshi gʻoya topgan mini-guruhlarini baholash tizimi

1. Har bir qatnashuvchi 5 baholi ball oladi. U topgan barcha gʻoyalarni tezda topshirishi yoki ikkiga boʻlib (2:3, 1:4), yoki uchga (2:1:2) boʻlib topshirishi mumkin.
2. Har bir gʻoya boʻyicha olingan ballar boʻlinadi.
3. Tartib boʻyicha umumiy ballar pasayib boradi (masalan, 10 dan to 1 gacha).
4. Tortishuv (bahslashuv) holatlarida ovoz berish oʻtkaziladi.
5. Tanlab olingan qatnashchilarning fikrlari guruhiy fikrlar shaklida talqin etiladi.

Taʼkidlash joizki, oʻqituvchi talabalarni muammoli taʼlim texnologiyasidan foydalanish qoidalari bilan tanishtirishda mashgʻulotning bosqichli boʻlishi, har bir bosqichda talabadan eʼtiborli boʻlish talab qilinishi, mashgʻulot davomida ular yakka, guruh va jamoa boʻlib ishlashlariga urgʻu berib oʻtishi lozim. Bunday yoʻl tutish oʻquvchilarning topshiriqlarni bajarishga ruhan tayyor boʻlishlariga yordam beradi, ularda qiziqini uygʻotadi.

Xulosa qilganda, ona tili taʼlimidan amaliy mashgʻulotlarda muammoli taʼlim texnologiyasidan foydalanishdan asosiy maqsad oʻqituvchi va oʻquvchi mushtarakligiga erishish, oʻquvchilarni fanga qiziqtirish, taʼlimga boʻlgan munosabatni oʻzgartirish, oʻrganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qoʻllay olish koʻnikmasiga ega boʻlish, axborot kommunikatsion texnologiyalar va didaktik materiallarni mavzu bilan uygʻunlashtirish kabilardir.

Adabiyotlar

1. Roʻziyeva D., Usmonboyeva M. va b. Interfaol metodlar: mohiyati va qoʻllanishi.- Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2013.
2. Pedagogika: ensiklopediya. II jild.- Toshkent: "Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015.
3. Ступина С.Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе/ Учебно-метод. пособие. - Саратов: Издательский центр "Наука", 2009. - 52 с.

Husenova Aziza Sharipovna 29Buxoro davlat universiteti
katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)a.sh.husenova@buxdu.uz

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BLUM TAKSONOMIYASINING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida Blum taksonomiyasining amaliy ahamiyati, bu sohada olingan bilimlarni mustaqil ravishda qayta takrorlash, ularni egallangan ko'nikma va malakalar bilan uyg'unlashtirish natijasida yangi mustaqil faoliyat yuritish va mashq bajarish qonun - qoidalarini o'rganish zarurati, mohiyati va metodikasi berilgan. O'quvchilar mustaqil ta'limi natijasida erishiladigan yutuqlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, mustaqil ish, mustaqil ta'lim, taksonomiya, kognetiv, affektiv, psixomotor, bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez, baholash, o'quvchi, metodika.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ТАКСОНОМИИ БЛУМА НА НАЧАЛЬНЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО ЧТЕНИЮ

Аннотация. В статье рассматривается практическое значение таксономии Блума на занятиях по читательской грамотности в начальной школе, необходимость, сущность и методика обучения новым самостоятельным видам деятельности и упражнениям в результате самостоятельного повторения полученных знаний в этой области, сочетания их с приобретенными навыками и компетенциями дано. Описаны достижения, достигнутые в результате самостоятельного обучения студентов.

Ключевые слова: начальный класс, самостоятельная работа, самостоятельное обучение, таксономия, познавательное, аффективное, психомоторное, знание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка, ученик, методика.

THE PRACTICAL VALUE OF BLOOM'S TAXONOMY IN ELEMENTARY READING LITERACY CLASSES

Abstract. In the article, the practical importance of Bloom's taxonomy in primary school reading literacy classes, the necessity, essence and methodology of learning new independent activities and exercises as a result of independently repeating the knowledge gained in this area, combining them with acquired skills and competencies, are given. Achievements achieved as a result of independent education of students are described.

Key words: primary class, independent work, independent education, taxonomy, cognitive, affective, psychomotor, knowledge, understanding, application, analysis, synthesis, assessment, student, methodology.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan

Ta'limda o'qitish metodikasi bo'yicha mutaxassis amerikalik mashhur psixolog va pedagog Benjamin Blum tomonidan 1956-yilda ishlab chiqilgan Blum taksonomiyasi usuli o'qitishning o'ziga xos shakli hisoblanadi. Blum asos solgan savol va topshiriqlar tizimi – bilish faoliyati darajalariga asoslangan o'quv maqsadlari taksonomiyasi zamonaviy ta'lim olamida yetarli darajada keng tarqalgan. Taksonomiya so'zi borliqdagi murakkab sohalarni ma'lum bir tizimda sistemalashtirish, joylashtirish nazariyasi hisoblanadi. O'quv jarayonidagi o'qitish taksonomiyasi esa o'quvchilarni oddiydan murakkabgacha bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtirib borish bosqichlaridan iborat. O'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarni o'sha ma'lumotlarni o'rganishi, tahlil qilishi, o'z bilimlarini mustaqil bayon qila olishlari, ma'lum bir vaziyatda munozaraga kirishishlari, o'zlarining dunyoqarashlarini va xulosalarini himoya qila olishlari hamda vaziyatni baholash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Bugungi globallashuv davri ta'lim-tarbiya tizimining barcha sohalarida ilg'or innovatsiyalarga asoslanish taqozo etilmoqdaki, o'qish darslarining milliy va xorij tajribalari integratsiyasi asosida tashkil etilishi zamonaviy o'qituvchi zimmasidagi mas'uliyatni yanada oshirishi tabiiy hol. Bu borada pedagogika va psixologiya sohasida so'nggi yillarda e'tirof etilayotgan ilg'or nazariyalarning samarali jihatlarini milliy metodikaga tatbiq etish ehtiyoji tug'ilmogda.

Jamiyat va hayotda sodir bo'layotgan yangilanishlar ta'lim tizimiga ham yangicha innovatsion yondashuvni, ta'lim, fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini yanada tezlashtirishga zamin yaratadi, natijada yangicha innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish dolzarb masalalar qatoridan joy oldi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda xorij tajribalarni o'rganish, tizimga xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizim bilan qiyosiy, xalqaro va xorijiy tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik qilish, tizimda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni joriy qilish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim sanaladi.

Ma'lumki, xorijlik olimlar Dj.Dyuning konstruktivizm, J.Piajening bola intellektining rivojlanishi, G.Gardnerning intellekt ko'p turliligi, L.S.Vigotskiyning eng yaqin rivojlanish sohasi, V.Erxardning yorib o'tish texnologiyasi, shuningdek, V.F.Shatalovning o'quv materialining chizmalar va shartli belgilardan iborat modellari (tayanch signallar konspektlari) kabi bir qator nazariyalari ta'lim oluvchilar pluralistik tafakkurini rivojlantirishni nazarda tutadi. Xususan, ta'limda amerikalik psixolog va pedagog Benjamin Blum nomi bilan ma'lum bilish va emotsional sohalardagi pedagogik maqsadlar taksonomiyalari o'quvchi faolligi va tashabbusini oshirish, mantiqiy fikrlash, analiz va sintez, muammolarga oid yechimlar bera olish kabi malaka va layoqatlarni rivojlantirishga qaratilgani bilan samaralidir. Ta'limga Blum taksonomiyasini tatbiq etish nazariyasi mamlakatimizda J.Yo'ldoshev, S.Usmonov, H.Muslimov, M.Usmonboyeva, M.Mirsoliyeva, E.Abduvalitov, B.To'xliyev, I.Rajabova kabi pedagog va metodist olimlar tomonidan o'rganilgan.

Taksonomiya (yunoncha "taxis" – tartib bilan joylashish, "nomos" – qonun) butun borliqning murakkab, odatda, ierarxik tuzilmali sohalarini (jonli tabiat, yerning tuzilishi; geografiya, geologiya, tilshunoslik, etnografiya va shu kabi obyektlar) tasniflash va tartibga solish nazariyasi, shu haqidagi fan.

Pedagogik taksonomiya – o'quv maqsadlarining toifalari va darajalari ketma-ketligi aniq belgilangan tizim.

Chikago universiteti professori Benjamin Blum tomonidan bilim olish sohasidagi o'quv maqsadlari taksonomiyasining yaratilishi diqqatga sazovordir.

Blum taksonomiyasi o'quv faoliyatining turli sohalarini qamrab oladi: kognitiv (bilish), affektiv (hissiy - qadriyatli), psixomotor (harakat). O'quvchilarning kompetentligini oshirishda har bir soha bo'yicha mustaqil ta'lim jarayonidagi holati haqida to'xtalib o'tamiz.

1. **Kognitiv soha.** Bu sohada olingan bilimlarni mustaqil ravishda qayta takrorlash, ularni egallangan ko'nikma va malakalar bilan uyg'unlashtirish natijasida yangi mustaqil faoliyat

yuritish va mashq bajarish qonun - qoidalarini o'rganish zaruratiga tegishli o'quv maqsadlari kiritiladi.

2. **Affektiv soha.** Mustaqil ish bajarish jarayonida qiziqish va moyilliklarni shakllantirish, ichki hamda tashqi psixologik ta'sirlar natijasida bilim olish munosabatni shakllantirish, uni mustaqil faoliyat davomida tushunib yetish orqali faoliyat amaliyotiga tatbiq qilish maqsadlari kiritiladi.

3. **Psixomotorli soha.** Bunga mustaqil ish bajarish jarayonidagi psixologik faoliyat, jarayonlarda jismoniy faoliyat natijasida, asab muskullarini markazlashtirish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq maqsadlar kiritiladi. Mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi bevosita B. Blumning bilim olish sohasidagi o'quv maqsadlari taksonomiyasi asosida quyidagi **olti** toifadagi asosiy o'quv maqsadlaridan iborat holda qarab chiqildi:

Bilish	Tushunish	Qo'llash	Tahlil	Sintez	Baholash
--------	-----------	----------	--------	--------	----------

Ushbu vazifalarni bajarishda o'quvchilarda o'qish savodxonligini shakllantirish muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Chunki boshlang'ich sinfda o'quvchilarning o'qish savodxonligini shakllantirmasdan ta'lim samaradorligiga erishib bo'lmaydi. O'qish savodxonligi - jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyatidir. O'qish darslarida badiiy asarlarni o'rganishga doir ijodiy xarakterdagi o'quv topshiriqlari o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish va bilish jarayonlarini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. O'quv maqsadlarning ushbu olti asosiy kategoriyalarini obyektlarni qo'llashda, mustaqil ta'lim jarayonidagi ko'rinishlarini ochib berishga harakat qildik.

1. Obyektlar haqidagi bilimlarni mustaqil bilish - ushbu kategoriya o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish jarayonida egallangan ma'lumotlarni xotirada saqlab qolish, mustaqil tafakkurlash natijasida qayta esga tushirish, ijodiy erkin fikrlash, mustaqillik xususiyatlarini namoyon etish kabi o'quv maqsadlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi

2. Obyektlarning amaliyotga joriy etilishini tushunish - mustaqil ta'lim olish turlarining bir turdan ikkinchisiga o'zgarishi, o'quvchilarning mustaqil ishlarni tushuntirishi, natijalariga ta'sir qiluvchi takliflar kiritish, vaziyatlarning o'zgarishini nazarda tutadi

3. Obyektlarni amaliyotda qo'llash - mustaqil ta'lim jarayonida amaliy faoliyat bilan shug'ullanish, obyektlarni amaliyotda qo'llash ko'nikma va malakalarini shakllantirish. Ushbu faoliyat obyektlarni qo'llash qoidalari, usullari, shakllari nazariyalari sinab ko'riladi

4. Obyektlarning tahlili -dars jarayon hamda obyektlar unsurlarini tahlil etib ular orasidagi munosabatni o'rganish. Mustaqil ta'limni tashkil etish asoslarini bilish. Mustaqil ta'lim natijalari, tushunish va qo'llashga qaraganda, yuqori intellektual darajali tavsiflanganligi sababli mustaqil bilim olish mazmunini hamda uning tarkibiy tuzilmasini bilishni talab qiladi

5. Dars jarayoni va obyektlarning sintezi - mustaqil ta'lim natijalari talaba o'quv faoliyatida mustaqillikka erishishni, ijodiy xususiyatga ega bo'lishini, mustaqil ta'lim olishning adekvat usullarini, shakllarini ko'rinishlarini va tizimlarini vujudga keltirishni nazarda tutadi

6. Obyektlarni mustaqil ta'lim jarayonida baholash - o'quvchilar tomonidan mustaqil ta'lim olish jarayonida egallangan bilimlar, metodlarni qabul qilingan maqsadni hisobga olgan holda baholash

Fikrimizcha, o'qish darslarida Blum taksonomiyasidan foydalanish o'quvchilarda quyidagi nazariy tushuncha va bilimlarni tasniflash hamda tizimlashtirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir: – badiiy adabiyot mavzusi va maqsadi o'rtasida mavjud aloqadorlik, adabiyot va san'atga xos obrazlilik; – muayyan sinf, qatlam va ijtimoiy yo'nalishlarning o'ziga xos belgilarini o'zida mujassam etgan shaxslar tipi;

– badiiy obrazning tarixan shakllangan eng muhim xususiyatlari;

32

- o‘qishning kishilarga hissiy ta’sirining aniq va takrorlanmas, umumiy tipik belgilari;
- badiiy obrazdagi umumiylik va xususiylik masalasi;
- asar kompozitsiyasi, tur va janr xususiyatlari;
- badiiy asarning yaxlitligi, unda har bir detal muayyan g‘oyaviy-badiiy maqsadga bo‘ysundirilgani;
- tanlangan chizgilar, hodisalar va xarakterlarning mohiyati;
- hayot manzarasini ochishga xizmat qilishi;
- haqiqatning obrazlar olamida yuzaga chiqishi;
- tipiklik muammosining mohiyati;
- obrazlar hosil qilishda muhim vosita bo‘lgan asar tili;
- hayot oqimining qamrab olinishi: xarakter, ziddiyatlar, to‘qnashuvlar, tuyg‘ular oqimi va hokazo.

Xulosa. O‘quvchilarining mustaqil ta’limini tashkil etishda B.Blum taksonomiyasi asosda yondashuv ularning xayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omillardan ekanligi asoslandi. Blum taksonomiyasi asosida o‘quv faoliyatining turli sohalarini qamrab oluvchi quyidagi: kognitiv (bilish), affektiv (hissiy - qadriyatli), psixomotor (harakat)li omillar mustaqil ta’lim olish jarayoni samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5217 sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi PF-5538-son Farmoni.
3. Проектирование результатов обучения с использованием модифицированной таксономии Блума // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2015. №46.
4. Khusenova, A. (2022). THE PROCESS OF INTEGRATING THE ACTIVITIES OF THE TEACHER IN THE DESIGN OF MOTHER TONGUE EDUCATION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 216-227.
5. Sharipovna, K. A. (2021). The Role of Learning Activities in the Design of Teacher Activities in the Integration of Primary School Mother Tongue Lessons. *Central asian journal of literature, philosophy and culture*, 2(10), 111-114.

Tog'ayeva Umida Shavqi qizi
Buxoro davlat universiteti
katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)
u.s.togaeva@buxdu.uz

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI TA'LIMIDA NEYROLINGVISTIK YONDASHUVNING DOLZARB MUAMMOLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Ona tili o'qitish metodikasini neyrolingvistik yondashuv asosida o'qitishning dolzarb masalalari, neyrolingvistik yondashuv asosida ona tilidan o'quv topshiriqlari ishlab chiqish imkoniyatlari, o'qitish jarayonida ilg'or tajribalardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: neyrolingvistika, neyrolingvistik yondashuv, ijodiy fikrlash, o'qish, yozish, tinglab tushunish, gapirish, an'anaviy ta'lim, noan'anaviy ta'lim, mustaqil fikrlash.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: В данной статье выражены актуальные вопросы методики преподавания родного языка на основе нейролингвистического подхода, возможности разработки учебных задач с родного языка на основе нейролингвистического подхода, особенности использования передового опыта в учебном процессе.

Ключевые слова: нейролингвистика, нейролингвистический подход, творческое мышление, чтение, письмо, аудирование, говорение, традиционное образование, нетрадиционное образование, самостоятельное мышление.

ACTUAL PROBLEMS OF THE NEUROLINGUISTIC APPROACH IN THE EDUCATION OF THE MOTHER TONGUE OF THE PRIMARY GRADE

Abstract: This article expresses current issues of methods of teaching the native language based on the neurolinguistic approach, the possibility of developing educational tasks from the native language based on the neurolinguistic approach, and the features of using best practices in the educational process.

Key words: neurolinguistics, neurolinguistic approach, creative thinking, reading, writing, listening, speaking, traditional education, non-traditional education, independent thinking.

Kirish. XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi-yangi ufqlar ochish bilan, biz ilgari ko'rmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Pedagoglardan, bugungi murakkab zamonda yoshlarga zamon ruhida ta'lim berish bilan bir qatorda, bashariyatning, Vatanimiz va xalqimizning ertangi kunini o'ylab, yoshlarni ezgulikka, insof-diyonat, mehr-oqibat va bag'rikenglikka da'vat etishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni ham amalga oshirishi talab etiladi.

Yangilanayotgan O'zbekistonda barcha sohadagi o'zgarishlar yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Har bir jabhada amalga oshirilayotgan islohotlar jadallik bilan o'z natijasini bermoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasidan ma'lumki, ta'limni yangicha yondashuv asosida tashkil etish ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy sohani rivojlantirishda yaxshi natijani kafolatlaydigan eng samarali usul hisoblanadi. Ta'limda turli texnologiyalar va ilmiy axborot vositalarining joriy etilishi qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni taqdim etish imkonini berdi. Bu o'quvchiga

34 birinchi mashg`ulotdan boshlab qisqa vaqt ichida kerakli o`quv materialini ko`paytirish imkonini beradi. Ushbu maqsadni ko`zlagan holda intensiv o`qitish texnologiyalaridan foydalanish o`quv materialini ko`paytirishning samarali usuli hisoblanadi.

O`quv mashg`ulotlarini yangi zamonaviy shakl va usullarda tashkil qilish, talabalarni dars jarayonida maqsadli boshqara olish, ayni kunda o`qituvchilik faoliyatining bosh mezoni deb qaralmoqda. Ilg`or pedagogik texnologiyaga asoslangan zamonaviy dars turlari va shakllarini qo`llash, o`quvchining ta`lim jarayonidagi o`rnini belgilash, unga yangicha yondoshuvi, yangicha munosabatni ta`minlash, mazkur jarayonni mohirlik va idrok bilan boshqarish demakdir. Ona tili darslarida musobaqa darslarini o`tkazishdan maqsad o`quvchining til darsida olgan bilimlarini sinab ko`rish, o`zaro munozara-muloqot jarayonida til imkoniyatlaridan foydalana bilish, nutqiy mahorat, tez va aniq fikrlash darajasini, muammoli vaziyatlardan chiqa olish malakasini baholashdan iboratdir.

Istiqlol yillarida ona tilidan ta`lim mazmuni, maqsadi va usuli masalasi kun tartibiga qo`yildi va hal etildi. Ta`lim mazmuni ona tilining tabiatidan kelib chiqilgan nazariy bilimlar silsilasidan tashkil topdi. Ta`lim maqsadi "o`quvchilarning og`zaki va yozma nutqini takomillashtirish, fikr mahsulini og`zaki va yozma shakllarda nutq sharoitiga mos ravishda to`g`ri ifodalash malakasini shakllantirish" mazmunini oldi. Ta`lim usuli esa reproduktiv(qayta bayon qilish)dan kognitiv-pragmatik (mustaqil va ijodiy fikrlash va uni nutq sharoitiga mos ifodalash)ga o`tdi. Buni ona tili ta`limi tarixidagi bemisl hodisa sifatida baholash mumkin.

Neyrolingvistika – til va miyaning tuzilishi va faoliyati o`rtasidagi munosabatlarni o`rganadigan tilshunoslikning yangi bo`limi hisoblanadi. Bu klinik diagnostika vazifalari ehtiyojlarini qondirish uchun paydo bo`ldi. Uning maqsadi bemorning nutq uslubini (intervyu, grafik, hikoya, o`qish, yozish va boshqalar) kuzatish va undan foydalanishni nazorat qilishdir. Neyrolingvistika uchun ikki yoki undan ortiq tilni o`rganishda miyasi shikastlangan odamlarning nutqi va xatti-harakatlarini kuzatish juda muhim masala.

Asosiy qism. Neyrolingvistika tarixiy jihatdan 19-asrda paydo bo`lgan afaziologiya asri, miya shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan lingvistik nuqsonlarni (afaziyalar) o`rganish. Afaziologiya miya jarohatlarining tilni qayta ishlashga ta`sirini tahlil qilish orqali strukturani funktsiyaga bog`lashga harakat qiladi. Miyaning ma`lum bir sohasi va tilni qayta ishlash o`rtasidagi bog`liqlikni birinchi bo`lib o`tkazganlardan biri fransuz jarrohi Pol Broka bo`lib, u nutqida nuqsoni bo`lgan ko`plab odamlarni otopsiya qilgan va ularning aksariyatida chap frontal lobda hozirda Broka hududi deb nomlanuvchi hududda miya shikastlanishi borligini aniqlagan.

Frenologlar XIX asrning boshlarida miyaning turli hududlari turli funksiyalarni bajarishi va til, asosan, miyaning frontal qismlari tomonidan boshqarilishi haqida da`vo qilishgan, ammo Brokaning tadqiqotlari bunday munosabatlarning empirik dalillarini birinchi bo`lib taqdim etgan. Bu esa Neyrolingvistika va kognitiv fan sohalari uchun "davr yaratuvchi" va "asosiy" deb ta`riflangan. Keyinchalik, Karl Vernik, Vernikning hududi uning nomi bilan atalgan.

Miyaning turli sohalari turli lingvistik vazifalarga ixtisoslashgan, Broka sohasi nutqning motor ishlab chiqarishi bilan shug`ullanadi va Vernik sohasi eshitish orqali nutqni tushunishni boshqaradi.

Broka va Vernikning tadqiqot ishi afaziologiya sohasini va tilni miyaning jismoniy xususiyatlarini o`rganish orqali o`rganish mumkin degan fikrni yaratdi. Afaziologiya bo`yicha dastlabki ishlar, shuningdek, Korbinian Brodmaning XX asr boshlarida miya sirtini "xaritalash", ya`ni, har bir hududning sitoarxitekturasi (hujayra tuzilishi) va funksiyasidan kelib chiqib, uni raqamlangan hududlarga bo`lish ishlaridan ham foyda ko`rdi, bu sohalari bugungi kunda ham nevrologiyada keng qo`llanilib, hozirda Brodman sohalari deb yuritiladi.

"Neyrolingvistika" atamasining paydo bo`lishi 1940-yillarning oxiri va 1950-yillarda Edit Crowell Trager, Henri Hecaen va Aleksandr Luriyaga tegishli. Luriyaning "Neyrolingvistikadagi muammolar" kitobi, ehtimol, neyrolingvistika haqidagi birinchi kitobdir. Garri Uitaker 1970-yillarda Qo`shma Shtatlarda neyrolingvistikani ommalashtirdi, 1974 yilda "Brain and Language" jurnaliga asos soldi.

Afaziologiya neyrolingvistikaning tarixiy o'zagi bo'lsa-da, so'nggi yillarda bu soha sezilarli darajada kengaydi, qisman miyani tasvirlashning yangi texnologiyalari va vaqtga sezgir elektrofiziologik usullarning paydo bo'lishi tufayli odamlar turli xil til vazifalarini bajarishda miya faollashuvini ta'kidlaydi, xususan, 1980-yilda tilni tushunishda semantik muammolarga sezgir bo'lgan N400 kashf qilinishi bilan tilni o'rganish uchun hayotiy usul sifatida, elektrofiziologik texnikalar paydo bo'ldi. N400 identifikatsiya qilingan birinchi tilga taalluqli miya javobi bo'lib, u kashf etilgandan beri EEG va MEG til tadqiqotlarini o'tkazish uchun tobora kengroq foydalanilmoqda.

Neyrolingvistika psixolingvistika sohasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u eksperimental psixologiyaning an'anaviy usullarini qo'llash orqali tilning kognitiv mexanizmlarini yoritishga intiladi; bugungi kunda psixolingvistik va neyrolingvistik nazariyalar ko'pincha bir-birini xabardor qiladi va bu ikki soha o'rtasida juda ko'p hamkorlik mavjud.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi yuqori sinflarda ona tili o'qitish metodikasining dastlabki bosqichi bo'lib, u tekshiradigan masalalarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga tadbiquan (muvofiq ravishda) o'rgatadi. Shu bilan birga, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish grammatika, imlo va unga bog'liq holda nutq o'stirish metodikasinigina emas, balki xat-savod o'rgatish, sinfda va sinfdan tashqari o'qish metodikalarini ham o'z ichiga oladi. Shulardan kelib chiqib, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fani quyidagi vazifalarni bajaradi:

a) boshlang'ich sinflarda ona tili kursining mazmuni, hajmi va mavjud tizimini, ya'ni kursning (xat-savod o'rgatish, o'qish, grammatika, imlo, nutq o'stirish va h.k.) dasturini belgilash va asoslash;

b) o'qish va yozuvdan bilim va ko'nikmalarning shakllanishi jarayonini ham da bu jarayonda o'quvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni o'rganish, xatolarning sababini tahlil qilish, ularning oldini olish va to'g'rilashga yordam beradigan ish turlarini ishlab chiqish;

d) ona tilidan beriladigan o'quv materialini o'quvchilar aniq tushunishi va puxta o'zlashtirishiga, ularda olgan bilimlarini amaliyotda tatbiq eta olishga va o'quvchilarning umumiy taraqqiyotiga, ya'ni ularning zehni, xotirasini, kuzatuvchanligini, yodda saqlashini, mantiqiy tafakkurini, ijodiy o'ylashini, nutqini o'stirishga yordam beradigan metod va vositalarni ishlab chiqish;

e) ona tilini o'rgatish bilan bog'liq holda maktablar oldiga qo'yilgan tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirish, o'quvchilarda axloqiy va estetik sifatlarni shakllantirish.

Boshlang'ich ta'lim ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvning ahamiyati yuqoridir. Chunki boshlang'ich ta'lim o'quvchisining savodini chiqarishda uning psixologik va fiziologik xususiyatlarini ham inobatga olish zarurdir. Hikoyalar bilan bog'liq o'quv topshiriqlari tuzishda ham, ayniqsa neyrolingvistik yondashuvdan foydaangan maqsadga muvofiqdir. Masalan, 4-sinf o'qish darsligida Meri Joslinning "Marvarid" hikoyasini o'rgatishda ijodiy topshiriqlar berish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Bunda 2 bosqichda quyidagi savollarga javob izlanadi:

1-bosqich	2-bosqich
1. Nima uchun Roben boy bo'lsa-da, baxtli emas edi?	1. Nima uchun qiz marvaridni haqiqatdan ham Joshniki deb aytdi?
2. Nima uchun Roben tug'ilib o'sgan joyiga qaytishni xohladi?	2. Nima uchun Josh Rubenga marvaridni olishi mumkinligini aytdi?
3. Nima deb o'ylaysiz, nega hikoya nomi "Marvarid" deb nomlangan?	3. Ruben marvaridni olganidan so'ng hayoti qanday o'zgardi? Misollar orqali tushuntirib bering.

O'quvchi bu savollarga javob topishda, avvalo, hikoyadagi voqealar haqida chuqur mushohada yuritadi. Savollarga javob berish orqali tanqidiy fikrlaydi, o'z psixologiyasidan kelib chiqqan holda javob beradi.

36 **Xulosa.** Neyrolingvistikadagi ko'p ishlar psixolingvistlar va nazariy tilshunoslar tomonidan ilgari surilgan nazariyalarni sinab ko'rish va baholashni o'z ichiga oladi. Umuman olganda, nazariy tilshunoslar tilning tuzilishi va til ma'lumotlari qanday tashkil etilishini tushuntirish uchun modellarni taklif qiladilar, psixolingvistlar til ma'lumotlarining ongda qanday qayta ishlanishini tushuntirish uchun modellar va algoritmlarni taklif qiladilar va neurolingvistlar biologik tuzilmalar qanday ekanligini aniqlash uchun miya faoliyatini tahlil qiladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tilini o'qitishda neyrolingvistik yondashuvdan foydalanish o'quvchilar mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, tanqidiy fikrlash malakasini hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Caplan, David, Gloria Waters, Gayle De, Jennifer Michaud, & Amanda Reddy 2007. Learning Syntactic Processing in Aphasia: Behavioral (Psycholinguistic) Aspects. Brain and Language 101, 103-150.
2. Kaplan, David, Gloria Waters, David Kennedy, Nathaniel Alpert, Nikos Makris, Gail De, Jennifer Michael, and Amanda Reddy. 2007. Learning syntactic processing in aphasia II: Neurological aspects. Brain and Language 101, 151-177.
3. Dehaene, Stanislaus. 2009. Reading in the brain. Viking Press.
4. Gardner, Howard. 1975. The Disrupted Consciousness: Man After Brain Injury. Vintage books.
5. Lise I. 2011. Chapter 2, How Brains Work and Chapter
- 6, Analyzing Aphasic Speech and Communication, in Psycholinguistics: An Introduction and Applications. Plural publishers.
7. Tog'ayeva, U. (2021). Ona tili o'qitish metodikasi. Modulini o'qitishda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish//центр научных публикаций (buxdu. uz), 1(1).
8. Tog'ayeva, U. (2020). Improving the module" mother tongue teaching method" in project educational instructions. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 2(2).

Baymuradov Radjab Sayfitdinovich
Buxoro davlat universiteti
sport faoliyati kafedrasida dotsenti

YOSH MUTAXASSISNI SHAKLLANTIRISHDA O'QITUVCHI-MURABBIYNING O'RNI

Annotatsiya: *Yosh jismoniy tarbiya o'qituvchilari nazariy jihatdan yaxshi tayyorgarlik ko'rganligi sababli, odatda nazariyani amaliyotga tatbiq etishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, erkin holatda malaka va ko'nikmalarni amalga oshirishda qiyinchilik sezadi.*

Kalit so'zlar: *Yosh o'qituvchilar, maktab an'analari, o'quv ishlarini tashkil etish xususiyatlari.*

РОЛЬ ПЕДАГОГА-НАСТАВНИКА В ФОРМИРОВАНИИ МОЛОДОГО СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация: *Молодые учителя физической культуры, будучи в основном неплохо подготовленными теоретически, обычно испытывают серьезные затруднения в реализации теории на практике, далеко не свободно владеют методическими приемами, профессиональными умениями и навыками.*

Ключевые слова: *молодые педагоги, традиции школы, особенности организации воспитательной работы.*

THE ROLE OF A TEACHER-MENTOR IN THE FORMATION OF A YOUNG SPECIALIST

Abstract: *Young physical education teachers, being mostly well prepared theoretically, usually experience serious difficulties in implementing theory in practice, and are far from fluent in methodological techniques and professional skills.*

Keywords: *young teachers, school traditions, peculiarities of the organization of educational work.*

Yangi o'quv yili arafasida umumiy o'rta ta'lim maktablari pedagogik jamoasiga yosh o'qituvchilar ham qo'shiladi. O'z faoliyatini boshlanyotgan o'qituvchilar orasida oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida o'qishni endigina tamomlagan jismoniy tarbiya o'qituvchilari ko'p. Yosh mutaxassisning maktabga kelishi quvonchli voqea. Hozirgi sharoitda bu ikki karra e'tiborga loyiqdir, chunki u o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashdek mas'uliyatli ishga o'z hissasini qo'shadi.

O'qituvchi bo'lish ijtimoiy, psixologik va kasbiy jihatdan ancha murakkab jarayondir. Ushbu davrda ichki va tashqi ijobiy yoki salbiy omillarning butun majmuasining shaxsga ta'siri natijalari eng aniq aks ettirilgan. Ta'lim muassasasi yosh mutaxassislarning kasbiy moslashuvini ta'minlaydigan markaziy bo'g'indir. Ta'lim muassasasining vazifasi yangi ishga kelgan o'qituvchiga o'zini to'g'ri kasbiy tanlovni amalga oshirgan, yuqori ish natijalarini ko'rsatishga va eng yaxshi kasbiy fazilatlarni namoyon etishga qodir, qobiliyatli, iste'dodli shaxs sifatida tan olishga yordam berishdir.

Shunday qilib, kasbiy moslashish va malaka oshirish jarayonini malakali boshqarish nafaqat yosh mutaxassislarning kasbiy o'sishiga yordam beradi, balki ta'lim muassasasining rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Yosh mutaxassis bilan ta'lim muassasasida bo'lgan birinchi kundan boshlab to'g'ri tuzilgan ish professional muhitga muvaffaqiyatli kirish omillaridan biridir.

O'rnatilgan an'anaga ko'ra, yosh o'qituvchilar maktabga kelgan dastlabki kunlarda ular bilan pedagogik jamoa rahbarlari uchrashib, tajribali o'qituvchilar suhbatlar o'tkazadi. Yangi

38 kelganlar maktab an'analari, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtiriladi, jismoniy tarbiya o'qituvchilari esa, albatta, sport inshootlari, sport zali, maktab stadioni, o'yin maydonchalari - ularning asosiy joylari bilan tanishadilar.

Bu tabiiy hol albatta. Shuni unutmaslik kerakki, yosh jismoniy tarbiya o'qituvchilari nazariy jihatdan yaxshi tayyorlangan bo'lib, odatda nazariyani amaliyotga tatbiq etishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradilar, malaka va kasbiy mahoratdan yiroqdirlar. Shuning uchun, zudlik bilan, avgust yig'ilishlaridan boshlab, yosh o'qituvchilar uchun o'quv materialini rejalashtirish, o'quv dasturining bo'limlarini o'rganish, darslar orasida o'quv mavzularini taqsimlash masalalari bo'yicha seminarlar tashkil etish juda muhimdir. Tajribali o'qituvchilar ular bilan seksiya mashg'ulotlarini tashkil etish va ommaviy sport va jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish ishlarining rejalarini tuzish amaliyoti bilan bo'lishishlari kerak. Seminarlardan tashqari maslahatlashuvlar, individual suhbatlar va boshqa dars shakllaridan foydalanish mumkin. Yosh o'qituvchilar bilan bunday uchrashuvlar ularga noaniqlik va chalkashlik tuyg'ularini yengishga yordam beradi va yangi jamoaga moslashish vaqtini qisqartiradi. Yordam, yaxshi maslahatlar, tavsiyalar va takliflar katta hamkasblarning boshlang'ich o'qituvchilarga do'stona munosabati bilan uyg'unlashishi va hech qanday holatda ularning o'z qadr-qimmatini kamsitmasligi juda muhimdir.

O'qituvchi bilan tanishish uchun uning darsini tahlil qilish va sport zaliga yoki maktab o'yin maydonchasiga tashrif buyurish kerak, sinf bilan muloqotda yosh o'qituvchining o'ziga xosligi va uning ijodiy qobiliyatlari eng aniq namoyon bo'ladi. Bu holatda nazorat yordami yosh mutaxassisning barcha qiyinchiliklarini va uning tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda o'ylangan, pedagogik jihatdan asosli bo'lishi kerak. Yosh o'qituvchilar bilan muloqot qilish tajribasi shuni ko'rsatadiki, ular odatda o'qitishga tayyorgarlik darajasi haqida juda yaxshi tasavvurga ega emaslar. Ularning metodistlar, ustoz-murabbiylar ishtirokidagi ilk darslari shundan dalolat beradi. Shunday qilib, ba'zida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining ta'lim va tarbiyaviy yo'nalishining murakkabligini e'tiborsiz qoldirib, yoshlar ba'zan faqat o'z mavzusini bilish, o'rganilayotgan harakatini aniq tushuntirish bilan kifoya qiladi va muvaffaqiyat kafolatlanadi deb o'ylashadi. Ayrim mutaxassislarning bu nuqtai nazarini o'zgartirish kerak, va buni juda xushmuomalalik bilan qilish kerak.

Pedagogik ishning dastlabki besh yili nafaqat tajriba orttirish, balki pedagogik uslubni rivojlantirish vaqti hamdir. Shu bois yosh mutaxassislarga ishning bugungi muhim davrida tajribali pedagoglar va malaka oshirishi institutlari uslubiy birlashmalarining manzilli uslubiy yordami juda muhim. Yosh mutaxassisning faoliyatida hamma narsa shubhasiz bo'lmasa, uning ish tizimi hali to'liq shakllanmagan bo'lsa ham, lekin u allaqachon ijobiy natijalarga erishgan bo'lsa, buni albatta olqishlash kerak. Hech qanday holatda kichik nazorat bilan bostirmaslik yoki izlanish va tashabbusning kurtaklarini kesib tashlamaslik kerak.

Yana bir ekstremal narsa bor: yangi faoliyatini boshlagan o'qituvchidan uning g'oyalari tushunmasdan ilg'or tajribani joriy qilishni talab qilish, haqiqiy ijod bilan hech qanday aloqasi bo'lmagan va qoida tariqasida uslubiy shaxsizlikka olib keladigan tajribadan nusxa olishni taklif qilish mantiqqa ziddir. Bu amaliyot yosh o'qituvchilarning ijodiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, pedagogik shaxsiyatning shakllanishini uzoq yillarga kechiktirib yuboradi.

Maktabda bunday holatlarning oldini olishda viloyat, tuman va shahar jismoniy tarbiya o'qituvchilari birlashmalarining metodistlari amaliy yordamlashishlari zarur. Agar ish yaxshi saviyada bajarilsa, yosh jismoniy tarbiya o'qituvchilarining muvaffaqiyati kafolatlanadi. Buning uchun yosh o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish tizimini ishlab chiqish kerak. Avgust oyida yangi o'qituvchilarni bevosita maktab jismoniy tarbiya masalalari, tashvishlari va muammolariga jalb etish maqsadida yaxshi jihozlangan umumiy o'rta ta'lim maktablari negizida qisqa muddatli kurslar o'tkazilishi kerak. Bunda jismoniy tarbiya o'quv dasturining talablari, "Jismoniy tarbiya" fani bo'yicha hujjatlar va ko'rsatmalar, sinf va maktabdan tashqari sport seksiyalari ishlari, jismoniy tarbiya va ommaviy sport bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha ma'lumotlarni tushuntirib berish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur "tanishish" tadbiri viloyat, tuman va shahar xalq ta'limi bo'limlarining yosh o'qituvchilar bilan keyingi barcha ishlariga zamin yaratadi. Shunday qilib, sentabr oyida yangi kelganlar uchun maktablardagi ish joylariga bevosita tashrif buyurishni tashkil qilish kerak. Yosh

o'qituvchilarning birinchi darslarida qatnashish uchun o'quvchilariga tashkiliy va uslubiy jihatdan yuzaga keladigan qiyinchiliklarni hal qilishda yordam beradigan tajribali metodistlar va murabbiy o'qituvchilarni jalb qilish kerak. Ular har xil turdagi nomuvofiqliklarni bartaraf etish yo'llarini bimalol taklif qiladilar, pedagogik mehnat faxriylarining darslarida qatnashishni taklif qiladilar va kerakli uslubiy adabiyotlarni qaerdan topishlari mumkinligini aytadilar. Eng muhimi, bir qator hollarda ular yosh o'qituvchilarni haddan tashqari yuqori o'quv yukidan himoya qiladi va ma'muriyat e'tiborini muvaffaqiyatsiz dars jadvaliga qaratadi.

Bu ish bilan bir qatorda, yosh mutaxassislar uchun kurs ishlari sentabr oyida boshlanishi kerak. O'quv siklini 3 yilga hisoblash mumkin: bir o'quv yilida yosh mutaxassislar uchun taxminan 5-6 dars mavjud bo'lib, ularning mavzulari asosan maktab jismoniy tarbiyasining barcha asosiy muammolarini qamrab oladi. Bu ochiq darslarga, guruh va individual maslahatlar berishni o'z ichiga olishi kerak. O'quv dasturidan faxriy sportchilar, olimlar, oliy o'quv yurtlari o'qituvchilari, metodistlar, eng yaxshi jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari (tuman, shahar, viloyat) bilan uchrashuvlar ham o'rin olgan bo'lishi lozim. Qoidaga ko'ra, kurs ishtirokchilari uchun o'quv yili "O'zingizni qanday his qilyapsiz, yosh o'qituvchi!" mavzusidagi yakuniy konferensiyasi bilan yakunlanadi.

"Jismoniy tarbiya darslarini tashkiliy-metodik ta'minlash" mavzusida yosh mutaxassislar uchun tashkil etilgan maxsus kurslar tomonidan ko'rib chiqiladigan taxminiy o'quv mavzularini sanab o'tamiz:

1. "Jismoniy fazilatlarni rivojlantirish" – sentabr oyi;
2. "Basketbol mashg'ulotlarida o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish xususiyatlari" – oktabr oyi;
3. "Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'quv faoliyatini tashkil etish xususiyatlari" – noyabr oyi;
4. "Gimnastika darslarini uslubiy ta'minlash" – dekabr oyi;
5. "Milliy kurash – kurash darslarini tashkiliy-metodik ta'minlash" fevral oyi;
6. "Voleybol darslarini tashkil etish xususiyatlari" – mart oyi;
7. "Jismoniy tarbiya fanidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish xususiyatlari" – aprel oyi;
8. Yakuniy konferensiya "O'zingizni qanday his qilyapsiz, yosh o'qituvchi!" – may oyi.

Odatda, o'quv yilining oxirida kurs ishtirokchilari so'rovnomada ko'rsatilgan bir qator savollarga javob berishlari kerak: kurslarda darslarni qanday baholaysiz, ular sizga kasbiy rivojlanishingizda yordam berdimi; maktabda ishlagan birinchi (ikkinchi, uchinchi) o'quv yili uchun o'zingizga qanday baho qo'ygan bo'ladingiz; faxriy sportchilar, innovatsion o'qituvchilar, olimlar bilan bo'lgan uchrashuvlaringizdan qaysi birini ko'proq eslaysiz; kelgusi yil uchun yosh o'qituvchilar kurslarining ish rejasi va boshqalar uchun qanday taklif va tilaklaringiz bor.

Yoshlarning pedagogik auditoriyaga bo'lgan ehtiyojini o'rganish imkonini beruvchi bunday so'rovnoma viloyat, tuman, shahar xalq ta'limi boshqarmalari xodimlariga ta'limning keyingi bosqichi dasturini belgilash istiqboliga egadir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi bo'lish uchun juda ko'p muhim jihatlar mavjud. Sinf rahbarlari, chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilari, uzaytirilgan kun guruhlari o'qituvchilari bilan jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish rejimini amalga oshirishda ular bilan teng sharoitlarda ishtirok etishi, maktab o'quvchilari uchun sog'lom turmush tarzini targ'ib etishda har kuni aloqa o'rnatish shular jumlasidandir. Yosh o'qituvchiga sportga taaluqli ta'lim muasssalari, homiylik qiluvchi korxonalarining sport jamoalari murabbiy va o'qituvchilari, sport jamiyatlari xodimlari bilan mustahkam aloqa o'rnatishga ko'maklashish zarur. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining zarur tashvishlari qatoriga sog'liqni saqlash mutaxassislarining tibbiy maslahatiga muhtoj bo'lgan sog'lig'i yomon o'quvchilar ham kiradi. Bularning barchasi bilan bog'liq holda, yosh o'qituvchining maktab o'qituvchilari, sport va tibbiyot xodimlari bilan ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatishga bo'lgan tushunarli urinishlari muvaffaqiyatsiz yakunlanishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Bu o'qituvchining tajriba orttirgan ishidan chalkashlik va norozilik hissini keltirib chiqarishi mumkin.

Jismoniy tarbiyaning moddiy bazasi haqida bir necha so'z. Yosh jismoniy tarbiya o'qituvchisi mehnat faoliyatining ilk kunlaridanoq uni jismoniy tarbiya bazasini mustahkamlashga, maktab sport shaharchasi, stadion, o'yin maydonchalari imkoniyatlarini

40 kengaytirishga malakali jismoniy tarbiya o'qituvchisi yo'naltirsa, to'g'ri bo'ladi. Bunda faol va tashabbuskor bo'lish bilan bir qatorda, jamoada o'z o'rnini topish va mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Mutaxassisning qiyinchilik va shubhalarini yengishda yosh hamkasbiga o'rgatish uchun yuqori malakali o'qituvchi-ustozning o'rni bekiyosdir. Yosh jismoniy tarbiya o'qituvchilarga homiylik muammo emas. Buni faqat ma'muriy buyruq va farmoyishlar, murojaatlar bilan hal qilib bo'lmaydi. Pedagogik jamoalar rahbarlari, viloyat, tuman va shahar metod birlashmalari faollari bilan birgalikda tajribali o'qituvchilar orasidan chinakam sezgir va obro'li, do'st uchun tayyor bo'lganlarni izlashga chaqiriladi. Jamoa, ixtiyoriy ravishda yosh hamkasblarini tarbiyalashda qo'shimcha muammolarni o'z zimmasiga olishi lozim.

Haqiqiy murabbiylar foydali maslahatlar va faol yordamni qo'ldan boy bermaydilar. Jismoniy tarbiya darslari tarkibidagi monotonlik va qonuniyatlarni bartaraf etish, o'rganilayotgan harakat harakatida asosiy va muhim narsalarni ajratib ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lish, o'yin texnikasi, o'quvchilarda jismoniy sifatlar, harakat qobiliyatlari va ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga qanday yordam berishni o'rgatadi. Maktab o'quvchilari oddiydan murakkabga bosqichma-bosqich o'tishlari, darslarda kerakli bilim va ko'nikmalarni egallashlari kerakligi haqidagi savol boshlang'ich mutaxassislar uchun yangilik emasdek tuyuladi, lekin amalda ular har doim ham uni to'g'ri hal qila olmaydi. Bu yerda murabbiy - do'st kerak. U o'z shogirdini qanchalik tez oyoqqa turg'azsa, jismoniy tarbiya darslarini qanchalik yaxshi va samarali o'tkaza boshlasa, maktab o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalashning butun jarayoni shunchalik silliq kechadi. Keksa va yosh avlod o'qituvchilarining ittifoqi umumiy o'rta ta'lim maktabi hayotini qayta qurishga to'sqinlik qilayotgan narsadan jasorat bilan qo'shilish imkonini beradi.

Ba'zan o'qituvchilar yosh mutaxassislarning darslariga tashrif buyurganlaridan so'ng, ularning ismlari metodistlar og'zidan chiqmasligi va doimiy ravishda mahalliy sertifikatlar va hisobotlarda paydo bo'lishidan shikoyat qiladilar. Ushbu "ta'lim" usuli har qanday o'qituvchiga, ayniqsa yosh o'qituvchiga nisbatan qabul qilinishi mumkin emas. An'anaga ko'ra, birinchi darslarni boshlashdan oldin, yosh o'qituvchilarni maktabda o'tkazilgan jismoniy tarbiya tizimi bilan tanishtirish kerak. Bundan tashqari, tajribali mutaxassislar sport zali, gimnastika shaharchasi va o'yin maydonchalarining boy jihozlari bilan tanishtirib, yosh o'qituvchilar uchun o'ziga xos ekskursiya tashkil etishlari kerak.

Oliy ta'lim muassalarida jismoniy tarbiya fani bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashda fakultetlarda mavjud bo'lgan kafedralar bilan hamkorlikda "Yosh o'qituvchi maktabi"ni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

"Yosh o'qituvchi maktabi" tinglovchilarning talab va takliflarini inobatga olgan holda har yili yangilanib turiladigan maxsus reja asosida ishlashi kerak. Eng dolzarb mavzular tanlanadi. Talabalar tezis yozishlari, jurnal yangiliklariga uslubiy sharhlar tuzishlari va muhokama qilingan mavzular bo'yicha muhokamalar o'tkazishlari kerak. Bunda ularga tajribali ustoz va murabbiylar yordam berishadi. Taxminiy mavzular:

- o'quvchilarning jismoniy tarbiyasi bo'yicha maktab ish rejasini rejalashtirish va tuzishning ahamiyati;

- talabalarga jismoniy tarbiya darslarida jismoniy faollikning organizmga ta'sirini o'z-o'zini nazorat qilish usullarini o'rgatish;

- kichik maktab yoshidagi bolalar bilan ishlash amaliyoti;

- 5-11-sinflarda tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish metodikasi;

- jismoniy tarbiya bo'yicha me'riy hujjatlarini yuritish.

O'qituvchilik kasbi eng avvalo ma'naviy faollik, mustaqil qadam va qarorlarni talab qiladi. Bilimga tashnaliksiz, doimiy o'z-o'zini tarbiyalamasdan tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki keng ilmiy va kasbiy dunyoqarashga ega bo'lmasdan, o'tmishdoshlarning pedagogik merosini o'zlashtirmasdan turib pedagogika san'atini anglab bo'lmaydi.

Ta'limning uzluksizligi ta'lim jarayoni sifatini oshirishning muhim manbai hisoblanadi. Buni tushungan holda, ko'plab pedagogik jamoa rahbarlari, o'z navbatida, doimiy ravishda yosh jismoniy tarbiya o'qituvchilarini o'z-o'zini tarbiyalashga jalb qilishga harakat qilishadi, ularga o'z ustida individual ish dasturini tuzishda yordam berishadi, pedagogika va psixologiya bo'yicha

adabiyotlarni tanlashda maslahat berishadi. O'z-o'zini tarbiyalash uchun yosh mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj o'qituvchining umumiy madaniyatining muhim ko'rsatkichidir.

Respublika, viloyat, viloyat o'qituvchilar malakasini oshirish institutlarining jismoniy tarbiya kabinetlari, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining viloyat, tuman, shahar metod birlashmalari mudirlari ham bu muhim masaladan chetda turmasliklari kerak. Maktablar ishini jismoniy tarbiya tizimiga qayta qurish jarayoni yosh mutaxassislarning o'z-o'zini tarbiyalash nufuzini oshirishga yordam berishi kerak.

Yosh o'qituvchining malaka oshirish davrida uning mustaqil va haqiqiy pedagogik amaliyoti birinchi o'ringa olib chiqilishi kerak. Yana takror aytamiz: bu tajribali hamkasblarga ibtidoiy taqlid qilishdan kelib chiqmasligi, balki ta'lim muassasasida va o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida olingan bilimlar asosida pedagogik muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmalarini mustahkamlash va rivojlantirishga asoslanganligi muhimdir. Bu yoshlarga "o'z ovozi sinab ko'rish" imkonini beradi va o'qituvchilikning dastlabki yillarida kichik bo'lsa-da, amaliy tajriba to'plash imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar

1.«Методически рекомендации для педагогов - наставников по работе с молодыми специалистами». Учебное пособие 2019 год.

2.R.S. Baymuradov "Milliy sport o'yinlarini tashkil etish muammosi bo'yicha adabiyotlar tahlili". SCIENCE AND EDUCATION // SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 4 APRIL 2022.1333-1342bet.

3.R.S. Baymuradov, Z.Boboeva "Sportchilarning emotsional holatlari diagnostikasi". SCIENCE AND EDUCATION // SCIENTIFIC JOURNAL, ISSN 2181-0842, VOLUME 3, ISSUE 4 APRIL 2022.1326-1333bet.

4. R.S. Baymuradov, Ya.Z.Fayziev "Development of a physically healthy generation" WEB OF SCIENTIST : INTERNATIONAL SCIENTIST RESEARCH JOURNAL ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 1, Jan., 2022

5.Р.С.Баймуратов "Роль психического здоровья в развитии творческого потенциала" Вестник интегративной психологии // Журнал для психологов. Вып. 26. /Под ред. В.В.Козлова, Ш.Р. Баратова, М.Н. Усмановой. – Бухара-Ярославль: МАПН, 2022. 28-31 стр.

6.Р.С.Баймуратов, М.Бахшуллаева,З.Бобоева "Особенности спортивной мотивации у спортсменов с ограниченными возможностями здоровья" Вестник интегративной психологии // Журнал для психологов. Вып. 26. /Под ред. В.В.Козлова, Ш.Р. Баратова, М.Н. Усмановой. – Бухара-Ярославль: МАПН, 2022. 25-38 стр.

7. М. М. Тураев, Р. С. Баймуратов, Я. З. Файзиев «Интерактивные методы физического воспитания в вузах» стр. 132, Педагогическое образование и наука 2020 год, №3.

8.Р.С.Баймуратов, М. Бахшуллаева, В.А.Попов «Развитие силы в подготовке метателей копия» СЛ XXXVIII Международная научно-практическая конференция «Молодой исследователь: вызовы и перспективы». 2020 год.

9. И.И.Бурнашев «Применение системного подхода преподавания спортивно-педагогических дисциплин в процессе подготовки специалистов физической культуры». Тезисы научно-практической конференции.2002 год.

10.И.И.Бурнашев, Т.Ибатулин «Анализ соревновательной деятельности юных баскетболистов различных игровых функций» Тезисы научно-практической конференции. 2010 год

Yuldasheva Mashxura Muzafarovna
Buxoro davlat universiteti
katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

QADRIYATLI YONDASHUVLAR ASOSIDA TALABALARNING FUQAROLIK POZITSIYASI VA BAG'RIKENGLIK TAFAKKURI TEXNOLOGIYALARINI SHAKLLANTIRISH

***Annotatsiya.** Maqolada talabalarning bag'rikenglik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasining o'zaro bog'liqligi muammosi muhokama qilinadi, ushbu tushunchalarni aniqlashga yondashuvlar ko'rib chiqiladi va ularning aloqa nuqtalari aniqlanadi. Maqolada talabalarning bag'rikeng tafakkurini shakllantirishning asosiy muammolari va ularni engish yo'llariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotda keltirilgan xulosalar qadriyatlarga yondashuvlarni talabalarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish sharti sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, chunki ularning ularga bo'lgan munosabatini aniqlashning ijtimoiy jarayonlarini tushunish uchun ahamiyati.*

***Kalit so'zlar:** bag'rikeng fikrlash, ijtimoiy kompetensiyalar, talabalarning fuqarolik pozitsiyasi, qiymat yondashuvlari, amaliy faoliyat.*

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ И ТОЛЕРАНТНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТНЫХ ПОДХОДОВ

***Аннотация.** Статья посвящена проблеме взаимосвязи толерантного мышления и гражданской позиции студентов, рассматриваются подходы к определению данных понятий и выявляются точки их соприкосновения. Особое внимание в статье уделено основным проблемам формирования толерантного мышления студентов и путям их преодоления. Представленные в исследовании выводы позволяют рассматривать ценностные подходы, как условие формирования гражданской позиции студентов, за счет их значимости для понимания общественных процессов определения собственного отношения к ним.*

***Ключевые слова:** толерантное мышление, социальные компетенции, гражданская позиция студентов, ценностные подходы, практическая деятельность.*

FORMATION OF TECHNOLOGIES OF CITIZENSHIP AND TOLERANT THINKING OF STUDENTS BASED ON VALUE-BASED APPROACHES

The article is devoted to the problem of the relationship between tolerant thinking and the civic position of students, approaches to the definition of these concepts are considered and their points of contact are identified. Special attention is paid to the main problems of the formation of tolerant thinking of students and ways to overcome them. The conclusions presented in the study allow us to consider value-based approaches as a condition for the formation of students' civic position, due to their importance for understanding social processes and determining their own attitude to them.

***Keywords:** tolerant thinking, social competencies, students' civic position, value-based approaches, practical activity.*

Проблема взаимосвязи толерантного мышления студентов и ее гражданской позиции остается пока недостаточно изученной в психолого-педагогических исследованиях. Хотя исследователями не отрицается существование такой связи, тем не

менее, механизм ее функционирования остается во многом нераскрытым. Основной сложностью при рассмотрении данного вопроса является неопределенность понятий «социальные компетенции», «гражданская позиция», «гражданственность» и др., в результате чего в научной литературе так и не сложилось единого взгляда на проблему связи толерантного мышления и гражданской позиции. При этом хочется отметить тот факт, что на уровне обыденного знания существование такой взаимосвязи признается безоговорочно, так как считается, что, чем больше образован человек, тем выше его интерес к социальным и политическим вопросам, а также готовность принимать участие в общественной жизни. Вопросы формирования и развития гражданской позиции студентов оставались актуальными на протяжении всей истории педагогических исследований, каждый раз наполняясь новым содержанием в зависимости от контекста эпохи. На данный момент, учитывая новые вызовы времени, эти вопросы также требуют нового подхода. Актуальность проблемы определяется такими факторами как изменение социально-политической и социально-экономической ситуации в стране и мире, общее нарастание противоречий во всех сферах общественной жизни. В то же время студенчество считается наиболее активной социальной группой, которая определяет потенциал ближайшего развития страны. Соответственно, отношение студентов к современной ситуации, понимание своего места в ней и готовность действовать в меняющихся условиях должны стать предметом научного анализа и целенаправленной работы. В научной литературе существует множество определений понятия «гражданская позиция». Е. Л. Райхлина приводит некоторые из них: Гражданская позиция — это личностное образование, выражающееся в отношении студентов к гражданскому обществу как к ценности. Гражданская позиция может рассматриваться в качестве внутренней установки, ориентированной на определенную линию гражданского поведения, отражающую субъективное отношение студентов к обществу и государству. Гражданская позиция — осознанное участие человека в жизни общества, отражающее его сознательные реальные действия (поступки) в отношении окружающего, в личном и общественном плане, направленные на реализацию общечеловеческих ценностей при разумном соотношении личных и общественных интересов

Гражданская позиция — рефлексивное отношение субъекта к событиям действительности и собственной деятельности в соответствии с системой гражданских ценностей. Общим для представленных определений является признание того, что гражданская позиция должна выражаться в соответствующей направленности поведения и сознательном отношении к системе ценностей, принятых в обществе. На это же указывает И. В. Швед, по мнению которой гражданственность представляет собой комплекс субъективных качеств студентов. Их формирование обусловлено процессом социализации и деятельности связанной с выполнением социальных ролей в соответствии с нормами и ценностями общества. Соответственно характерными признаками гражданской позиции студентов является то, что она всегда осознаваема, может быть подвергнута рефлексии, отличается индивидуальностью и избирательностью. Еще одной важной чертой гражданской позиции является ее динамичность, что позволяет регулировать деятельность студентов в различных ситуациях. При этом гражданская позиция студентов может обуславливать позицию человека в других сферах: профессиональной, культурной, сфере личных отношений с окружающими; и, наоборот, может обуславливаться ими. Указанное свойство гражданской позиции приобрело особую значимость в контексте обострения противоречий в современном мире. Многообразие точек зрения на актуальные проблемы действительности и способы их решения, различные установки на взаимодействие человека и власти, и людей друг с другом нередко перерастают в конфликтные ситуации и не способствуют конструктивному взаимодействию. Необходимо признать, что стабильное развитие общества невозможно без динамичной, обоснованной и осознанной гражданской позиции его членов. Т. Л. Мирошина и Т. Б. Игонина выделяют несколько взаимосвязанных компонентов гражданской позиции: совершенствование гражданских знаний, развитие

44 гражданских убеждений, приобретение опыта гражданского поведения. Также указанные авторы выделяют критерии сформированности гражданской позиции студентов. Согласно деятельностному критерию, показателями развития гражданской позиции является различные виды социальной активности, участие в жизни региона или организации, что предполагает умение анализировать и понимать социально-политические процессы. Согласно эмоциональному критерию, показателями будут положительное отношение к общественно значимой деятельности и отрицательное отношение к безнравственным действиям и поступкам. Согласно волевому критерию, показателями гражданской позиции можно считать соблюдение социальных правил и норм, способность достигать определенных целей в проявлении гражданского поведения и мобилизовывать собственные силы.

Конкретными проявлениями гражданской позиции, согласно Т. Л. Мирошиной и Т. Б. Игониной, являются деятельное отношение к миру, умение пользоваться знанием своих прав; привычка добросовестно и творчески выполнять обязанности гражданина России; готовность к участию в управлении, общественной и политической жизни государства; умение ориентироваться в сложных современных условиях; готовность и умение на практике отстаивать свои убеждения. Исследования проблемы формирования гражданской позиции студентов показывают, что ведущими факторами этого процесса являются семья, обучение в вузе, друзья, средства массовой информации. Наиболее значимыми в этом плане, безусловно, являются семья и обучение в вузе, что дает возможность влиять на становление гражданской позиции студентов, воздействуя на эти факторы. Следует отметить, что в формировании гражданской позиции студентов отмечается ряд проблем. Главной из них, по мнению С. Б. Калининской, является эгоистическая позиция студентов, которые рассматривают общество только как средство повышения своего благополучия и не понимают своего реального места в системе социальных отношений. Эмпирические исследования, проводимые различными авторами (Э. С. Султанов), выявили неоднозначное отношение студентов к гражданской позиции. Прежде всего, это выражается в недоверии студентов к различным органам власти, причем недоверие растет вместе с получением социального опыта (от младших курсов к старшим). При этом число студентов, интересующихся политической жизнью страны достаточно велико. Студенты считают, что граждане обязаны принимать участие в политической жизни страны и сами намерены участвовать в выборах. Противоречивость гражданской позиции студентов проявляется в том, что, считая знание законов необходимым, они, тем не менее, допускают возможность их нарушения в отдельных случаях. Еще одним несоответствием стало отношение к отъезду на постоянное жительство за границу. Опрос выявляет достаточно большое количество студентов рассматривающих такую возможность. Серьезной проблемой остается неготовность студентов к самостоятельной социально значимой деятельности, так как они не знают, что можно предпринять для улучшения жизни вуза или региона. Анализ проблемы развития толерантного мышления позволяет сделать вывод о ее связи с проблемой формирования гражданской позиции студентов. Сближение данных проблем объясняется тем, что применение толерантного мышления также предполагает способность анализировать социальные отношения и ситуацию, уметь давать оценку происходящему и находить свое место в этой системе, реализация толерантного мышления в деятельности требует от студентов ориентации на существующие нормы и ценности. Однако указанное сходство порождает ряд вопросов, главным из которых является вопрос о соотношении толерантного мышления и гражданской позиции студентов. В сущности, и то, и другое может проявляться только в сложноорганизованной системе общественных отношений, то есть социальные компетенции и гражданская позиция студентов соотносятся в данной области. Справедливее всего будет считать развитие толерантного мышления условием формирования гражданской позиции студентов. Рассматриваемые феномены возникают в результате процесса социализации. На этапе обучения в вузе студенты попадают в новую социальную ситуацию, продолжающую данный процесс. Освоение новых ролей и норм

деятельности, интенсивная подготовка к выполнению будущих профессиональных обязанностей требуют от студентов способности ориентироваться в незнакомой социальной среде. За счет этого закладываются основы для развития социальных компетенций, которые в дальнейшем будут расширяться по мере знакомства с практической деятельностью в избранной профессии.

Формирование гражданской позиции студентов становится закономерным следствием развития социальных компетенций, поскольку умение анализировать социальные ситуации и ориентироваться в них заставляет студентов определять личную позицию по отношению к различным проблемам, встречающимся в процессе профессиональной подготовки. Значительную роль в этом играет практическая составляющая профессиональной подготовки, требующая от студентов самостоятельной деятельности по выбранной специальности. Формированию гражданской позиции студентов на этапе вузовского обучения может способствовать эффективное управление процессом развития социальных компетенций. Для этого необходимо соблюдение следующих условий: во-первых, дифференцированный подход, учитывающий личностные особенности студентов, имеющийся у них социальный опыт и различный уровень готовности к социальному взаимодействию. Во-вторых, значительное внимание должно уделяться организации взаимодействия студентов и преподавателей, так как отношения педагога и обучающегося могут в дальнейшем стать прообразом модели взаимодействия будущего специалиста с окружающими. В-третьих, увеличение количества видов деятельности, предполагающей практическую направленность, и требующей от студентов принятия самостоятельных решений. Важность данного условия определяется тем, что только в практической деятельности у студента появляется возможность в полной мере проявить свою активность, без чего развитие собственной позиции, в том числе и гражданской, оказывается невозможным. В-четвертых, поддержание интереса студентов к саморазвитию в ходе обучения в вузе. Важно понимать, что интенсивное развитие современных общественных процессов требует понимания их сущности и обстановки, в которой они протекают, что невозможно без постоянного повышения своего профессионального и общекультурного уровня. В-пятых, совершенствование правовой подготовки студентов к выполнению профессиональной деятельности. Внимание при этом должно направляться не только на знание юридических норм, но и на развитие у студентов понимания роли правовой регуляции в современном обществе. Таким образом, гражданская позиция студентов заключается в осознанном ценностном отношении к обществу и государству, а также в деятельности, направленной на реализацию ценностей и интересов данного общества. Такое понимание гражданской позиции предполагает умение понимать и интерпретировать процессы, происходящие в современном мире, выражать свое отношение к ним. Социальные компетенции выступают в данном случае важным условием формирования гражданской позиции, так как указанные умения невозможны без их развития.

Важность развития гражданской позиции студентов определяется тем, что они, являясь наиболее активной частью общества, могут влиять на процессы, происходящие в нем, способствуя снижению числа социальных конфликтов. Одним из важных факторов формирования гражданской позиции студентов является обучение в вузе, что позволяет управлять данным процессом. Это может происходить за счет развития социальных компетенций. Основными направлениями деятельности в этом случае выступают учет возможностей и готовности студентов к социальному взаимодействию; применение таких форм работы, которые, будучи тесно связанными с практикой, позволяли бы студентам проявить самостоятельность; развитие юридических знаний студентов. Указанные направления развития толерантного мышления могли бы помочь в решении проблем формирования гражданской позиции, главнейшей из которых является отношение к обществу, как к средству достижения благополучия.

1. Muzafarovna, Y. M. . (2022). TIBBIY PEDAGOGIK YO‘NALISH TALABALARIDA MILLIY AN‘ANALAR ASOSIDA BAG‘RIKENGLIKNI RIVOJLANTIRISHGA OID TARIXIY TAJRIBALAR. IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 80–84. Retrieved from <http://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/5050>
2. Yuldasheva, M. M. (2021). The development of tolerance and its efficiency based on national traditions. Middle European Scientific Bulletin, 8.
3. Muzafarovna, Y. M. (2020). Development of tolerance in the history of eastern culture. Chief Editor, 5(10), 7.
4. Yuldasheva, M. M. Development of tolerance in the history of eastern culture. SJIF Impact Factor, 7.
5. Yuldasheva, M. M. The development of tolerance on the basis of national ideas and traditions in student. International Journal for Advanced Research In Science & Technology (IJARST) ISSN, 2457-0362.
6. Mashkhura Yuldasheva WAYS TO DEVELOP TOLERANCE IN MEDICAL PEDAGOGICAL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL TRADITIONS // Scientific progress. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-to-develop-tolerance-in-medical-pedagogical-students-on-the-basis-of-national-traditions> (дата обращения: 03.11.2023).
7. Yuldasheva, M. M. (2022). Development of Tolerance in Students of Medical Pedagogical Direction on the Basis of National Traditions. Pindus Journal Of Culture, Literature, and ELT ISSN, 2792-1883.
8. Yuldasheva, M. M. (2020). Tolerance and students: what brings them together?. International Engineering Journal For Research & Development, 5(1).

Sirojov Qilich Ochilovich
Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

NODAVLAT TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNING METODIK ASOSLARI

Annotatsiya. Zamonaviy jamiyat innovatsiyalarga asoslangan Nodavlat ta'limi muassasalaridan malakali mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi. Shu bois nodavlat ta'lim muassasalarining sifati masalasi ta'limni isloh qilish nuqtai nazaridan hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kognitiv, kommunikativ, tashkiliy, ahloqiy va o'z-o'ziga yordam ko'rsatish tajribasi faol ta'lim usullaridan foydalanish o'quvchilar uchun shart-sharoitlarni yaratishni o'z ichiga olgan kompetentsiyalarga asoslangan ta'lim innovatsion ta'lim jarayonida eng samarali ekanligi malum. Shu bilan birga kasbiy faoliyatning boshqa masalalari- erishilgan natijalarni baholash, ya'ni talaba kompetensiyasini baholash muhimdir. Shu nuqtai nazardan ta'lim jarayoni kompetensiyaga o'yalar asosida tashkil etilganligi ta'lim sifati va kasbiy kompetensiyaga ega raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga yordam beradi. Maqolada ana shu masalalarning ayrim jihatlari ochibberilgan.

Kalit so'zlar. Ta'lim sifati, kadrlar tayyorlash, kompetentsiya, professional model, kompetensiyaga yondashuv, innovatsion o'qitish usullari, raqobatbardosh mutaxassis, innovatsion ta'lim jarayoni, kognitiv, kommunikativ, tashkiliy, ahloqiy, o'z-o'ziga yordam ko'rsatish.

Аннотация. Современное общество требует подготовки квалифицированных специалистов от негосударственных образовательных учреждений на основе инноваций, поэтому вопрос качества негосударственных образовательных учреждений имеет решающее значение с точки зрения образовательной реформы. Познавательный, коммуникативный, организационный, нравственный опыт и опыт самопомощи, использование активных методов обучения, компетентностное обучение, включающее создание условий для обучающихся, является важнейшей частью инновационного образовательного процесса. является эффективным. В то же время важна оценка и других вопросов профессиональной деятельности - оценка достигнутых результатов, то есть оценка компетентности студента. С этой точки зрения образовательный процесс, организованный на основе компетентностных идей, помогает подготовить конкурентоспособных специалистов с качеством образования и профессиональной компетентностью. Некоторые аспекты этих вопросов раскрыты в статье.

Ключевые слова. Качество образования, подготовка кадров, компетентность, профессиональная модель, компетентный подход, инновационные методы обучения, конкурентоспособный специалист, инновационный образовательный процесс, познавательный, коммуникативный, организационный, этический, самопомощь.

Abstract. Modern society requires the training of qualified specialists from non-state educational institutions based on innovations. Therefore, the issue of the quality of non-state educational institutions is of decisive importance from the point of view of educational reform. Cognitive, communicative, organizational, moral and self-help experience, the use of active learning methods, competence-based education, which includes the creation of conditions for students, is the most important part of the innovative educational process. It is known that it is effective. At the same time, it is important to evaluate other issues of professional activity - the evaluation of the achieved results, that is, the evaluation of the student's competence. From this point of view, the educational process organized on the basis of competence ideas helps to prepare

48 *competitive specialists with quality of education and professional competence. Some aspects of these issues are revealed in the article.*

Keywords. *Quality of education, personnel training, competence, professional model, competent approach, innovative teaching methods, competitive specialist, innovative educational process, cognitive, communicative, organizational, ethical, self-help.*

Kirish. Bugungi kunda Markaziy va Sharqiy Yevropaning aksariyat mamlakatlari, shu jumladan Rossiya, o'z mamlakatlari ta'lim tizimini global isloh qilish doirasida ta'lim faoliyatini monitoring qilish va baholash uchun asoslarni ishlab chiqdi. O'zbekistonda ham ta'limni rivojlantirish masalasi davlat siyosati darajasida ko'tarildi. Bu borada keng ko'lamlı islohotlar boshlandi, sohada jidiy o'zgarishlar qilinmoqda. Mamlakatda ta'lim sohasidagi islohotlar, yoshlarni ta'lim tizimi bilan qamrab olish borasida amalga oshirilgan islohotlar dunyo hamjamiyoti tomonidan e'tirof etilmoqda. Yangi Oz'bekistonda so'ngi yillarda har tomonlama taraqqiy etirish maqsadida barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borilayotgani yoshlarimizni ilm-fan ma'rifat va ma'naviyat, taragiyot yutuqlarini, zamonaviy bilimlar bilan qurullantirish har qachongidan ham muhim bo'layotganini ko'satmoqda. Bu mamlakatlar ta'lim va uning sifatini nazorat qilishning tarkibiy qismi sifatidagi milliy siyosatning muhim bosqichi bo'lgan kadrlar tayyorlash dasturlarini ishlab chiqishda normalarni (standartlarni) belgilashga kirishdilar. Ushbu normalar (standartlar) ta'lim maqsadlarini belgilash, mamlakatda yagona pedagogik makonni yaratish uchun zarur asos bo'lib, ular tufayli yoshlarning turli turdagi ta'lim muassasalarida yagona umumiy ta'lim darajasi ta'minlanadi. Ta'lim sohasining har qanday tahlili, ta'lim tashkilotlari yoki tizimlari faoliyatining har qanday reytingini ishlab chiqish har doim baholashni tanlash bilan bog'liq. Bu ta'lim sifati parametrlarini mustaqil kategoriya sifatida o'rganishga yondashuvlarni shakllantirishda hal qiluvchi omil bo'ladi. Ta'lim sifatini oshirish masalalarini o'rganish, ta'lim tizimini rivojlantirish imkoniyatlarini izlash bilan pedagoglar, iqtisodchilar, siyosatchilar shug'ullanadi. Sifatli ta'lim olish, kadrlar salohiyatini shakllantirishdan manfaatdorlik yangi standartlarni ishlab chiqishda, sifatni baholash tizimlarining yangi mexanizmlarini joriy etishda namoyon bo'lmoqda. Ko'pincha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning hozirgi holati va qoniqish darajasi to'g'risida tegishli va ishonchli ma'lumotlarni olish uchun monitoring o'tkaziladi: o'quvchilarni o'qitish natijalarini o'qituvchilarning ishi, o'quv dasturlari, moddiy-texnika ta'minoti, talab qilinadigan talablarnodavlat ta'lim muassasalari soni va boshqalar. Shuning uchun, kompleks tahlil Biz baholash usullari va sub'ektlariga qarab tasniflash doirasida bir nechta yondashuvlarni ajratib ko'rsatamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Tasniflarga ko'ra yondashuv ko'rib chiqiladi: ob'ektiv va relativistik. Ob'ektiv yondashuvga ko'ra, sifat deganda ob'ektiv o'lchovlar, faktlarni bayon qilish va turli ta'lim muassasalari, nodavlat ta'lim muassasalari darajalari va ta'lim shakllari natijalarini taqqoslash imkoniyati tushuniladi. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar muayyan ta'lim muassasasining rivojlanish ko'rsatkichlari bo'lib, butun ta'lim tizimini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuv ma'lum bir sanaga qadar erishish kerak bo'lgan qadriyatlarini tasdiqlash, samaradorlik ko'rsatkichlari bo'yicha maktablar, nodavlat ta'lim muassasalarini reytingini tuzishda qo'llaniladi. Turli baholash tizimlari samaradorlik maqsadlaridan foydalanadi. Ko'rsatkichlar monitoringi barcha faoliyatning aksidir: o'qituvchilarning faoliyati, yangi loyihalarni amalga oshirish, uslubiy tadbirlar va boshqalar. Ko'pincha tizimlar rasmiy hisobot shaklida, davlat, mintaqaviy va mahalliy rivojlanish rejalarida nazarda tutilgan ko'rsatkichlar, maqsadli qiymatlarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, ob'ektiv yondashuv aks ettiradi ijobiy tomoni o'quvchilar bilim sifatiga samaradorligi ko'rsatkichlarini rejalashtirishda, ammo ta'limda, ijtimoiy sohada bo'lgani kabi, ba'zi sohalarida ham aniq sifat komponenti mavjud bo'lib, uni foizlarda ob'ektiv tavsiflash juda qiyin. Va birinchi navbatda, ifodalovchi ko'rsatkichlarni tanlash muammosi alohida rol, chunki qabul qilingan qarorlarning to'g'riligi erishilgan qiymatlarni to'g'ri shakllantirish, qo'llash va tahlil qilishga bog'liq bo'ladi. Keyingi yondashuv relativistikdir. U ta'lim samaradorligi yoki sifatini baholash mumkin bo'lgan mutlaq mezonlarni ko'rsatkichlar inkor etadi. Bunday yondashuv nuqtai nazaridan qaraganda, u yoki bu hodisaga erishish yo'lidagi ilg'or qadamlar

emas, balki natijaga erishish – yakuniy maqsadga erishish, ta'lim tizimini rivojlantirishdagi aniq muvaffaqiyatlar baholanadi. . Bu erda «ta'lim sifati» toifasi baholanishi kerak bo'lgan mutlaq qiymatdir..Shunday qilib, relyativistik yondashuvning asosiy hissasi shundaki, u ta'lim tizimidagi barcha o'zgarishlarning natijasini, uning jamiyat hayotiga ta'sirini ko'rsatadi. Yondashuv yakuniy natijaga erishilgan marralarni ajratib ko'rsatmaydi: dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish, sinfdan tashqari ishlarni amalga oshirish yoki «4» va «5» da o'qiyotgan o'quvchilarulushini oshirish. U oliy maqsad – jamiyatni ta'lim sifatidan qanoatlantirdimi yoki yo'qmi, bolalar va yoshlarning intellektual, ijodiy, madaniy, axloqiy rivojlanishiga zamin yaratildimi, deb baho beradi. Agar «ta'lim sifati» toifasini aniqlashga yondashuvlarni ta'lim jarayoniga va ta'lim muassasalari faoliyatiga bo'lgan munosabat nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, baholashning tashqi tomoni uchun ob'ektiv va relativistik yondashuvlar javob beradi. Uchinchi yondashuv muassasaning o'zida sodir bo'layotgan jarayonlarni tahlil qilishga, ya'ni «rivojlanish kontseptsiyasi» doirasidagi tadqiqotlarga asoslanadi.Ushbu yondashuvning asosiy qiymati yuqori hokimiyat tomonidan berilgan tashqi baho emas, balki ichki o'z-o'zini tekshirishdir.Bunday tadqiqotning maqsadi hozirgi vaqtda ta'lim sifatini ta'minlash uchun shart-sharoitlardir.Ushbu sharh ham ko'rsatkichlarni, ham so'rovlarni o'z ichiga oladi. Birinchisi, o'quv yutuqlari darajasini o'qituvchilar tarkibini belgilash uchun hisobga olinadi, ikkinchisi ta'lim muassasasining o'ziga, uning o'quv jarayonidagi roliga munosabatni baholashga, norozilik sabablarini aniqlashga yordam beradi. Bunday yondashuv tashqi baholash o'rnini bosa olmaydi, lekin u ijobiy tajribani yoki umuman ta'lim jarayoniga ta'sir etuvchi kamchiliklarning sabablarini to'liqroq ochib beradi. Bunday vosita ta'lim sifatini muassasa faoliyati sifati bilan taqqoslaydigan va natijada resurslarni taqsimlashga tushadigan ob'ektiv va relativistik yondashuvlardan farqli o'laroq, ichkaridan takomillashtirishni o'z ichiga oladi.Mavzular bo'yicha yondashuvlar tasnifi ushbu baholash sub'ekti (mijoz va iste'molchi) «ta'lim sifati» tushunchasiga beradigan semantik yukni o'z ichiga oladi. Ichki baholash tizimida bular o'quvchilaro'qituvchilar, nodavlat ta'lim muassasalari, ta'lim organlari. Tashqi baholash tizimida - shaxs, ishlab chiqarish, jamiyat, davlat, ta'lim tizimi.Novikov o'zining «Ta'lim sifatini qanday baholash mumkin?» U sub'ektlar va ob'ektlar munosabatlari orqali reyting tizimini taqdim etdi.Bugungi kunga kelib, Markaziy va Sharqiy Evropaning juda ko'p mamlakatlari, shuningdek, Rossiya global qayta qurish doirasida shakllangan.Rossiya ish faoliyatini baholashning muntazam tizimini yaratish uchun hali zarur choralarni ko'rmadi. Nodavlat ta'lim muassasasi va umuman ta'lim tizimi. Aytish kerakki, bu sohada muhim buzilmas qarama-qarshilik mavjud: birinchi navbatda, ta'lim muassasasining avtonomligi va pedagogik hodimlar yetarli darajada kengaytirilgan kadrlar tayyorlash dasturlarini aniqlash sohasida davlatdan, ikkinchidan, tizimli jarayonlarga zid keladigan ta'lim muassasasi va pedagogik xodimlarning mustaqilligi, ularning faoliyati natijalarini davlat tomonidan baholash.

Muhokama va natijalar. Ta'lim sohasidagi yangi siyosatning muvaffaqiyati jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy, iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq. Shunday qilib, ochiqlik, mas'uliyat taqsimoti, ehtiyojlar bilan bog'liq turli xil takliflarga bo'lgan huquq siyosiy va iqtisodiy sohalarda joriy etilgan va amalga oshirilayotgan, ta'lim sohasida qo'llaniladigan tamoyillar bilan belgilanadi. Ta'lim sifatini baholash uchun nafaqat o'quvchilar bilimni tekshirishdan foydalanish kerak, ta'lim sifatini baholash uchun ta'lim muassasasini uning faoliyatining har tomonlama o'rganadigan kompleksni amalga oshirish kerak.Sifatning bir qator ta'riflari mavjud, masalan, Jahon standartlari instituti nuqtai nazaridan, sifat - bu ob'ektning standartlarga javob berish qobiliyatiga bog'liq bo'lgan xususiyatlar yig'indisi bo'lib, u shaxs, jamiyat ehtiyojlarining kutilayotgan ehtiyojlariga javob beradi. , davlat. A. V. Glichev ob'ektning belgilangan yoki kutilayotgan ehtiyojlarni qondirish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar va xususiyatlar to'plami sifatida qaraladigan sifat tushunchasining o'ziga xos ta'rifini taklif qildi. «Ta'lim sifati» sotsiologik kategoriyasi nuqtai nazaridan u mahalliy fanda turlicha talqin qilinadigan, ammo ularga yetarli darajada investitsiya qilinmagan asosiy komponentni tahlil qilish zarurligini ochib beradi. Ko'pgina olimlarning tushunchasida ta'lim sifati tizimstrukturaviy va qiymat-pragmatik jihatlarining birligini aks ettiruvchi ta'riflar tizimi orqali ochiladi, masalan, I.Vyskoch sifat - mahsulotning bajarilishi uchun xossa, deb hisoblaydi. u mo'ljallangan funktsiyalar. A.Yakushev

50 sifatni ularning maqsadga muvofiq muayyan ehtiyojlarni qondirishga yaroqliligini belgilovchi xususiyat va ko'rsatkichlar yig'indisi sifatida talqin qiladi. P.Vasilevskiy "mahsulot sifati deganda uning iste'molchi talablariga qanchalik mos kelishi tushuniladi" deb yozadi. G.Makayning qo'shimcha qilishicha, «sifat» so'zi nafaqat yakuniy mahsulotning holatini yoki uning darajasining nisbiy o'sishini, balki tadqiqot, rejalashtirish, texnologiya, ishlab chiqarish, nazorat qilish, boshqarish operatsiyalari uchun barcha «sifat vazifalarini» ham anglatadi. , va boshqalar.».G.A.Bordovskiy «O'quv jarayoni sifatini boshqarish» monografiyasida sifatni xususiyatlar to'plami sifatida belgilashga urinishlar muvaffaqiyat bilan yakunlanmaydi, deb ta'kidlaydi, chunki «sifat toifasini individual xususiyatlarga qisqartirish mumkin emas, u ajralmas xususiyatni aks ettirishi kerak.usshbu ob'ektning muhim xususiyatlarining funktsional birligi» va «ob'ekt (hodisa, jarayon) sifati uning individual xususiyatlariga tushmaydi, balki uni yaxlit ob'ekt sifatida tavsiflaydi.I.N. Iqtidorli pedagogik TA'LIM SIFATI muammosi sifatida olingan.fan Bizning fikrimizcha, « ta'lim sifati» deganda jamiyatning nafaqat ob'ektiv tabiatini, balki jamiyatning ijodiy tamoyilini aks ettiruvchi murakkab tabiat tushuniladi. Shaxsiy o'lchovda « ta'lim sifati» - bu ma'lum ta'lim standartlariga javob beradigan bilimlarni tayyorlash jarayoni. Kasbiy va shaxsiy ta'limning o'quv jarayoni har bir talabaga uning qobiliyati, moyilligi, qiziqishi, qadriyat yo'nalishi va fan tajribasidan kelib chiqib, bilimda o'zini anglash imkoniyatini beradi; o'quv faoliyati, xulq-atvor. Bunday ta'limda asosiy e'tibor o'rganishning yakuniy maqsadlariga –bilimli o'quvchilarni tarbiyalash jamiyatga vatanparvar yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan.Shu bilan birga, mustaqil ishlash uchun ajratilgan vaqtdan optimal foydalanish muammosi mavjud. Vaziyat shundayki, zamonaviy o'quvchilarga etarlicha e'tibor bermaydilar va natijada asosiy yukni uning tafakkuri emas, balki o'quvchining xotirasi boshdan kechiradi. Bundan tashqari, o'quv jarayonida, bu juda ko'p qobiliyat emas mustaqil qaror ta'lim vazifalari, olingan ma'lumotlarning qanchalik ishonchligi. Shu munosabat bilan mustaqil o'zlashtira oladigan faol o'quvchini shakllantirish muammosi kelib chiqadi o'quv materiali, olingan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash va o'z-o'zini yanada rivojlantirishga intilish. Bakalavr darajasini tayyorlash tashkiliy modelni amalga oshirish natijasida mumkin bo'ladi kasbiy ta'lim, ta'lim dasturining allaqachon mavjud takomillashtirilgan modeli asosida yaratilgan bo'lib, bu erda kelajakdagi mutaxassislarning kognitiv mustaqilligini shakllantirishga katta e'tibor berilishi kerak. Bilimliyoshlarni muvaffaqiyatli tayyorlash muammosi kelajakdagi kasbiy faoliyat sub'ektining kasbiy ahamiyatli fazilatlarini haqidagi aniq g'oyalarga asoslanadi..Har qanday ta'lim muassasasida sifat monitoringi bevosita o'z-o'zini sertifikatlash, ichki monitoring yoki tashqi monitoring shaklida amalga oshiriladi. Ta'lim standartini shakllantirish uchun ular mazmun, standartlarning maqsadlari va o'quvchilar erishadigan natijalarning plyuralistik qarashlariga asoslanadi. Standartlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydigan standartlar ta'lim «jarayonini» ta'minlash standartlari sifatida belgilanadi. Kerakli miqdordagi darsliklar vamaalakali o'qituvchilarning mavjudligi, tegishli moddiy-texnik ta'minot mavjudligi bunday standartlarga misol bo'la oladi. ta'lim jarayoni va hokazo.Shuning uchun ta'lim har birining faoliyati natijasi va jarayonini baholashni nazarda tutadi ta'lim muassasasi o'quvchilarning bilim va ko'nikmalar darajasini nazorat qilish bo'yicha; pedagogik xodimlar va tashqi, davlat organlari, shuningdek, o'qituvchilar faoliyatini nazorat qilish, baholashni amalga oshiradi.

Xulosa. Ta'lim sifatini nazorat qilish - bu o'qituvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirishni nazorat qilish, pedagogik jamoaning faoliyati haqida bir necha so'z aytish mumkin. O'qituvchining bilim darajasi va o'quvchilarning erishgan natijalari o'rtasida bog'liqlik mavjudligi isbotlangan. Shuni yodda tutish kerakki, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari faqat bir element hisoblanadi ta'lim tizimi, bu eng muhimlaridan biri bo'lib, o'quvchilarning o'quv jarayonidagi yutuqlari bunga bog'liq. Shu sababli, ta'lim sifatini nazorat qilish uchun o'qituvchining ish faoliyatini baholash zarurligini tushunganda, usshbu element o'quv va ta'lim yutuqlariga oilaviy muhitga yoki o'quvchining individual xususiyatlariga (moyillik, motivatsiya, va boshqalar.). Shunday qilib, sifat birdan paydo bo'lishi mumkin emas, deb aytishimiz mumkin, uni rejalashtirish kerak.Bunday rejalashtirish ta'lim muassasalari faoliyatining uzoq muddatli yo'nalishlarini ishlab chiqish bilan bog'liq.

Adabiyotlar

1. “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847 son farmoni <https://lex.uz/docs/4545884>
2. Alekseeva, L. P., Shablykina, N. S. O‘qituvchilar tarkibi: kasbiy kompetentsiya holati va muammolari / L. P. Alekseeva, N. S. Shablykina.- Moskva: NIIVO, 1994.
3. Bezrukova, VS Yangi pedagogik fikrlash lug‘ati / VS. Bezrukov. - Yekaterinburg: Muqobil pedagogika, 2006 .- 94 b.
4. Bordovskiy, GA Ta’lim jarayoni sifatini boshqarish - Sankt-Peterburg: A. I. Gerzen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti / GA Bordovskiy. - 2001 yil .-- 34- bet.
5. Vasilevski, P. Integral sifatni baholash uchun ba’zi formulalar EOKK konferentsiyasi materiallari: mahsulot sifatini miqdoriy baholash usullari (kvalimetriya) / P. Vasilevski. - M: Standartlar nashriyoti. - 1972 .-- bet. b2.
6. Ivanova L.A. Zamonaviy Rossiyada oliy kasbiy ta’limni innovatsion rivojlantirish strategiyasida ommaviy axborot vositalarining ta’lim maydoni: muammoning bayoni // Pedagogik nazariya, eksperiment, amaliyot / Ed. T.A. Stefanovskaya. Irkutsk: Irkut nashriyoti. Inst. malakali ishlaydi. Ta’lim, 2008. S. 215-228.
7. Matveeva M.A. Talabalarning kasbiy tayyorgarligida kompyuter texnologiyalari. // Kompyuter o‘qitish dasturlari, № 11. - M .: 2000. - - B. 52 - 61.

MULOQOT BORASIDAGI DASTLABKI FIKRLARNING YUZAGA KELISHI

Annotatsiya. Mazkur maqolada sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida muloqot borasidagi qarashlari dastlabki fikrlari kiritilgan. Ular tomonidan shaxs kamolotida muomala va muloqot masalalariga ustuvor ahamiyat berilganligi o'rganilib, muloqot, muomala masalalariga doir ko'plab ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, muomala, shaxs kamoloti, do'stona munosabat, xulq-odob qoidalari, ta'lim-tarbiya, do'stlik.

ПОЯВЛЕНИЕ ПЕРВОНАЧАЛЬНЫХ МЫСЛЕЙ ОБ ОБЩЕНИИ

Аннотация. В данной статье включены первые идеи взглядов на общение в научном наследии восточных мыслителей. Им было изучено, что вопросам общения приоритет отдается в развитии человека, было представлено много информации о вопросах общения.

Ключевые слова: общение, поведение, развитие личности, доброжелательное отношение, правила поведения, воспитание, дружба.

THE EMERGENCE OF INITIAL THOUGHTS ABOUT COMMUNICATION

Abstract. In this article, the first ideas of the views on communication in the scientific heritage of eastern thinkers are included. It was studied by them that priority is given to the issues of communication in the development of a person, and a lot of information about the issues of communication was presented.

Key words: communication, behavior, personality development, friendly attitude, rules of conduct, education, friendship.

Kirish. Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida shaxs shakllanishi va rivojlanishi uning ta'lim-tarbiyasi masalalari muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, ular tomonidan shaxs kamolotida muomala va muloqot masalalariga ustuvor ahamiyat beriladi. Shunga ko'ra, Sharqning qomusiy olimlaridan Unsurulmaoliy Kaykovus, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad Qoshg'ariy, Yusuf Xos Xojib, Jomiy, Amir Temur va boshqalarning asarlarida muloqot, muomala masalalariga doir ko'plab ma'lumotlar keltirilgan.

Qadimiy manbalardan hisoblangan Zardushtiylik dinida ham muomala muloqot masalalarini atroflicha tahlil qilishgan. Zardushtiylik inson kamolotida bilimning kuchiga qattiq e'tiqod qiladi va oqibat natijada bilimli kishi yutib chiqadi, deb hisoblaydi.

"Avesto"da inson o'z mehnati tufayli barcha yomonliklardan yovuzliklardan qutilishi mumkin, degan ulug' g'oya yotadi. Unda ahloqiylikning asosi – saxovatlilik deb kuzatilgan. Ahloq – yaxshi fikr, yaxshi so'z va amaliyot birligidan iborat deyilgan. Yaxshi fikr deganda yaqin kishisiga mehribon bo'lish, muhtojlarga ko'maklashish, yovuzlikka qarshi kurashish, kishilarning baxt-saodatini muhofaza qilish, ahillik va totuvlikda yashashga intilish ruhidagi niyatlar va fikrlar tushunilgan. Bu fikrlarni kishi niyat qilibgina qolmay, ular to'g'risida tinmay so'zlashishi va ularni amalga oshirishi shart, deyiladi "Avesto"da [4].

Darhaqiqat insonlarning kamolga yetishishida muloqot muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, odamlarni bir-birlariga samarali ta'sir ko'rsatishi so'z orqali amalga oshirishi ko'rsatib o'tilgan.

Adabiyotlar tahlili. "Qur'on"ning ma'lum oyatlari shirinsuxanlikka bag'ishlanadi [9]. To'g'ri so'z va muomala madaniyatiga rioya qilish qonun-qoidalari Islomgacha ham bo'lgan.

Ammo faqat Islomgina uning asl mohiyati, inson kamoloti, jamiyat taraqqiyotida naqadar katta ahamiyatga ega ekanini yoritib bera oldi. Chunki kishilarda shirinsoʻzlik, madaniy muomala taraqqiy etgan mamlakatdagina amalga oshadi. Shirinsoʻzli insonning muomala madaniyatiga ega ekanligini koʻrsatadi, obroʻsini orttiradi, hurmatga sazovor qiladi. Shunga koʻra, “Qurʻon” da har bir inson shirinsoʻz boʻlishi, agar muloqotdagilar oʻzaro shirinsoʻz boʻlmasa, dushmanlik sodir boʻlishi taʼkidlanadi. Boshqa bir oyatda Alloh kishilarni soʻzlashganda past ovoz bilan soʻzlashga undaydi: “Kishilarga chiroyli soʻzlar soʻzlangiz” (“Baqara” surasi, 53-oyat).

Soʻzlashganda ochiq yuzli boʻlish, qoʻpollik qilmaslik, xushmuomala boʻlish odoblari hayotda tinchlik va baxt-saodatga erishishda yorugʻ yoʻl sifatida talqin etiladi: “Alloh tomonidan boʻlgan bir marhamat sababli ularga (sahobalaringizga) yumshoq soʻzli boʻldingiz. Agar qoʻpol, qattiqqoʻl boʻlganingizda edi, albatta atrofingizdan tarqalib ketgan boʻlar edilar” (“Ol-i Imron” surasi, 159-oyat).

Haqiqatan ham soʻzlashish madaniyati har bir inson uchun eng zarur boʻlgan, unga baxt-saodat, jamiyatga esa ravnaq keltiradigan muhim fazilatdir. Zero, davlat ahamiyatiga ega boʻlgan diplomatik aloqalarning amalga oshishi ham elchilarimizning ana shu soʻzlashish madaniyatini ne chogʻlik oʻzlashtirib olganligiga bogʻliqdir.

“Qurʻon”da insoning ahloqiy kamolga yetkazishda yaxshi kishilar bilan hamsuhbat boʻlish katta ahamiyatga ega, deb koʻrsatiladi. Bu hayotda yaxshilar bilan doʻst boʻlishda yordam beradi, doʻst-dushmani ajratib oʻziga hamkor doʻst tanlashda madad beradi. “Van- n-jam” surasining 24-oyatida “Bizning zikrimizdan qochgan va faqat hayoti –dunyoningina istagan kimsalardan yuz oʻgiring” [9], deyiladi.

“Kaxf” surasining 28-oyatida esa “Biz qalbini Bizni zikr etishdan gʻofil qilib qoʻygan, havoyi nafsiga ergashgan va qilar ishi isrofgarchilik boʻlgan kimsalarga itoat etmang!” -deya taʼkidlanib, ahloqan tuban kishilar bilan doʻst tutinib, xato qilmaslikka undaydi.

Yaxshi kishilar bilan ham, yomon kishilar bilan ham muomala-muloqotda boʻlganda albatta uning oʻziga xos odob qoidalari mavjud. Islomda ruxsat soʻrash va salomlashish odoblariga ham eʼtibor beriladi. “Nur” surasining 27-28-oyatlarida bu borada aniq tavsiyalar berilganki, mazkur tavsiyalarga rioya qilish inson maʼnaviy kamolotidan dalolat beradi.

Islomda salom alik olish xususida “Niso” surasining 86-oyatida “qachon sizlarga biron ibora bilan salom berilsa, sizlar unda chiroyliroq qilib alik olinglar yoki (hech boʻlmasa) oʻsha iborani qaytaringlar” [9], -deyiladi.

Maʼlumki, islom diniga oid manbalarda muomala, muloqot odobi har qachongidan ham dolzarb sanaladi. Shu bois, insonlar oʻrtasidagi doʻstona munosabat hamkorlikka intilish oliy fazilat ekanligi asosli yondashuvlar asosida bayon qilingan.

Imom al-Buxoriyning inson sifatleri haqidagi qarashlarida jaholat kishiga oʻlim keltiruvchi fojia deb qoralanadi. U odamlarni toʻgʻri soʻzli boʻlishga, vaʼdaga vafo qilishga daʼvat etib, munofiq kishining uchta belgisi boʻlishini koʻrsatadi, ular: yolgʻon gapirish, vaʼdaga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U odamlarni, ayniqsa, moʻmin-musulmon kishini haqorat qilishni gunoh, u bilan urishishni kofirlik deb biladi. U insonning kuch-qudrati jismonan pahlavonlikda emas, balki jahl chiqqanda oʻzini tiya olishida, deb hisoblaydi. Uning uqtirishicha, baland tovush bilan oʻrinsiz kulish boshqalar diliga ozor beruvchi xislatdir. Xalqqa yoqimli va ehtimolli boʻlib, uning muhabbatiga sazovor boʻlishni goʻzal axloqlilik deb biladi alloma.

Muhokama. Sogʻlom tanda sogʻ fikr boʻladi, degan xalq maqoliga amal qilib, alloma yoshlikdanoq sogʻliqni saqlashga, vaqtini bekor oʻtkazmaslikka daʼvat etadi: “Ikki narsa borkim, koʻpchilik ularning qadriga yetmaydi: biri sogʻliq, ikkinchisi boʻsh vaqt” [7].

Haqiqatdan ham insonning emosional holatini oʻrinli ravishda boshqarishda til muhim oʻrinda ekanligi koʻrsatib berilgan. Insonlar oʻrtasidagi sogʻlom psixologik muhitni barqarorlashtirishda oʻzgalarga nisbatan taʼna-dashnomlarni ifodalamaslik muhim mezonligi ochib berilgan.

Imom at-Termiziy toʻplagan hadislar orasida inson kamolotiga bagʻishlangan hadislar yetakchi oʻrin tutadi. Chunonchi: “Chinakam sabr-toqali deb musulmon kishining musibat yuz

54 berganda chidamliligiga aytiladi”, “Marhumlarning faqat yaxshi sifat va qilmishlarini soʻzlaganlar. Oʻlgan kishi haqida yomon soʻzlar aytilmasin”, “Haqiqiy moʻmin deb xushxulq va ayoliga nisbatan xushmuomala kishiga aytiladi” [13].

Allomaning fikriga eʼtibor qaratadigan boʻlsak, komil inson oʻzga inson, oʻzga odamlar bilan muloqotga kirishish jarayonida yomon soʻzlardan oʻzini tiyishi kerakligi aytib oʻtiladi.

Shuningdek, Alisher Navoiyning Adib Ahmad haqida yozganlarida biroz oʻzgargan holda takror etiladi. Adib fikricha kishi boshiga har qanday ish tushsa, tili tufayli sodir boʻladi, baʼzilar yaxshilik koʻradi, baʼzilar afsus chekadi. Ahmoq odamning tili – dushman koʻp kishilarning tili tufayli qoni toʻkiladi. Adib Ahmad behudagoʻylik va yolgʻon soʻzlashni qattiq qoralaydi. Soʻzning toʻgʻrisi va qisqasi yaxshi deb hisoblaydi. Bob davomida sir saqlashning muhimligi taʼkidlanadi, hatto yaqin doʻstingdan ehtiyot boʻl deya ogohlantiradi shoir. Bunday ogohlantirishlar zamonaning qaltisligini eslatib turardi [7].

Haqiqatdan ham allomaning fikriga nazar tashlaydigan boʻlsak, insonning tili oʻziga dushman boʻlib, boshiga tushadigan har qanday kulfatning asosiy omili ekanligi bayon qilinadi.

Abu Nasr Forobiy aytadi: “Taʼlim – degan soʻz xalqlar va shaharliklar oʻrtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar oʻrtasidagi tugʻma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan soʻzdir”.

Taʼlim faqat soʻz va oʻrgatish bilangina boʻladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, yaʼni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat boʻlgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan boʻlishi, oʻrganishidir” [2], – deydi.

Forobiy nazariy bilimlarni egallashga kirishgan har bir kishi xulq-odobda ham qay daraja pok boʻlishi kerakligini “Falsafani oʻrganishdan oldin nimani bilish kerakligini toʻgʻrisida”gi risolasida shunday taʼriflaydi: “Falsafani oʻrganishdan avval oʻzingizni hirs-havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishiy va shahvoniyat kabi notoʻgʻri tuygʻularga emas, balki kamolotga boʻlgan hirs-havas qolsin [2].

Bunga xulq-ahloqni faqat soʻzdaгина emas, balki haqiqatda (amalda) tozalash orqali erishish mumkin. Shundan soʻng xato va dashishdan saqlovchi, haqiqat yoʻlini tushunib olishga boshlovchi (notiq-soʻzlovchi, fikrlash maʼnosida) nafsini, jonini, ruhini tozalash zarur” [2].

Beruniy yoshlarni oʻqitish uchun oʻqituvchi tanlashni birinchi va asosiy ish deb bilgan. U bolalarni yoshligidanoq, aniqrogʻi 5 – 6 yoshidan oʻqitish tarafdori edi.

Abu Rayhon buning uchun oʻqituvchi xushmomalali, rostgoʻy, oʻz fanini yaxshi biladigan, pokiza toza va ozoda yurish va turmushida namuna boʻlishini talabdir. Agar tarbiyachi oʻrnak boʻlmasa, uning bolaga bergan tarbiyasi samarasizdir.

Abu Rayhon Beruniy oʻquvchini oʻqitish uchun muallim rostgoʻy savodxon, shogirdlariga prinsipial yumshoq muomalali boʻlishi kerak. Muallim oʻquvchini doimo toʻgʻri yoʻlga boshqarishi uni sezgir va talabchan boʻlish lozimligini uqtiradi [3]. Buyuk murabbiy Beruniy muallim shogirdiga yumshoq muomala qilishi, ularga toʻgʻri yoʻl koʻrsatishi, yaxshi yoʻlga yoʻllashi, niyatini toʻgʻri qilishi, oʻzini katta olmay, ochiq koʻngil boʻlishi haqida taʼlim bergan. Zotan, bolaga mehr - muhabbatli boʻlish taʼlim – tarbiya mezonidir.

Natija. Taʼkidlash joizki, oʻqituvchining oʻquvchi shaxsiga samarali taʼsir koʻrsatishida nutqiy vositalarning oʻrni muhim ekanligi qayd etiladi. M.Qoshgʻariyning “Devonu lugʻatit turk” asarida “Odobning boshi til” iborasida esa xushxulqlikning talablaridan biri – odobning boshi til ekanligi, shirinsoʻz kishi martabaga ega boʻladi degan maʼno yotadi. Xalq orasida gʻiybatchi kishilarga nisbatan “Ilon oʻzining egriligini bilmay tuyaning boʻynini egri deydi” maqoli qoʻllanilgan. Inson oʻzini ayab, yaxshi yeb ichsa, tez qarimasligi “Maishatlik odam tez qarimas” maqolida ifodalangan. “Alp chirikda, bilga tirikda – botir jangda – dono majlisda sinaladi” maqolida esa insonning qanday kishi ekanligini uning jasorati va oqiligiga bogʻliqligi ifodalangan. “Yuziga qarama, arzam tila – yuziga qarama, fazilatini (ilmini, ahloqini) ista (tila)” maqolidan insonga xulq odobi, bilimiga qarab baho berilishi bayon etilgan [11].

Allomaning fikriga nazar tashlaydigan boʻlsak, har qanday jarayonning asosida til muhim oʻringa ega boʻladi. Natijada insoniy munosabatlarni samarali koʻrishga olib kelishi aniqlangan.

Yusuf xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida barcha yaxshi ishlarning manbaini ezgulik, yomon ishlarning asosini essizlik nomlari bilan talqin etadi. U inson hayotda qilgan ishi bilan yo yaxshi nom qoldiradi, yoki yomon nom oladi, deydi [12]. Asarda olim barcha ezgulikning boshi til deb qaraydi. Asarning bir bobini odobi, uning foyda va zararlariga bag'ishlanadi. Til insonning qadr-qimmatini oshiradi yoki shu til orqali inson yuz tuban ham ketishi mumkin, deydi. Kishi ikki narsa bilan hayotda mangu qoladi: biri xushxulqlik bo'lsa, ikkinchisi yaxshi so'z, deydi olim. Uning til haqida, so'z haqida aytgan fikrlarining har biri xikmatli so'zga aylanib ketgan. Kumush va oltin tugaydi, ammo so'z muomalaga kiritilsa, oltin va kumush qozoniladi, oz so'zlash, lekin ko'p tinglash kerak, hech kim ko'p so'zlab olim yoki dono bo'lmagan, qizil til qora boshning yovi, avval o'ylab keyin so'zlash kerak kabi hikmatlarga aylangan fikrlaridan bilsak bo'ladi.

Insoniy munosabatlarning eng oliy mezonini sanalgan hurmat va ehtiromni tarkib toptirishning barcha ko'rinishlari asarda o'z ifodasini topgan. Yusuf xos Hojib jamiyat taqdirini hal etuvchi eng ulug' mansabdorlardan tortib, oila a'zolarigacha bir-biriga bo'lgan muomala-munosabat masalalarini ham hayotiy misollar vositasida yoritadi. Katta yoshlilarning kichiklarga, kichiklarning ulug'larga, amaldor va mansab-dorlarning o'z xizmatchilariga, xizmatchilarning o'z xo'jalariga, turli ijtimoiy guruh a'zolarining bir-birlariga, oilada oila a'zolarining bir-birlariga muomala madaniyatining eng oddiy ko'rinishlarigacha tasvirlab, kishining ko'z oldida yaqqol namoyon etadi. Buni biz farzand tarbiyasida uning tug'ilganidan boshlab xulq-odob qoidalarini, bilim va hunarni o'rgatish, buning uchun pok va bilimli muallim-murabbiy tanlash, farzandning xatti-harakatini doimo nazoratda saqlash kabi masalalarning bayon etilishidan ham bilsak bo'ladi.

Olim ulug'lar va kichiklar o'rtasidagi xulq-odob qoidalarini haqida gapirar ekan, shu asnoda kamtarlik, salomlashish odobi talablari, qoidalarini ham tavsifiya etadi.

Unsurulma'aliy Kaykovus o'zining "Qobusnoma" asarida axloqlilikning birinchi belgisi, suxandonlik deb biladi. U (suxanguylik) notiqlikda rost so'zlash kerakligini ta'kidlaydi. U so'zlarni to'rt xilga bo'lgani kabi odamlarni ham to'rt xilga bo'ladi. Birinchi xil kishilar ko'p narsani biladi va yana bilgisi kelaveradi. Bular olimlar bo'lib, ularga buysunish kerak, deydi. Ikkinchisi, bilmagan narsasini bilishga harakat qiladi, ular qobil kishilar bo'lib, bunday kishilarga o'rgatish kerak. Uchinchi, bilganini ham bilmaydi, uyquda yashagandek, ularni "uyg'otish" kerak. To'rtinchisi, bilmaydi va bilmaganini tan olmaydi. Bular johil kishilar bo'lib, ulardan qochish kerak, deydi [6].

So'zlarning esa birinchi xili bilinmaydi va aytilmaydi; ikkinchisi aytiladigan va biladigan; uchinchi, ham bilinadi, ham bilishga zarurati yo'q, ammo aytsa bo'ladi. To'rtinchisi, bilinadigan va aytiladigan. Eng yaxshisi, to'rtinchisi, ya'ni bilinadigan va aytiladigani deydi. So'zlaganda andishalik bo'lish, sovuq so'zlik bo'lmaslik, kam gapirish, kamtarlik, maqtanmaslik, birovning so'zini diqqat bilan eshitish odoblarini ta'kidlaydi.

Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning "Odob as-solihin" asarining muqaddimasida asarning maqsadi ifoda etiladi, ya'ni insonga yaxshi xulq egallash zarurligi ta'kidlanadi va u odob qoidalarini egallab olmasa va yaxshi xulq bilan muaddab (odobli) va muxazzab (toza) bo'lmasa, nafaqat o'ziga, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, deydi.

Shunday ekan, har bir inson odobi zohiriy hamda odobi botiniyni bilib, unga amal qilishi zarurligi va bu odob qoidalarini mo'tabar kitoblardan jam etganligini aytadi. So'ngra yuqorida ta'kidlaganimizdek, insonning barkamol bo'lib yetishishidan kundalik turmushida zarur botiniy va zohiriy odob qoidalarini: salomlashish va ruxsat so'rash, muloqot odobi, uxlash va yo'l yurish, suhbat ahlining o'zini tutishi, er-xotin odobi, tozalik va ozodalik qoidalarini, mehmon kutish, ziyofat va ovqatlanish odobi, safar qoidalarini bayon etiladi.

Birinchi bob ruxsat so'rash va salomlashish, ko'rinish, qo'l olishish haqida bo'lib, u to'rt fasldan iborat.

Ma'lumki, sharq xalqlarida biror kimsa birorta uyga kirganda u yerga ruxsatsiz kirib boravermay, ma'lum urf-odat qoidalariga rioya qiladi. Ana shu qoidalarning eng muhimlari deb, Muhammad Sodiq Qoshg'ariy har bir odam kelganligini bildirish (eshikni qoqish yoki yo'talish), ovoz berilgandan so'ng kirishga ruxsat so'rash va so'ng kirish kerakligi bayon etiladi.

Ikkinchi faslda esa salomlashishning o'n ikki odob qoidasi haqida fikr yuritiladi. Shunda salom berish va javobi masalasida hozirgi paytda ham yuz berayotgan munozarali fikrlarga nuqta qo'ygandek bo'ladi. Muallifning aytishicha, adabi avval ikki mo'min kishi kelsalar, xoh oshno va xoh nooshno, salom berishgaylarki, salom bermak sunnatdur, javobi farzi ayndur, deydi [7].

Shuningdek, olim "Ulug' kichikka, otliq piyodaga, yuruvchi o'ltiruvchiga, va oz ko'pga salom bergay", deb ta'kidlar ekan, bir kishi ko'pchilik oldiga kirib kelganda, birinchi bo'lib salom berishi, ko'pchilik esa baravar ovoz chiqarmasdan salomga alik olishi joizdir. Maktab hamda o'quv dargohlaridagi muallim sinf xonasiga yoki auditoriyaga kirib kelganda, "Kim oldin salom berishi kerak?", degan muammoni yechgan bo'ladi.

Buyuk Sohibqiron har vaqt: "Insonparvarlik va mardlikni Oллоh ham, xalq ham ulug'laydi" [8], degan hikmatli so'zni takrorlashni xush ko'rgan va hayotda o'zi bunga amal qilishga intilgan.

Shuni aytish kerakki, Amir Temur odob-ahloq, iymon, e'tiqod, ta'lim-tarbiya sohasida mukammallikka erishgan siymolardan biridir. Bunga ishonch hosil qilish uchun uning o'zi tomonidan yaratilgan odob va ahloqqa oid dasturlar, o'gitlar, pand-nasihatlarni o'qish kifoya.

Amir Temur o'zining "Tuzuklari"da bunday deydi: "Men sifatlarimni eng avvali deb beg'arazlikni tushundim. Hammaga ham bir xil: jiddiy va odil qaradim, hech bir kimsani boshqasidan faqr qilmasdim, boyni kambag'aldan ustun qo'ymasdim" [10].

Abduraxmon Jomiy yosh avlodning nutq madaniyatiga, ayniqsa shirinsuxanlikka, katta e'tibor berish kerakligini ta'kidlaydi. Uningcha odam o'ylab gapirishi, boshqalarning fikrini ko'proq eshitishi lozim, o'ta sergaplik kishining aqlsizligidan dalolat beradi [1].

Abduraxmon Jomiy yoshlarda saxiylik, shirinsuxanlik, kamtarlik qanoat, do'stlik, aqllilik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik kabi xislatlarni singdirmoqchi bo'ladi, bu fazilatlarini ko'klarga ko'tarib maqtaydi.

Abduraxmon Jomiy har bir so'zni o'z vaqtida so'zlashni, o'ylab gapirish lozimligini ta'kidlaydi. U o'z gapida bema'ni so'zlarni ishlatuvchi kishilarni tanqid qiladi, ayrim kishilarning nutqida ma'no yo'qligini, gaplarida xato ko'pligini aytadi. Lekin ayni vaqtda shunday shaxslar borki, ularning nutqi tashqi tarafdan juda chiroyli, lekin ularning qilgan ishlari, xatti-harakatlari, fe'l-atvori yomon bo'lib, gapirgan gaplariga to'g'ri kelmaydi. Abdurahmon Jomiy shirinsuxanlikning eng yaxshi alomatlaridan biri rost gapirishdir, kishi o'z gapida yolg'onni ishlatmasligi, rostlikni o'ziga bezak qilib olishi lozim, deb o'ylaydi. U yoshlarni to'g'ri bo'lishga, qing'ir yo'llardan yurmaslikka, tili bilan dili doimo bir xil bo'lishiga chaqiradi [1].

Xulosa. Uchrashganda qo'l berib ko'rishish, lekin qo'l uchi bilan emas, astoydil, lekin qo'lni silamay, ochiq yuz bilan ko'rishish odobi bayon etiladi. Quchoqlashib ko'rishish, safardan qaytgan kishi bilan ko'rishish va yosh bolalar bilan ko'rishish, o'pib ko'rishish odoblari bayon etiladi. Suhbatning yaxshi niyat va beg'araz bo'lishi, unga pokiza libos bilan borish, tanning tozaligiga erishish, og'iz va tishlarni tozalab borish, suhbat ahlining bir-birlariga hurmat va iltifot ko'rsatishi, ulug'larga e'tiborini qaratish, o'tirish qoidalariga rioya etish, ahli suhbat kirganda va chiqqanda o'rnidan turish va ulug'larni yuqoriga o'tkazish, beadab so'zlar, yomon xatti-harakatlar, no'rin jimlikdan saqlanish, barchaga yaxshi muomalada bo'lish, izzat qilish, aksa kelsa og'zini to'sib, past ovozda, yengil aksa urish, suhbat ahliga ish buyurmaslik, suhbat ahliga beminat xizmat ko'rsatish, do'st va notanishlarga bir xil ochiq chehra bilan muomalada bo'lish, aka-ukalar, opa-singillarning xatosini kechirish hamda ular aybini yuziga solmaslik, boshqalardan chetda nasihat qilish, suhbat ahlidan biror kishining yomon qiligi, qabih fe'li haqida gapirmaslik, uni chetlatishga harakat qilish kabi odob qoidalariga rioya etish haqida fikr yuritiladi [5].

Muloqot bo'yicha o'rganilgan manbalarning tahliliga ko'ra, shaxsning kamolga yetishida muloqot muhim omil sanaladi. Ayniqsa shaxs bilim, ko'nikma, tasavvur, tushuncha, fikrlash imkoniyatiga ega bo'lish uchun albatta insonlar bilan muomala munosabatga kirishishi lozim. Shu bois allomalarimiz tomonidan keltirilgan fikrlar hozirgi kun yosh avlodni tarbiyalashda dasturi-amal vazifasini o'tab kelmoqda.

Foydalanigan adabiyotlar

1. Abdurahmon Jomiy. Tanlangan asarlar. – T.: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1971. – 354 b.
2. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida muqaddima, tarjima va izohlar muallifi: M.Qodirov; ma’sul muharrir: A.Jalolov. – T.: Yozuvchi, 2001. – 64 b.
3. Abu Rayhon Beruniy. Feruza (Javohirlar haqida naql va hikoyatlar). – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993. – 96 b.
4. Avesto. O‘zbekcha tarjima (Asqar Mahkam tarj.)-T.: Шапқ.2001. – 134 b.
5. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. T.: A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005. –B. 175.
6. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: O‘qituvchi, 2006. – 176 b.
7. Ma’naviyat yulduzlari: (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar)// To‘plovchi va mas’ul muharrir:M. M.Xayrullayev/.—To‘ldirilgan qayta nashr.— T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2001.— 408 b.
8. Pedagogika tarixi: (Pedagogika oliy o‘quv yurtlari va dorilfununlar talabalari uchun o‘quv qo‘llanma)/ K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova va boshq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 48 b.
9. Qur’oni Karim: o‘zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi Alauddin Mansur. – T.: G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1992 – 339 b.
10. Temur Tuzuklari. So‘zboshi muallifi va mas’ul muharrir M.Ali, forschadan tarj. A.Sog‘uniy va H.Karomatov. – Toshkent: Sharq, 2005. – 160 b.
11. To‘xliyev B. Yusuf xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari. T.; “O‘zbekiston” 1991. – 60 b.
12. Yusuf xos Hojib. Qutadg‘u bilig (Saodatga yo‘lovchi bilim). Nashrga tayyorlovchi Qayum Karimov. – T.: Fan nashriyoti, 1971. – 57 b.
13. Зиёмұхаммедов Б., Исмоилов Ф., Баркамол авлодни вояга етказиш сирлари. – T.: Сано-стандарт, 2011. – 72 б.

Baxtiyorova Mahliyo
Urganch davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchsi
mahliyob22@gmail.com

Ganjayeva Maftuna
Urganch davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchsi
ganjayevamaftuna@gmail.com

3-SINF ONA TILI DARSLARIDA TA'LIMIY O'YINLARDAN FOYDALANISH ORQALI O'QUVCHILARNING FONETIK-GRAMMATIK TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining fonetik va grammatik tushunchalarni shakllantirishda ta'limiy o'yinlaridan foydalanish yo'llari 3-sinf misolida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, fonetik-grammatik tushuncha, tovush va harf, ta'limiy o'yin, nutqni rivojlantirish, faollik, ta'lim samaradorligi.

ФОРМИРОВАНИЕ ФОНЕТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ У УЧАЩИХСЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИГР НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА 3 КЛАССА

Аннотация. В данной статье на примере 3-го класса показаны способы использования обучающих игр при формировании фонетических и грамматических понятий у учащихся младших классов на уроках родного языка.

Ключевые слова: начальное образование, фонетико-грамматическое понимание, звук и буква, обучающая игра, речевое развитие, деятельность, образовательная эффективность.

FORMATION OF STUDENTS' PHONETIC-GRAMMATICAL CONCEPTS USING EDUCATIONAL GAMES IN MOTHER LANGUAGE LESSONS (IN THE EXAMPLE OF 3RD CLASS)

Annotation. In this article, the ways of using educational games in the formation of phonetic and grammatical concepts of elementary school students in mother tongue lessons are shown on the example of the 3rd grade.

Key words: primary education, phonetic-grammatical understanding, sound and letter, educational game, speech development, activity, educational efficiency.

Yangi O'zbekistonda ta'limni tubdan isloh qilish borasida benihoya ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda milliy va umuminsoniy ruhda tarbiya topgan, yuksak ma'naviyatga ega, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti yo'nalishini modernizasiya qilish va zamonaviy demokratik jamiyat qurish yo'lidagi keng qamrovli vazifalarni hal qilishga qodir bo'lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlash masalasi xalqimiz oldiga qo'ygan ulkan maqsadlarni amalga oshirishida muhim va asosiy vazifa hisoblanadi.

Ona tili maktabda o'quvchining kamol topishida, fikrlash darajasining o'sishida, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda, ilmiy tushunchalarini, nutqiy malakalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tilidan olib boriladigan barcha mashg'ulotlar tizimi shunday qurilishi kerakki, bu tizim o'quvchilarda ona tiliga muhabbat, o'z yurtiga, xalqiga mehr, Vataniga cheksiz hurmat va sadoqatni o'stirishi zarur.

Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limi, yuqorida ta'kidlanganiday, bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, ularda erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrini

ogʻzaki va yozma ravishda ravon bayon qila olishga, jamiyat aʼzolari bilan erkin muloqotda boʻla olish koʻnikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu oʻrinda ona tili taʼlimiga oʻquv fani sifatida emas, balki butun taʼlim tizimini uyushtiruvchi taʼlim jarayoni sifatida qarash lozimligini alohida taʼkidlash joizdir.

Boshlangʻich taʼlim davlat qonunini hayotga tatbiq etishda muhim bosqich hisoblanadi va unda ona tili oʻqitish asosiy oʻrin egallaydi. “Boshlangʻich taʼlimning samaradorligini taʼminlashda oʻqituvchining shaxsiy sifatlari va pedagogik kasb mahorati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlangʻich sinf oʻqituvchisi barcha pedagogik -psixologik vositalarni qoʻllagan holda kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarda yaxlit tarzda oʻquv faoliyatini shakllantira olishi kerak”. (1.14)

Ona tili fani shunchaki fonetik-grafik va grammatik tushunchalarni bir yoqlama shakllantirish vazifasini bajarmaydi, balki oʻquvchilarni badiiy til vositalari bilan taʼminlashi, ularda goʻzal nutq madaniyatini tarbiyalashi. Ogʻzaki va yozma nutqini oʻstirishi, fikr-mulohazalarini ifodali bayon etishga oʻrgatib borishi zarur. Oʻquvchilar har bir ilmiy-nazariy tushunchani amalda qoʻllay olishlari uchun ona tili mashgʻulotlarida samarali mashqlar tizimi qoʻllanib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Ona tili oʻqitish metodikasida oʻquvchilarning savodini chiqarish, grammatik tushunchalarini shakllantirish, ularning nutqiy va imloviy savodxonligini oshirishda qoʻllaniladigan usullar, mashqlar variantlari koʻp. Fonetik-grammatik, orfografik tushunchalarni mustahkamlash, nutqiy malakani mukammal shakllantirishda metodika fanidan belgilangan mashqlar qatorida taʼlimiy oʻyinlar muhim oʻrin tutadi. (2, 42)

Taʼlimiy oʻyin mashqlari maʼlum talab asosida berilib, mavzu yuzasidan oʻquvchini amaliy faoliyatga yoʻnaltira oladigan taʼlimiy materialdir. Ular har bir mavzu doirasida shu mavzuni ongli oʻzlashtirish, mavzu yuzasidan oʻqituvchining olgan bilimini mustahkamlash va sistemaga solish, ogʻzaki va yozma nutq malakalarini oʻstirish maqsadida beriladi.

Taʼlimiy oʻyinlarning boshqa mashq turlari (koʻchirib yozuv, tahlil, diktant, bayon, insho) dan farqi shuki, bunda, bir tomondan, oʻquvchilarning zerikishi, charchogʻiga barham berilsa, ikkinchi tomondan, bolalarning fikrlash jrayoni tezlashadi, muayyan belgilangan malakalarning mufassal shakllanishi osonlashadi.

Boshlangʻich sinflar ona tili dasturidagi har bir mavzu boʻyicha muayyan shakldagi taʼlimiy oʻyinni tashkil qilish mumkin. Oʻqituvchi, avvalo, taʼlimiy oʻyinning taʼlimiy-tarbiyaviy maqsadini belgilab, oʻyinga kerakli materialni tayyorlab, oʻquvchilarga taʼlimiy oʻyinni oʻtkazish tartibini aniq tushuntirib berishi, taʼlimiy oʻyinni oʻzi boshqarib borishi, oʻquvchilarning xatolarini yoʻl-yoʻlakay tuzatib borishi kerak. Oʻyin oxirida tegishli xulosalar chiqarib, qoʻyilgan ballar eʼlon qilinadi.

Taʼlimiy oʻyinning asosiy mohiyati shundaki, kattalar tomonidan bolalarga oʻyin shaklida aqliy vazifani bajarishni hal etish vazifasi topshiriladi. Buning asosiy maqsadi bolalarning bilishga boʻlgan qiziqishini shakllantirishni faollashtirishidir. Bilim berishda taʼlimiy oʻyinlardan bilimlarni mustahkamlashdagina emas, balki taʼlim shakli sifatida ham keng foydalaniladi.

Joriy oʻquv yilidan boshlab amaliyotga tadbiq etilgan 3-sinf “Ona tili” darsligida fonetikaga doir tovush va harflar, unli tovush va harfalar, undosh tovush va harflar, jarangli va jarangsiz undoshlar, talaffuzda tushub qoladigan va yonma-yon kelgan undoshlar yuzasidan maʼlumotlar berilgan. [3.17-44] Bu mavzularni oʻrganishda quyidagi taʼlimiy oʻyinlardan foydalanish maqsadga muvofiq boʻladi:

1-oʻyin. “Harflarni oʻzgartirib, soʻz tuzing!”

1-variant – ogʻzaki ravishda. Bunda oʻqituvchi soʻzni ogʻzaki ayta boshlaydi: oʻquvchilar bir soʻz tarkibidagi unli yoki undosh tovushni oʻzgartirib yangi soʻz topishib, bu soʻzlar ishtirokida ogʻzaki gaplar tuzadilar.

2-variant – yozma ravishda. Bunda doskaga soʻzlar qator qilib yozib qoʻyilgan boʻladi. 2 guruhdagi oʻquvchilar unli yoki undosh harflarni oʻzgartirib, yangi soʻzlar tuzib yozadilar. Oʻyin musobaqa shaklida oʻtkaziladi.

Unlilarni oʻzgartirish.

Kun: ko'n, kon.

Ko'z: kuz, kar, kor, ker.

Dil: do'l, dol.

Pichoq: pachoq, po'choq, puchuq.

Undoshlarni o'zgartirish.

Moy, toy, loy, boy, voy, joy, poy, soy, choy.

Til, dil, bil, jil, zil, yil, fil, shil, qil.

Bir harfni olib so'z tuzish.

Qo'y (o'y) Kalla (alla)

Toy (oy) Karra (arra)

So'zlarga harf qo'shib yangi ma'noli so'zlar toping vva ular ishtirokida gaplar tuzing:
Alla (salla) ayiq (qayiq)

Ayron (hayron) asal (kasal)

2-o'yin – "So'z o'yini". Qaysi tovush yoki harf so'zlarning ma'nosini o'zgartirishga xizmat qilyapti?

1-variant – og'zaki ravishda. Bunda o'qituvchi navbat bilan so'zlarni og'zaki ayta boshlaydi: o'quvchilar qo'l ko'tarib so'zlarning ma'nosini o'zgartirayotgan tovushni aytishadi va ma'nosi o'zgarayotgan so'zlar ishtirokida og'zaki gaplar tuzadilar.

2-variant – yozma ravishda. Bunda 2 guruhdan iborat o'quvchilar musobaqa tarzida doskada yozilgan so'zlarning ma'nosini o'zgartirayotgan harfning tagiga chizib borishadi.

Til, tin, tir, tiz, tim, tish, to'l, to'r, to'n, to'p, to'y, to'k, to's, tom, ton, tol, tosh, tob, tog', tor, toj, toy, tok, top, tot, tut.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari so'z turkumlari (ot, sifat, son, olmosh, fe'l) bilan umumiy tanishtirilgandan so'ng bar bir leksik-grammatik guruh alohida o'rganiladi. Bu so'z turkumlarini o'rganishning boshlang'ich bosqichidayoq ularni taqqoslashga qulay sharoit yaratadi va shakllantiriladigan grammatik tushunchaning asosiy tomonlarini aniqroq ajratishga imkon beradi. Dasturga ko'ra, boshlang'ich sinfda so'zlar dastlab javob bo'ladigan morfologik so'roqlariga qarab guruhlanadi. 3-sinfda "So'z turkumi" tushunchasi shakllantiriladi.

Grammatik tushunchalar bo'yicha o'quvchilar 1-sinfdan boshlab nazariy ma'lumotlarga ega bo'la boshlaydilar. Ya'ni shaxs va narsa nomlari, narsalarning belgisi, narsalarning harakati kabi ma'lumotlarni o'rganish jarayonida ularda grammatik tushunchalar shakllantirishga asos solinadi.

Boshlang'ich sinflarda grammatik tushunchalarga oid quyida ta'limiy o'yinlardan samarali foydalanish mumkin.

1-o'yin. "Bir so'z bilan javob top" o'yini

Beshik tebratib aytiladigan qo'shiq ... – alla.

Daraxtni bo'laklarga ajratadigan asbob ...- arra.

Ko'paytirish jadvali ... – karra.

Bolalar qog'ozdan yasab uchiradigan narsa ...- varrak.

Kuch so'zining sherigi ... – quvvat.

Rasm chizuvchi kasb egasi ... – rassom.

Don hosili ... – g'alla.

Chollar tayanadigan tayoq ... – hassa.

2-o'yin. "So'zlarni guruhlarga ajratish" o'yini.

1-variant. (og'zaki ravishda)

O'qituvchi so'zlarni navbat bilan aytib turadi, o'quvchilar nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni eshitganda sariq varaqani, kim? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni eshitganda ko'k varaqani ko'taradilar.

2-variant. (yozma ravishda)

So'zlar yozilgan varaqalar alohida stolga aralashtirilgan holda ochiq qilib qo'yiladi. O'quvchilardan tuzilgan ikki guruhning biri nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni, ikkinchisi kim? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni "Kim oldin yozish" sharti bilan doskaga yozib boradilar.

“Teskari so‘zni top!” o‘yini.

1-variant. (og‘zaki ravishda)

O‘yin uchun so‘zlar:

Suv: oqadi – to‘xtaydi.

Kun: isiydi – soviydi.

Qush: uchadi – qo‘nadi.

Daraxt: ko‘karadi – quriydi.

Bola: uxlaydi – uyg‘onadi.

Oy: ko‘rinadi – bekinadi.

“Noto‘g‘ri belgini top!” o‘yini.

Qizil taom (shirin)

Oq qarg‘a (qora)

Shirin gul (qizil)

Mavzu: Ot – so‘z turkumi.

“So‘z zanjiri” o‘yini.

O‘yin tartibi: 5 – 6 ta o‘quvchi doska oldiga tiziladi. Boshlovchi o‘yin shartini tushuntiradi va narsa nomini bildirgan so‘zni aytadi, navbatdagi o‘quvchi bu so‘zing oxirgi tovushi bilan boshlanadigan otni aytadi. To‘xtalib qolgan o‘quvchi o‘yindan chiqadi. Namuna: Ayiq – qarg‘a – asal – lola – ariq – qalam – maktab – bola – alla – arra – alam – mashina – adolat – tandir – ruchka – ayoz....

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida ta‘limiy o‘yinlardan fo‘ydalanish o‘rganilayotgan tushunchaning oson o‘zlashtirilishiga yordam beradi. O‘quvchilarda olgan bilimlarini amalda tezkorlik bilan qo‘llay olish salohiyatlarini shakllantiradi.

Ta‘limiy o‘yinlarni tanlashda o‘yinning ta‘lim jarayoni bilan uyg‘unlashishiga, ta‘lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning faolligi va tashabbuskorligi hamda ijodiy qobiliyatini o‘stirishga alohida ahamiyat beriladi.

Ta‘limiy o‘yinlar nafaqat o‘quvchilarning bilimini tekshirishda, balki ularni darsga qiziqtirish uchun ham qo‘llanadi. Ta‘limiy o‘yinlarni o‘tkazishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini ham hisobga olish zarur. O‘yinlar mavzuga mos bo‘lishi va o‘quvchilarni zeriktirib qo‘ymasligi kerak.

Adabiyotlar

1. Boshlang‘ich ta‘lim konsepsiyasi // “Boshlang‘ich ta‘lim, 1998-yil, 6-son.
2. Yoqubov Sh., Mustafouqlov R. Grammatik o‘yinlar orqali o‘quvchilarni faollashtirish// Yigirma birinchi asrda o‘zbek tili ta‘limi masalalari.-T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
3. Toirova M.E. Ona tili. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 3-sinf uchun darslik. I qism. – Toshkent, “Novda Edutainment”, 2023.- 88 b.

Xolmuradova Jamila Irmetovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsenti,

filologiya fanlari nomzodi

jamilaxalmuratova66@gmail.com

YORDAMCHI SO‘ZLAR TURKUMINI O‘QITISHDA DIDAKTIK O‘YINLI DARSLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Maqolada yordamchi so‘zlarni o‘qitishda foydalaniladigan didaktik o‘yinli darslarning turlari haqida fikr yuritilgan va ba‘zi didaktik o‘yinlardan namunalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yinli darslar, yordamchi so‘zlar, bog‘lovchi, uslub.

ПРИ ОБУЧЕНИИ РЯДА ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ СЛОВ ЗНАЧЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГРОВЫХ ЗАНЯТИЙ

Аннотация: В статье рассматриваются типы дидактических игровых уроков, используемых для обучения вспомогательным словам, и приводятся примеры некоторых дидактических игр.

Ключевые слова: дидактические игровые уроки, вспомогательные слова, соединители, стиль.

IN TEACHING THE SERIES OF AUXILIARY WORDS THE SIGNIFICANCE OF DIDACTIC GAME LESSONS

Annotation: The article discusses the types of didactic game lessons used to teach auxiliary words and provides examples of some didactic games.

Keywords: didactic game lessons, auxiliary words, connectors, style.

Ta'lim jarayonida didaktik o‘yinli texnologiyalar didaktik o‘yinli dars shaklida qo‘llaniladi. O‘zbek tilida yordamchi so‘zlarni o‘qitishda talabalarning bilim olish jarayoni o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashtiriladi. Talabalarning bilim olish faoliyati, o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashgan darslar *didaktik o‘yinli darslar* deb ataladi.

Inson hayotida o‘yin faoliyati quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- o‘yin har doim shaxsning ma‘lum bir faoliyatga bo‘lgan qiziqishini orttiradi;
- o‘yin davomida shaxsning muloqotga kirishishi kommunikativ-muloqot madaniyatini egallashga yordam beradi;
- shaxsning o‘z iqtidori, qiziqishi bilimini va o‘zligini namoyon etishga imkon yaratadi;
- hayotda va o‘yin jarayonida yuz beradigan turli qiyinchiliklarni yengishga mo‘ljalni to‘g‘ri olish ko‘nikmalari tarkib topadi.
- o‘yin jarayonida ijtimoiy me‘yorlarga mos xulq-atvorni egallash, kamchiliklarga barham berish imkoniyati yaratiladi;
- shaxsning ijobiy xislat va fazilatlarini shakllantirishga zamin tayyorlaydi;
- insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan qadriyatlar tizimi, ayniqsa, ijtimoiy, ma‘naviy-madaniy qadriyatlarni o‘rganishga e‘tibor qaratiladi;
- o‘yin ishtirokchilarida jamoaviy muloqot madaniyatini rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

O‘yin faoliyati o‘zining quyidagi xususiyatlari bilan tavsiflanadi:

- o‘yin ishtirokchilari rollarni, vazifalarni tanlashi natijasida erkin rivojlantiruvchi faoliyat, ya'ni talabalarning o‘z faoliyatini tahlil va nazorat qilishi, maqsadga muvofiq natijaga erishgan hollarda o‘z faoliyatidan ko‘ngli to‘lishi, o‘z bilimi va kuchiga ishonch vujudga keladi;

- ijodiy muhit tarkib topadi. O'yin ishtirokchilari muammolarni hal etishda tegishli ijodiy va mustaqil faoliyatga ega bo'ladilar;

- o'yin davomida musobaqa, raqobat, hamkorlik, o'zaro yordam vujudga keladi. Shu asnoda his-hayajonli vaziyat paydo bo'ladi. His-hayajonga yo'g'rilgan bilim, ko'nikmalar inson xotirasida bir umr muhrlanib qoladi;

- o'yin davomida belgilangan qonun-qoidalarga amal qilinadi. O'yin ishtirokchilarida ijtimoiy me'yorlarga mos ongli intizom vujudga kelishiga zamin tayyorlaydi;

- o'yin mazmuni, borishi, mantiqiy ketma-ketligi, vaqt balansi va talabalarning muammoli vaziyatlarni zudlik bilan hal etish, mo'ljalni to'g'ri olishga o'rgatadi.

Didaktik o'yinli darslarning muvaffaqiyati, avvalo, talabalarning mazkur o'yinlarga puxta va qizg'in tayyorgarlik ko'rishlariga, o'qituvchining mazkur faoliyatni tashkil etish va mohirlik bilan boshqarishiga bog'liq.

Didaktik o'yinli darslarni talabalarning bilim olish va o'yin faoliyatining uyg'unligiga ko'ra sujetli-rolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlar o'yini, konferensiyalar, o'yin mashqlarga ajratish mumkin.

O'yinlar vositasida talabalarga yangi bilimlar berish, ko'nikma hosil qilish, kichik guruhlar a'zolarining ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish mumkin. O'yinlarni darsning kirish yoki yakunlovchi qismida o'tkazish mumkin. O'yinlarni maqsadiga ko'ra 7 turga ajratish mumkin. [1.7]

1. Guruh bo'lib ishlash uchun sog'lom muhit tashkil etishga qaratilgan o'yinlar:

- guruh a'zolarining o'zaro tanishishlariga yordam beradi;
- guruh bo'lib ishlash ishtiyoqini tug'diradi;
- guruh a'zolarining o'zini erkin his etishlarini ta'minlaydi, charchoqni tarqatadi.

2. Umumiy qiziqishlarni aniqlashga yo'naltirilgan o'yinlar:

- guruh a'zolarining ichki munosabatlarini tezda tiklashga yordam beradi (umumiy qiziqishlar, orzularni aniqlash orqali);
- yangi qo'shilgan a'zolarining (o'quvchilarning) yangi sharoitga moslashishlariga yordam beradi.

3. Guruhning birligini qo'llab-quvvatlovchi o'yinlar:

- o'zaro munosabat me'yorlarini o'rnatishga yordam beradi;
- guruhning birligini, jipsligini mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'ladi.

4. O'zaro bog'lovchi o'yinlar:

- bir mavzudan ikkinchi mavzuga yengillik bilan, tabiiy o'tishni ta'minlaydi;
- turli tushunchalarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiladi;
- yangi mavzuni o'rganishni yakunlash bosqichini faollashtiradi.

5. Rag'batlantiruvchi o'yinlar:

- guruh bo'lib ishlashga rag'batlantiradi;
- murakkab mavzularni muhokama qilishga yordam beradi;
- dars davomida "nafasni rostlab", ishni davom ettirishga yordam beradi.

6. Ijodkorlikni rag'batlantiruvchi o'yinlar:

- dunyoga boshqacha ko'z bilan qarash, ta'limda innovatsion metodlarni qo'llashga yordam beradi;

- o'yin qatnashchilari o'zlarining yangi qirralarini kashf etadilar, yangilikni qabul qilish ko'nikmasini hosil qiladilar.

7. Yakunlovchi o'yinlar:

- katta mavzularni o'rganishni yakunlash, egallangan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi;
- ta'limning innovatsion metodlarini baholash va unga munosabat bildirishga o'rgatadi.

Ta'lim jarayonida qo'llangan har bir o'yin yakunida o'qituvchining sharhiga vaqt ajratiladi. Bunda u yoki bu o'yin guruh a'zolari tomonidan qanday qabul qilingani, guruhda qanday g'oyalar tug'dirganini sharhlashga e'tibor beriladi.

O'qituvchi avval talabalarni individual, so'ngra guruhli o'yinlarga tayyorlashi va o'tkazishi ular muvaffaqiyatli chiqqandan so'ng, ommaviy o'yinlarga tayyorgarlik ko'rishi lozim.

64 Chunki talabalar didaktik o‘yinli darslarda faol ishtirok etishlari uchun kerakli bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi, shuningdek, sinf jamoasi o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, o‘zaro yordam vujudga kelishi lozim.

Psixologlarning ta’kidlashicha, o‘yinli faoliyatlarning psixologik mexanizmlari shaxsning o‘zini namoyon qilish, hayotda o‘z o‘rnini barqaror qilish, o‘zini o‘zi boshqarish, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ihtiyojlariga tayanadi. O‘yinli texnologiyalardan fodalanishning asosini talabalarning faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyati tashkil etadi. O‘yin olimlarning tadqiqotiga ko‘ra birgalikdagi faoliyatning asosiy bir turi hisoblanadi. O‘yin ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirish va qayta yaratishga yo‘nalgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o‘z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi [3, 216].

O‘yin ijodiyligi bilan ajralib turadi. U mumkin qadar boy, faol harakterga “ijod maydoni”ga ega bo‘ladi. O‘yin uchun hissiy ko‘tarinkilik xosdir. U o‘zaro kurash, musobaqalashish, raqobal shaklida namoyon bo‘ladi. O‘yinning o‘yin mazmunini aks ettiruvchi, uni rivojlantirishning mantiqiy va vaqtincha izchilligini ko‘zda tutgan bevosita tegishli va unga nisbiy aloqador qoidalari bo‘lishini ko‘rsatadilar. Tadqiqotchilar nazariy aspektida o‘yinga faoliyat, jarayon va o‘qilish metodi sifatida qaraydilar. O‘yin faoliyat sifatida maqsadni belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish. Natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi va bunda shaxs subyekt sifatida o‘z imkoniyatlarini to‘la amalga oshiradi. O‘yinli faoliyatni motivatsiyalash o‘yin harakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o‘zini namoyon qila olishi, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarini qondirishdan kelib chiqadi. Jarayon sifatida o‘yin tuzilmasi (G.K.. Selevko ta’biricha) quyidagilarni qamrab oladi: o‘yinlar turli maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ular didaktik, tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarda qo‘llanadi. O‘yindan tushunchalar, mavzu va xatto o‘quv predmeti bo‘limini o‘zlashtirishda o‘qitish metodi va mustaqil texnologiya sifatida foydalaniladi. O‘yinning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatida bilim, malaka va ko‘nikmalarni qo‘llash, umumta’lim malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirish, mehnat ko‘nikmalarini rivojlantirishni kengaytirishga qaratilgan bo‘ladi. O‘yinning tarbiyaviy maqsadi mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondoshuvlar, nuqtai nazarlar, ma’naviy, estetik va dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivizmni, jamoaga kirishib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo‘ladi. Faoliyatni rivojlantiruvchi o‘yinlar diqqat, xotira, tafakkur, qiyoslash malakasi, o‘xshashini topish, faraz, hayol, ijodiy qobiliyat, empatiya, refleksiya, optimal yechimni topa olish, o‘quv rivojlantirishga qaratilgan. Ijtimoiylashuv o‘yinlari qadriyatlariga jalb qilinish, ehtirolarni nazorat qilish, o‘rgatish, psixoterapiyani nazarda tutadi.

“SO‘Z ZANJIRI” didaktik o‘yini

Darsda “So‘z zanjiri” o‘yinini o‘ynash. Talabalar birma-bir yozuv taxtasiga chiqib, "so‘z zanjiri" ni tuzadilar. Bir daqiqa ichidan qancha so‘z yozadi, uzun zanjir tuzgan g‘olib bo‘ladi. O‘yin mushoira tarzida davom etadi. “So‘z zanjiri” o‘yini darsda qo‘llashda ma’lum bir vazifa qo‘yiladi. Masalan: birinchi chiqqan juftlik ko‘makchilar zanjiri, ikkinchi chiqqan juftlik bog‘lovchilar zanjirini, uchinchi chiqqan juftlik yuklamalar zanjirini hosil qiladilar.

2-bosqich. “So‘z zanjiri” o‘yini murakblashtirish maqsadida savolni boshqasiga almashtirish mumkin. Masalan: guruhlar faqat sof yordamchi so‘zlar zanjirini tuzadilar yoki faqat vazifadosh so‘zlar zanjirini tuzadilar.

1-guruh: *Bilan + ko‘ra + sari + sayin + kabi + uzra + yanglig‘ + qadar + dovur*

2- guruh: *Va + hamda + ammo + lekin + biroq + balki + holbuki + vaholanki*

3- guruh: *Axir + hatto + nahot + tim + qoq + liq + lim + g‘irt + g‘arq + shilta + ham...*

Shu tariqa bir nafas to‘xtamay davom etiladi. Kim ko‘p so‘z topgan bo‘lsa, g‘olib, lekin bironta so‘z qaytarib yozilmaydi. Bu o‘yin orqali nafaqat yordamchi so‘zlarni urganadilar balki, doska bilan ishlash malakasi oshadi.

O‘quvchilar shu tartibda o‘yinda ishtirok etib, berilgan so‘zlarning “juftini” topadilar. Bu o‘yin talabalarning o‘rganilayotgan mavzuni yaxshiroq yodda saqlab qolishlariga yordam beradi, ularning ijodiy tafakkurini o‘stiradi. Guruhlar topshiriqni o‘z o‘rinlarida yoki yozuv taxtasida

bajarishlari mumkin. O'qituvchi guruhlarning javoblarini ko'rib chiqadi va o'z munosabatini bildiradi.

“BINGO” o'yini

Dars mashg'ulotidan oldin o'qituvchi bingo-jadval tuzadi. Bingo-jadvali 25 ta katakdan iborat bo'ladi va shu kataklarga eng muhim ma'lumotlar va topshiriqlar joylashtiriladi. Dars vaqtida bingo-jadval har bir talabaga tarqatiladi. Uni to'ldirish uchun 10 daqiqa vaqt beriladi. Qaysi talaba barcha kataklarga topshiriqlarni birinchi bo'lib bajarsa, “bingo” deb xitob qiladi. G'olib talabaga rag'batlantiruvchi sovg'a beriladi (kitob, jurnal kabi). Biz hozir laboratoriya mashg'lotimizda “Bingo” o'yinini o'tkazamiz. Buning uchun quyidagi bingo-jadvalni talabalarga tarqatamiz:

	B	I	N	G	O
	<i>Mustqil so'z turkumlari</i>	<i>Yordamchi so'z turkumlari</i>	<i>Ko'makchilar</i>	<i>Bog'lovchilar</i>	<i>Yuklamalar</i>
So'z turkumlariga ta'rif bering	Bunday so'zlar mustaqil so'roq qabul qilib gapda turli gap bo'lagi vazifasida kela oladi. Fe'l, ot, sifat, son, ravish kabilar.	Gap bo'lagi va qo'shma gap tarkibidagi sodda gapni o'zaro bog'laydi yoki ularga qandaydir qo'shimcha ma'no yuklaydi. U lug'aviy ma'noga ega emas, so'roqqa javob bo'lmaydi va yakka holda gap bo'lagi bo'lib kelmaydi.	ot, olmosh, sifatdosh va harakat nomidan keyin kelib, uni hokim so'zga bog'lash uchun xizmat qiluvchi yordamchi so'z.	Gap bo'laklari va sodda gaplarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladigan yordamchi so'z turkumi.	Yuklama– ayrim so'z yoki gapga so'roq, ta'kid, ayirish-chegaralash, gumon, o'xshatish, inkor kabi ma'nolarni yuklovchi so'z va qo'shimchalar.
Leksik ma'noga egalik	Shaxs, predmet, o'rin, harakat va holat, predmet belgisini, miqdor, harakat belgisini ifodalaydi.	Lug'aviy ma'noga ega emas	Lug'aviy ma'noga ega emas	Lug'aviy ma'noga ega emas	Lug'aviy ma'noga ega emas
Grammatik ma'noga shaklga egalik	son, kichraytirish-erkalash, daraja, tartib, dona, chama, jamlovchi, taqsim shakli, nisbat, harakat tarzi, zamon, mayl, harakat tarzi.	Lug'aviy shakli yo`q	Lug'aviy shakli yo`q	Lug'aviy shakli yo`q	Lug'aviy shakli yo`q
Yasalish belgisi	Yasaladi. Son va olmosh yasalmaydi.	yasalmaydi	yasalmaydi	yasalmaydi	yasalmaydi

6	Sintaktik vazifasi	gap bo'lagi bo'lib keladi	So'roq qabul qilmaydigan, mustaqil gap bo'lagi bo'lib kela olmaydigan	So'zni so'zga bog'lovchi, gap bo'lagi vazifasida kela olmaydigan so'zlar	So'zni so'zga teng, gapni gapga teng va tobe bog'laydi. Gap bo'lagi vazifasida kela olmaydi	Gap b'lagi vazifasida kela olmaydi
---	--------------------	---------------------------	---	--	---	------------------------------------

“JUFTINI TOPING” o'yini

Bu o'yin ijodkorlikka undovchi o'yinlardan bo'lib, undan yangi mavzuni mustahkamlashda, takrorlash va mustahkamlash darslarida foydalanish mumkin.

№	so'z	bog'lovchi	“jufti”	Guruhlar
1.	ham	Kitob <u>ham</u> daftar oldim.	Men <u>ham</u> kitob o'qiyman. <i>yuklama</i>	“Yog'du” guruhi
2.	na... na	<u>Na</u> kitob, <u>na</u> daftar oldi.	Na daftar, na qalam olmadi. <i>yuklama</i>	“Tafakkur” guruhi
3.	go'yo	Qor yog'di, <u>go'yo</u> don yog'di.	go'yo suv quyganday jim-jit. <i>yuklama</i>	“Yog'du” guruhi
4.	ham... ham	<u>Ham</u> kitob o'qidim, <u>ham</u> vazifalarni bajardim.	Kitob ham daftar ham oldim. <i>yuklama</i>	“Tafakkur” guruhi
5.	balki	Men o'qimayman, <u>balki</u> yodlab olaman	Balki, u kelgandir. <i>modal so'z</i>	“Yog'du” guruhi
6.	-u, -yu	qo'y-u qo'zi, gul-u lola.	Men bor-u, bilib qoldi-yu. <i>yuklama</i>	“Tafakkur” guruhi

“Morfologiya” bo'limining “Bog'lovchi” mavzusi o'rganiladi. Bog'lovchi kelib chiqishiga ko'ra sof va vazifadosh kabi turlarga bo'linadi. “Bog'lovchilar” mavzusi o'rganilganda, shu o'yindan foydalanish yaxshi samara beradi. O'yin quyidagi tartibda o'tkaziladi. Talabalar ikki guruhga bo'linadi. Har bir guruh talabalariga bitta bog'lovchi aytiladi va talaba shu so'z faqat bog'lovchi bo'lsa bog'lovchiga, agar bu so'z bog'lovchidan boshqa so'z ham bo'lib kelsa shu so'zning “**Juftini**” ya'ni boshqa ma'noda kelayotgan shaklini topish kerak shu so'zladi. Guruh a'zolari topshiriqni quyidagi tartibda bajaradilar.

Adabiyotlar

1. Po'latov I., Odilov S. Ona tili ta'limida didaktik o'yinlar texnologiyasi. Qo'qon: TDPU - 2014. 7-b.
2. Ziyodova T.U. Hozirgi o'zbek adabiy tilini o'rganishda kommunikativ jadvallardan foydalanish. T., 2002.
3. Kamenskiy Y.A. Buyuk didaktika asari. Toshkent: Sharq, -1996. 216-b

O'ZBEK ROMANLARIDA MOTIVLAR RANG-BARANGLIGI

Annotatsiya. Salkam bir asr mobaynida o'zbek adabiyotida yaratilgan romanlarning badiiy xususiyatlarini qamrab olgan bo'lib, taraqqiyoti davomidagi janr tarkibidagi o'zgarishlar, jahon romanchiligining ta'siri haqidagi mulohazalar o'rin olganligini kuzatish mumkin. Mazkur maqolada o'zbek romanchiligining taraqqiyoti, uning tarkibidagi badiiy-poetik o'zgarishlar, ayniqsa, Istiqlol yillariga kelib janr tarkibidagi mavjud an'analarning o'zgarish sabablari haqidagi fikrlar o'rin olgan. "O'zbek romanchiligi" o'zbek adabiyotiga tegishli bo'lgan ijod namunalari, ular yaratgan asarlar badiiyati, romanring kelib chiqishi tarixi, genezisi, bir birlaridan farqli tomonlari, hozirgi davr o'zbek adabiyotining yutuq va muammolari, ijodkorlarning o'ziga xos uslubi kabilari to'g'risidagi ma'lumot ham berilgan.

Tayanch so'zlar: badiiy xususiyat, janr, o'zbek romanchiligi, badiiy-poetik o'zgarishlar, genezis, hozirgi davr o'zbek adabiyoti.

РАЗНООБРАЗИЕ МОТИВОВ В УЗБЕКСКИХ РОМАНАХ

Аннотация. В ней освещены художественные особенности романов, созданных в узбекской литературе на протяжении почти столетия, и можно заметить, что в ходе его развития происходили изменения в структуре жанра и влиянии мировых романов. В данной статье изложены мысли о развитии узбекского романа, художественно-поэтических изменениях его содержания, особенно о причинах изменения сложившихся традиций жанра к годам независимости. «Узбекские романы» представляют собой примеры творчества, принадлежащего узбекской литературе, художественности созданных ими произведений, истории возникновения романов, их генезиса, их различных аспектов, достижений и проблем современной узбекской литературы, неповторимого стиля создатели. также приведена информация о и т.п.

Ключевые слова: художественная особенность, жанр, узбекский роман, художественно-поэтические изменения, генезис, современная узбекская литература.

DIVERSITY OF MOTIVES IN UZBEK NOVELS

Abstract. It covers the artistic features of the novels created in Uzbek literature for almost a century, and it can be observed that the changes in the structure of the genre and the influence of world novels took place during its development. This article contains thoughts about the development of Uzbek novels, the artistic and poetic changes in its content, especially the reasons for the change in the existing traditions of the genre by the years of independence. "Uzbek novels" are examples of creativity belonging to Uzbek literature, the artistry of the works they created, the history of the origin of novels, their genesis, their different aspects, the achievements and problems of modern Uzbek literature, the unique style of the creators. information about etc. is also given.

Key words: artistic feature, genre, Uzbek novel, artistic and poetic changes, genesis, contemporary Uzbek literature.

Kirish. XX asrning o'ninchi yillaridan e'tiboran yaratilayotgan o'zbek romanlari xalqimizning estetik ehtiyojini qondirishga bo'lgan intilishlar samarasi o'laroq, ijodiy tafakkur va janr poetikasining tadrijiy taraqqiyotini ta'minladi. Yuksak umuminsoniy g'oyalarni, yangilanish jarayoni tabiatini, badiiy tafakkur va ijodiy tajriba takomili borasidagi o'zgarishlarni betakror badiiy shakllarda aks ettirgan o'zbek romanchiligi tadrijini yaxlit holda kuzatish ma'naviy-estetik tafakkur sarchashmalarini davrimizga hamohang tarzda anglash imkonini beradi.

Jahon adabiyotida, qolaversa, o'zbek adabiyotida roman janri uning vujudga kelishi haqida

68 turli adabiy tanqidiy qarashlar vujudga kelganligini ko'ramiz [1]. Roman nazariyasi va roman janrining tarixi muammosi haqida ham nazariy tushunchalar vujudga kelgan [2; 176-b.]. Keyingi yillarda esa roman janrining badiiy estetik xususiyatlari ya'ni, roman poetikasi haqida ham ko'plab tadqiqotlar yaratildi. Hozirgi o'zbek adabiyotida mavjud badiiy shakllarning ko'pchiligi, uslub vositalari, nozik latofat, yuksak badiiy mahorat xalqimizning necha asrlik adabiy-badiiy kashfiyotlariga tutashdir. Zero, dunyo xalqlari so'z san'ati hamisha madaniy-adabiy hamkorlik zaminida rivojlanadi. Uzoq o'tmishning umuminsoniy g'oyalari, badiiy obrazlari, shakliy-uslubiy vositalari ulug' qalam sohiblari uchun hamisha ilhom bulog'i bo'lib kelgan.

Adabiyotlar tahlili. Roman janri har bir xalq adabiyotining o'ziga xos jahatlarini namoyon etuvchi janr sifatida baholanmoqda. Chunki roman voqelikning butun kengligi va o'ta murakkab tomonlarini ham o'zida mujassamlashtiruvchi janr sifatida ijtimoiy jamiyatning mohiyatini to'liqroq ochishga, insonning o'zligini anglash, ruhiy iztiroblari, inson va jamiyat, jamiyat va inson o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni badiiy tadqiq etuvchi asardir. «Badiiy asar sifatida romanning vazifasi kundalik hayotdan va tarixiy voqealardan barcha tasodifiy narsani olib tashlash, ularning yashirin qalbiga, jonli ideyasiga kirish, tashqi, tarqoq voqealarni ruh va aql maskani qilishdir. Roman badiyiligidaning darajasi asosiy ideyaning chuqurligiga va ayrim xususiyatlardan u ideyaning tashkil etgan kuchga bog'liqdir», - deb ta'rif etadi rus adabiyotshunosi V.G.Belinskiy [3; 176-b.].

Darhaqiqat, roman janri voqelikni bir butunligicha badiiy tahlil etib, insonga ijtimoiy munosabatlar qonuniyatini, tarixiy o'zgarishlarni inson ruhiyati orqali namoyon etuvchi xususiyatini teran tahlil etishga qaratilgan. Shuning uchun ham «Roman uchun hayot odamdadir, inson qalbining, inson ruhining mistikasi, inson taqdiri, xalq hayotiga uning hamma munosabatlari roman uchun boy materialdir», deya qayd qilsa, M.Baxtin esa «Roman boshidan zamonni his etish zamonida shakllandi va rivojlandi», - deb ko'rsatadi. Shuningdek, P.Zarev «Romanning birinchi va asosiy vazifasi – jamiyatni tadqiq etish va anglashdir», - deb yozadi. Haqiqatdan ham, jamiyatni uning asosiy tayanchi bo'lgan inson va uning xarakteri orqali namoyon etuvchi vositadir. «O'zbek, qirg'iz, turkman romani o'zbek, qirg'iz, turkman kitobxonlari tomonidan milliy roman tarzida, yangi milliy shakldagi xalq tafakkurining, xalq ongining ifodasi tarzida, yaratuvchilik- ijodiy qobiliyatning, o'z badiiy so'zlarning taraqqiyoti tarzida qabul etildi », - deb qayd qilgan edi Muxtor Avezov.

Romanga xos tafakkur haqida so'z yuritgan adabiyotshunos S.Mamajonov shunday yozadi: «... eng avvalo hayotni, voqealikni bir butunligicha, yaxlitligicha –butun ziddiyatlari ...insonning ruhiy izlanishlarini teran tahlil qilishda, yozuvchining hayotga, voqelikka va insonga yangicha qarashi, uning o'z konsepsiyasiga ega bo'lishi, g'oyaviy pozitsiyasining aniq va mustahkamligida ko'rinadi».

So'z san'atining rivojida roman muhim o'rin tutganligini ko'rish mumkin. Roman boshqa janrlardan voqelikni keng qamrovda badiiy obrazlar vositasida ifodalashi bilan ajralib turuvchi janrdir. Roman o'z mohiyati va yo'nalishiga ko'ra yildan-yilga rivojlanib hayotni, inson ruhiyatini chuqur va har tomonlama badiiy tasvirlayotgani bilan o'z janriy xususiyatlarini namoyon qildi.

Jahon romanchilik taraqqiyoti shuni ko'rsatadiki, har qanday janr o'zining ma'lum bir xususiyatlari bilan xalq og'zaki ijodi bilan chambarchas bog'liq holda bo'lgan. Shuningdek, o'zbek romanchiligi ham ma'lum darajada ana shu xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan. To'g'ri, milliy roman janrining vujudga kelishida xalq og'zaki ijodi an'alarini ta'sirini alohida qayd qilib o'tish zarur. Bu xususiyat jahon adabiyotidagi roman janrining tarixida ham mavjudligini M.Baxtin: «...unda borliqni falsafiy bilish imkoni to'la shakllanganligi» da deb ko'rsatadi. Milliy romanchilikning tug'ilishiga nazar qilinsa, uning milliy adabiy zamin bilan birga, ichki imkoniyatlar asosida rivojlanib borganligini ko'ramiz. To'g'ri, biz jahon romanchiligini o'zbek romanchiligining vujudga kelishida ta'siri yo'q degan fikrdan yiroqmiz. Ammo roman janrining tug'ilishida folklor an'analari ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatganligini alohida ta'kidlamochimiz.

«Al isloh» jurnali 1915-yil 15-iyul sonida Hamzaning «Yangi saodat» romani haqida to'xtalar ekan, shunday axborot beradi: «Yangi saodat ismli 46 sahifali turkiy va Turkiston shevasinda bir milliy ro'monning yangidan tab' bo'lub, nashr qilinuvi bizni ko'p masrur etdi. Xalqni o'quv va yozuv tarafiga targ'ib qilmoq uchun hozirg'acha Turkiston shevasinda

buningdek ta'sirli ro'mon nashr o'linmamish, desak mubolag'a bo'lmas kerak. Bu ro'monning muharriri Hamza Hakimzoda Niyoziy janoblari va noshiri Xo'qandda «Madoro» kutubxonasi. «Yangi saodat» asarining janri muallif tomonidan «milliy ro'mon» deb belgilangan bo'lib, ushbu asarni o'zbek adabiyotida roman janrini yaratishga bo'lgan dastlabki urinish deb qarash to'g'ri bo'ladi. Haqiqatan ham bu roman yaratilgan davrlarda ilk «ta'sirli ro'mon» sifatida e'tirof etilgan. Uning nashridan ilmiy-adabiy jamoatchilik «ko'p masrur» bo'lganligida zinhor mubolag'a yo'q.

Adabiyotshunos olim Yu.Sultonov yozuvchining avtobiografiya-siga tayangan holda Hamza 1908-yildayoq «Haqiqat kimda?» nomli «ro'mon» yaratgan degan fikrni ilgari suradi⁹. Shoirning «YAshil gul», «Sariq gul» (1916) to'plamlari oxirida keltirilgan «H.Hakimzoda tarafidan tab' o'lub sotilmaqda o'lan risolalar» ro'yxatida «Yangi saodat» dan tashqari «Turmush achchiqlari» (Milliy ro'mon.) nomli asar ham qayd qilinadi¹⁰. Bunday fakti «Sariq gul» (1916) to'plamining oxiridagi ro'yxatda ham uchratamiz. Biroq bu o'rinda «Yangi saodat» romani «Turmush achchig'i» (Milliy ro'mon) nomi bilan tilga olinadi. Mazkur asarlarning qo'lyozmasi mavjud emas. Hamzaning «Uchrashuv» (1916) nomli roman yozganligi ma'lum. Ayrim manbaalarda bu asar «To'rt ishq» nomi bilan tilga olinadi. Asar qo'lyozmasining to'la nusxasi hozirgacha topilmagan bo'lsa-da, bizgacha etib kelgan birinchi qismi nashr qilingan (1988) keltirilgan manbaalarga tayangan holda Hamza romanlari quyidagilardan iborat degan xulosaga kelish mumkin:

1). «Yangi saodat yoxud milliy roman». 1908-1910-yillarda qo'lyozmasi tayyorlanib, muallif tomonidan 1914-yilda qayta tahrir qilingach, 1915-yil 5-martda «Madoro» kutubxonasi noshirligida bosilib chiqqan. Keyinchalik Hamza besh tomlik «To'la asarlar to'plami» ning. Ikkinchi tom (1988) iga kiritilgan.

2). «Haqiqat kimda?». Bu asarning 1908-yilda yozilganligi fakti ma'lum.

3) «Turmush achchig'i» (Milliy roman) 1916-yilda nashr qilinganligi haqida ma'lumot bor.

Adabiyotshunos L.P.Qayumov Hamza romanlari haqida to'xtalar ekan, quyidagilarni ta'kidlaydi: «O'zbek adabiyoti tarixida romanning birinchi namunasini, shu termin, shu janr, shu tushunchani birinchi marta olib kirgan» [4].

Dunyo adabiyoti tarixiy taraqqiyotidan shu narsa ma'lumki, barcha xalqlar adabiyotida xoh og'zaki shaklda bo'lsin, xoh yozma shaklda bo'lsin dastlab nazmiy asarlar vujudga kelgan. Davrlar o'tishi mobaynida nazmiy asarlar o'rnida nasriy asarlar ham vujudga kela boshlagan. Bu adabiy hodisani g'arb xalqlari adabiyotida ham, sharq xalqlari adabiyotida ham kuzatish mumkin.

Tahlil va natijalar. Roman so'zi fransuzcha roman- dastlab roman tillarida yozilgan asarlarni ifodalagan. Keyinchalik esa katta hajmli epik asarlarga nisbatan qo'llanila boshlagan. Roman termini va uning kelib chiqishi haqida turlicha qarashlar mavjud. Bu haqida L.Timofeev, A.Abramovich, A.Shepilova, N.Vengerov, Piyer Deks, Ralf Foks, Emil' Litter o'zbek adabiyotshunoslaridan Izzat Sulton, B.Sarimsoqov, S. Mirvaliev kabi olimlarimiz ham o'z qarashlarini bayon qilgan. Roman termini haqida asosan ikki xil qarash mavjud bo'lib, L. Timofeevning ta'rifi ko'ra, «Bu termin taxminan XII–XIII asrlarda g'arbiy evropa adabiyotida roman tili bilan bog'liq ravishda yuzaga kelgan. Keyinchalik esa-badiiy asarning roman tilida yaratilganligini anglatgan. Ammo, davrlar o'tishi bilan katta epik asarlarga nisbatan qo'llangan», - deb xulosa chiqaradi.

Darhaqiqat, L. Timofeevning roman termini haqidagi qarashlari fransuz olimi Emil Litterning fikriga juda yaqin: «Eski (roman) tilida she'riy yoki nasriy yo'lda yozilgan bo'lib, haqiqiy yoki afsonaviy voqealarni tasvirlovchi asar. YOki, nasriy yo'lda yozilgan afsonaviy tarix, bunda avtor dahshatli yoki odatdan tashqari voqealarni tasvirleydi», - deb qayd qiladi. Fransuz olimlaridan yana biri P. Deks: «Roman, fransuzcha so'z o'yini bilan bog'liq bo'lib, buni boshqa tillarda ifodalab bo'lmasligini», - ko'rsatadi [5; 26-27-b.].

L.Shepilova roman termini haqida: «...o'rta asrning ko'pgina romanlarida turmush haqiqiy holidagidan ko'ra ancha yorqin, ajoyibroq tasvirlanganligini inobatga olib, o'rta asr kitobxonlari dastlab uni qadimgi hayotning ajoyib turli-tumanligi bilan, jumladan, unga ancha yaqin bo'lgan qadimgi Rim hayoti bilan taqqoslash mumkin», - degan xulosaga keladi.

To'g'ri, XII-XIII asrlardagi roman termini paydo bo'lgani bilan hozirgi roman tushunchasini berolmasligini unutmazlik kerak. XII-XIII asrlarda fransuz, italyan, portugal, roman tillarida yozilgan hikoyalarni boshqa tillarda yozilgan epik asarlardan farqlab turish uchun roman deb

70 atashgan. Nemis olimi A.Felkerning qayd qilishicha, soʻnggi davrlargacha «roman» termini ostida asosan «ritsar tarixi» tushnilganligini yozadi. Dastlab, hikoyalash, bayonlash yoʻli bilan yuzaga kelgan «roman»larda ritsarlar sarguzashtlari tasvirlangan. Shuning uchun ham oʻrta asrlardagi ritsar romanida ayrim feodallar, ularning sarguzashtlari, qahramonliklari fantastik boʻyoqlarda ifodalanganligi uchun ham, ularga bugungi kundagi bizning nazarimizdagi «roman» termini oʻlchovi bilan qarab boʻlmaydi. Ana shu maʼnodagi romanlar XIV asrda Angliyada, XVII asrda nemis tilida, XVIII asrda rus tilida vujudga kelgan. Bu davr romanlari ham oʻz davri uchun tarixiy sharoit tufayli vujudga kelgan, hamda oʻz davriga nisbatan badiiy qiymatini yoʻqotmaydi. XVIII asrlardan boshlab haqiqiy maʼnodagi romanlar yaratila boshladi. Bu davrga kelib, roman keng epiklik bilan bir qatorda, psixologik tasvir jihatidan ham ancha boyib bordi. Chunki bu davrda Filding, Stolllet kabi ijodkorlarning ijtimoiy-maishiy romanlari bilan bir qatorda Russo, Gyotelarning psixologik romanlari vujudga keldi. Shuning uchun ham adabiyotshunos S.Mirvaliev: «XVIII asr romanlari XIX va XX asr realistik romanlari uchun fundament boʻladi. Agar inson obrazi XVIII asr romanlariga asta-sekin kirib kela boshlagan boʻlsa, XIX asarning ikkinchi yarimlaridan shaxs va jamiyat oʻrtasidagi munosabatlar roman asosini tashkil etadi»[6; 14-18-b.]. Keyinchalik roman janrining yangi turi boʻlgan-tarixiy roman yuzaga kelgan boʻlib, uning namoyandalari Valter Skott, Viktor Gyugo va Gogol kabi ijodkorlar deb eʼtirof etiladi. XIX asrning ikkinchi choragidan boshlab roman janrining tarixiy taraqqiyotida klassik davr boshlanganidan dalolat beradi. Bu davrga kelib esa, Stendal, Balzak, Dikens, Lermontov, Turgenev, Flober va Mopassanlarning oʻnlab romanlari yaratilishi bilan alohida ajralib turadi. XIX asrning ikkinchi choragida rus adabiyotida L.Tolstoy, F.Dostoevskiylarning etuk sanʼat asari hisoblangan romanlari yaratilgan davr boʻldi. Bu romanlar jahon romanchiligining rivojiga oʻzlarining sezilarli taʼsirini koʻrsatdi.

Jahon romanchiligining uzviy boʻlagi boʻlgan oʻzbek adabiyotida romanchilik XX asrning birinchi yarmiga kelib vujudga keldi. Shuning uchun rus adabiyotshunosi E.E.Bertels haqli taʼkidlaganidek: «...Dunyoda beshta, yaʼni fransuz, rus ingliz, nemis va hind romanchilik maktabi bor edi. Endi oltinchisini, yaʼni oʻzbek romanchilik maktabini Abdulla Qodiriy yaratib berdi», - deb yozgan edi. Mana bu romanlar esa tom maʼnodagi badiiyat namunalari deb qaralmoqda. Shu tarzda roman termini ham oʻz ifodasini topib kelmoqda.

Oʻzbek adabiyotida H.H.Niyoziy yetuk romanlar yaratmagan boʻlsa-da, roman terminini ilk marta qoʻllagan adib boʻlib, shuning bilan birga roman janriga qoʻyilgan ilk qadam sanaladi.

Xulosa. Umuman, xalq ogʻzaki ijodidagi mavjud anʼanalar, roman janriga ham oʻz taʼsirini koʻrsatganligini koʻramiz. Shuningdek, bu kabi anʼanalar roman janrining shakllanishiga emas, balki rivojiga ham sezilarli taʼsirini koʻrish mumkin. Shuning uchun bugungi kun romanlarida qahramonlar xarakterini ochishda, ularning ichki dunyosini yoritishda xalq maqollari, afsonalaridan ham unumli foydalanilmoqda.

Adabiyotlar

1. Матыева Т. Зарубежный роман сегодня. - М.; «Сов. писатель», 1965; Евнина, Современный французский роман. - М.; 1962; Днепров В. Черты романа XX века, - М.-Л.: «Сов. писатель», 1965.
2. Mirvaliyev S. Oʻzbek romani. - T.: "Muxlis", 1969.
3. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. - T.: "Oʻqituvchi" 1986.
4. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar. - T.: 1955-yil, 176-bet.
5. Qayumov L. Hamza Hakimzoda Niyozining izhtimoiy-siyosiy faoliyati va poetik ijodi. Fil. fanlari doktor... diss. - T.: 1963-yil.
6. Декс П. Самь Веко романа. - М.: 1962. стр 26-27.
7. Mirvaliyev S. Ozbek Romani. - T.: 1969, 14-18-betlar.
8. Saloxitdinova N. (2021). Development prospects of primary education integration (on the example of exact and natural sciences). Общество и инновации, 2(7/S), 221-225.
9. Salohiddinova, N. (2022). Integration of exact and natural sciences concepts (On the example of exact and natural sciences). Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 3(11), 158-165.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ВУЗА МЕТОДОМ ВНЕДРЕНИЯ ЭКСПЕРТНОЙ ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНЦИЙ

Аннотация: В статье рассмотрен ряд предложенных авторами алгоритмов: построения формализованных критериев для оценки качества объектов образовательного процесса, принятия решений по результатам тестирования, принятия решения на основе неоднородной последовательной процедуры распознавания.

Ключевые слова: цифровая экономика, система профессионального образования, интеллектуализация экономики, устойчивое региональное развитие, управление человеческими ресурсами.

IMPROVING THE QUALITY OF TEACHING UNIVERSITY STUDENTS BY IMPLEMENTING EXPERT ASSESSMENT OF COMPETENCIES

Annotation: The article considers a number of algorithms proposed by the authors: building formalized criteria for assessing the quality of objects of the educational process, making decisions based on test results, making decisions based on a heterogeneous sequential recognition procedure.

Key words: digital economy, vocational education system, intellectualization of the economy, sustainable regional development, human resource management.

KOMPETENSIYATLARNI EKSPERTIK BAHOLASH METODI ORQALI, OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI O'QITISH SIFATINI OSHIRISH

Annotatsiya: Maqolada mualliflar tomonidan taklif qilingan bir qator algoritmlar ko'rib chiqiladi: o'quv jarayonidagi ob'ektlar sifatini baholashning rasmiylashtirilgan mezonlarini qurish, test natijalari bo'yicha qarorlar qabul qilish, heterojen ketma-ket tanib olish tartibi asosida qarorlar qabul qilish.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, kasb-hunar ta'limi tizimi, iqtisodiyotni intellektuallashtirish, barqaror mintaqaviy rivojlanish, inson resurslarini boshqarish.

Введение. Применение экспертного оценивания позволяет получить наиболее полную информацию о состоянии образовательного процесса и особенно тех его составляющих, для оценки которых невозможно использовать количественные показатели. На рис. 1 приведена общая схема оценки качества обучения студентов с использованием разработанных авторами алгоритмов.

Предлагается комплексный алгоритм обработки и анализа результатов экспертных оценок, схема которого представлена на рис. 2. На основе этого алгоритма решена, в частности, задача выявления требований руководителей предприятий и фирм к молодым специалистам [1].

Результаты

Факторный анализ использовался для понижения размерности множества исходных признаков и получения формализованных критериев для количественной оценки качества объектов образовательного процесса. Основная модель факторного анализа представлена формулой (1) [2].

$$x_i = \sum_{j=1}^k a_{ij} f_j + e_i, i = 1, \dots, p, \quad (1)$$

72 где $f_j, j = 1, \dots, k$ – латентные переменные (факторы), $k < p$; $x_i, \dots, i = 1, \dots, p$ – наблюдаемые переменные (исходные признаки); a_{ij} – факторные нагрузки; e_i – случайная ошибка измерения.

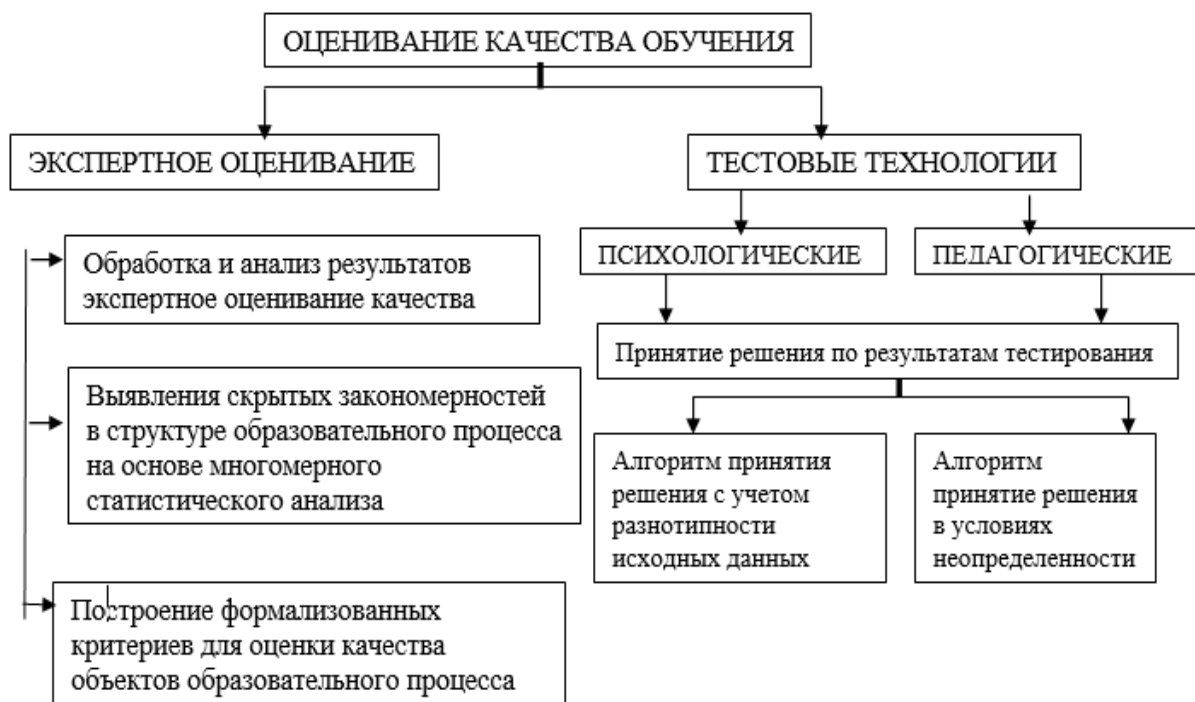

Рис. 1. Схема оценки качества обучения

Полученные факторы представляют собой линейные функции вида:

$$Y_i = f_{i1} \cdot x_1 + f_{i2} \cdot x_2 + \dots + f_{ip} \cdot x_p, \quad (2)$$

где $i = 1, \dots, m; j = 1, 2, \dots, p$; m – количество факторов; p – количество переменных; f_{ij} – нагрузка i -го фактора на j -ю переменную; x_j – переменные. Предлагается использовать функцию вида (2) в качестве формализованного критерия для оценки качества объектов образовательного процесса.

Для выделения имеющих однородных групп (типов) исследуемых объектов в работе использовался метод k -средних кластерного анализа.

В [3] показана эффективность работы предложенного подхода на примере решения следующих прикладных задач: оценка качества содержания учебных дисциплин; оценка качества преподавательской деятельности. Так, например, в задаче оценки профессиональных качеств преподавателей получены следующие формализованные критерии (исходные признаки x_i являются результатами анкетирования студентов):

– критерий $Y_{ПедМ}$ – для оценки педагогического мастерства преподавателя: $Y_{ПедМ} = 0,87x_1 + 0,87x_2 + 0,92x_3 + 0,83x_4 + 0,88x_5 + 0,78x_6 + 0,89x_7 + 0,68x_8 + 0,79x_{14}$;

– критерий $Y_{ЛичК}$ – для оценки личностного качества преподавателя: $Y_{ЛичК} = 0,93x_9 + 0,73x_{12} + 0,60x_{13} + 0,54x_{18}$;

– критерий $Y_{ПрофК}$ – для оценки профессиональной компетентности преподавателя: $Y_{ПрофК} = 0,86x_{10} + 0,51x_{11}$, где x_1 – доступное изложение материала; x_2 – разъяснение сложных мест; x_3 – выделение главных моментов; x_4 – умение вызвать и поддержать интерес аудитории к предмету; x_5 – обратная связь с аудиторией; x_6 – побуждение к дискуссии; x_7 – логика в изложении; x_8 – культура речи; x_9 – умение снять напряжение аудитории; x_{10} – ориентация на использование изученного материала в будущей деятельности; x_{11} – творческий подход; x_{12} – доброжелательность и тактичность; x_{13} – терпение; x_{14} – требовательность; x_{15} – заинтересованность в успехах студентов; x_{16} – объективность в оценке знаний; x_{17} – уважительное отношение к студентам; x_{18} – эрудиция.

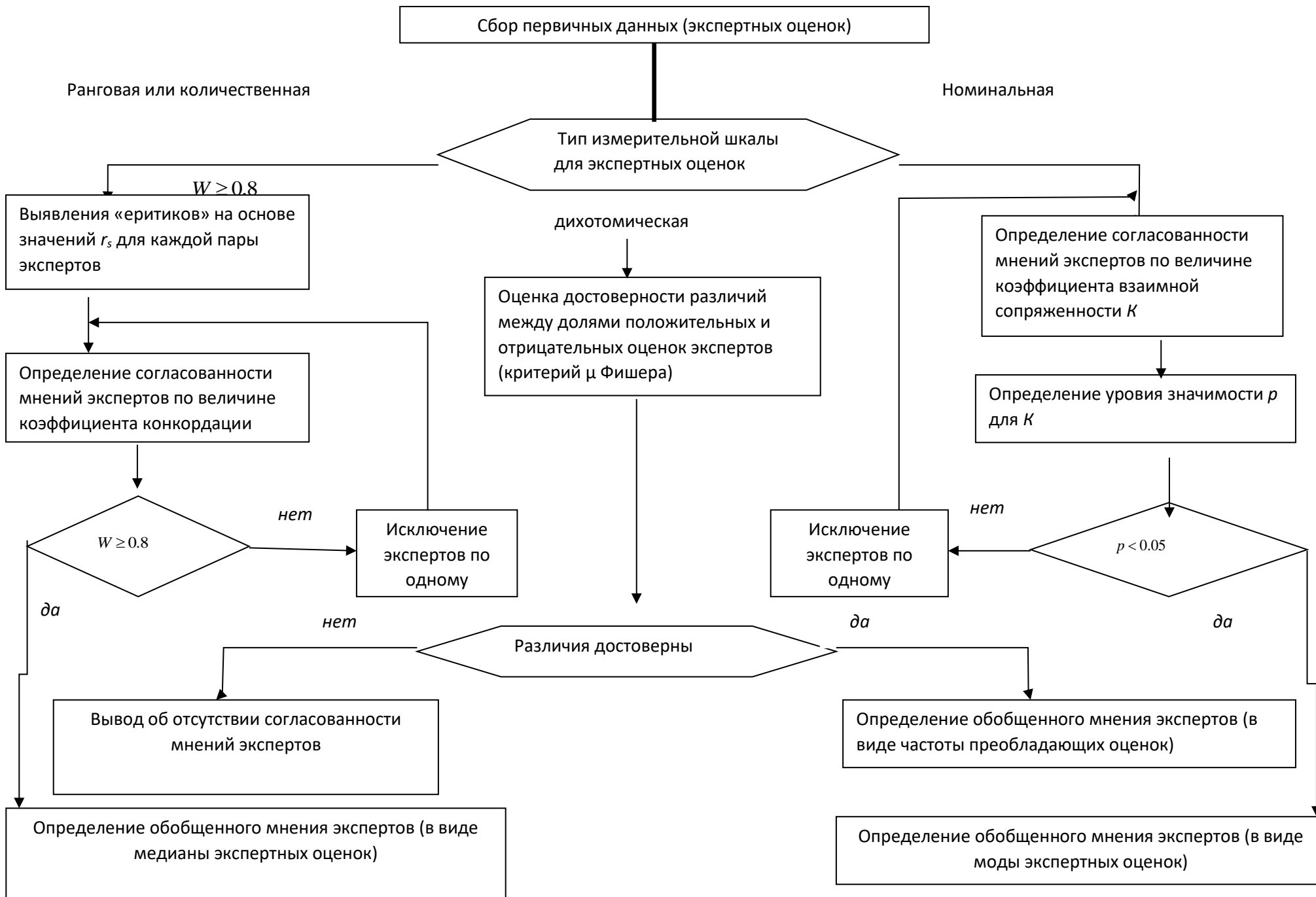

Рис. 2. Схема алгоритма обработки и анализа результатов экспертного оценивания

Применение кластерного анализа при решении данной задачи позволило выявить основные типы преподавательской деятельности [4].

Обсуждение

С помощью корреляционного анализа определяется наличие связи между показателями, формируется матрица парных коэффициентов корреляции и на этой основе проводится анализ взаимозависимости показателей.

2. Будет проведен регрессионный анализ выбранных показателей, и на его основе будет создана корреляционно-регрессионная модель востребованности специалистов.

3. Проводится верификация (определение достоверности) прогноза (предсказания). Система прогнозирования опирается на коэффициенты регрессии и их тенденции во времени и включает следующие три основных блока:

- блок системы уравнений регрессии;

Общая среднесписочная численность работников организаций, предоставивших данные по трудоустройству выпускников, составляет более 80% от общей численности работников отрасли, поэтому рассматриваемую выборку можно считать достаточно представительной.

Расчеты потребности в специалистах с высшим образованием проводились по статистическим данным прошлых лет и прогнозным данным до 2022 года, предоставленным предприятиям отрасли.

Распределенный характер предприятий строительной отрасли определяет необходимость учета трудоустройства молодых специалистов по регионам Республики Узбекистан. Как видно из приведенной ниже диаграммы (рис.1), наиболее востребованными в отрасли являются специалисты, окончившие учебные заведения по следующим укрупненным группам направлений подготовки.

Доля специальностей, наиболее востребованных при отборе выпускников организациями

- блок предсказания коэффициента регрессии;
- блок прогнозирования потребности в специалистах.

Заключение

Ниже приведены некоторые данные моделирования и расчета потребности отрасли в выпускниках с высшим профессиональным образованием. В рамках работ по проектированию программного комплекса, реализующего динамическую модель многовариантных прогнозов потребности атомной отрасли в молодых специалистах, был проведен анализ имеющейся статистической информации по данному вопросу.

Литературы

1.Fazilov A.Sh.,Kuchimov M.K. Разработка математической модели и программного комплекса для оптимизации обработки информации и информационных систем.// QarDU XABARLARI Ilmiy-nazariy,uslubiy jurnal.№ 2(44), 2020, Qarshi -B.15-22.(02.00.00; №44)

2.Kuchimov M. K. Yeffyektivye yemployment managyemyent model of univyersity graduatyes. //Procyeedings of 5th Intyernational Multidisciplinary Sciyentific Confyeryencye on Innovativye Tyechnology Hostyed from San Fransisco,SA <https://conferencepublication.com> Fyebruary 28th 2021.

3.Kuchimov M.K. Разработка алгоритма оптимизации распределения выпускников ВУЗа. //QarDU XABARLARI Ilmiy-nazariy,uslubiy jurnal.№ 1(14), 2021, Qarshi -B.4-7.(02.00.00; №44)

4.Кучимов М.К. Разработка алгоритма и программно-комплексной модели управления эффективным трудоустройством выпускников воза. //Архитектура ва курилиш

соҳасида инновация, интеграция, тежамкорлик" мавзусидаги халқаро илмий амалий конференция. 2021, Тошкент.-С.317-320.

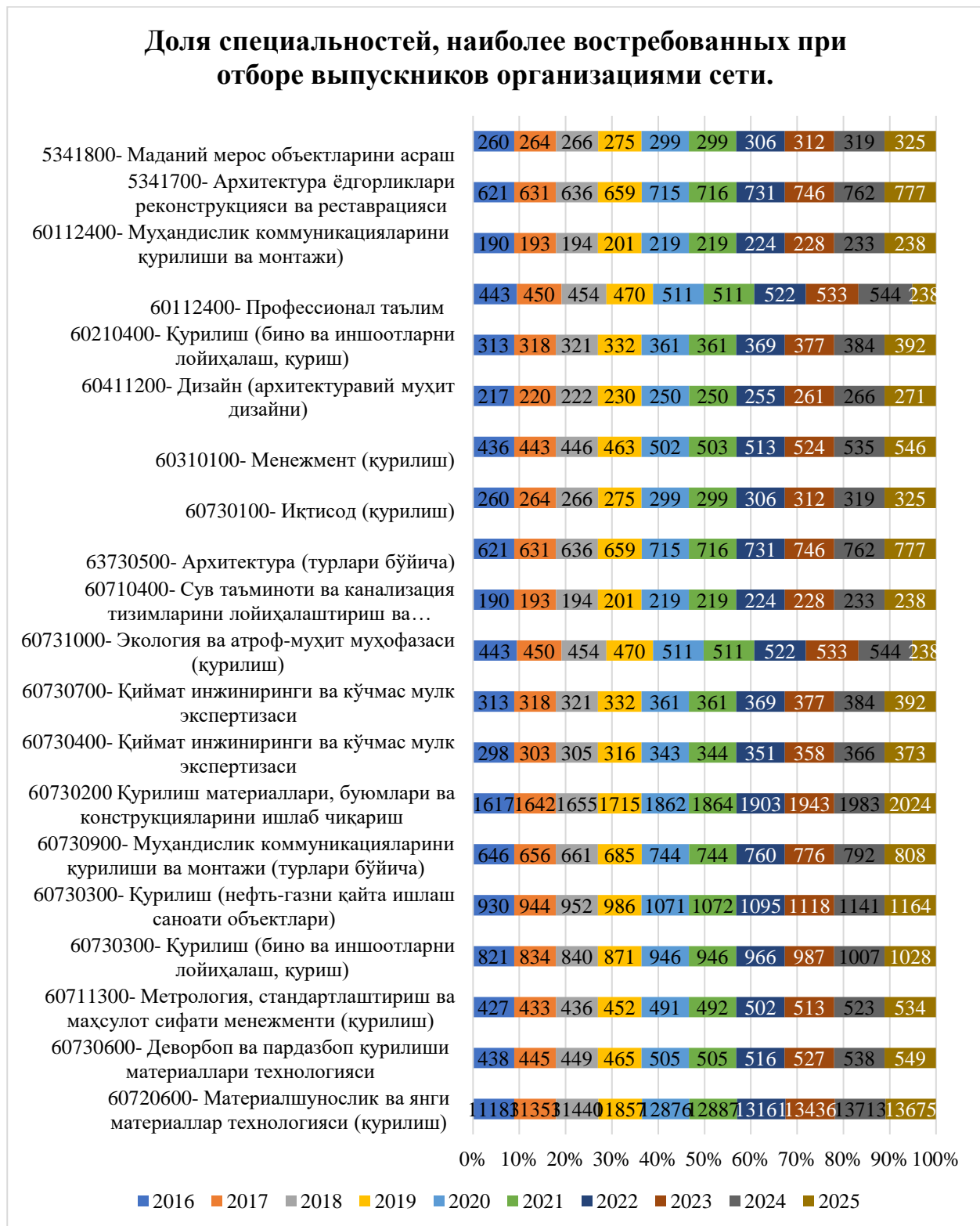

Рис. 3. Доля специальностей, наиболее востребованных при отборе выпускников организациями

Boynazarova Sayyora Ruzikulovna
Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion
rivojlanish instituti katta o'qituvchisi
sboynazarova@123gmail.com

O'QITUVCHILARDA BIOLOGIYA FANIGA DOIR KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH VA TARMOQLASH

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada bugungi kunda ta'lim tizimidagi holatlar, O'zbekiston Respublikasining Xalq ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasidan keltirilgan fikrlar, O'zbekiston Respublikasining O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlarni atestatsiyadan o'tkazish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarorda belgilangan vazifalarni o'qituvchi kasbi uchun keltirilgan jihatlari, hamda ta'limning bir qator shakllari haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.*

***Kalit so'zlar:** Bilim, ta'lim, kompetentlik, kompetensiya, ta'lim paradigmalari, dual ta'lim.*

ФОРМИРОВАНИЕ И СЕТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В НАУКЕ БИОЛОГИЯ У ПЕДАГОГИ

***Аннотация:** В данной статье рассмотрено состояние системы образования на сегодняшний день, идеи из Концепции развития системы государственного образования Республики Узбекистан до 2030 года Кабинета Министров Республики Узбекистан «Совершенствование порядка аттестации». педагогических кадров дошкольных, общесредних, среднеспециальных, профессиональных и внешкольных образовательных организаций «Меры» содержат мнения и комментарии по аспектам задач, определенных перед педагогической профессией, а также ряду форм обучения.*

***Ключевые слова:** Знания, образование, компетентность, компетентность, образовательные парадигмы, дуальное образование.*

FORMATION AND NETWORK OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN THE SCIENCE OF BIOLOGY IN TEACHERS

***Abstract:** In this article, the situation in the education system today, the ideas from the concept of the development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "Improving the procedure for attestation of pedagogic personnel of preschool, general secondary, secondary special, professional and extracurricular educational organizations "Measures" contains opinions and comments about the aspects of the tasks defined for the teaching profession, as well as a number of forms of education.*

***Key words:** Knowledge, education, competence, competence, educational paradigms, dual education.*

Kirish. Zamonaviy ta'limda o'qituvchi faqat mavzuga oid axborot, ma'lumot va aniq bilimlarni mohirona yetkazuvchi shaxsgina emas, balki o'quvchining yaqin maslahatchisi, yosh tadqiqotchining ilmiy rahbari, shaxsni rivojlantirishga qaratilgan vazifalar majmuasining loyihalashtiruvchisi, ta'lim muhitining "navigatori" kabi vazifalarni bajaruvchi ko'pqirrali faoliyat egasidir (Ya.I. Kuzminov, I.D. Frumin va boshqalar) [2; 49-b].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'qituvchining zamonaviy ta'lim paradigmalari sharoitlarida shakllangan talablarga muvofiqlik darajasini o'rganish bo'yicha tuzilgan Yevropa mamlakatlari ishchi guruhining xulosasiga ko'ra, bu muammoning yechimi quyidagi vazifalarning bajarilishini o'z ichiga olishi lozim:

a) o'qituvchilar uzluksiz kasbiy ravnaq va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoniga qizg'in jalb etilishi va ularning bu jarayondagi faoliyati rag'batlantirilishi;

b) pedagog kasbiy kompetentligi modeli va uning maqsadlariga mos tushadigan vositalar hamda texnologiyalardan foydalangan holda uning kasbiy faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlovchi kompetentlik darajasini tadqiq etish rejali tarzda olib borilishi;

d) butun kasbiy faoliyati davomida o'qituvchi zarur kompetensiyalarni egallashi, o'z kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borishi uchun zarur darajadagi imkon yaratilishi lozim [3, 61-b].

Ta'lim paradigmalari o'zgaruvchan, ta'limning o'zi tizim va jarayon sifatida paradigmalar xususiyatga ega ekan, uning barcha subektlari faoliyatini, binobarin, o'qituvchi kasbiy faoliyatini (bizning tadqiqotimizda – o'qituvchining kasbiy kompetentligini) monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modeli ham moslashuvchanlik xarakteriga egadir.

O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modeli qurishda o'qituvchi shaxsi individual kasbiy tajriba manbai sifatida asosiy maqsad obekti o'laroq qaraladi va mazkur modelda biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligi strukturasi "yetishmovchilik", uning faoliyat subyekti sifatidagi ehtiyojlari hamda uning kasbiy takomilining asosiy yo'nalishlari ham o'z aksini topadi.

Biz mazkur bobning ikkinchi faslida biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligi shakllanganlik darajasini monitoring qilish metodikasini zamonaviy ta'lim paradigmalari sharoitlariga muvofilashtirish asnosida shaxsiy-jarayonli yondashuv talablaridan kelib chiqib, bu kompetentlikning beshta strukturaviy majmuadan iboratligini hamda ular orasida psixologik va pedagogik kompetentlik majmualari muhimlik darajasi bo'yicha yetakchi o'rinda ekanligini qayd etgan edik. Biroq o'qituvchi faoliyatining tadqiqiga bag'ishlangan ishlarning yetarli darajada ekanligiga qaramasdan, uning kasbiy kompetentligining pedagogik va psixologik strukturaviy majmualarini to'liq va ishonarli tarzda aniqlab beradigan metodikalar yetarli emas [4, 29-b].

Shuning uchun o'qituvchi kasbiy kompetentligi shakllanganligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modelida biologiya o'qituvchisi kasbiy faoliyatining psixologik, pedagogik, metodik, umummadaniy va emotsional-axloqiy qirralarini o'rganishning axborotli ta'minotini yaratish ustida ish olib borildi. Biz bu maqsadda pedagogik, psixologik, metodik testlar majmuasini ishlab chiqdik. Mazkur testlarni tahlil qilish orqali biologiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatini tadqiq etish faoliyatli yondashuvni joriy etish orqali amalga oshirildi. Faoliyatli yondashuv biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligi shakllanganlik darajasini bevosita faoliyat asnosida o'rganish imkoniyatlarini yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Modelni qurishda biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligini monitoring qilish – o'qituvchi kasbiy takomilining axborotli asosi (kompetentlikning "yetishmaydigan" komponentlarini o'rganish, kasbiy rivojlanish ehtiyojining darajasi haqidagi raqamli va matnli ma'lumotlar) ga ega bo'lishni ta'min etadigan tashxisli-bashorat maqsadidagi kuzatishlarni o'z ichiga olgan reflektiv baholash jarayoni ekanligi [5, 26-b] haqidagi fikrdan kelib chiqildi.

O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish modeli monitoring tashkil qilish va o'tkazish texnologiyalari hamda metodikasida amal qilinadigan barcha tamoyillar asosida ishlab chiqildi. Bu tamoyillar quyidagilardir: ilmiylik, yaxlitlik, obektivlik, uzluksizlik, baholash mexanizmlariga asoslanganlik, mezonlar tizimining mavjud sharoitlarga moslashtirilganlik, shaffoflik, relevantlik, axborotning muhofaza qilinganlik va o'qituvchining shaxsi bilan bog'liq boshqa qator tamoyillar. O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modeli tizim va invariantlik xususiyatiga ega bo'lgan tuzilma sifatida qaraladi. Bu tuzilmaning tarkibi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

- a) asosiy vazifalar (monitoring doirasida hal etilishi ko'zda tutilgan);
- b) vazifalarning bajarilishini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan mundarijaviy mazmun;
- d) monitoring jarayonini boshqarish va monitoring bosqichlari mantiqiy invariantli ketma-ketligini namoyon qiluvchi texnologik amaliyotlar;
- e) monitoring jarayonining texnologik jihatdan mufassal o'tishini ta'minlovchi shart-sharoitlar;
- f) natijalar tahlili va tashxisi.

O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modeli doirasida ko'zda tutilgan vazifalar sifatida quyidagilarni belgiladik:

-o'qituvchining yangilangan paradigmalari sharoitida olib boradigan faoliyatining o'zgarishini ta'minlaydigan nazariy-metodologik asoslarni aniqlashtirish;

-o'qituvchi kasbiy kompetensiyalarining yangilangan ta'lim paradigmalari sharoitida pedagogik, didaktik, o'quv vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan majmualarini monitoring obyekti sifatida ajratib olish va alohida o'rganish;

-o'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilishning mavjud metodikasini biologiya bo'yicha yangilangan ta'lim paradigmalari sharoitlariga muvofiqlashtirish (bu vazifani ushbu bobning 2-faslida bajarilgan deb hisoblash mumkin);

-o'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasining takomillashtirilgan variantining samaradorlik darajasini tajriba-sinov ishlari davomida amaliy sharoitlarda tekshiruvdan o'tkazish;

-o'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilishning takomillashtirilgan metodikasini amaliy sharoitlarga tatbiq etish natijasida qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni tahlil qilish va natijalar asosida mazkur modelning samaradorlik darajasini tashxislash.

O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirishning ikkinchi komponenti – modelning mazmun-mundariyasi, uchta bosqichni o'z ichiga oladi:

-biologiya o'qituvchisi kasbiy tayyorlanganligining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish hamda bu boradagi "yetishmovchiliklar", o'z-o'zini kasbiy rivojlantirish ehtiyojining darajasini o'rganish;

-biologiya o'qituvchisining kasbiy tayyorlanganlik darajasiga tayangan holda o'qituvchi kompetentligi shakllanganligini aniqlashning mezonlarini ishlab chiqish (mezonlar majmuasi mazkur bobning 2-faslida ishlab chiqilgan);

-biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligini tegishli mezonlar bo'yicha bevosita monitoringini amalga oshirish (mazkur bobning 2-faslida keltirilgan ilovalar, test-topshiriqlari, ijodiy testlar va biologiya bo'yicha viktorinalar. Psixologik, pedagogik, metodik kompetentlik strukturaviy majmualarini aniqlashga qaratilgan testlar, so'rovnoma mazmuni tajriba-sinov ishlari davomida keltirib o'tiladi).

Tahlil va natijalar. Modelning monitoring jarayonini boshqarish va monitoring bosqichlari mantiqiy invariantli ketma-ketligini namoyon qiluvchi texnologik amaliyotlar deb nomlangan komponenti:

-shaxsiy yondashuvni joriy etish orqali o'qituvchining erishgan yutuqlariga zamin yaratgan kasbiy sifatlarini, faoliyatni tashkil etish mahsuldorligini o'rganish;

-jarayonli yondashuvni joriy etish orqali o'qituvchining pedagogik, psixologik, kommunikativ faolligini o'rganish;

-faoliyatli yondashuv asosida o'qituvchining bevosita o'quv-tarbiya faoliyatidagi o'ziga xos shaxsiy va kasbiy jihatlarini o'rganishni nazarda tutadi [6, 52-b].

Biologiya o'qituvchisi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modelining monitoring jarayonining texnologik jihatdan mufassal o'tishini ta'minlovchi shart-sharoitlar deb nomlangan komponenti monitoring o'tkazish texnologiyasiga joriy etiladigan didaktik, texnologik, pedagogik va psixologik talablarning bajarilishi talab etadi. Bu talablar monitoring o'tkazish jarayonida amal qilinadigan asosiy tamoyillarga amal qilishni o'z ichiga oladi. Va nihoyat modelning so'nggi komponenti, ya'ni natijalar tahlili va tashxisi deb nomlangan komponent takomillashtirilgan metodikalar asosida olingan yakuniy natijalar, biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligini uning o'z-o'zini rivojlantirish va yangilangan ta'lim paradigmalari sharoitidagi talabalar asosida "to'ldirish", metodik tavsiyalar berishni o'z ichiga oladi.

O'qituvchi kasbiy kompetentligining strukturasi, o'quv-tarbiya jarayonidagi mohiyatli o'rni va mazmun-mundariyasini to'liq aniqlashtirish orqali bu fenomenni obektiv va haryoqalma baholashga bo'lgan yondashuvlar ko'p bo'lishiga qaramay, ularning ko'plari biz belgilab o'tgan strukturaviy majmualarni yuzaga chiqarish uchun zaxiraviy imkoniyatlarga ega emas. O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish texnologiyalari garchi ta'lim paradigmalari natijasida shakllangan talablar o'z aksini topgan bo'lsa-da, ularning mintaqaviy sharoitlarga moslashtirilgan

variantlari ishlab chiqilmagan va aynan shu voqelik refleksif baholashga asoslangan ushbu modelni qurishimiz uchun asos bo'lib xizmat qildi. O'qituvchi kasbiy kompetentligi kategoriya sifatida o'z talqini va tavsiyaiga ega bo'lgani holda, fenomen sifatida mubhamlik xususiyatiga ega. Ya'ni bu fenomenni miqdoriy ko'rsatkichlar bilan ifodalash imkonining kamligi bois, monitoring o'tkazuvchi shaxslardan tadqiqotning sifatga yo'naltirilgan usullaridan mohirona foydalanishni talab qiladi. Buning natijasida:

1. Monitoringning yakuniy natijalari statistik metodlarning faqat ayrim o'rinlarda qo'llanilishi (faqat raqamli axborotlar olinganda, xususan, fan bo'yicha kompetentlikni aniqlashga qaratilgan testlar, ijodiy-topshiriqlar, viktorinalar natijalari umumlantirilganda).

2. Kasbiy kompetentlik darajasini ifodalovchi shaklning ham sifatga yo'naltirilgan tarzda o'zgarishini kuzatishimiz mumkin.

O'qituvchi kasbiy kompetentligini fenomen sifatida monitoring qilishda miqdoriy usullarning kam qo'llanilishi bilan bog'liq ravishda kuzatiladigan ushbu holat monitoringning pirovard maqsadi nuqtai nazaridan o'zini oqlaydi. Ya'ni asosiy maqsad hisoblangan o'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish jarayoni faqat individuallik xususiyatiga ega va olingan natija faqat alohida bir subektga tegishli. Binobarin, natijalar ochiq talqin etilganda monitoringga taklif etilgan o'qituvchi ularning qanchalik aniq va obyektiv ekanligini bilib olishi mumkin. Biz taklif etayotganimiz monitoring texnologiyasida o'qituvchining barcha kompetentlik strukturaviy majmualari bo'yicha natijalari uning o'z faoliyatini refleksif tashxislash asosida namoyon qilishini nazarda tutadi. Ya'ni o'qituvchi kasbiy kompetentligining barcha strukturaviy majmualari bo'yicha bu majmualarning shakllanganlik darajasini baholashda ko'proq o'qituvchining so'rovnoma, psixologik so'rovnoma, testlar, suhbatlar, intervyularga bergan javoblariga tayandik. Faqat fan bo'yicha kompetentlikning uchta punkti bo'yicha natija miqdoriy xarakterga ega. Biz o'qituvchining o'z faoliyatini refleksif-tahliliy tashxislashi asnosida bergan javoblarini tadqiqotning kuzatish, meyoriy hujjatlar tahlili, erkin suhbat kabi usullar bilan yanada oydinlashtirdik.

Xulosa. Jamiyat, taraqqiyot va ilm-fan o'rtasida barqaror aloqadorlik mavjud. Ya'ni ilm-fan taraqqiyot uchun yetakchi kuch vazifasini bajaradi va shu barobarida jamiyatning istiqbolini belgilaydi. Ayni vaqtda, jamiyat taraqqiyot oldiga sifat va miqdor jihatdan yangilangan talablarni qo'yadi, bu esa "yetakchi kuch"ning yanada ravnaq topishi uchun ehtiyoj yuzaga keltiradi. Ilm-fan, taraqqiyot va jamiyat o'rtasidagi bir-birini rivojlantiruvchilik, bir-birini to'ldiruvchanlik mazmunidagi bog'liqliklarning boshlang'ich nuqtasi ta'lim, ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim sifati bilan uzviy va izchil aloqadorlik kasb etadi. Ya'ni, shu yo'sinda jamiyatda ta'lim paradigmalari yangilanib, barqaror aloqada bo'lgan "uchlik" va ular o'rtasida bog'lovchilik vazifasini bajaruvchi tizim – ta'lim oldiga yangi talablar qo'yadi.

Yangilangan ta'lim paradigmalari ta'lim sifati, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi va kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini monitoring qilish, ta'lim parametrlari qatorida, ta'lim tizimini tashkil etuvchi barcha elementlarini mazmunan va mohiyatan o'rganib hamda zarur korreksiyalar kiritib borishni taqozo etadi. Yuqoridagilarni nazarda tutgan holda biz o'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish doirasida.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, IV bob, 42-modda, Toshkent, 2019 y, 19 may.
2. R.X.Djurayev, O'.Q.Tolipov va boshqalar, "Pedagogik atamalar lug'ati", Toshkent – 2008, 42-b.
3. Abdullayeva G. A., Allayarova S. N., Tarbiya jarayoni sifatini kvalimetrik monitoring qilish: muammo va yechimlar, 65 "Zamonaviy ta'lim / Sovremennoye obrazovaniye, 2021, 12.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования/ Интернет-журнал "Ейдос" – 2006г, 5 мая..
5. Козирева О.А. Феноменология профессиональной компетентности учителя, 2009, "Наука и образования", №4.
6. Селевко Г.К. Компетентности и их классификации // Народное образованияе. - 2004. - №4.

Badalov Dilmurod Abdixalilovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasi o'qituvchisi
dilmurodbadalov907@gmail.com

BOSHLANG'ICH TA'LIM SOHASIDA BOSHQARUV TIZIMIGA LOGISTIK YONDASHISH

Annotatsiya. Maqolada ta'lim sohasidagi boshqaruvga logistika yondashuvi tavsiflangan, pedagogik va ta'lim logistikasining oqimlari, tamoyillari va oliy ta'lim tizimidagi logistika faoliyatining tarkibiy qismlari aniqlangan tuzilmalarida jarayonlarni optimallashtirish tamoyillari majmui sifatida tushunadi. Pedagogik logistika (ingliz tilidan o'quv logistika) - E. M. Goldratt (Eliyahu M. Goldratt) tomonidan logistika va real tizimlarning soddaligi tamoyillariga asoslangan pedagogik oqimlarni boshqarish bilan shug'ullanadigan logistika subyektlarining ahamiyati aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: logistika yondashuvi, o'quv-pedagogik logistika, logistika oqimi, ta'lim logistikasi tamoyillari, subyekt, metod.

ПОДХОД К СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИКОЙ В СФЕРЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье описывается логистический подход к управлению в сфере образования, выделяются потоки, принципы педагогической и образовательной логистики, определяются составляющие логистической деятельности в системе высшего образования. Педагогическая логистика (Образовательная логистика с англ. языка) — Э. М. Голдратта (Eliyahu M. Goldratt) отражает важность субъектов логистики, участвующих в управлении педагогическими потоками на основе принципов логистики и простоты реальных систем.

Ключевые слова: логистический подход, образовательная и педагогическая логистика, логистический поток, принципы образовательной логистики, sub'ekt, metod.

APPROACH TO THE LOGISTICS MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD OF PRIMARY EDUCATION

Annotation. The paper describes the logistic approach to management in the sphere of education; principles and trends of pedagogical and educational logistics defined, components of logistics in the system of higher education shown. Pedagogical logistics (Educational logistics from English) - E. M. Goldratt (Eliyahu M. Goldratt) reflects the importance of logistics subjects involved in managing pedagogical flows based on the principles of logistics and the simplicity of real systems.

Key words: logistic approach, educational and pedagogical logistics, logistic trend, principles of educational logistics, subject, method

Kirish. Maktab o'quvchilarining bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchi kasbi nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o'quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, maktab ta'limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish maqsadida, shuningdek, 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq;

jamiyatda o'qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib rag'batlantirish;

o'qituvchilarning yoshlarga ta'lim va tarbiya berishdagi mas'uliyatini, doimiy kasbiy rivojlanishdagi talabchanligini oshirish;

umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun milliy kadrlar zaxirasini shakllantirish, ilg'or maktab direktori va namunali o'qituvchi mezonlarini ishlab chiqish hamda ular asosida rahbar va pedagog kadrlar faoliyatini baholab borish;

umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, mazkur yo'nalishda uzluksiz monitoring, baholash va prognozlash mexanizmlarini yo'lga qo'yish, bola ta'lim-tarbiyasida oila, ayniqsa, ota-onaning o'rnini oshirish;

o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni kasblarga yo'naltirish tizimini takomillashtirish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga integratsiyasini kuchaytirish hamda inklyuziv ta'lim jarayonlarini jadallashtirish;

Deklaratsiya mualliflari ta'lim tizimini universallashtirish, global innovatsion jamiyatni shakllantirish, xalqaro akademik harakatchanlikni oshirish, hayot va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, yagona global axborot tarmog'ini yaratish bo'yicha chora-tadbirlarni taklif qilmoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiyot va biznes sohasida bunday universal mexanizm logistikadir.

Bugungi kunda logistika fan, jarayon, kontseptsiya va boshqaruv vositasi sifatida ta'riflanadi. Yosh fan bo'lgani uchun u hali barqaror kontseptual apparatga ega emas; Logistikaning ta'rifi o'zgarimoqda. A.M.Gadjinskiyning fikriga ko'ra, logistika - bu tizim maqsadlariga erishish va resurslarni optimal sarflash bilan iqtisodiy tizimdagi moddiy va tegishli ma'lumotlarni, moliyaviy va xizmat ko'rsatish oqimlarini kelib chiqqan joydan iste'mol joyigacha boshqarish haqidagi fan.]

Ko'pgina tadqiqotchilar logistikani iste'molchilar talablarini to'liq qondirish va resurslarni optimal sarflash uchun moddiy oqimlar va ularga qo'shiladigan ma'lumotlar, moliya va xizmatlarning harakatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish jarayoni sifatida belgilaydilar.

Yu. M. Nerush ta'rifiga ko'ra, logistika moddiy oqimlarni va tegishli ma'lumotlarni, moliyaviy oqimlarni va xizmatlarni kompleks boshqarish vositasi bo'lib, tashkilotning maqsadlariga maqbul xarajatlar bilan erishishga yordam beradi.

Bugungi kunda ta'lim sohasida universal rivojlanish mexanizmini izlash davom etmoqda. Bizning fikrimizcha, oliy ta'lim muassasalarida mablag'lar, kadrlar va axborot tizimlarini izlash va asoslashni ta'minlaydigan logistika markazlarini tashkil etish zarur. Universitet logistika markazining asosiy vazifasi barcha ishtirokchilarga ta'lim logistika xizmatlarini taqdim etish uchun mo'ljallangan yagona tashkilot maydonini yaratishdir. Ta'limdagi logistika yo'nalishining o'zagini kompleks dasturlar to'plamiga ega zamonaviy kompyuterlar bilan jihozlangan axborot-logistika markazi tashkil etadi. Xodimlar tarkibiga tajribali logistika muhandislari va pedagogik tayyorgarlikka ega boshqa mutaxassislar kiradi. Barcha boshqaruv umumiy veb-saytga va Internetga kirishga ega bo'lgan mahalliy axborot tarmog'i orqali amalga oshiriladi.

Ta'lim tizimidagi jarayonlarning uyg'un rivojlanishini ta'minlaydigan logistika tizimlari ishini qurishning o'ziga xos xususiyatlari juda sekin ochilmoqda. Asosiy sabab - ta'limda logistikadan foydalanish bo'yicha mahalliy amaliyotning sust rivojlanganligi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ichki logistika, eng avvalo, uning ilmiy, amaliy va ta'lim jihatlarini shakllanish bosqichida. Turli yo'nalishdagi o'qituvchilar logistika tushunchasini tushunishi va qabul qilishi, jarayonni logistika tashkil etishning asosiy usullarini bilishi va uni qo'llash samarasini kuzatishi kerak. Shu munosabat bilan logistika tizimlarini qurish va logistika oqimlarini boshqarish sohasida universitetlarni tayyorlash zarurati dolzarb bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik logistika faqat shu asrning birinchi o'n yilligining boshlarida alohida yo'nalish sifatida shakllandi va hali o'z nomiga ega emas. Shunday qilib, V. A. Denisenko "ta'lim logistikasi" atamasini ishlatadi, u "butun ta'lim faoliyati samaradorligini

82 oshirish nuqtai nazaridan ta'lim funksiyalari (lavozimlari) va jarayonlarini tashkil etish va o'z-o'zini tashkil etish fan va texnologiyasi" degan ma'noni anglatadi. " Bunday logistikaning vazifalaridan biri turli sinflarda bitta parallel yoki bir fan bo'yicha dasturlar va darsliklar doirasidagi fanlarning kombinatsiyasini aniqlashdir.

Yu.V.Krupnovning ta'kidlashicha, o'quv logistikasi - bu ta'lim funksiyalari (lavozimlari) va jarayonlarini bir butun sifatida ta'lim faoliyati samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan tashkil etish va birgalikda tashkil etish fan va texnologiyasi.

N.V.Shevchenko ta'lim logistikasi tushunchasini ta'lim tizimlari va tuzilmalarida jarayonlarni optimallashtirish tamoyillari majmui sifatida tushunadi.

Pedagogik logistika (ingliz tilidan o'quv logistika) - E. M. Goldratt (Eliyahu M. Goldratt) tomonidan logistika va real tizimlarning soddaligi tamoyillariga asoslangan pedagogik oqimlarni boshqarish bilan shug'ullanadigan logistika sub'ekti. Ushbu fan tufayli birinchi marta pedagogik tizimni sinxronlashtirish, uni boshqarish nuqtai nazaridan iqtisodiy tizimlarga yaqinlashtirish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu rivojlanish va ta'lim uchun mablag'lardan samarasiz foydalanish xavfini kamaytiradi va shu bilan ushbu sohaga kapital oqimini oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda ta'lim va pedagogik logistika o'rtasida aniq farq yo'q, garchi bu sohalar ajratish kerak. 2015-2020-yillarda pedagogik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida "klasterlardan professor-o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini rivojlantirishning magistrat elementlari sifatida foydalanish" nazarda tutilgan [1, 10-b.].

Oliy ta'lim tizimida logistika yondashuvining tub yangiligi - bu o'zaro bog'liqlik, barcha sohalar, faoliyatning barcha sohalarini uyg'un tashkil etilgan, oson boshqariladigan va yuqori samarali bo'lgan materiallarni o'tkazuvchi tizimlarni yaratish uchun bog'lashdir.

Logistikaning umumiy tamoyillarini hisobga olgan holda oliy ta'lim tizimidagi pedagogik va o'quv logistikasi tamoyillariga quyidagilar kiradi:

1. Murakkablik: muayyan sharoitlarda oqimlarning harakatlanishi uchun barcha turdagi yordamni (rivojlangan infratuzilmani) shakllantirish; resurslar (bilimlar) harakatining bevosita va bilvosita ishtirokchilarining harakatlarini muvofiqlashtirish; ta'lim tizimida tuzilmalar oldida turgan vazifalarning bajarilishi ustidan markazlashgan nazoratni amalga oshirish; universitetlarning tashqi iste'molchilar bilan yaqin hamkorlik qilish istagi, shuningdek, ichki faoliyat doirasida kafedralar o'rtasida mustahkam aloqalarni o'rnatish.

2. Ilmiy: rejalashtirishdan tahlil qilishgacha bo'lgan barcha bosqichlarda hisoblash tamoyilini mustahkamlash, oqim traektoriyasining barcha parametrlarini batafsil hisoblashni amalga oshirish.

3. O'ziga xoslik: logistika jarayonini amalga oshirishda foydalaniladigan barcha resurslarni aniq va to'g'ri baholash: moliyaviy, kadrlar, moddiy va boshqalar; eng kam xarajat bilan barcha turdagi resurslarni ishlab chiqish; tarkibiy organlar tomonidan logistikani boshqarish, natijalari xarajatlarni kamaytirish bilan o'lchanadi.

4. Konstruktivlik: oqimni dispatcherlik qilish, har bir oqim ob'ektining harakati va o'zgarishlarini doimiy ravishda kuzatib borish va uning harakatini tezkor sozlash.

5. Ishonchlilik: oqimni harakatlantirish va boshqarishning zamonaviy texnik vositalaridan keng foydalanish; axborot oqimining yuqori tezligi va sifati va uni qayta ishlash texnologiyalari.

6. O'zgaruvchanlik: universitetning talabning o'zgarishiga moslashuvchan munosabatda bo'lish qobiliyati (boshqa oliy ta'lim muassasalarida ham davlat, ham nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ko'p sonli xilma-xil mutaxassisliklarning paydo bo'lishi, ularga bo'lgan talabning noaniqlik darajasini oshiradi. logistika tizimlari orqali o'tadigan oqimlarning sifat va miqdoriy xususiyatlarining keskin tebranishlari Bunday sharoitda logistika tizimlarining tashqi muhitdagi o'zgarishlarga moslashish qobiliyati bozorda barqaror mavqega ega bo'lishining muhim omilidir) va tashqi omillarning boshqa bezovta qiluvchi ta'siri. muhit.

Finlyandiyada oliy ta'lim muassasalari ushbu yo'nalishda izchil rivojlanmoqda, bu yerda so'nggi yillarda universitetlar soni 20 tadan 15 taga kamaydi. Daniyada 25 ta universitet va ilmiy markazlardan 8 tasi universitet va 3 ta ilmiy markaz tashkil etilgan. Frantsiyada uchta

universitetning birlashishi natijasida mamlakatdagi eng yirik Strasburg universiteti tashkil etildi. Ta'lim klasterlarini yaratish doirasida universitetlar sonini 87 tadan 10 taga qisqartirish rejalashtirilgan [2, 108 b]. Mamlakatda eng faol rivojlanayotgan klasterlar qatoriga davlat ta'lim muassasalari, ilmiy laboratoriyalar, biznes kompaniyalari, ekotizimlarni yaxshilashga yo'naltirilgan klasterlar kiradi.

Logistika jarayonining barcha ishtirokchilari logistika funksiyalarining har qanday guruhini amalga oshirishga ixtisoslashgan. Bunday holda, "funksiya" atamasi ushbu harakatlarning maqsadlari nuqtai nazaridan bir hil bo'lgan harakatlar majmui sifatida yanada tushuniladi. Logistika funksiyasi logistika tizimining maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan logistika operatsiyalarining kengaytirilgan guruhidir [3, 472 b.].

Ta'lim tizimidagi logistika funksiyalarining ikkita xarakterli xususiyatini ta'kidlaymiz:

- ularning barchasi bir-biriga bog'langan va moddiy oqimni boshqarishga qaratilgan, ya'ni agregatdagi logistika funksiyalarining butun majmuasi ham yagona maqsadga bo'ysundirilgan;

- barcha funksiyalarning tashuvchilari logistika jarayonida ishtirok etuvchi sub'ektlardir. Adabiyotda oqimning bir qancha ta'riflari mavjud, biroq ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, oqim – yaxlit bir butun sifatida qabul qilinadigan, ma'lum vaqt oralig'ida jarayon sifatida mavjud bo'lgan, ma'lum vaqt oralig'ida mutlaq birliklarda o'lchanadigan ob'ektlar yig'indisidir. Oqimni tavsiflovchi asosiy parametrlar:

- boshlang'ich va tugash nuqtalari;
- traektoriya va yo'l uzunligi;
- oraliq nuqtalar;
- harakat tezligi va vaqti [4. 448 b.].

Hozirgi vaqtda pedagogik logistikada turli xil pedagogik oqimlar (uskunalar oqimi, sog'liqni saqlash oqimi va boshqalar) mavjud, ammo bizning tadqiqotimiz uchun quyidagi turlar qiziqish uyg'otadi.

1. Bilimlarni ishlab chiqarish, eskirgan bilimlarni yo'q qilish va bilimlarni butun ta'lim maydoniga tarqatish kabi aloqalarni o'z ichiga olgan bilimlar oqimi.

2. Ikki makondan tashkil topgan ta'lim oqimi: oliy va maktab, shu jumladan kasbiy. Ushbu oqimning asosiy muammosi yagona ta'lim makonini yaratishdir. Oliy ta'lim uchun esa Boloniya deklaratsiyasi asosida Boloniya jarayoni doirasida hal qilinmoqda. Yagona maktab maydoni milliy loyihalarni amalga oshirish orqali yuzaga keladi. Maktab oqimini boshqarishning zaruriy shartlaridan biri bu bir qator mamlakatlarda muntazam ravishda o'tkazib kelinayotgan maktablarda Yagona Davlat imtihonini (USE) joriy etishdir. Yagona davlat imtihoni maktab o'quvchilarining bilim darajasini baholashni standartlashtirish, shuningdek, milliy miqyosda baholashni sinxronlashtirish va ta'lim muassasalarini ulardagi ta'lim sifati bo'yicha tartiblash imkonini beradi. O'qitish usullarini optimallashtirish uchun muayyan sharoitlarda eng mos bo'lgan ta'lim texnologiyalari qo'llaniladi.

3. B. Geyts tomonidan belgilab berilgan axborot logistikasi tamoyillari asosida ishlaydigan axborot oqimi. Bu oqim butun ta'lim maydonini yagona tizimga bog'laydi.

4. Psixologik oqim, bu ta'lim psixologiyasining ta'lim oqimida allaqachon an'anaviy ishtirokini ta'minlaydi. So'nggi paytlarda maktablarni psixologizatsiya qilish tendentsiyasi kuchaydi. Ushbu kontseptsiyaga yangi tarkib qo'shilmoqda. Maktab psixologlariga o'quvchilarni rivojlantirish va tarbiyalash vazifasi yuklangan (psixologik gimnaziya), o'qituvchilarga esa o'qitish vazifasi yuklangan. Zamonaviy g'oyalarga ko'ra, psixologik oqim (pre-va perinatal psixologiya) bola tug'ilishidan oldin ham boshlanadi.

Tahlil va natijalar. Materiallar oqimining mavjud ta'riflarini umumlashtirib, shuni xulosa qilishimiz mumkinki, logistikada bu moddiy resurslarni, tayyor mahsulotlarni qazib olish, qayta ishlash va iste'mol qilish (qayta taqsimlash)gacha bo'lgan logistika operatsiyalari, jarayonlari, bo'g'inlari va ob'ektlarining maxsus o'zaro bog'langan to'plamidir. logistika tizimlarining umumiy maqsadlariga erishish.

Materiallar oqimini boshqarish, har qanday boshqa ob'ekt kabi, ikki qismdan iborat: qaror qabul qilish va uni amalga oshirish. Oliy ta'lim tizimida moddiy oqimni boshqaruvning asosiy

84 ob'ekti sifatida ajratib qo'yish pedagogik jarayonlarni ko'rishni biroz soddalashtiradi. Biroq, bu soddalashtirish bizga birlamchi manbadan boshlab, yakuniy iste'molchiga qadar barcha oraliq jarayonlar orqali oqim harakatining oxirigacha monitoringi muammolarini belgilash va hal qilish imkonini beradi. Bir qator omillarni ajratib ko'rsatish va material oqimini tadqiqot va boshqaruvning asosiy ob'ekti sifatida ajratib ko'rsatish yakuniy ta'minot zanjirlarini loyihalash, ularning xatti-harakatlarini o'rganish va bashorat qilish imkonini beradi, shu bilan birga modellashtirish muammolari hajmini sezilarli darajada kamaytiradi, shuningdek, ochiladi. pedagogik jarayonlarni rasmiylashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratish.[5, 448 b]

Logistika funktsiyalarini amalga oshirish samaradorligi mezoni logistikaning oltita qoidasi bilan ifodalangan logistika faoliyatining yakuniy maqsadiga erishish darajasidir - kerakli miqdorda kerakli sifatli mahsulot kerakli vaqtda etkazib beriladi. minimal xarajatlar bilan to'g'ri joyga. Shundan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimida logistika faoliyatining quyidagi tarkibiy qismlarini aniqlaymiz.

1. Mahsulot – zarur bilim (bitiruvchi tomonidan olingan malaka).

2. Sifat - muayyan kompetensiyalarni o'zlashtirgan universitet bitiruvchilari uchun malakali talablar. Natijada oliy ta'lim sifati universitet bitiruvchilarining kompetensiyalarini baholash orqali ularning bilim va ko'nikmalarining hayotning ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va kasbiy jabhalarining dinamik talablariga muvofiqligi, ularni ijodiy hal qilishga tayyorligi sifatida izohlanadi. ijtimoiy va shaxsiy hayotning barcha sohalarida muammolar va vazifalar.

3. Miqdor – talaba o'qish davomida o'zlashtirishi kerak bo'lgan standart didaktik birliklar soni (masalan, iqtisodiy fanlar bo'yicha tarkibni tahlil qilish orqali logistika tizimini qurish umumiy didaktik va maxsus birliklarni aniqlash imkonini beradi).

4. Joy - ta'limning turli shakllari (sirtqi, kunduzgi, masofaviy ta'limning turli modellari va boshqalar).

5. Xarajatlar - tashkilotning boshqaruv faoliyati samaradorligining muhim ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladigan pul shaklida ifodalangan tadbirkorlik[5] sub'ekting xarajatlari.

Logistika nuqtai nazaridan bilimlarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning tarixan shakllangan tizimini takomillashtirish zarur. V.Livshitsning fikricha, bilim ancha qimmat manba bo'lib, uning "saqlanishi" qarish xavfi bilan bog'liq.[6. 544 b] Ta'minot zanjiriga bilim ishlab chiqarishni kiritish yanada oqilona. Ushbu yondashuv bilan yangi bilimlar o'z vaqtida ishlab chiqariladi. Talaba hech qanday manzilsiz bilim to'playdigan an'anaviy ta'lim tizimi logistika tamoyillariga javob bermaydi. Pedagogik logistika tamoyillariga ko'ra, bilimlarni uzatishni undan foydalanish momentiga yaqinlashtirish samaraliroqdir . Bill Geys axborot oqimini boshqarishga asoslangan biznesda bilimlarni boshqarish tizimini taklif qildi.

Axborot oqimlarini o'rganish va boshqarish axborotni uzatish, qayta ishlash va birlashtirishning texnik vositalari bilan birgalikda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, axborot oqimlarining mavjud bo'lish shakllari texnik vositalarning imkoniyatlaridan (masalan, odamlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqa) kengroqdir. Shunday qilib, axborot oqimlarining namoyon bo'lish shakllarini to'rt turga qisqartirish mumkin: qog'oz hujjat, elektron hujjat, vizual hujjat (fotosuratlar, kino, televidenie va boshqalar), og'zaki (og'zaki) xabarlar va boshqalar [7,66].

Ta'limdagi logistika tizimi yangi bilimlarni kerakli vaqtda kerakli ishchilarga etkazish, shuningdek eskirgan bilimlarni olib tashlash imkonini beradi. Oliy ta'lim tizimida bu moddiy oqimlarni boshqarishga logistika yondashuvi va an'anaviy yondashuv o'rtasidagi tub farqni anglatadi, bu materialning individual bo'g'inlarini pedagogik va uslubiy integratsiyada ilgari bir-biridan farq qiladigan material oqimlarini boshqarishning yagona funktsiyasini ajratishdan iborat. ta'minot zanjiri moddiy oqimlarni samarali boshqarishni ta'minlaydigan yagona tizimga , ya'ni tashqaridan keladigan oqimlar o'qitish tizimidan o'tadi va keyin iste'molchiga boradi.

Xulasa. Umuman olganda, axborot oqimi - bu tuzilgan shaklda ifodalangan ma'lumotlarning ma'lum bir muhitdagi harakati. Logistikaga nisbatan axborot oqimi - bu logistika tizimida aylanib yuradigan xabarlar to'plami (bu bir-biri bilan ma'lum bir aloqada bo'lgan, ma'lum bir yaxlitlikni tashkil etuvchi va ma'lum logistika funktsiyalarini bajaradigan elementlarning tartiblangan to'plami), shuningdek, logistika tizimidagi ma'lumotlar oqimi.

logistika tizimi va xabarlarning tashqi muhiti.logistika operatsiyalarini kuzatish va boshqarish uchun zarur. Yuqoridagilardan kelib chiqib, biz shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, universitet talabasini tayyorlash ta'lim logistikasi tamoyillari asosida tashkil etiladigan yakuniy material oqimi sifatida tuzilishi kerak. Logistika oqimlari xarajatlarni - kadrlar, moliyaviy, axborot va hokazolarni minimallashtirish imkonini beradi.Logistika markazini yaratish orqali oliy ta'lim tizimida logistikadan foydalanish xarajatlarni tejash va samarali boshqaruvga olib kelishi kerak.

Adabiyotlar

1. 2015–2020 yillarda pedagogik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi: tasdiqlandi. Respublika ta'lim vazirligining buyrug'i bilan. Belarus, 25 fevral. 2015 yil, № 156. [Elektron resurs].- Kirish rejimi: [http://bspu.by/admin-panel/vendor/kcfinder/upload/files/klaster/O'qituvchi ta'limi konsepsiyasi](http://bspu.by/admin-panel/vendor/kcfinder/upload/files/klaster/O'qituvchi%20ta'limi%20konsepsiyasi).
2. Galichin, V. A. Ta'lim xizmatlarining xalqaro bozori: asosiy xususiyatlar va rivojlanish tendentsiyalari / V. A. Galichin // Globallashuv asri. - 2013. - No 2. - B.101-112.
3. Gadjinskiy A. M. Logistika: darslik. 14-nashr, qayta ko'rib chiqilgan . va qo'shimcha M.: Nashriyot - savdo. korporatsiyasi "Dashkov va K", 2007. 472 p.
4. Golikov E. A. Marketing va logistika: darslik. nafaqa. 4-nashr, rev . va qo'shimcha M.: Akademik. loyiha, 2006. 448 b.
5. Logistika nazariyasi modellari va usullari: darslik. nafaqa. 2-nashr. / ed. V. S. Lukinskiy . Sankt-Peterburg: Peter, 2007. 448 pp.: kasal.
6. Nerush Yu.M. Logistika: darslik. universitetlar uchun. 4-nashr, qayta ko'rib chiqilgan . va qo'shimcha M.: TK Uelbi ; Prospekt, 2006.
7. Semenenko A. I., Sergeev V. I. Logistika. Nazariya asoslari: darslik. universitetlar uchun. Sankt-Peterburg: Soyuz, 2003. 544 b. (Oliy ma'lumot).

Abduqodirov Jasur Baxtiyor o'g'li
Termiz davlat universiteti akademik litseyi
aniq fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi
aabdusamatov912@gmail.com

FIZIKA FANINING OPTIKA BO'LIMIGA DOIR NOSTANDART MASALALAR YECHISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY JIHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida fizika fani Optika bo'limiga doir nostandart masalalarni yechishga qaratilgan metodik innovatsiyalarning mohiyatli, maqsadli joriy etilishi haqida fikr yuritilgan. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining davlat ta'lim standarti malaka talablariga javob beradigan, tizimli.

Kalit so'zlar: innovatsiya, Davlat ta'lim standarti, malaka talablari, optika, nostandart masalalarning ta'lim.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ РЕШЕНИЯ НЕСТАНДАРТНЫХ ЗАДАЧ НА ОПТИЧЕСКОМ ОТДЕЛЕНИИ ФИЗИКИ

Аннотация: В данной статье высказывается мнение о необходимости, целенаправленном внедрении методических новшеств, направленных на решение нестандартных задач, связанных с оптическим отделением физики у учащихся общеобразовательных школ. Государственный образовательный стандарт общеобразовательной школы является системным, отвечающим квалификационным требованиям.

Ключевые слова: инновации, Государственный образовательный стандарт, квалификационные требования, оптика, образование нестандартных вопросов.

THEORETICAL ASPECTS OF IMPROVING THE METHODOLOGY OF SOLVING NON-STANDARD PROBLEMS IN THE OPTICAL DEPARTMENT OF PHYSICS

Abstract: In this article, there is an opinion about the essential, purposeful introduction of methodical innovations aimed at solving non-standard problems related to the Optics department of physics at the students of general secondary schools. The state educational standard of general secondary schools is systematic, meeting the qualification requirements.

Key words: innovation, State educational standard, qualification requirements, optics, education of non-standard issues.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining Umumiy o'rta ta'lim Davlat standartlari tomonidan qo'yilgan, shuningdek, jamoatchilikning ijtimoiy buyurtmasi sifatida umumta'lim muassasalarida tashkil etiladigan o'quv jarayonlarining sifat va samaradorligiga qo'yiladigan talablarga ko'ra, bugungi davr o'quvchisi:

- o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish;
- o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish;
- o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish;
- mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati1 singari o'quv-bilish harakatlarini amalga oshirishi lozim [1. 39-b].

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqotimizda pedagogik-psixologik manbalarning tahlili va yetakchi mutaxassislarining fikrlari asosida optika bo'yicha nostandart masalalar yechish metodikasini

takomillashtirish uchun, asosan, uchta yo'nalishdagi vazifalarni belgilab olishimiz lozim bo'lishi haqida xulosaga kelingan edi. Bu yo'nalishlar quyidagilardan iborat:

1. Fizika (optika bo'limi) bo'yicha nostandart masalalarni yechish metodikasini takomillashtirish orqali muvaffaqiyatli bajariladigan o'quv-pedagogik, didaktik va ta'limiy-pedagogik vazifalarni aniqlashtirish.

2. O'quvchilarning fizika (optika bo'limi) bo'yicha nostandart masalalarni hal etish uchun zarur bo'ladigan evristik va ijodiy-tadqiqotchilik qobiliyatlarini (barcha tashkil etuvchi komponentlari bilan) shakllantirish hamda mazkur qobiliyatning samarali tatbiq etilishi uchun zarur bo'lgan ijodiy-tadqiqotchilik muhitini yaratish.

3. Optika bo'yicha nostandart masalalarni hal etishning umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun muvofiqlashtirilgan bosqichlari hamda mazkur turdagi masalalarni yechishda amalga oshiriladigan o'quv harakatlarining algoritmik ketma-ketligini ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi. Optika bo'yicha nostandart masalalarini yechish metodikasini takomillashtirish maqsadiga erishish uchun birinchi yo'nalish doirasida quyidagi o'quv-pedagogik, didaktik va ta'limiy-pedagogik vazifalarning bajarilishini taqozo etadi:

-o'quvchilarda fizika (optika bo'limi)ga qiziqishni shakllantirish va davomli rivojlantirish;

-fizika (optika bo'limini) o'rganishga undovchi omillar yaralishi uchun muhit barpo etish;

-nostandart masalalarning jalb etuvchilik va fanlararo integrativliv xususiyatlarini namoyon qilgan holda o'quvchilarda kuchli motivatsiya uyg'otish;

-o'quvchilarning eng muhim o'quv-bilish va tadqiqotchilik (tahlil etish, mulohaza yuritish, diqqatni jamlash, berilgan ma'lumotlarni tasniflay olish, mantiqiy tafakkur, axborotdan mustaqil foydalanish va shu kabi) ko'nikmalarini shakllantirish va davomli rivojlantirish;

-o'quvchilarning nazariy bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojini oshirish;

-optika bo'limiga oid kontseptlar, kattaliklar, optik hodisalar va qonuniyatlarni faqat o'rganibshiga qolmasdan, ularning tub mohiyatini anglash;

-o'quvchilarning interfaol va kommunikativ muhitda aqliy, intellektual va ijodiy-tadqiqot potentsiali kengroq namoyon bo'lishi va bu potentsiallardan o'zaro kommunikativ aloqalarda samarali foydalanishga erishish;

-optika bo'yicha nostandart masalalar yechish asnosida umumta'lim maktablari o'quv rejasiga kirgan fanlar o'rtasidagi integratsiyalashuvning faollashuvi natijasida o'quvchining boshqa fanlar bo'yicha bilimlarining mustahkamlanishi;

-optika bo'yicha nostandart masalalarni hal etish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va tadqiqotchilik yondashuvining joriy etilishi natijasida o'quvchilarda jamoaviylik, mehnatsevarlik, qat'iyat, iroda, intilish kabi shaxsiy fazilatlarining shakllanishi [2. 67-b].

Tahlil va natijalar. Sanab o'tilgan o'tilgan vazifalarning bajarilishi optika bo'yicha nostandart masalalarni yechish metodikasini takomillashtirishning nazariy asoslarini ishlab chiqish yo'lidagi boshlang'ich qadam bo'lib, u navbatdagi ikki yo'nalishdagi vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi uchun negiziy poydevor vazifasini o'taydi.

Ikkinchi yo'nalishdagi vazifalar o'quvchilarning optika bo'yicha nostandart masalalarni hal etishlari uchun evristik va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish hamda davomli rivojlantirishdan iboratdir. Biz o'tgan bobda aytib o'tganimizdek, o'quvchilarning evristik va ijodiy-tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish uchun optika bo'yicha nostandart masalalarni yechish mahoratini o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etgani barobarida, optika bo'yicha nostandart masalalarni muvaffaqiyatli yechish uchun ham o'quvchida ma'lum darajada evristik va ijodiy-tadqiqot qobiliyati shakllangan bo'lishi lozim. Ya'ni u ikki vazifa orasida bir-birini to'ldirish va bir-birisiz mavjud bo'lolmaslik mazmunidagi bog'liqlik bor. Biroq har qanday ikki hodisa kabi, ular o'rtasida ham birlamchilik xususiyati bo'lishi lozimki, bizning avvalgi bobda isbotlab berganimizdek, dastlab o'quvchida ma'lum darajada evristik va ijodiy-tadqiqotchilik qobiliyati shakllantirilishi va optika bo'yicha nostandart masalalar yechish jarayonida bu qobiliyatlar rivojlantirilib borilishi to'g'ri bo'ladi [3. 52-b].

Demak, o'quvchilarda evristik va ijodiy-tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning metodikasini ishlab chiqish orqali bir vaqtning uchta muhim vazifaning bajarilishi uchun nazariy asos yaratgan bo'laimiz. Ya'ni:

-optika bo'yicha nostandart masalalar yechish natijasida hal etiladigan o'quv-pedagogik, didaktik va ta'limiy-pedagogik vazifalar doirasidagi o'quvchilarda tegishli ko'nikma va qobiliyatlarni shakllantirish bilan bog'liq vazifalar;

-yuqoridagi vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi orqali optika bo'yicha nostandart masalalar yechish metodikasini takomillashtirishning nazariy asoslarini yaratish;

-o'quvchilarga optika bo'yicha nostandart masalalar yechish uchun zarur bo'ladigan evristik va ijodiy-tadqiqotchilik qobiliyatini rejali rivojlantirish.

Mutaxassislar (V.N.Sokolov, P.Sharko, Ye.Skafa va boshqalar) o'quvchilarda evristik va ijodiy qobiliyatni shakllantirish uchun quyidagi o'quv-ta'limiy masalalarni hal etish lozim deb hisoblaydilar:

A). O'quvchining nostandart masala shartidagi ma'lumotlarni yechim uchun ahamiyat darajasiga qarab tasniflash qobiliyatini shakllantirish.

Mazkur o'quv-ta'limiy vazifani hal etishni optika bo'yicha jalb etuvchi nostandart masala yordamida oydinlashtiramiz. Jalb etuvchi (qiziqarli) nostandart masalalardan aynan o'quvchilarda tegishli ko'nikma, mahorat va qobiliyatlarni shakllantirish maqsadida foydalanish bir qator omillar bilan tushuntiriladi. Optika bo'yicha nostandart masalalarning jalb etuvchi (qiziqarli) turi, asosan, topshiriq yoki savol mazmuniga ega bo'ladi va aksar holda ularning yechimi raqam yoki qiymat ko'rinishida emas, balki matn shaklidagi javobdan iborat bo'ladi. Ularni "masala" kontsepti bilan bog'lab turuvchi jihatlari – javob topishning bir necha bosqichdan iborat ekanligi, tahlillar, mantiqiy fikrlash, qiyoslash, umumlashtirish, xulosalar kabi intellektual harakatlar talab qilish kabi xususiyatlardan iborat [4. 28-b].

Birinchidan, optika bo'yicha jalb etuvchi (qiziqarli) nostandart masalalar o'z mohiyatiga, taqdim etilish usuliga ko'ra, qiziqtiruvchi xususiyatga egaki, shu xususiyati bilan ham optika bo'yicha nostandart masalalar yechish metodikasini takomillashtirishning nazariy asoslarini ishlab chiqish doirasida ko'zda tutigan didaktik vazifalarning bajarilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, optika bo'yicha nostandart masalalarning jalb etuvchi (qiziqarli) turi faqat kuzatish, matnni hosil qiluvchi har bir so'zning ma'nosiga e'tibor qilish, masala shartlarini yetkazuvchi holatlarni tasavvur qilish, masala sharti ichida yashiringan optik hodisalar va optika qonunlarini tahlil yordamida anglab olishga qaratiladi.

Uchinchidan, optika bo'yicha nostandart masalalarning jalb etuvchi turi o'quvchidan turli formulalardan foydalanib, arifmetik ifodalarni hal etish, masalani geometriya talablari asosida hal etishni talab qilmaydi.

To'rtinchidan, o'quvchi bunday masalalarni hal etish jarayonida o'z tahlili, mulohazalarining natijalarini kuzatib boradi: bu esa unga motivatsiya beradi. Demak, aytish mumkinki, o'quvchilarda evristik va ijodiy-tadqiqotchilik qobiliyatlarni shakllantirishda optika bo'yicha nostandart masalalarning jalb etuvchi (qiziqarli) turidan foydalanish orqali biz o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytirishdek o'quv-pedagogik vazifani hal etishga hissa qo'shishimiz mumkin.

Shuning uchun o'quvchilarda optika bo'yicha nostandart masalalarni yechish uchun zarur bo'ladigan evristik va ijodiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini amaliy tarzda ko'rsatish uchun jalb etuvchi nostandart masalalardan foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisobladik [5. 21-b].

Masala-topshiriq: Bilamizki, suvning yubqa qatlami shaffof tusda bo'ladi. Nega unda dengiz qirg'og'i bo'ylab namchil qumloqda yurganimizda izlarimiz qorayib qoladi?

Ushbu qisqa hajmli nostandart masalada o'quvchi "suv", "qatlam", "shaffoflik", "qum", "namchil qirg'oq" kabi ochqich ma'lumotlarga ega bo'ladi. Biroq har bir ma'lumot zamirida uni yetkazuvchi ob'ektning xossasi ham mujassamligini unutmaslik lozim. O'quvchi chuqur va har tomonlama fikr yuritish natijasida mazkur masala shartida qumning zarrachalardan iborat ekanlik, uning namchil (suvga yaqin) bo'lganligi uchun "zichlanish" faktiga e'tibor qiladi. Ya'ni o'quvchi ma'lumotlarni muhimlik darajasiga qarab tasniflashda:

a) namchil qumning tez zichlashuvi;
 b) suvning qum sirtida shaffofligini yo'qotishi;
 d) izning qora tusga kirishi kabi holatlarni ko'rsatib o'tilgan ketma-ketlikda o'rganib chiqadi va har bir holatning sababini oydinlashtiradi.

Mazkur ko'nikmani shakllantirishda individual yondashuv o'qitishning tadqiqotchilik metodini qo'llash orqali joriy etilishi maqsadga muvofiqdir.

O'quvchi mavjud axborot va ma'lumotlarni o'zaro qiyoslashni, xossalarga qarab taqqoslashni o'rganishi lozim. Ma'lumki, taqqoslash o'quv-tadqiqot usullari orasida eng samarali va keng tarqalgan usullaridan biri, binobarin, jismlarni va holatlarni xossalarga hamda o'zgarishlariga qarab taqqoslash ko'nikmasini egallash o'quvchiga tadqiqotning muhim usullaridan birini o'zlashtirish imkonini beradi. Yuqorida keltirilgan nostandart masala orqali biz o'quvchida mavjud axborot va ma'lumotlarni o'zaro qiyoslash ko'nikmasini shakllantirish jarayonini ko'rsatib beramiz. Dengiz qirg'og'ining chetidagi namchil qum (aniqrog'i, suvga to'yingan qum) bilan quruq qumni o'quvchi o'z tasavvurida solishtiradi. Ushbu o'rinda fizikaning "Mexanika" bo'limidagi "zichlik" konsepti nuqtai nazaridan odatdagi qum bilan namga to'yingan qumning zichligini o'zaro taqqoslaydi. Shuningdek, fizikaning "Mexanika" bo'limida namga to'yingan g'ovakli va zarrachalardan hosil bo'lgan jismlarning zichlashuv hodisasi tezroq va kattaroq bo'lishi mumkinligi ham yodga oladi. Binobarin, qiyoslash orqali topshiriq sifatida berilgan nostandart masalaning yechimi bevosita qumning ikki holati o'rtasidagi farq bilan izohlanishini anglaydi. Aytish lozimki, mazkur ko'nikmani shakllantirishda o'qituvchi individual yondashuvni joriy etishi va uni o'qitishning interfaol metodi bilan uyg'unlashtirishi kutilgan samarani beradi [6. 75 - b].

Tadqiqotning yana bir samarali va keng qo'llaniladigan usullaridan biri sanalgan umumlashtirish usuli optika bo'yicha nostandart masalalarni yechish uchun o'quvchiga zarur bo'ladigan ko'nikma va mahorat o'laroq, fikrlarni umumlashtirish va ulardan yangi fikr hosil qilishdek o'quv-tadqiqotchilik qobiliyatining shakllanishi uchun zamin yaratadi. Namuna sifatida keltirgan qiziqarli (jalb etuvchi) nostandart masalada ushbu o'rinda o'qituvchining ma'lum darajadagi aralashuvi talab etiladi. Xususan, o'qituvchi o'quvchilarga mazkur hodisadan bir nechta fikr chiqarish mumkinligini va bu yerda asosiy e'tibor turli jismlarda yorug'likni yutish va yorug'likni qaytarish koeffitsiyentlarining turlicha ekanligiga qaratilishi lozimligini bilvosita "bildirib" o'tishi tavsiya etiladi. Masalan, u: "Yorug'lik hamma sathlardan bir xil qaytadimi?" yoki "Hamma sathlar ham yorug'likni bir xil yutadimi?" mazmunidagi savolni o'rtaga tashlab o'tishi mumkin. Namuna sifatida taqdim etilgan nostandart qiziqitiruvchi masalani yechish jarayonida o'quvchilar:

- "dengiz sohilidagi qumning zarralari orasi suv tomchilariga to'yingan";

- "suv bilan zichlashgan qatlamning yorug'likni yutish koeffitsiyenti ortadi";

- "suvga to'yingan qumli qatlamning yorug'likni qaytarish koeffitsiyenti kamayadi" kabi fikrlarni umumlashtirib, ulardan yangi fikr hosil qiladilar. Hosil qilingan yangi fikr esa "Qum zarrachalariga kelib "urilayotgan" yorug'lik ko'p martalik qaytishlardan so'ng, to'liq ichki yutilishga uchraydi" ko'rinishida bo'lishi o'z-o'zidan ayon bo'lib qoladi. O'quvchilarda masala shartining tahlilini olib borish natijasida kashf etilgan fikrlarni umumlashtirib, yangi fikr hosil qilish ko'nikmasini shakllantirishda o'qitishning tadqiqotchilik va interfaol metodlari individual yondashuv asosida olib borilishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

O'quvchilarda o'z yakuniy fikrini savodli bayon qilish va uni asoslar yordamida argumentlash ko'nikmasini shakllantirish. Bu vazifaning bajarilishida o'qituvchining ma'lum darajadagi aralashuvi kuzatilishi mumkin. Ya'ni u fizika (optika bo'limi)ning mazkur nostandart masala yechimiga oid qonunlar, atamalar, tushunchalar, tayanch formulalar va tegishli kontseptlarni materialni mustahkamlash maqsadida o'quvchining "yodiga soladi". Namuna o'rnida keltirgan masalada o'quvchilarga yorug'likning turli sirtlarda sinish, qaytish, yutilish qonunlari eslatib o'tiladi va bu hodisalarning qanday faktorlarga bog'liq ekanligi qisman eslatiladi. Shundan so'ng o'quvchilar berilgan nostandart masalaning pirovard javobini aytishadi. Ya'ni g'ovakli va silliq bo'lmagan sirtlar namlikka to'yingandan so'ng, yorug'likni to'liq yutadi va natijada esa qoramtir

90 tusga kiradi. Shaffof suvga to‘yingan dengizbo‘yi qumloqda izlarning qoramtir tusga kirishi ikkita optik hodisa – yorug‘likning qaytishi va yorug‘likning yutilishi hodisalarining namoyon bo‘lishi bilan tushuntiriladi.

Xulosa. Ko‘rib turganimizdek, jalb etuvchi turga mansub bo‘lgan nostandart masalalarni yechish orqali biz o‘quvchilarda axborotlarga mantiqiy yondashish, tahlil, mulohaza, axborotlarni tasniflash, fikrlarni umumlashtirish va yangi fikr hosil qilish kabi ko‘plab o‘quv-intellektual ko‘nikmalarni shakllantirishimiz mumkin. Demak, ayta olamizki, o‘quvchilarda optika bo‘yicha nostandart masalalar yechish uchun zarur bo‘ladigan evristik va ijodiy-tadqiqotchilik qobiliyatini shakllantirish uchun ularda qiziqish uyg‘otuvchi, aqlan rivojlantiruvchi, motivatsiyaviy muhit yaratuvchi va muhimi, javobi e‘tiroz yoki munozaraga o‘rin qoldirmaydigan nostandart masalalar yechishga o‘rgatishimiz lozim.

Adabiyotlar

1. Казанцева В. Ю. Решение учебных задач как фактор развития эвристического мышления учащихся: дис.... кандидата пед. наук: 13.00.01, С.75
2. Пойа Д. Как решать задачу / гл. ред. Ю. Львы. — Львов: «Квантор», 1991. — 225 с
3. Кодрул, Е. Н. Решение нестандартных задач по физике как фактор развития эвристического мышления обучающихся / Е. Н. Кодрул. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 13 (355). — С. 262
4. Демидова, М.Ю. Аналитический отчет по результатам ЕГЭ по физике 2010 г. / М.Ю. Демидова, В.А. Грибов, Г.Г. Никифоров // Физика в школе. – 2010. – №8. – С. 8-26.
5. Елькин, В.И. Из историй Шерлока Холмса // Физика в школе. – 1999. – № 5. – С. 66-68.
6. Перельман, Я.И. Занимательная механика / Я.И. Перельман. – Москва-Ленинград: ОНТИ. – 1937. – 240с.

To'raboyeva Muqaddas Yoqubjanovna
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
tadqiqotchisi, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)
muqaddastoraboyeva4@gmail.com

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUVCHILARINING TAFAKKUR TEZLIGINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya: Bugungi kun ta'lim jarayonida yosh avlod tafakkurini, intellektini rivojlantirish o'z-o'zidan mavjud pedagogik shart-sharoitlar, metod va usullar bilan emas, balki yangi innovatsion g'oyalar, shuningdek, ta'limning rivojlanish bosqichidagi eng so'nggi yutuqlar orqali amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ona tili ta'limida o'quvchilarining tafakkur tezligini shakllantirishni rivojlantirish ilmiy-metodik jihatlari asoslab berilgan.

Tayanch so'zlar: intellektini rivojlantirish, o'quvchilar tafakkurni rivojlantirish, o'quv-biluv jarayoni, tafakkurni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari, tashabbuskor va keng fikrlash, tafakkurning elastikligi, tafakkurning tezligi, mustaqil fikrlay olish, tafakkurning kengligi.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ СКОРОСТИ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация: Сегодня в образовательном процессе развитие мышления, интеллекта подрастающего поколения осуществляется не только само по себе существующими педагогическими условиями, методами и приемами, но и новыми инновационными идеями, а также новейшими достижениями на этапе развития образования. Обоснованы также научно-методические аспекты развития формирования скорости мышления учащихся в обучении родному языку.

Ключевое слово: психологические механизмы развития мышления, инициативного и широкого мышления, гибкости мышления, скорости мышления, способности к самостоятельному мышлению, широте мышления.

WAYS TO FORM STUDENTS' SPEED OF THINKING IN MOTHER LANGUAGE EDUCATION

Abstract: Today, in the educational process, the development of thinking, intelligence of the younger generation is carried out not only by itself by existing pedagogical conditions, methods and techniques, but also by new innovative ideas, as well as the latest achievements at the stage of education development. The scientific and methodological aspects of the development of the formation of the speed of thinking of students in teaching their native language are also substantiated.

Key word: psychological mechanisms of development of thinking, initiative and broad thinking, flexibility of thinking, speed of thinking, ability to think independently, breadth of thinking.

Kirish. Bugungi kun ta'lim jarayonida dunyoning rivojlangan davlatlari amaliyotida yosh avlod tafakkurini, intellektini rivojlantirish o'z-o'zidan mavjud pedagogik shart-sharoitlar, metod va usullar bilan emas, balki yangi innovatsion g'oyalar, shuningdek, ta'limning rivojlanish bosqichidagi eng so'nggi yutuqlar orqali amalga oshirilmoqda. O'quvchilar tafakkurini rivojlantirish, intellektini boyitish jahonning yetakchi davlatlarida turlicha amalga oshiriladi.

92 Hozirgi kunda AQSHda bu masala bo'yicha P.Torrens, Fransiyada P.Debrai- Retzen "Iqtidorli talabalar ustozlari modeli"ni taklif qilishgan. Mazkur modelga ko'ra o'qituvchi o'z sohasi bo'yicha o'quvchisida qiziqish uyg'ota olishi, tashabbuskor va keng fikrlashga o'rgata olishi ko'zda tutilgan. AQSHning "Merit" dasturi ham har yili aynan tafakkuri keng, zehnliligi, fikrlashi teran o'quvchilarni tanlab oladi. Bu esa intellektni aniqlash testlari orqali amalga oshiriladi. Buyuk Britaniyada intellekti yuqori bolalarni tadqiqot qilish Markazi mavjud bo'lib, unda kengaytirilgan va tezlashtirilgan kurslar asosida o'qitish tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quvchilar tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish doir fundamental tadqiqotlar, elektron darsliklar, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari hamda o'quvchilar tafakkurni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari respublikamiz olimlaridan E.G'oziyev, G'.Shoumarov, V.Karimova, M.Zufarova kabi psixolog olimlar ishlarida o'z aksini topgan; o'yinlar asosida tafakkurni rivojlantirish va o'quv-biluv jarayonini ijodiy tashkil etish muammolari bo'yicha B.Adizov, R.Ibragimov, G.Najimova, S.Sharipov, T.G'afforova, M.Xaqberdiev, M.Saidov, T.G'aniev, J.Tolipova, A.Bobomurodova, S.Nurullaeva, J.Yo'ldoshev, M.Mahmudov, G.Ne'matova, T.Ziyatova, J.Musayev, M.Usmonboeva, O.Aslova hamda boshqalar tomonidan o'rganilgan.

MDH davlatlari olimlari F.Gonobolin, V.Kabakin, N.Kuzmina, G.Suxobskaya, Y.Osipova va V.Tamarinlarning tadqiqotlarida o'qituvchining tafakkur tezligi va uning o'ziga xos xususiyatlariga oid masalalar yoritib berilgan. N.Anisimova, L.Treyder. Yu.Kornilov, Yu.Kulyutkin, B.Teplov, O.Tixomirov, D.Cemodanova kabi olimlar tomonidan amaliy va kasbiy tafakkurni rivojlantirishning mexanizmlari bayon etilgan.

Xorijiy olimlardan G.Ayzenk, J.Piaje, D.Poya, G.Kreyg, B.Kleg, Dayana Xalperlar tomonidan intellekt va tafakkurni rivojlantirish muammolari bo'yicha testlar tizimi ishlab chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik ensiklopediyalarda tafakkur deyilganda "real predmet va hodisalarni muhim xossalari, munosabat va bog'liqligini umumiy holda aks ettiruvchi, insonning bilish faolligi jarayonidir" deb tushuniladi. SHunday qilib, tafakkur-inson ongiga reallikni aks ettiruvchi, o'rganilayotgan obyektlar o'rtasida o'rnatilgan bog'liqlik va munosabatlarni xossalari hamda mohiyatini ochib beruvchi, umumlashtiruvchi bo'lgan eng yuqori jarayon ekan. [1;235-b].

Tafakkur tushunchalar va tasavvurlarda amalga oshiriladi hamda tafakkur qilinishining asosiy shakli - fikr va mulohaza yuritishdir. "Tafakkur - jamiyat rivojining mahsulidir, lekin, tafakkurning individual rivojlanishi, uning o'ziga xosligi, organizmning o'ziga xosligiga, bosh miyaning holati va funktsional imkoniyatlariga bog'liqdir. Tafakkurning individual o'ziga xosligi - tafakkurning kengligi, mustaqil fikrlash, tafakkur tezligi, shoshma-shosharlik va tanqidiy fikrlash bo'lib, mutaxassislar bularni aqlning sifatlariga tegishli deb qarashadi" [2; 105-b].

Bizning fikrimizcha, tafakkur barcha insonlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlar orqali amalga oshadi, lekin shu bilan birga tafakkurda insonning yosh jihatlari va individual o'ziga xosligi namoyon bo'ladi.

Tafakkurning individual o'ziga xosligi turli insonlarda turlicha namoyon bo'ladi. Tafakkur faoliyatining bir-birini to'ldiruvchi shakl va ko'rinishlari o'rtasida doimiy munosabatlar paydo bo'ladi (ko'rgazmali- harakatli, ko'rgazmali-obrazli va abstrakt tafakkur).

Tafakkurning individual o'ziga xosligiga bilish faoliyatining boshqa jihatlari: tafakkurning elastikligi, tafakkurning tezligi, mustaqil fikrlay olish kabilar tegishlidir.

Tafakkurning kengligi - xususiy tomonlarni nazardan qochirmasdan, muammoni to'liq qamrab olish qobiliyatidir.

Tafakkurning teranligi - murakkab savollarning mohiyatigacha kira olish qobiliyatida ifodalanadi. Teran tafakkur qilishga qarama-qarshi bo'lgan sifat - yuzaki fikrlash bo'lib, inson mayda narsalarga e'tibor qaratib, asosiy qismni ko'rmaydi.

Mustaqil tafakkur yuritish insonning yangi muammolarni qo'ya olishi va boshqalarning yordamiga murojaat qilmasdan ularni yechish yo'llarini topish ko'nikmasiga ega bo'lishi bilan tavsiflanadi. Tafakkurning ijodiy tavsifi ana shu mustaqillikda namoyon bo'ladi.

Shoshma-shosharlikda aql yuritish - inson qo'yilgan savolga atroflicha o'ylamasdan, qaysidir tomonni ushlab olib, yechimni berishga shoshadi, yetarlicha o'ylanmagan javobni va mulohazani aytadi. Sekinlik bilan fikr yuritish faoliyati esa, nerv tizimi tipiga, ya'ni uni sekin harakatlanishiga bog'liq bo'lishi mumkin.

Tafakkur sifatlari orasida shaxsning intellektini bir-biridan farqlashga xizmat qiladigan xususiyati-tafakkur tezligi hasoblanadi.

"Tezlik" - sezgi vositasida narsa va hodisalarning asl mohiyatini, ma'nosini ziyoratlik bilan tushunishga yordam beruvchi quvvat.

Maxmud Qoshg'ariy "Devonu lug'atit turk" asarida aqlli odamning zehni o'tkir bo'lishi, u har qanday o'git, nasihatni xuddi yuqorida parvoz etayotgan qushning pastda ovni ko'rgandagi tezlik bilan sho'ng'ishiga o'xshatadi. Oqil odam zehning, tafakkurining tezligini qush parvozig qiyoslanadi, ya'ni,

Qush ov ko'rsa, yuksaklardan pastga cho'kar,

Olim kishi o'git bersa darhol uqar [3;53-b].

Shuningdek, xalq og'zaki ijodining tez aytish, topishmoq, chaldirmoq kabi janrlari inson tafakkur tezligi mahsuli sifatida qadrlanadi. Jumladan, chaldirmoq (topishmoqning turi hisoblanib, "so'z bilan urmoq, so'zda mot qilmoq") insondan tafakkur tezligini talab etadi. Emishki: Xiva xoniqamalda qoladi va dushmanga shu nomdagi maktub bitdi: "Xalqimni uch oy qovog'i boqsa, uch oy chavog'i boqadi, uch oy qovuni boqsa, uch oy sovuni boqadi". Dushman bu maktubni anglamadi, sarson bo'ldi. Xon dushmanni so'zda mot qilgandi. [4; 64-b].

Falsafiy qomusiy lug'atda "Tafakkur tezligi - qiyin vaziyatni tezda anglash, tez qaror qabul qilish va uni to'g'ri yechimini topa olish qobiliyati. Fikrlash tezligi ijobiy ahamiyatga ega, chunki ma'lumotni qayta ishlash jarayoni tezlashadi",- deb ta'riflangan. [5;492-b].

Psixologik ensiklopediyada "Tafakkur tezligi - bu odamning tez javob berish qobiliyatidir, muammoni yechishda bir-biridan farq qiladiganyangi narsalarni oson topa olish qobiliyati", - deya e'tirof etilgan. [6;192- b].

Pedagogik ensiklopediyada "Tafakkur tezligi - bu shunchaki muayyan muammolarni hal qilish uchun yangi strategiyalarni tezda izlash qobiliyati emas, bu avvalambor biror narsaga bo'lgan eski qarashlardan voz kechish va yangi, yanada to'g'ri, foydaliroq, tegishli qarashlarni qabul qila olish" ekanligi aytilgan. [1;237-b].

Ayzenkning ta'rifiga ko'ra: "Aqliy jarayonlarning tezligi yoki tafakkur tezligi-insonlar o'rtasidagi intellektual farqlarning fundamental bazisidir" [7;456-b].

E. G'oziyev: "Tafakkur tezligi qo'yilgan savolga va muammoga to'liq javob olingan vaqt bilan belgilanadi. Uning tezligi qator faktorlarga: jumladan, fikrlar uchun zarur materialni tez yodga tushira olish, muvaqqat bog'lanishlarning tezligi, turli hislarning mavjudligiga, insonning diqqatiga, qiziqishiga bog'liq bo'ladi. Tafakkur tezligi insonning bilim saviyasi, fikrlash qobiliyati, mavjud ko'nikma va malakalarga ham bog'liq bo'ladi", - deb ta'riflaydi. [8;120-b].

P.I.Ivanov, M.E. Zufarovalar: "Tafakkur tezligi-quyilgan savolga uzil-kesil javob olingan vaqt bilan belgilanadi. Albatta bu vaqt oddiy tafakkur jarayonlarida ancha qisqa bo'ladi va murakkab tafakkur jarayonlarida uzunroq bo'ladi. Oddiy tafakkur jarayonlari shu bilan farq qiladiki, bunday tafakkur jarayonlarida savollar qo'yilishi bilanoq darhol shu savolning javobi kelib chiqadi. Shunday kishilar borki, ularda murakkab fikrlash operatsiyalari ham juda tez o'tadi. Bunday kishilarni hozirjavob, zehni o'tkir kishilar deb ataymiz". [9;98-b].

Tahlil va natijalar. "Tafakkur" termini "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday ta'rif berilgan. Tafakkur (arab tilidan olingan so'z bo'lib) fikr yuritish, o'ylash, fikrlash kabi ma'nolarni anglatadi. 1.Obyektiv voqealikning tasavvur, tushuncha va muhokamadagi faol in'ikosi jarayoni, insonning fikrlash qobiliyati; fikrlash. 2.O'ylash, fikr yuritish, muhokama; o'y. Demak, biz tafakkurni rivojlantiruvchi mashqqa quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin. O'quvchini fikrlash qobiliyatini oshiruvchi, o'ylash, fikr yuritish va muhokamaga undovchi mashq turi tafakkurni rivojlantiruvchi mashq deyiladi. Tafakkur tezligi insondan juda qisqa muddatda yechim qabul qilinishi talab qilingan paytlarda namoyon bo'ladi. Lekin, u o'quvchilar uchun ham muhimdir, shu sababdan ta'lim jarayonida ularda tafakkur tezligini shakllantirish lozim. Chunki ko'pchilik yaxshi

94 o'qiydigan o'quvchilardan ular uchun yangi taqdim etilayotgan mavzu yuzasidan mashqni doskada bajarish so'ralganda ular tortinchoqliklaridan-mi o'zlarini yo'qotib qo'yishadi. Bunday salbiy emotsiyalar insonni fikrlashdan to'xtatib qo'yadi va fikrlash jarayoni juda sekinlashib boradi hamda muvaffaqiyatsizlikka olib keladi, lekin shuni qayd etishimiz lozimki, oddiy holatlarda shunga o'xshash yoki undan qiyinroq masalalarni ular tez va bexato hal qiladilar. Emotsiya va sezgilar ta'siri natijasida tafakkurning juda tez sekinlashishi insonning kundalik hayotida ham ko'p uchraydi. Yuqorida qayd etib o'tilgan sifatlar va boshqa ko'rinishlar tafakkurning asosiy sifatleri yoki belgilari bilan chambarchas bog'langandir. Tafakkur tezligining shakllanishi o'quvchining muammolar yechimini topish, aniq, to'g'ri, optimal yo'l tanlashga yordam beradi. Bunda o'quvchi muayyan mashqni bajarishda keraksiz ma'lumotlar, ortiqcha faktlar izlamasdan, mohiyatan aniq tomonga intiladi. Har qanday masaladagi sabablar va oqibatlar xususida o'ylab ko'rishm ko'nikmalari o'quvchida shakllana boshlaydi. Masalan: qo'yidagi tafakkurni rivojlantiruvchi mashq orqali o'quvchilarning tafakkur tezligini ona tili darslarida aniqlash mumkin.

2-mavzu: Fonetik va fonologik hodisalar. So'zlardagi tushirib qoldirilgan harflarni o'z o'rniga qo'ying.

1. ... yiq	1.N... n
2.... nor	2. ... mad
3... sal	3. ... lma
1. Ma...a	1.Bi ... im
2. ... om	2.Ka ... it
3. Bi ... o	3.Gu ... don

2-mashq. Berilgan harflar bilan boshlanadigan suv havzasiga tegishli so'zlar toping.

Sh.....	J	A
S	F	I
Q	O	D
D	K	B

Xulosa va takliflar. Tafakkur tezligi" tushunchasining uchta talqini mavjud:

1. Biologik talqin: "ongli ravishda yangi holatga moslasha olish qobiliyati".
2. Pedagogik talqini: "ta'limga va ta'lim olishga bo'lgan qobiliyat".
3. A. Bine tomonidan ifodalangan tarkibiy (strukturaviy) yondashuv: intellekt "maqsad sari vositalarni moslashtira olish qobiliyati" sifatida.

Tarkibiy (strukturaviy) yondashuv nuqtai nazaridan tafakkur tezligi -u yoki bu qobiliyatlar to'plami. Insondagi bilish jarayonlari to'plami uning tafakkurini va intellektini aniqlaydi. "Intellekt-aqliy harakatlarning global qobiliyati bo'lib, unda ratsional fikrlash va hayotiy holatlarda tez vato'g'ri yechimni qabul qila olish asosiy ko'rsatgichdir"-, ya'ni intellektga insonni atrofdagi olamga tez moslasha olish qobiliyati sifatida qaraladi.

Tafakkur tezligining xususiyatlari:

Tez fikrlash jarayonida o'quvchi axborot modellari bilan shug'ullanadi.

Tez fikrlash natijalari amalda sinab ko'riladi va harakatlar jarayonida tuzatiladi.

tafakkur tezligi vaqt yetishmasligi va boshqa g'ayrioddiy omillar (nostandart vazifalar, muammoli vaziyatlar, haddan tashqari yuk, og'irlik va boshqalar) ta'sirida rivojlanadi.

Adabiyotlar

2. Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. Педагогика
3. Қошғарий М. Девони луғотит турк. 3 томлик. Т: Ўз. ССР ФА Ўз. Фа нашриёти, 1963.
4. Аслонова О.П. Бошланғич таълим жараёнида ўқувчиларни ҳозиржавобликка ўргатиш: Бошланғич синф ўқитувчилари учун методик қўлланма. – Қарши. Насаф. 2011. – Б. 64.
5. Умарова М., Ҳакимова Ш. Ўқиш китоби. (3 – синфлар учун дарслик). Т.: Чўлпон номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2010.
6. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже - СПб., 1997. - 256 с.
7. Айзенк Г. Психология для начинающих. “Питер”, 2000.-123с
8. Ғозиев Э. Умумий психология. II китоб Т: Университет, 2002.- 240 б.
9. Р.Ибрагимов. Бошланғич мактаб ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари. Пед. фан. док. дисс. Низомий номидаги ТДПИ. – Т.: 2001 .- 250б.
10. Назарова Ҳ.П. Бошланғич синф ўқувчиларининг коммуникатив саводхонлигини таъминлашнинг дидактик асослари. Пед. фанк. ном. дисс. - Т.: 1999, - 239 б.
11. Аслонова О.Р. Бошланғич синф ўқувчиларида тафаккур тезлигини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари. Пед. фан бўй. фал. фан. док. ном. дисс. 2020, - 180 б.

Ma'rufjonova Rohila Lutfulla qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
marufjonovarohila69@gmail.com

MAKTABGACHA YOSHDAGI (5-7) YOSHLI BOLALARDA TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish orqali ularda, atrofdagi dunyo ob'ektlari va hodisalariga qiziqishni rivojlantirish, qiziqishni rivojlantirish va ilmiy faoliyatga motivatsiyani shakllantirish, ularning xususiyatlari (shakli, rangi, o'lchami, tuzilishi, tovushliligi va boshqalar) haqida birlamchi g'oyalarni shakllantirish, aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash, vaqt va makonga yo'naltirish, munosabatlarni o'rnatish, zarur ma'lumotlarni mustaqil izlash uchun ijobiy motivatsiya yaratish, qiziquvchanlikni, kuzatishni rag'batlantirish, turli asboblar bilan ishlash malakasini shakllantirish haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: tadqiqotchilik, faoliyat, muloqot, ijodkorlik, qobiliyat, psixik jarayonlar, kognitiv faoliyat, rivojlanish markazlari, tajribalar.

РАЗВИТИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО (5-7) ЛЕТ

Аннотация: В статье через развитие исследовательской деятельности у детей дошкольной образовательной организации, развитие интереса к предметам и явлениям окружающего мира, развитие интереса и формирование мотивации к научной деятельности, первичные сведения о их характеристики (форма, цвет, размер, структура, звук и т.п.) формирование представлений, развитие умственных способностей, анализ, сравнение, обобщение, классификация, ориентация во времени и пространстве, установление связей, создание положительной мотивации к самостоятельному поиску необходимой информации, стимулируя любознательность, наблюдательность, различные инструменты, говорится о формировании умений работать.

Ключевые слова: исследование, деятельность, общение, творчество, способности, психические процессы, познавательная деятельность, центры развития, переживания.

DEVELOPMENT OF RESEARCH ACTIVITY IN PRESCHOOL (5-7) YEAR OLD CHILDREN

Annotation: In the article, through the development of research activities in the children of the preschool educational organization, the development of interest in the objects and phenomena of the world around them, the development of interest and the formation of motivation for scientific activity, primary information about their characteristics (shape, color, size, structure, sound, etc.) it is stated about the formation of ideas, development of mental abilities, analysis, comparison, generalization, classification, orientation in time and space, establishment of relationships, creation of positive motivation for independent search of necessary information, stimulation of curiosity, observation.

Keywords: research, activity, communication, creativity, ability, mental processes, cognitive activity, development centers, experiences.

Kirish. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi Toshkent shahrida kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalalari bo'yicha jahon konferensiyasi «Bu borada, avvalambor, yoshlar va bolalarga e'tibor va amaliy g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni jismoniy va ma'naviy barkamol etib tarbiyalashga alohida ahamiyat qaratmoqdamiz. Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish orqali kelajakda ularning o'zligini to'la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratayapmiz. Zero, bu ezgu maqsadimiz yo'lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig'i bilan qaytishiga shubha yo'q», – dedi Shavkat Mirziyoyev (15.10.2022 yil Toshkent shahrida bo'lib o'tgan kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalalari bo'yicha jahon konferensiyasida so'zlagan nutqidan). Maktabgacha yoshdagi bolalarning eksperimentlarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish uchun pedagogik shartlarni nazariy jihatdan asoslash, ishlab chiqish va eksperimental ravishda sinovdan o'tkazish. Muammoga oid ijtimoiy-falsafiy, psixologik, pedagogik va metodik manbalarni o'rganish. Maktabgacha yoshdagi bolalardagi tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishdagi muammolarni aniqlash. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishning bugungi kundagi ahvolini o'rganish. Maktabgacha yoshdagi bolalarning eksperiment o'tkazishda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, ularni amalga oshirish usullarini, vositalarini ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama tarbiyalash muammosi tarixiy xarakter kasb etib, bu borada sharq mutafakkirlari Abu Nasr Farobiy, Abu ali Ibn Sino, A.Navoiy kabi mutafakkirlar tomonidan yaratilgan talim tarbiyaga oid ilmiy adabiyotlarda bola tarbiyasi uning aqliy va ahloqiy rivojlanishi birgaligidan iborat bo'lishi haqida o'z asarlarida ko'rsatib o'tgan. Yosh avlodga har tomonlama talim-tarbiya berish maqsadida B.Adizov, P.Jo'rayev, S.G'oziyev, O.Jamoldinova, M.Inomova, O.Musurmonova, M.Quronovlar Z.Ismoilova, U.Mahkamov, tomonidan ijtimoiy– pedagogik, antropologik va akmeologik masalalar ilmiy darajada o'rganib chiqilgan. Psixolog olimlardan M.Davletshen, B.Karimova, Z.Nishonova, N.Safaev, E.G'oziyevlar tomonidan muammoning psixologik jihatlari o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Kuzatish metodi, suhbat metodi, eksperiment metodi, bolalar ijodini o'rganish metodi, sinov tajriba metodi asosida bolalardagi tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish tadqiq qilingan.

Tahlil va natijalar. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanib, ta'limning samaradorligini oshirishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilganda pedagoglar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Pedagog bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi.

Shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim-tarbiya tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslarga aylanadi. Shuning uchun ham maktabgacha talim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini sifatli tashkil etish bugungi kunning asosiy vazivasiga aylanib bormoqda

Bugunga qadar olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun asosiy ishlar amalga oshirilib kelindi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faoliyati bolaning ushbu faoliyat sub'ekti sifatida faol transformatsion o'rni bilan tavsiflanadi [14, B. 56]. Kognitiv faoliyatning tuzilishi tizimning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir usuli sifatida belgilanadi va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1-jadval. Kognitiv faoliyatning tuzilishi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning to'liq kognitiv rivojlanishi bolaning mustaqil yoki birgalikdagi faoliyatini tashkil etishga asoslanadi. Yosh bosqichlarida kognitiv jarayonlarning rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Maktabgacha yoshdagi aqliy kognitiv jarayonlar o'zboshimchalik bilan xarakterlanadi. Bolalar o'zlari, atrofidagi dunyo haqida bilim oladilar, ma'lumotni maqsadli ravishda o'zlashtiradilar, tahlil qilish, umumlashtirishga murojaat qilishlari mumkin.

Kognitiv faollik shakllanish jarayonida, bolaning kelajakdagi rivojlanish darajasini belgilaydi. Maktabgacha tarbiya bosqichiga qanchalik ko'p e'tibor berilsa, maktab hayotida bolalar uchun osonroq bo'ladi. Bola mazkur davrda organizmning tayanch-harakat va yurak-qon-tomir tizimlarining intensiv rivojlanishi hamda takomillashishi, mayda mushaklarning rivojlanishi, markaziy asab tizimidagi ayrim bo'linmalarning rivojlanishi va differensirovkalanishi ro'y beradi. Bolaning vazni oyiga taxminan 200 gr atrofida, bo'yi o'sishi esa 0,5 sm ga ortib boradi, tana proporsiyalari o'zgarib boshlaydi. 7 yoshli bolalarning bo'yi o'rtacha 113-122 sm ga, o'rtacha vazni esa 21-25 kg ga teng bo'ladi [7, B. 43]. Miya sohalari deyarli katta yoshli kishilarnikidek shakllangan. Harakat sohalari yaxshi rivojlangan. Suyaklar mustahkamlanishi davom etadi, lekin umurtqa egilishlari hali barqaror emas. Yirik va ayniqsa, mayda motorikaning rivojlanishi davom etadi. Qo'l panjalari mushaklarning koordinatsiyasi intensiv rivojlanadi. Umumiy jismoniy rivojlanish bolaning nozik motorikasi rivojlanishi bilan bog'liq bo'ladi [6, B. 144]. Qo'l barmoqlarining mashq qildirilishi boladagi intellektni oshirish, nutqni rivojlantirish va yozishga tayyorgarlik ko'rish vositasi bo'lib sanaladi. Ushbu yoshda bolada bir qator psixologik o'zgarishlar ro'y beradi.

Bu yosh bosqichining o'ziga xos tomoni bo'lib bilishga doir va fikriy psixik jarayonlarning faol rivojlanishi hisoblanadi. Bola kuzatishga, qarab izlash kabi ixtiyoriy harakatlarni bajaradi. Mana shu yoshda sensor etalonlar – shakl, rang, o'lcham to'la o'zlashtiriladi. Maydon-makonni anglashning rivojlanishi davom etadi. Bola pastga, tepaga, boshqa tomonga kabi tushunchalar bilan amallarni bajara boshlaydi. Shuningdek, endilikda o'ng va chap tomonni tasavvur qilish aniq shakllangan bo'lishi lozim. Biroq, bu yoshdagi bolalarda bir vaqtning o'zida turli xildagi belgilarning hisobga olinishi lozim bo'ladigan paytlarda xatolikka yo'l qo'yishlari uchrashi mumkin.

Diqqat. Maktabgacha yosh davriga kelib bolada ixtiyoriy diqqat rivojlana boshlaydi [12, B. 96]. Bola diqqatini ongli ravishda ma'lum bir predmetlarga va ob'ektlarga yo'naltirib va jamlab tura oladi. Diqqatning barqarorligi ortishi – 20-25 daqiqa, diqqat hajmi 7-8 ta predmetni qamrab oladi. Bola ikkiyoqlama tasvirlarni ko'ra olishi mumkin.

Xotira. Maktabgacha yosh oxiriga kelib bolada psixik faollikning ixtiyoriy shakllari paydo bo'ladi. U endilikda predmetlarni qarab chiqa oladi, maqsadga qaratilgan kuzatishni amalga oshira olishi mumkin, ixtiyoriy diqqat paydo bo'ladi va buning natijasida ixtiyoriy xotira elementlari yuzaga kela boshlaydi. Ixtiyoriy xotira bola o'zi mustaqil ravishda maqsadni belgilaganda – eslab qolish va eslash holatlarda namoyon bo'ladi.

Bolaning eslab qolish istagini har tomonlama rag'batlantirish zarur, chunki bu nafaqat xotiraning, balki bilishga doir boshqa qobiliyatlar – anglash, diqqat, fikrlash, tasavvur qilishning ham muvaffaqiyatli rivojlanish garovidir. Ixtiyoriy xotiraning paydo bo'lishi vositalangan xotiraning – eslab qolishning eng mahsuldor shakli rivojlanishiga yordam beradi [12, B. 106]. Bu yo'ldagi birinchi qadamlar eslab qolinadigan materialning o'ziga xosliklari – yorqinligi, ommabopligi, noodatiyligi, ko'rgazmalilik va boshqa shu kabilar bilan shartlanadi. Bu davrda

maktabgacha yoshdagi bolalarni eslab qolish maqsadlarida tasniflash va guruhlash usullariga maqsadli ravishda o'rgatish mumkin.

Fikrlash. Ilgarigidek, yetakchi bo'lib ko'rgazmali-qiyofaviy fikrlash hisoblanadi, lekin maktabgacha yosh oxiriga kelib so'zli-mantiqiy fikrlash shakllana boshlaydi. U so'zlarni ishlata bilish, fikr-mulohazalar mantiqini tushuna olish mahoratining rivojlanishini ko'zda tutadi. Bu yerda albatta katta yoshlilarning yordami zarur bo'lib hisoblanadi, chunki bolalarning, masalan, predmetlar kattaligi yoki sonini taqqoslashlaridagi bolalarcha fikr-mulohazalarining nomantiqiyiligi mavjud bo'lishi ma'lumdir. Maktabgacha bo'lgan yoshda tushunchalarning rivojlanishi boshlanadi. To'la holda so'zli-mantiqiy, tushunchali yoki abstrakt fikrlash o'smirlik yoshiga kelib shakllanadi. Katta maktabgacha yoshdagi bola sabab-oqibatli aloqadorliklarni belgilay olishi, muammoli vaziyatlar yechimini topa olishi mumkin bo'ladi.

Tasavvur. Bola hayotining bu davri tasavvur qilishning o'ziga xos faolligi bilan tavsiflanadi. Dastlab bu faqat yaratuvchilik tasavvurlari bo'ladi, ya'ni, biron-bir ertaknamo qiyofalarni tasavvur qilishga imkon beradigan tarzda bo'ladi, keyinchalik esa butunlay yangi qiyofalarni yaratishga qodir bo'lgan ijodiy tasavvurga aylanadi. Bu bolada fantaziyani rivojlantirish uchun o'ta muhimdir.

Nutq. Grammatika va leksikaning rivojlanishi davom etadi, nutq ravon bo'la boradi. So'z boyligi ortadi, bolalar umumlashtiruvchi otlarni ishlata boshlaydilar, sinonimlar, antonimlar va sifatlardan foydalana boshlaydilar. Agarda bola bilan birga ko'p o'qilsa va muloqot qilinsa, unda bu yoshga kelib ham monologik nutq (tushuntirishli va talqin qiluvchi, bayoniy nutq) hamda muloqotda ishtirok eta olish mahorati yaxshi darajada shakllangan bo'ladi. Yozma nutq shakllana boshlaydi. So'z boyligi taxminan 3 000 ta so'z gacha boyib boradi.

Shaxs rivojlanishi. Maktabgacha yoshdagi bolaning ongidagi asosiy o'zgarish bo'lib "harakatlar ichki rejasi" ning paydo bo'lishi hisoblanib, u bolaga nafaqat ko'rgazmali tarzda, balki ongli ravishda ham turli xildagi tasavvurlarni hosil qilishga yordam beradi. Bolaning o'z-o'zini anglashida "Men" obrazini anglashi refleksiv qobiliyatini belgilaydi, ya'ni, tahlil qilishi, o'z harakatlarining maqsadlari va natijalari uchun javob bera olishi, shu jumladan, o'z kechinmalari, hissiyotlarini anglashi. Aynan shu yangilanish bolaning ma'nan rivojlanishining asosi bo'lib hisoblanadi. 6-7 yoshli bolaning psixik va shaxsiy sohalarida rivojlanishining eng muhim yangi hosilasi sifatida motivlarning bo'ysundirilishi hisoblanadi. "Men qilishim kerak", "Men qila olaman" motivlarining anglanishi "Men xohlayman" motivi ustidan ustunlik qila boshlaydi.

O'z "Men"ini anglash va mana shu asosida maktab yoshi oxiriga kelib ichki hissiyotlarning paydo bo'lishi yangi ehtiyojlarni tug'diradi. Butun maktabgacha yosh davomidagi faoliyatning yetakchi turi bo'lib hisoblangan o'yin mana shuning natijasida endi bolaning ehtiyojlarini to'la qondira olmay qoladi. Bolada endilikda o'z bolalarcha hayoti doirasidan tashqariga chiqishga intilish, ijtimoiy-ahamiyatli faoliyatda o'z o'rnini egallash istagi yuzaga keladi, ya'ni, bola yangi ijtimoiy hissiyotni – "maktab o'quvchisi o'rnini"ni egallashga intiladi, bu esa 6-7 yoshli bolalarning shaxsiy hamda psixik rivojlanishidagi eng muhim natija va o'ziga xosligi bo'lib sanaladi [13, B. 266]. 6-7 yoshda bola o'zini nafaqat uning o'zi hosil qilgan amaliy harakatlar chegaralarida anglay boshlaydi, balki u o'zining atrof-muhitga va boshqa kishilar orasidagi o'z o'rniga nisbatan munosabatlarini tushuna olish hamda tahlil qila olishga (bu yosh uchun xos bo'lgan shaklda) qobil bo'ladi: o'zini ijtimoiy munosabatlar tizimidagi sub'ekt sifatida tushunish – o'zining ijtimoiy "Men" ini anglash paydo bo'ladi. O'z-o'zini baholash bu yoshdagi bolada qoidaga ko'ra, o'zini ko'ra olish tendensiyasiga ega bo'ladi. Bunda bola tashqi baholashga juda bog'liq bo'ladi, chunki u o'zi haqida ob'ektiv fikrni tuza olish imkoniga ega bo'lmaydi, u o'zining qiyofasini tengdoshlari va kattalar o'z nomiga eshitgan baholardan kelib chiqib tuzadi.

Maktabgacha yoshda bo'lgan bolalar yaxshi, va birinchi bo'lishga jon-dili bilan intiladilar, muvaffaqiyatsizlikka uchraganda juda xafa bo'ladi, kattalarning munosabati, kayfiyati o'zgarib qolishiga yorqin va emotsional ravishda reaksiya ko'rsatadilar. Bu davrda bolalarning guruhda taniqli va yoqimsiz bolalarga ajralib qolishlari aniq namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi ehtiyoji bo'lib ham o'z tengdoshlar, ham kattalar bilan muloqoti sanaladi. Oldingi yosh davridagidek yetakchi faoliyat bo'lib syujetli-rolli o'yinlar qolaveradi. Bu yoshdagi

100 o'yinlarning o'ziga xosligi bo'lib shu narsa hisoblanadiki, bunda bolalar kishilarning murakkab o'zaro harakatlarini o'zlashtirishni va uni amalga oshirib ko'rishni, atrof-muhitdagi asosiy hayotiy vaziyatlarni sinab ko'rishni boshlaydilar.

O'yinlar murakkablasha boradi, ba'zan kattalar har doim ham tushuna olmaydigan alohida mazmunga ega bo'ladi. Bunda bolalar butun o'yin maydonini to'la kuzatib turishga, o'yindagi barcha ishtirokchilarni ko'rib turishga va zaruriy o'yin harakatlariga bog'liq bo'ladigan o'z xulq-atvori yoki rolini o'zgartirib turishga qodir bo'ladilar. Bola hissiyotlarning beshta turi bilan atrof muhitni o'rganadi. Nima uchun ko'plab bolalar dunyo va tadqiqot faoliyatiga bo'lgan qiziqishni yo'qotadilar? Ehtimol, bizdan - kattalardan so'rash yaxshiroqdir. Bolaning dunyoni kashf etish istagiga biz odatda qanday javob beramiz? "Qumga tegmang, ko'lmakka kirmang, uloqtiring, tegmang, iflos bo'lasiz. Biroz vaqt o'tgach, katta yoshli bola boshqa bolalar bilan ham gaplashadi va u endi nima uchun qor yog'ayotgani yoki yomg'ir yog'ayotgani, shamol qayerdan esayotgani, nega barglar kuzda tushayotgani bilan qiziqmaydi. Ehtimol, biz - kattalar, atrofimizdagi dunyoga qiziqishni yo'qotganmiz, shuning uchun endi o'rganmaymiz va kuzatmaymiz. Shuning uchun, bizning bolalarimiz ushbu kashfiyotchilik qobiliyatini saqlab qolishlari uchun ularni qo'llab-quvvatlash muhimdir.

Dunyoni o'rganish paytida kiyimlar ifloslanishi, tutqichlar ifloslanishi muhim emas - bularning hammasini o'z holiga qaytarish mumkin, ammo yoshga qarab yo'qolgan dunyoga bo'lgan qiziqishni tiklab bo'lmaydi. Bolalarning qiziqishi - bu bolaning normal holati. Bolaning atrof-olamdagi o'zgarishlar, hodisalardan ta'sirlanib, hayratlanib savol berishi juda yaxshi holat sifatida qaraladi [10, B. 88]. Bunday vaziyatda tarbiyachi - pedagoglar hamda ota-onalar bolalarning "nega" degan savollariga javob berish kerak, yaxshisi bolalar uchun tushunarli bo'lgan tilda va undan ham ko'proq o'rganish istagi uchun maqtash kerak. Ammo bolani paydo bo'lgan savollarga mustaqil ravishda javob topishga yo'naltirsak yaxshi bo'ladi: empirik yoki entsiklopedik usul. Har bir bola o'rganish uchun turli xil narsalarni juda oson topishi mumkin.

Bolalar uchun atrofimizdagi olam tajribalar uchun ulkan laboratoriya. Bola tadqiqotchi, ota-onalar va o'qituvchilar ko'magi bilan, ajoyib kattalar tadqiqotchisi bo'lib o'sadi. Bunday odam nafaqat aqlli, balki juda kuzatuvchan, mantiqiy fikrlash va xulosalar chiqarishga qodir bo'ladi. Bunda kattalar atrofida juda ko'p g'ayrioddiy va qiziq narsalarni topadi, u atrofida hamma narsadan xursand bo'lishi va chin dildan hayratga tushishi mumkin. Shunday qilib, bolaning rivojlanishida o'yin faoliyati bilan bir qatorda tadqiqot faoliyati juda katta rol o'ynaydi. Bu xotirani kengaytiradi, fikrlashni faollashtiradi, kuzatuvchanlikni rivojlantiradi, bolaning ufqini kengaytiradi. Kuzatish, o'rganilayotgan sub'ektlar bilan bevosita aloqada bo'lish, tajribalar olib borish maktabgacha yoshdagi bolalarda kuchli bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tadqiqotlarga qiziqish shakllanadi, eksperimental harakatlar uchun motivatsiya rivojlanadi. Bolalar bog'chasida tadqiqot faoliyatini tashkil etishdan maqsad maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir [17, B. 80].

Bugungi kunda maktabgacha talim tashkilotlarida rivojlanish markazlarini tashkil etish Davlat talablari va "Ilk qadam" davlat o'quv dasturini amalga oshirishni nazarda tutadi. Markazlarda ishlash har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng samarali rivojlanishiga imkon beradigan tarzda, uning individual qobiliyatlari, xohishi, qiziqishlari, faoliyat darajasini inobatga olgan holda tashkil etildi.

Bundan ko'zlangan maqsad, bolaning har tomonlama rivojlanishi, tarbiyalanishi, o'qishi va yozishi ya'ni uning maktabga samarali tayyorgarligini ta'minlash uchun sharoit yaratishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat markazlarini tashkil etishdan ko'zlangan maqsad quydagilarda o'z ifodasini topgan. Bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan ehtiyojni shakllantirish va individual manfaatlarni qo'llab-quvvatlash orqali fikrlash jarayonida boladagi va kognitiv qiziqishni faollashtirish hamda rejalashtirish va uning nazoratini bolaga topshirishdan iborat. Bundan tashqari, nostandart holatlarda samarali harakatlarga tayyorlikni rivojlantirish, tashabbuskorlikni rivojlantirish, o'z fikrlarini ijodiy ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish, bolalarni texnik va badiiy ixtiro bilan tanishtirish orqali vizual idrok (yorqin taassurot natijasida paydo

bo'ladigan aniq ichki sezgi) ni rivojlantirish hamda psixik jarayonlar bo'lgan diqqat, sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol, fikrlash, tasavvurni rivojlantirib borishdan iborat.

Kommunikativ ko'nikmalarni, muloqot qobiliyatini hamda jamoaviy ijodkorlikni rivojlantirish bolalarda tadqiqotchilik qobiliyati va kognitiv faoliyatini rivojlantirish istiqbollarini kengaytirib borish orqali bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish vazifalarini o'z oldiga qo'yadi [12, B. 106].

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofdagi dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo'shilish imkoniyatini berishdir [7, B. 35].

Rivojlanish markazlari funksiyalari			
ta'lim	rivojlantiruvchi	rag'batlantiruvchi	kommunikativ

2-jadval. Rivojlantirish markazlar funksiyalari

Maktabgacha yoshdagi bolalar guruhlarida faoliyat markazlarini tashkil etish orqali bolada mustaqillikni rivojlantirish ustida ishlashlari kerak, bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shaxsga yo'naltirilgan ta'limga asoslangan bolaning tashabbusini rag'batlantirishi kerak. Guruh xonasidan moslashuvchan va o'zgaruvchan tarzda foydalanish talab etiladi. Rivojlanish markazlaridagi tematik, didaktik materiallar bolaning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirishga xizmat qilishi kerak. Markazlarning dizayni estetik, bolalar uchun jozibali bo'lishi kerak, va mustaqil faoliyatga bo'lgan istakni keltirib chiqarishi kerak. Guruh xonasida rivojlanish markazlarini yaratishda o'yin faoliyatining yetakchi rolini hisobga olish kerak. Rivojlanish markazlaridagi jihozlar xavfsiz va didaktik materiallar bolaga tegishli bo'lishi va bolalarning yoshiga mos bo'lishi lozim. Rivojlanish markazlaridagi didaktik materiallar tematik vazifalarni hisobga olgan holda o'zgarishi kerak [12, B. 107]. Markazlarni uskunalar bilan ortiqcha jihozlamalik zarur. Rivojlanish markazlari bolalar va kattalar bilan aloqa qilish va birgalikdagi faoliyatni, shuningdek o'z o'zi bilan shug'ullanish imkoniyatini ta'minlashi hamda tematik rejalashtirishga ko'ra, pedagog rivojlanish markazlarini didaktik materiallar va o'yin uskunalar bilan ta'minlash ustida o'ylashi va to'ldirishi kerak. Har bir markazning maqsadiga muvofiq haftaning boshida pedagogning tematik rejasiga binoan, materiallar tayyorlanadi va jihozlanadi.

Qurilish, konstruktorlik va matematika markazi: har xil qurilish to'plamlari - kublar, legolar, bloklar, konstruktorlar, o'ynash uchun didaktik o'yinlar va boshlang'ich matematik tasavvurlarni rivojlantirish uchun o'quv materiallarlari.

Syujetli-rolli o'yinlar va dramalashtirish markazi: teatrning barcha turlari uchun atributlar va o'yin materiallarlari, rolli, dramatik, rejissyorlik va dramatisatsiya o'yinlari, shlyapalar - maskalar, o'yin to'plamlari va burchaklarda o'ynash uchun o'yinchoqlar - masalan "Sartarosh", "Kasalxona" va "Do'kon" o'yinlari atributlari.

Til va nutq markazi: didaktik o'yinlar, tematik mavzuli, katta va kichik formatdagi rasmlar, tasviriy materiallar, voqealar ketma-ketligini belgilash uchun rasm seriyalari, turli mezonlarga ko'ra guruhlash va boshqalar, bolalar kitoblari kutubxonasi, tematik albomlar, topishmoqlar albomlari, magnit harflar to'plami, "Rasmi Alifbo" kubiklari.

Ilm, fan va tabiat markazi: atrof-muhit madaniyati bo'yicha didaktik materiallar, "Tabiat va odam" rasmlari va illyustratsiyalari, valiologiya bo'yicha maketlar, tabiiy materiallarning xususiyatlarini o'rganish uchun materiallar, to'plamlar, tadqiqotlar va tajribalar uchun, bilim to'plamlari, o'ynash uchun o'yin mavzular to'plamlari - uy va yovvoyi hayvonlar, dengiz hayoti, hasharotlar, qushlar ko'rgazmalari bilan jihozalanadi.

San'at markazi: tasviriy faoliyat zarur jihozlar, xalq hunardmanchilik mahsulotlari tasvir etilgan albomlar va illyustratsiyalar, dekorativ-amaliy san'at, turli xil xalqlarning hayoti, madaniyati, urf-odat aks ettirilgan rasmlar, bolalar yozuvchisi va O'zbekiston shoirlari portretlari,

102 tematik rang-barang kitoblar, erkin ijod uchun rasm chizish albomlari bilan jihozalanadi. Markazlardagi bolalar faoliyati o'yin, mustaqil nutq, kognitiv, kommunikativ, kognitiv-tadqiqot, eksperimental, ijodiy, kommunikativ, mehnat, samarali, musiqiy, badiiy rolli tarzda tashkil etiladi [7, B. 15].

Rivojlanish markazlarida o'quv va bilim jarayonini tashkil qilish uchun turli xil usullar, uslublar va o'yin shakllaridan foydalanish: suhbat, hikoya, shou, badiiy adabiyot o'qish ensiklopedik adabiyotlarni o'qish, ko'rib chiqish va muhokama, tushuntirish, munozara, video namoyishlarni tomosha qilish, kompyuter taqdimotlarini tomosha qilish, ijodiy faoliyat, tadqiqotlar, tajribalar, tajriba jonli va jonsiz tabiatning sirlari va boshqalardan foydalanish pedagogning mohirlik bilan faoliyat olib borishidan dalolatdir.

Xulosa va takliflar. Ta'limning poydevori bo'lgan maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarini Maktabgacha yoshdagi bolada bilish jarayonini rivojlanishi jadallik bilan amalga oshadi. Ushbu jarayon orqali bolada intellektual-anglash malakalari rivojlanadi bu jarayonda bola qiziquvchan, intiluvchan, faol, bilishga qiziqish bildiradi. Bilish jarayonini rivojlanishi orqali bolada atrof-olam haqida mustaqil ma'lumot izlash, kuzatuvlar asosida xulosa qilish va umumlashtirish, yil fasllari va voqea-hodisa ketma-ketligini aytish, rasmlar bo'yicha ketma-ketlikni saqlagan holda fikr yuritish, o'z mamlakati va uning ramzlari, o'z xalqining ayrim milliy an'analari va odatlarini bilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Shunday qilib yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib quyidagi **xulosalarga** kelindi:

1. Katta va tayyorlov guruhlarida "Ilm-fan va tabiat" markazida 6-7 yoshlilarda tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish. Tabiiy tajribalarni tizimli ravishda amalga oshirildi.

2. "Ilm-fan va tabiat" markazi qoshida bolalarni tabiiy fanlarga qiziqishini orttirishga xizmat qiluvchi tajriba maydonchalarini tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar berildi.

3. Mashg'ulot so'ngida o'zini namoyon qilishga undaydigan va bilim saviyasini namoyon qiladigan turli o'yinlar hamda kayfiyatini oshiruvchi psixotrening mashqlar, psixologik treninglardan foydalangan holda faoliyat ko'rinishida o'tkazish samarali natija beradi.

4. Pedagog tarbiyachilar o'rtasida "Tadqiqotchi tarbiyachi" tadbirlar tashkil etish va faoliyatning keyingi bosqichlarini tashkil qilish ta'lim jarayoniga ijobiy tasir ko'rsatadi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" PQ 4312-son qarori.43-60 bet

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda "2017-2021-yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PQ 2707-son qarori 20-bet

3. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari 3032-son 03.07.2018 1-7 bet

4. "Ilk qadam" MTM ning davlat o'quv dasturi 2018-yil Toshkent.106-107bet

5. Umumiy psixologiya P.I.Ivanov, M.E.Zufarova. Toshkent 2008 73-74 b

6. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi (o'quv qo'llanma) Sh.A.Sodiqova, M.A.Rasulxo'jaeva Toshkent, 2013.43-bet

7. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi (o'quv qo'llanma) Toshkent "Ilm ziyo" 2012.

8. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi darslik B.Xodjayev, A.Choriyev, Z.Saliyeva Toshkent, 2018.70-bet

9. Innovatsion ta'lim jarayonida bolalarda ekologik tushuncha va tasavvurlarini shakllantirish Pulatova D.T maqola "Zamonaviy ta'lim" 2016-yil.44-bet

10. Maktab yoshdagi bolalarga ekologik ta'lim-tarbiya berish masalalari: Boboyorov R.O, Babayorova G.N. maqola zamonaviy ta'lim 2015.

11. "Maktabgacha tarbiya pedagogikasi" T O'qituvchi 1993.

12. Umumiy psixologiya E.G'oziev T 2002.

13. Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar. Tadqiqot.uz T.2020
14. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi Toshkent 2006 yil.
15. N.E.Vereksa Poznavatelno-issledovatelskaya deyatelnost doshkolnikov (4-7 let). Avtoreferat 2008-yil 107-108 bet
16. Boroxova Tamara Yusupovna "Issledovatelskaya deyatelnikov metodicheskaya razrabotka – Maktabgacha tarbiyalanuvchilarning tadqiqot faoliyati 2012.
17. "Maktabgacha yoshdagi bolalarning eksperimental jarayonda tadqiqot faoliyatini rivojlantirish" mavzusida dissertatsiya. 2010-yil Kireeva Olga Vladimirovna. 80-84 bet
18. Grosheva I O'zbekiston Respublikasi Davlat o'quv dasturi doirasida "Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi rivojlantiruvchi muhitni modellashtirish", "Ta'lim sifatini oshirishda xalqaro tajribadan foydalanish: muammo va yechimlar" Respublika ilmiy amaliy konfrensiya materiallari. 24-25 bet. 2020 y.

DARSNI RATSIONAL TASHKIL ETISH YO'LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari darsni to'g'ri tashkil etish yo'llari va bir qancha tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'quvchi, faoliyat, jumboq, didaktik material, integral, rejalashtirish, qadriyatlar.

СПОСОБЫ РАЦИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ УРОКА

Аннотация: В данной статье будущим учителям начальных классов представлены способы правильной организации урока и некоторые рекомендации.

Ключевые слова: обучающийся, деятельность, головоломка, дидактический материал, интеграл, планирование, ценности.

WAYS TO RATIONALLY ORGANIZE A LESSON

Abstract: This article provides future primary school teachers with ways to properly organize a lesson and some recommendations.

Key words: student, activity, puzzle, didactic material, integral, planning, values.

O'qituvchi birinchi navbatda o'zi uchun pedagogik vazifani shakllantiradi va shundan keyingina o'quvchilarga "jumboq" beradi va ularni yechimga undaydi.

O'qituvchi tomonidan mohirona amalga oshirilgan prognozlash va maqsadni belgilash o'quv jarayonini pedagogik loyihalash uchun asos bo'ladi. Pedagogik loyiha - bu pedagogik muammoni yaxlit hal etishni amalga oshirish rejasini mazmuniy, tashkiliy, uslubiy, moddiy-texnik va ijtimoiy-psixologik loyihalash. Bashorat qilingan natijaga erishishning mumkin bo'lgan usullari pedagogik muammoni hal qilishning optimal usullari haqidagi noyob farazlardan boshqa narsa emas.

Dizaynning asosiy elementi – o'quv jarayonining mazmuni haqidagi g'oyalarni ishlab chiqish. Bunday holda, o'quv rejasi va talabalar boshlang'ich shart bo'lib, uning asosida o'qituvchi talabalarga taqdim etish uchun qanday tarkibni tanlashni mustaqil ravishda hal qiladi. O'quv faoliyati o'quv vazifalari tizimini hal qilish jarayoni sifatida qabul qilinishi mumkinligi sababli, o'quv materialini bo'lish birligi o'quv vazifasi bo'lishi tabiiydir. Shu munosabat bilan o'quv materialini kognitiv vazifalarning pedagogik jihatdan mos tizimi deb hisoblash mumkin.

Demak, o'quv vazifalari tizimini qurish o'qituvchining o'quv materialini loyihalash va o'zida mujassamlangan didaktik materialni ishlab chiqishdagi harakatlarining asosiga aylanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi tarkibni qurishda o'quvchilarni, ularning ehtiyojlari va qobiliyatlarini asosiy tayanch nuqtasi sifatida qabul qilsa, muvaffaqiyatga erishadi. Shunday qilib, o'qituvchi hech qachon tashqaridan tuzilgan dasturga aniq amal qilmasligi kerak. U har doim o'quvchilarning o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirish psixologiyasini hisobga olgan holda, o'quv jarayonidagi asosiy tushunchalarni ajratib ko'rsatgan holda o'zini yaratishi kerak. Agar o'qituvchi talabalarga qo'yiladigan talablarga etarlicha e'tibor qaratgan bo'lsa, ya'ni yakuniy maqsadlar bo'yicha, keyin u integral pedagogik jarayonni loyihalashda ham, individual darslar va ta'lim faoliyatini loyihalashda ham hech qanday qiyinchilikka duch kelmaydi.

O'quv jarayonini loyihalashning mantiqiy natijasi o'qituvchining tajribasiga qarab, pedagogik faoliyat loyihasini reja, konspekt yoki konspekt shaklida moddiylashtirishdir.

O'qituvchining darsga tayyorlanishida ikki bosqichni ajratish odatiy holdir: dastlabki va darhol. Dastlabki rejalashtirish - mavzu bo'yicha o'quv materialining mazmunini vaqt (hajmi va ketma-ketligi) bo'yicha ilmiy asoslangan taqsimlashni ifodalovchi tematik rejani tuzish jarayoni.

Tematik rejani tuzishda o'qituvchi e'tibor berishi kerak bo'lgan asosiy narsa - bu butun o'quv fanining maqsad va vazifalarini har bir o'quv mavzusining maqsad va vazifalari bilan bog'liqligi, har bir darsning tizimdagi o'rnini aniqlash. mavzu yoki bo'lim bo'yicha darslar. Darslikni, ayniqsa, o'quv materialida o'qituvchi o'zini hamma narsani biladigandek his qilsa ham, diqqat bilan ishlab chiqish kerak. Bu zarur, chunki darslik o'quvchilar tomonidan qo'llaniladi, bu ular uchun muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. mustaqil ishlarni tashkil etishda foydalaniladi.

Kurs mavzusini talabalar o'rganishdan oldin psixologik, pedagogik va uslubiy tahlil qilish va ushbu mavzu bo'yicha materialning umuman kurs bilan o'zaro bog'liqligi o'qituvchidan yangi materialdagi asosiy tushunchalar va qonuniyatlarni aniqlashni va talabalarning o'zlashtirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni oldindan bilishni talab qiladi. Ular, yangi materialni o'zlashtirish uchun talabalar faoliyatining eng oqilona turlarini aniqlash va unga xos bo'lgan qiyinchiliklarni ta'kidlash, darslarni o'tkazish usullarini va uning turli bosqichlarida o'quv ishlarini tashkil etishning eng samarali usullarini tanlash.

Har bir mavzu materialini va u bilan bog'liq masalalarni o'rganish bo'yicha batafsil istiqbolli rejani tayyorlash o'qituvchining quyidagi harakatlarini o'z ichiga oladi: mavzu bo'yicha savollar tizimini rejalashtirish; yangi material va tegishli bo'limlar asosida vazifalar va mashqlar to'plamini tanlash; mavzu bo'yicha mustaqil ish va uy vazifalari tizimini belgilash; mavzu bo'yicha kerakli frontal va ko'rgazmali eksperimentni tanlash.

Har bir darsdan oldin darhol o'qituvchi uni amalga oshirish ketma-ketligini belgilaydi. To'g'ridan-to'g'ri rejalashtirish - har bir darsga nisbatan tematik rejani aniqlashtirish, o'ylab ko'rish va individual darslar uchun rejalar tuzish.

U asosiy darslikdagi aniq dars materialini o'zlashtirishdan boshlanishi kerak. Uni o'rganayotganda o'qituvchi o'quv materialini taqdim etishning tabiati va mantiqini o'quvchilarning uni idrok etishga tayyorlik darajasi va ularning didaktik imkoniyatlari bilan aqliy ravishda bog'laydi.

Pedagogik vaziyatlarni bashorat qilish va loyihalash

Haqiqiy pedagogik faoliyatda o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'siri natijasida turli xil vaziyatlar yuzaga keladi (sub'ektdan tashqari uning faoliyatiga vositachilik qilishni rag'batlantiradigan sharoitlar tizimi). Ular o'qituvchilar va talabalarning harakatlarida noaniqlikning yuqori darajasi bilan ajralib turadi. Bunday holda, o'qituvchining vaziyatga pedagogik maqsadni kiritish orqali bunday noaniqlikni bartaraf etishi muhim ahamiyatga ega, bu o'zaro ta'sirga maqsadga muvofiqlik beradi.

Faoliyat maqsadi va uni amalga oshirish shartlari bilan bog'liq bo'lgan pedagogik vaziyat pedagogik vazifaga aylanadi.

Ko'pincha bunday pedagogik vaziyatlar maktab o'qituvchisi uchun ta'lim funksiyasini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladi. Buning sababi shundaki, zamonaviy maktabda tarbiyaviy ishlar asosan dars davomida sodir bo'ladi. Darsni tayyorlash va o'tkazish jarayoni pedagogik jarayonni qurish mexanizmi asosida o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, dars davomida o'zaro ta'sir va muloqotning ko'plab kutilmagan vaziyatlari paydo bo'ladi, ulardan ta'lim muammolarini hal qilish manfaatlarida foydalanish mumkin. Buning uchun o'qituvchi bu ijtimoiy holatni o'zi o'ziga xos tarzda talqin qilgan bir xil ijtimoiy holat deb hisoblab, pedagogik holatga aylantiradi. Bu inson madaniyati qadriyatlarini nuqtai nazaridan pedagogik moslashuv kiritilgan bolaning ijtimoiy mavjudligi.

Tarjima mazmuni - vaziyatga qadriyat jihatini kiritish. Shu sababli, ijtimoiy vaziyatni pedagogik holatga o'tkazish - bu shaxsning yuzaga kelgan vaziyatga, uning mazmuni va tuzilishiga ijtimoiy-qiyamatli munosabatining individual aks ettirilishi sifatida dars davomida o'quvchining shaxsiy ma'noga ega bo'lish jarayonidir. .

O'qituvchining asosiy vazifasi - bu ijtimoiy hodisani fakt sifatida o'quvchining keyingi rivojlanishi omiliga aylantirishdir. Ushbu jarayonning muhim xususiyatlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

-tarjima ta'limning o'rnini bosmaydi yoki o'rnini bosmaydi; Bu ta'lim jarayonining doimiy ravishda sodir bo'ladigan daqiqalaridan biridir ", ta'lim jarayonini pedagogik boshqarishning ijtimoiy-psixologik mexanizmi bo'lib, o'qituvchining bola rivojlanishining ijtimoiy holatini professional talqinini aks ettiradi, uni rivojlanish omiliga aylantiradi. uning shaxsiy rivojlanishi;

- tarjima uch darajada amalga oshirilishi mumkin; vaziyatli, omilli, tizimli. Vaziyat darajasida u ta'lim jarayonida doimo yuzaga keladigan vaziyatlarda o'qituvchi va talabaning o'zaro ta'siri jarayonida yuzaga keladi. Omil darajasida maktab madaniyati doirasida shakllanish jarayoni transfering asosiy ko'rsatkichi sifatida ta'kidlanadi. Tizimli ravishda o'zgarishlar ijtimoiy muhitda sodir bo'lishi kerak.

Ijtimoiy vaziyatni pedagogik holatga o'tkazish tuzilishi o'zaro bog'liq bo'lgan bosqichlar yig'indisidir. Bu holat o'qituvchidan ular butunlay boshqacha sharoitda ekanligini tasavvur qilishni so'rash orqali hal qilinadi. Shunday qilib, haqiqiy kontekstdan talabalar o'zlarini o'qituvchi tomonidan ixtiro qilingan o'yinda topadilar. Yangi kontekstni tanlash o'qituvchining ushbu vaziyatda o'z oldiga qo'ygan ta'lim maqsadi bilan belgilanadi.

Talabalarning vaziyatga kirishi va ularning rollarini qabul qilishini ta'minlash muhimdir. O'yin muhiti faoliyatni baholashda boshqa qiymat asoslariga o'tishni o'z ichiga olishi kerak. Biroq, bu faoliyatni o'quvchilarning o'zi bajarishi yanada muhimroqdir. Bu mumkin bo'lgan harakat yo'nalishining e'loni yoki uning namoyishi bo'lishi mumkin. Shunday qilib, biz haqiqiy vaziyatni ta'limga o'tkazishning quyidagi bosqichlari haqida gapirishimiz mumkin:

ijtimoiy vaziyatni ta'kidlash;

vaziyatni pedagogik vazifaga tarjima qilish;

bolalar uchun o'yin maydonini tashkil etish;

o'yin sharoitida bolalarga dunyoni taqdim etish (atrofdagi dunyo ob'ektlari va hodisalarini ijtimoiy-madaniy talqin qilish); muhim omillarning intonatsiyasi (shaxsiy ma'noning boshlanishi); o'yin holatida namunaviy harakatlarni amalga oshirish uchun talabalar faolligini safarbar qilish (ta'lim jarayoni ishtirokchilarining voqelikka ijtimoiy-qiymatli munosabatini yangilash sifatidagi faoliyatni tashkil etish); barcha maktab o'quvchilarining dunyoqarashi va xulq-atvori uchun nima sodir bo'lganligi to'g'risida xabardorligi (o'yin sharoitida maktab o'quvchilari-tomoshabinlar tomonidan nima sodir bo'lganligini muhokama qilish).

Pedagogik vaziyatni hal qilish jarayonida o'qituvchining asosiy vazifasi dunyoning pedagogik taqdimotini amalga oshirishdan iborat bo'lib, u neytral emasligi bilan ajralib turadi, lekin qo'shimcha ma'no - qiymatni kiritadi. Bolaga dunyoni ko'rsatish - o'qituvchining unga o'zi kashf etmasligi mumkin bo'lgan narsani ko'rsatishi, unga hodisaning ijtimoiy ahamiyatini, insoniy mohiyatini ochishga yordam berishdir. Dunyoni taqdim etishning asosiy usuli - ob'ektlar, hayot sharoitlari va hodisalarning ijtimoiy-madaniy talqini. Bunda ta'sir qilish usullari sifatida intonatsiya va mobilizatsiya usullari qo'llaniladi.

Muhim shaxsning intonatsiyasi o'rtasidagi dialogik muloqot orqali har bir o'quvchining ma'naviy harakatini yo'lga qo'yish mumkin. Intonatsiya jarayonida sodir bo'ladigan narsa - bu ma'nolardan birining haqiqatini aniq emas (masalan, o'qituvchi), "meta-haqiqat" ni emas, balki dialog, ma'nolar juftligi. bu sizga dunyo haqidagi tasavvuringizni yaxshiroq tasvir beradi.

Talabalar faoliyatini safarbar qilish - bu birgalikdagi faoliyat usuli bo'lib, uning davomida har bir o'quvchi uchun harakat, xatti-harakat, xatti-harakatlar shaklida atrofdagi dunyoga individual ijtimoiy-qiymatli munosabatni namoyish etish uchun sharoitlar yaratiladi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilarni o'zaro hamkorlikning maxsus yaratilgan pedagogik shaklida bir muddat qo'shilishga taklif qiladi. Uning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: faoliyatning ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadi, faoliyatning individual jozibador usullari, o'zaro ta'sirning boshqariladigan tabiati, faoliyat natijalarini majburiy nazorat qilish va baholash. Natijada, ta'lim olganlar oldingi yaqin muhit sharoitida yangi munosabatlarning haqiqiy tajribasiga ega bo'lishadi,

bu bizga insonning odamlar va narsalar dunyosiga munosabatida kerakli o'zgarishlarga erishishga umid qilish imkonini beradi.

O'zining murakkabligi bilan ta'lim vositalarini hal qilish jarayonlaridan yuqori darajadagi ustundir va uni amalga oshirish uchun yuqori davolash va pedagogik professionallikni talab qiladi. Mutaxassisda bunday sifatni yaratish, eng avvalo, pedagogika fanining misollarini o'rganish bilan bog'liq. Aynan u zamonaviy sharoitda ta'limning o'zaro ta'sirining yo'llari, usullar va ishlab chiqarishga umumiy talablar tayyor. Bundan tashqari, ta'limda shaxsiy shaxsiy salomatligi va jamoa psixologiyasining shaxsiy holatini va olish muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar

1. Komenskiy Y.A. Buyuk didaktika asari. Toshkent: Sharq, -1996. 216-b
2. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti . Darslik.-T. "Sano standart" nashriyoti. 2017.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. 1987.

Ережепов Ислам Юсупович

Соискатель Нукусский филиал
Узбекского государственного университета
физического воспитания и спорта

ЗНАЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЛЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация: В данной статье освещаются педагогические особенности развития мотивации к изучению английского языка. Выявлена проблема овладения учащимися искусством управления учебным процессом, что имеет важное значение в овладении иностранным языком. Разработаны научно-педагогические основы профессионально-педагогической подготовки учителей английского языка. Кроме того, выявлена проблема использования новых информационных технологий на уроках английского языка.

Ключевые слова: интеллект, уверенность, активность, способности, иностранный язык, мотивация, память, мышление, мнемоника, ориентация на соответствие основным компетенциям, проектным технологиям.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR UCHUN JISMONIY TARBIYANING AHAMIYATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari yoritilgan. O'quvchilar ta'lim jarayonini boshqarish san'atini o'zlashtirish muammosini ochib berilgan bu chet tilini o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ingliz tili o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashning ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chiqilgan. Bundan tashqari ingliz tili darslarida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish muammosi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, motivatsiya, mnemonika, xotira, tafakkur, intellekt, ishonch, faoliyat, qobiliyat, muvofaqqiyatga yo'nalganlik asosiy kompetensiyalar, loyiha texnologiyalari.

THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION FOR PRESCHOOLERS

Annotation: This article covers the pedagogical features of the development of motivation for Learning English. It is important to master this foreign language that reveals the problem of students mastering the art of managing the educational process. The scientific and pedagogical foundations of professional and pedagogical training of teachers of the English language have been developed. In addition, the problem of using new information technologies in English lessons is revealed.

Key words: ability, foreign language, motivation, mnemonics, memory, thinking, intellect, trust, activity, compliance with basic competencies, project technologies.

Введение. Дошкольный возраст имеет исключительно важное значение в жизни человека. В этот период закладывается фундамент здоровья, начинают развиваться разнообразные способности, формируются нравственные качества, складываются черты характера. От того как воспитывается ребенок в эти годы, во многом зависит его будущее, эффективность школьного обучения, последующее формирование личности. Основой всестороннего развития ребенка в первые годы жизни является физическое воспитание. Физическое воспитание складывается из мероприятий, направленных к тому, чтобы вырастить здоровых, выносливых, жизнерадостных, трудоспособных людей. В систему мероприятий, необходимых для правильного физического развития детей, входит организация их жизни в соответствии с требованиями гигиены и борьба с заболеваемостью.

Наряду с созданием благоприятных условий жизни большое внимание надо уделять и повышению сопротивляемости организма ребенка, его способности быстро, без вреда для здоровья, применяться к изменениям привычных условий. Значительную роль при этом играет использование в целях закаливания естественных сил природы: воздуха, воды, солнечных лучей. Для полноценного физического развития ребенка необходимо, чтобы он занимался физическими упражнениями, играл в подвижные игры, пользовался лыжами, коньками, совершал пешеходные экскурсии. Нормально развивающийся ребенок постоянно стремится к движениям. Под влиянием движений улучшается деятельность сердечно – сосудистой, дыхательной и нервной систем, укрепляется опорно – двигательный аппарат, улучшается обмен веществ. Они повышают устойчивость ребенка к заболеваниям, мобилизуют защитные силы организма. Через движения ребенок познает мир, развиваются его психические процессы, воля, самостоятельность, дисциплинированность, коллективизм.

Особое значение имеют движения кистей рук, которые активизируют кору больших полушарий, стимулируют развитие речедвигательного центра. При этом создаются благоприятные условия для созревания лобных отделов мозга, играющих ведущую роль в осуществлении умственной деятельности. Поэтому чем большим количеством разнообразных движений и действий овладеет ребенок, тем шире возможности для развития ощущения, восприятия и других психических процессов, полноценнее осуществляется его развитие. Теория физического воспитания детей дошкольного возраста – наука об общих закономерностях физического воспитания и формирования личности ребенка. Важнейшей задачей, определяющей особую значимость физического воспитания как основы всестороннего развития, является формирование здорового, крепкого, закаленного, жизнерадостного, отзывчивого, инициативного ребенка, хорошо владеющего своими движениями, любящего спортивные и физические упражнения, способного к обучению в школе и к активной последующей творческой деятельности. Место и роль физического воспитания в системе воспитания детей дошкольного возраста. Правильное физическое воспитание детей – одна из ведущих задач дошкольных учреждений. Хорошее здоровье, полученное в дошкольном возрасте, является фундаментом общего развития человека. Ни в какой другой период жизни физическое воспитание не связано так тесно с общим воспитанием, как в первые семь лет. В период дошкольного детства у ребенка закладываются основы здоровья, долголетия всесторонней двигательной подготовленности и гармонического физического развития. Недаром выдающийся педагог В. А. Сухомлинский подчеркивал, что от здоровья, жизнерадостности детей зависит их духовная жизнь, мировоззрение, умственное развитие, прочность в знаниях, вера в свои силы. Поэтому крайне важно организовывать занятия физической культурой именно в детстве, что позволит организму накопить силы и обеспечить в дальнейшем всестороннее гармоническое развитие личности.

Теория физического воспитания детей дошкольного возраста, имея единое содержание и предмет изучения с общей теорией физического воспитания, вместе с тем специально изучает закономерности управления развитием ребенка в процессе его воспитания и обучения. Теория физического воспитания учитывает возможности работоспособности организма, возникающие интересы и потребности, формы наглядно-действенного, наглядно-образного и логического мышления, своеобразии преобладающего вида деятельности, в связи с развитием которой происходят главнейшие изменения в психике ребенка и подготавливается переход ребенка к новой высшей ступени его развития. В соответствии с этим теория физического воспитания детей разрабатывает содержания всех форм организации физического воспитания и оптимальные педагогические условия его реализации. Познавая и учитывая закономерности потенциальных возможностей ребенка каждого возрастного периода, теория физического воспитания предусматривает требования научно обоснованной программы всего воспитательно-образовательного комплекса физического воспитания, усвоение которой обеспечивает детям необходимый

110 уровень физической подготовленности для поступления в школу. Вместе с тем предусматривается соблюдение строгой последовательности при усвоении детьми программы с учетом возрастных особенностей и возможности ребенка каждого периода его жизни, состояния нервной системы и всего организма в целом. Физическое воспитание в то же время комплексно решает задачи умственного, нравственного, эстетического и трудового воспитания. Во всех формах организации физического воспитания детей внимание воспитателя направляется на воспитание ребенка. Таким образом, теория физического воспитания детей дошкольного возраста содействует совершенствованию всей системы физического воспитания.

Цели и задачи физического воспитания детей дошкольного возраста. Целью физического воспитания является воспитание здорового, жизнерадостного, жизнестойкого, физически совершенного, гармонически и творчески развитого ребенка. В соответствии с возрастными, анатомо-физиологическими и психологическими особенностями физическое воспитание решает оздоровительные, образовательные и воспитательные задачи. Они направлены на формирование у ребенка рациональных, экономных, осознанных движений; накопление им двигательного опыта и переноса его в повседневную жизнь. Одна из главных задач физического воспитания - оздоровление ребенка. Оздоровительные задачи:

1. Повышение сопротивляемости организма влияниям внешней среды путем его закаливания. С помощью разумно дозируемых оздоровительных факторов природы (солнечные, водные, воздушные процедуры) слабые защитные силы детского организма существенно возрастают. При этом повышается сопротивляемость простудным заболеваниям (ОРЗ, насморк, кашель и др.) и инфекционным болезням (ангина, корь, краснуха, грипп и др.).

Укрепление опорно-двигательного аппарата и формирование правильной осанки (т. е. удержание рациональной позы во время всех видов деятельности). Важно обращать внимание на укрепление мышц стопы и голени с целью предупреждения плоскостопия, так как оно может существенно ограничить двигательную активность ребенка. Для гармоничного развития всех основных мышечных групп необходимо предусматривать упражнения на обе стороны тела, упражнять те группы мышц, которые в меньшей мере тренируются в повседневной жизни, упражнять слабые группы мышц. Необходимо также с ранних лет создавать у ребенка представление о правильной осанке. Действенным средством предупреждения нарушений осанки: сутулости, асимметрии плеч и лопаток, а также сколиозов (заболеваний позвоночника, вызываемых слабостью мышц спины и длительным пребыванием тела в физиологически неудобных положениях) – являются физические упражнения.

Содействие повышению функциональных возможностей вегетативных органов. Активная двигательная деятельность ребенка способствует укреплению сердечно-сосудистой и дыхательной систем, улучшению обменных процессов в организме, оптимизации пищеварения и терморегуляции, предупреждению застойных явлений и т. д. Физическая культура, придавая естественному процессу становления форм и функций растущего организма оптимальный характер, создавая благоприятные для этого условия, содействует тем самым нормальному функционированию всех систем детского организма.

Развитие двигательных способностей (координационных, скоростных и выносливости). В дошкольном возрасте процесс развития физических способностей не рекомендуется специализировать по отношению к каждому из них. Наоборот, на основе принципа гармонического развития следует так подбирать средства, менять деятельность по содержанию и характеру и регулировать направленность двигательной активности, чтобы обеспечивалось комплексное развитие всех физических способностей.

Образовательные задачи:

1. Формирование основных жизненно важных двигательных умений и навыков. В дошкольном возрасте вследствие высокой пластичности нервной системы дети довольно

легко и быстро усваивают новые формы движений. Формирование двигательных умений рекомендуется осуществлять параллельно с физическим развитием

2. Формирование устойчивого интереса к занятиям физической культурой. Детский возраст является наиболее благоприятным для формирования устойчивого интереса к занятиям физическими упражнениями. Но при этом необходимо соблюдать ряд условий. Прежде всего, необходимо обеспечить посильность заданий, успешное выполнение которых будет стимулировать детей на более высокую активность. Постоянная оценка выполненных заданий, внимание и поощрение будут способствовать выработке положительной мотивации к систематическим занятиям физическими упражнениями.

В процессе занятий необходимо сообщать детям элементарные физкультурные знания, развивая их интеллектуальные способности. Это позволит расширить их познавательные возможности и умственный кругозор.

Литературы

1. Екжанова Е.А., Стебелева Е.А. Коррекционно-развивающее обучение. - М.: Просвещение. 2005.

2. Логинова В.И., Саморукова П.Г. Дошкольная педагогика. Уч. пос. для студентов пед. институтов «Педагогика и психология». Ч.1, 2. -2-е изд., М.: Просвещение, 1988. - 270с.

1 Банникова, Т.А. Физкультурная тренировка старших дошкольников: Проблемы и решения Текст. / Т.А.Банникова, В.П.Стрельцов //Актуальные вопросы Физической культуры и спорта. — Краснодар. -2002. -

2 Безруких, М.М., Сонькин В.Д., Фарбер Д.А. Возрастная физиология (физиология развития ребенка) Учебное пособие. - М.: Академия, 2002. - 416

3 Воспитатель по физической культуре в дошкольных учреждениях учебное пособие для вузов: учебное пособие для вузов / Н.Н. Кожухова, Л.А. Рыжкова, М.М. Самодурова; под ред. С.А. Козловой. - Москва: Академия,

4 Журавлева, А.Ю. Комплексная методика обучения дошкольников 3-6 лет основам тенниса: диссертация ... кандидата педагогических наук: /А.Ю.Журавлева.- М., 2014.- 150 с.

5 Дворкина, Н. И. Сопряженное развитие физических качеств и психических процессов у детей 3-6 лет: Дис. ... канд. пед. / Н.И. Дворкина.-

6 Ивасёва, О. В. Дифференцированная физическая подготовка детей 4-6 лет: Дис....канд.пед.наук/ О.В. Ивасева .- Краснодар, 2006.- 186 с.
Корепанова, М.В. Педагогика дошкольного детства. Учебное пособие по дошкольной педагогике для слушателей курсов повышения квалификации.

**Allamberganova Baxargul
Xudayberganovna**
O'zbekiston davlat jismoniy
tarbiya va sport universiteti
Nukus filiali tadqiqotchisi

Duysenbayeva Nilufar Rashidovna
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti magistranti

INGLIZ TILINI O'RGANISH MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini chuqur o'rganadigan darslarda loyiha faoliyatidan foydalanish muammolari yoritilgan. O'quvchilar ta'lim jarayonini boshqarish san'atini o'zlashtirish muammosini ochib berilgan bu chet tilini o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ingliz tili o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashning ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chiqilgan. Bundan tashqari ingliz tili darslarida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish muammosi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: xotira, tafakkur, intellekt, ishonch, faoliyat, qobiliyat, chet tili, motivatsiya, mnemonika, muvofaqiyatga yo'nalganlik asosiy kompetensiyalar, loyiha texnologiyalari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: В данной статье освещены проблемы использования проектной деятельности на уроках с углубленным изучением английского языка. Выявлена проблема овладения учащимися искусством управления учебным процессом, что имеет важное значение в овладении иностранным языком. Разработаны научно-педагогические основы профессионально-педагогической подготовки учителей английского языка. Кроме того, выявлена проблема использования новых информационных технологий на уроках английского языка.

Ключевые слова: память, мышление, интеллект, уверенность, активность, способности, иностранный язык, мотивация, мнемоника, ориентация на соответствие основным компетенциям, проектным технологиям.

PEDAGOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MOTIVATION FOR LEARNING ENGLISH

Annotation: This article covers the problems of using project activities in lessons with in-depth study of English. It is important to master this foreign language that reveals the problem of students mastering the art of managing the educational process. The scientific and pedagogical foundations of professional and pedagogical training of teachers of the English language have been developed. In addition, the problem of using new information technologies in English lessons is revealed.

Key words: memory, thinking, intellect, trust, activity, ability, foreign language, motivation, mnemonics, compliance with basic competencies, project technologies.

Kirish. Ingliz tilini o'rganishning dolzarbligi zamonaviy o'qituvchining o'zi bilan ishlash imkoniyati berilgan talabalarning psixologik va pedagogik xususiyatlarini bilish zarurati bilan belgilanadi. Talabalarning yosh xususiyatlarini tushunish umumiy ta'lim tizimini loyihalash uchun ham, ingliz tilini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun ham muhimdir. Agar o'qituvchi ushbu ma'lumotlarga ega bo'lsa, u darsda qulay psixologik muhitni yaratish, o'quvchilar bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatish, ularning hissiy holatini baholash, xulq-atvor

munosabatlarini o'lchash va talabalarning chet tilini o'rganishga bo'lgan qiziqish darajasini oshirish imkoniyatiga ega. Keling, yuqorida aytib o'tilgan xususiyatlarni batafsil ko'rib chiqaylik.

Dunyoda an'anaga ko'ra, ingliz tilini o'rgatish ko'pincha tilning informatsion funksiyasini amalga oshirishga to'g'ri keladi, ya'ni. asosiy e'tibor maqsadli tilda so'zlashuvchilarning ma'naviy tajribasiga emas, balki ma'lumotlarning umumiylikiga qaratiladi. Biroq, hozirgi vaqtda motivatsion yondashuv eng ustuvor vazifaga aylanganda, ingliz tilini o'qitish, birinchi navbatda, tilning kognitiv funksiyasini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Bunday holda, o'rganish o'rganilayotgan tilni bilish, tushunish va motivatsiyani shakllantirish jarayoni sifatida tuziladi.

Bozor iqtisodiyoti va shiddatli raqobat sharoitida zamonaviy mutaxassisga qator qat'iy talablar qo'yiladi: kasbiy bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari shaxsiy kompyuterni, boshqa xorijiy tillarni bilish, shuningdek, davlat tili va davlat tilining me'yorlarini bilish. muvaffaqiyatli muloqot usullari talab qilinadi. Nutq - bu potentsial xodim, biznes hamkori yoki menejerni kutib oladigan "kiyim" turi. Vaholanki, respublikamizda tilning hozirgi holati va jamiyatning turli qatlamlari motivatsiyasining rivojlanish darajasi

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili. Didaktikada o'quvchilarning til tayyorgarligini asoslash muammosi til o'rgatishning nazariy-uslubiy va amaliy-uslubiy tadqiqotlarida ham keng ma'lum. Til rivojlanishining nazariy jihatlari va motivatsiyani shakllantirish tojik olimlari va o'qituvchilari R.X. Abdullayeva, M.N. Abdullayeva, M.T. Jabborova, P.J. Jamshedov, I.B. Mosheev, M.N. Nagzibekova, R.I. Hoshimov, B.A. Taxoxov, J.B. Uspenskiy, H.J. Chambezade va boshqalar o'z hissalarini qo'shganlar.

Jamiyatda chet tilini o'qitishning metodik masalalari B.S.Abdullayeva, S.S. Avganova, S. N. Aliyeva, M.Z. Axiyarovoy, A. I. Baydullaeva, N.Z. Bakeevoy, J.I.B. Saidovoy, N.M. Xasanova va boshqalar.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish natijasida ingliz tili bo'limlari talabalarini motivatsiya qilish va jahon universitetlari tajribasini o'rganish bo'yicha qarama-qarshiliklar aniqlandi.

- jadal rivojlanayotgan jamiyatning davlat va xorijiy tillarni biladigan, o'zining dastlabki loyihalarini nafaqat ilmiy, balki malakali asoslay oladigan, muzokaralar olib boradigan, ish hujjatlarini tuzadigan va tahrirlay oladigan malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoji.

- bo'lajak mutaxassis motivatsiyasini rivojlantirishning didaktik xususiyatlarini nazariy jihatdan ishlab chiqish zarurati va pedagogikada ushbu muammoning yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasida muzokaralar boradi. Belgilangan qarama-qarshiliklar tadqiqot muammosini tanlashni belgilab berdi.

Ingliz tilini quyidagi usullar orqali o'rganish samaraliroq bo'ladi:

- lingvistik madaniyatning nazariy asoslangan mazmuni, tuzilishi va vazifalariga e'tibor qaratish;

- ingliz tilini o'qitishga individual va tabaqalashtirilgan yondashuvlarda, xususan, og'zaki va yozma nutqda talabalarning tipik til xatolari va qiyinchiliklarini tuzatish va o'z-o'zini tuzatishda talabalarning mutaxassisligi va ikki tilliligini hisobga olish;

- belgilangan mezonlar va darajalar asosida diagnostika qilinayotgan modullarga mos keladigan o'quv mashg'ulotlari davomida talabalarning til o'rganishini monitoring qilish.

- "motivatsiya" tushunchasining mazmunini, uning tuzilishi va funksiyalarini oydinlashtirish, universitet talabalarini motivatsiyasining mezonlari va darajalarini ajratib ko'rsatish;

- bosqichlarni ajratib ko'rsatish va tavsiflash, individuallashtirilgan va tabaqalashtirilgan yondashuvlar sharoitida mutaxassislik va ikki tillilikni hisobga olgan holda ingliz tilini o'qitishning ustuvor tamoyillari va mazmunini aniqlash;

- ingliz tilini o'qitish shakllari, usullari va vositalarining didaktik imkoniyatlarini ochib berish va motivatsiyani monitoring qilish, shu jumladan til amaliyoti imkoniyatlarini ochib berish;

- ingliz tilini o'qitish jarayonida talabalar motivatsiyasini rivojlantirishning ishlab chiqilgan didaktik xususiyatlari bo'yicha eksperimental test o'tkazish.

114 Talabalarning ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini rivojlantirishning ijtimoiy va pedagogik muammolari:

Pedagogika ta'lim fani sifatida XIX asr o'rtalarida rivojlangan. Aynan o'sha paytda inson hayoti tajribasi va faylasuflar, psixologlar, shifokorlarning g'oyalari umumlashtirildi va pedagogik tadqiqotning obyekti va predmeti, asosiy tushunchalar va kategoriyalar, metodologiya aniqlandi, ta'limning asosiy usullari, vositalari, uslublari va shakllari va boshqalar, shunga ko'ra, o'qitish ilmiy asoslandi. Biroq, amaliy faoliyat sifatida pedagogika insonning oqilona mavjudot sifatida paydo bo'lishi bilan deyarli bir vaqtda paydo bo'ldi. Farzandlarni tarbiyalashda inson faoliyati yuzlab va ming yillar oldinga borib taqaladi. U katta tajribani, ta'lim usullari va vositalarining mohiyatan odamga omon qolish, rivojlanish va takomillashtirish imkonini berdi.

Uning mazmuni fundamental tadqiqot bo'lib ko'rinmaydi, lekin u o'quvchi mohiyati va mazmunini chuqur o'rganishi uchun yozilgan. Muallifning mulohazalarini uning o'zi anglab yetgan, o'z-o'ziga, tarbiya va o'rgatish tajribasiga "sinab ko'rgan" va shunda ham u biz bilan rozi bo'lar yoki qo'shilmadi.

Adabiyotlar

1. Zimnyaya I. A. Pedagogik psixologiya. M.: Logos, 2004 yil.
2. Kulagina I. Yu. Rivojlanish psixologiyasi (tug'ilgandan 17 yoshgacha bo'lgan bola rivojlanishi): Darslik. 5-nashr. - M.: URAO nashriyoti, 1999. -176 b.
3. Slobodchikov, V.I. Psixologik antropologiya asoslari. Inson taraqqiyoti psixologiyasi: ontogenezda subyektiv voqelikning rivojlanishi: universitetlar uchun darslik
4. V. I. Slobodchikov, E. I. Isaev. - M.: Maktab matbuoti, 2000–416 b. Shchukin, A.N. Chet tillarini o'qitish: Nazariya va amaliyot: darslik. O'qituvchilar va talabalar uchun qo'llanma / A. N. Shchukin. - M.: Filomatis, 2006. - 480 b.
5. Shaxslararo munosabatlar psixologiyasi / Tahririyati A.A.Bodalevash - M.: Pedagogika, 1981.-224 b.
6. Psixologiya va pedagogika: Darslik / Nikolenko B.M., Zalesov G.M., Akulutsina T.E. va boshqalar - M.: Novosibirsk: NGAE va U. 2001. - 240 p.
7. Po'latov I.M. Umumiy pedagogika asoslari.- Xujand: Izd-vo Xo'jand Davlat universiteti. akad. B.G'ofurova, 2000.-195b. (tojik tilida).
8. Po'latov I.M. Umumiy pedagogikaning kontseptual va terminologik tizimini aniqlash texnologiyasi: nazariya va amaliyot muammolari. - Xo'jand: Nuri marifat, 2004, - 240 b.

Hikmatov Akmal Sadulloevich
Buxoro davlat universiteti
tadqiqotchisi

TIBBIYOT XODIMLARIDA IJTIMOY -KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy tibbiyot xodimlarini tayyorlash jarayonida muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligi, tibbiyot xodimlarida muloqot ko‘nikmalarini baholash usullari keltirilgan. Shuningdek nevrolog - shifokorlarning intellektuallik sifatlariga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash; shifokorlarning ijtimoiy-psixologik kompetentligida kommunikativ qobiliyatlari ular faoliyat moslashuvchanligining asosiy omili sifatida namoyon bo‘lishi, muloqotdagi hamkorlik pozitsiyasini shakllanishi, shifokorlarning hissiy-bilish jihatiga ustuvorlik berilishi sababli kasbiy nizolarni oldini olish ko‘nikmasini tarkib toptirishning muhim jihatlari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot qobiliyatlari, kasbiy kompetentlik, intellektuallik, konstruktiv muloqot, sotsial-perseptiv kompetentlik, kompetensiya, amaliy ko‘nikmalar.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

Аннотация. В статье рассмотрена необходимость развития коммуникативных навыков в процессе подготовки современного медицинского персонала, приведены методы оценки коммуникативных навыков у медицинских работников. А также выявление факторов, влияющих на интеллектуальные качества врачей-неврологов; в социально-психологической компетентности врачей изучены важные аспекты формирования умений предупреждать профессиональные конфликты в связи с тем, что коммуникативные способности проявляются как основной фактор гибкости деятельности, формируется позиция сотрудничества в общении, приоритет отдается эмоционально-познавательному аспекту врачей.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, профессиональная компетентность, интеллектуальность, конструктивное общение, социально-перспективная компетентность, компетентность, практические навыки.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF SOCIO-COMMUNICATIVE COMPETENCE IN MEDICAL PERSONNEL

Annotation. The article presents the need to develop communication skills in the process of training modern medical personnel, methods for assessing communication skills in medical personnel. As well as identifying factors that affect the quality of intellectuality of neurologists; in the socio-psychological competence of doctors, important aspects are studied in the content of the professional conflict prevention skill due to the fact that communicative abilities they manifest as the main factor in the flexibility of activity, the formation of a cooperative position in communication, priority of the emotional-cognitive aspect of doctors.

Key words: communication skills, professional competence, intellectuality, constructive communication, social-perceptual competence, competence, practical skills.

Kirish. Oliy tibbiy ta’lim sohasida mutaxassislar tayyorlashga qo‘yilayotgan zamonaviy xalqaro talablar malakali, psixologik va ijtimoiy jihatdan barkamol shifokorlar va klinik psixologlar, ijtimoiy xodimlar va hamshiralar tayyorlashni ta’minlashga qaratilgan. Zamonaviy shifokor klinik qarorlar qabul qilishda kognitiv va xulq-atvor ko‘nikmalariga, bemorlar, ularning

116 qarindoshlari va hamkasblari bilan kasbiy munosabatda bo'lish jarayonida samarali xulq-atvor ko'nikmalariga, yuqori rivojlangan muloqot qobiliyatiga, kasbiy kompetentsiyaga va zamonaviy yutuqlar darajasida axloqiy me'yoriy ko'rsatmalarga ega bo'lishi kerak.

Bemorlarni davolashda eng dolzarb muammolardan biri davolash jarayonining optimalligi va samaradorligi uchun zarur bo'lib, uning muhim psixologik xususiyati shifokor va bemor o'rtasidagi munosabatlar, ya'ni shifokorning kommunikativ o'zaro ta'siri o'rganiladi.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili. Ko'pgina mahalliy va xorijiy olimlar, masalan, V.N. Myasishchev, N.V. Ivanov, V.M. Bekhterev, I.A. Kassirskiy, G.M. Andreeva, V.A. Toshliqov, A.A. Bodalev, Z. Freyd, K. Rogers, K. Horney va boshqalar kommunikativ o'zaro ta'sir ko'p hollarda psixologik maslahat, psixoterapiya va umuman davolanishning muvaffaqiyatini belgilaydigan muhim terapevtik omil deb hisoblaydilar.

Muloqotning inson hayotidagi ahamiyati, uning shaxsning ruhiy xususiyatlarini shakllantirishdagi roli B.G. Ananyeva, G.M. Andreyeva, V.M. Bekhtereva, V.N. Kunitsyna, B.F. Lomova, V.N. Myasishcheva, V.N. Panferova, B.D. Parygina asarlarida qayta-qayta ta'kidlangan. Shifokorning kasbiy faoliyati konteksti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan muloqotning samaradorligi ushbu faoliyat natijalariga ta'sir qilishi mumkin emas. Shu munosabat bilan shifokor va bemor o'rtasidagi professional muloqot sohasidagi mutaxassislarning malakasini oshirish zarurati tug'iladi. Ushbu yo'nalishdagi ishlarni L.A. Tsvetkova (pediatrlarning kommunikativ kompetentsiyasini o'rganish), L.L. Alekseyeva (tibbiy xodimlarning kommunikativ salohiyati va shaxsiy xususiyatlarini o'rganish), S.V. Monakova (bemorning shifokor bilan ishonchli munosabatlarini rivojlantirish) Bemorlar bilan aloqa o'rnatishni osonlashtiradigan va kasbiy muvaffaqiyatga ta'sir qiluvchi shifokorning "kasbiy aloqasi" samaradorligini oshirish muammosini amaliy hal qilish nazariy jihatdan cheklangan. Tibbiyyot amaliyotda psixologik va kommunikativ xususiyatlarning roli to'g'risidagi hal qilinmagan muammolar juda ham ko'p.

Shifokorning kommunikativ-psixologik kompetensiyasi bemorning psixologik xususiyatlarini bilish va tushunish, shifokorning o'zi, shifokor, bemor va uning qarindoshlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda yuzaga keladigan aloqa jarayonlari, tibbiy muhit psixologiyasi kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy tibbiyyot mutaxassisi kasallikning psixologik tarkibiy qismlarini va uning oqibatlarini aniqlay olishi, uning qadriyatlarini, maqsadlari va muammolarini hisobga olgan holda uning istaklari va umidlarini tan olishi kerak. Shifokor bemorga va uning qarindoshlariga ularning terapevtik jarayondagi o'rni, terapevtik muqobillar va tavsiyalar to'g'risida to'g'ri ma'lumot bera olishi, bemorning ham, uning qarindoshlarining ham roziligiga erishish uchun tegishli davolanishni tushuntirishi va sharhlashi kerak. Bundan tashqari, u bemorni kasallikni yengishga undashi, uning avtonomiyasini qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirishi, kasallikning borishiga ta'sir qiluvchi individual va ijtimoiy omillarni, davolanish va reabilitatsiya usullarini tanlashni tan olishi va tushunishi kerak.

Kommunikativ munosabatlar shaxsning muloqotga yo'naltirilganligini, shaxslararo munosabatlar turlarini va kommunikativ kompetensiya ko'rsatkichlarini o'rganish orqali ko'rib chiqiladi;

turli xil tibbiy ixtisoslikdagi shifokorlarning kommunikativ munosabatlari aniqlandi va "umumiy tibbiyyot" mutaxassisligi va shifokorning kommunikativ munosabatlari o'rtasidagi bog'liqlik haqida tushuncha kengaytirildi (jarrohlarning shaxslararo munosabatlarning avtoritar turi va avtoritar yo'nalishi bilan ajralib turadi). muloqotda individual; umumiy amaliyot shifokorlari muloqotda manipulyativ yo'nalish bilan ajralib turadi va shaxslararo munosabatlarning bu turlari xudbin va tajovuzkor; nevrologlar muloqotda befarq yo'nalish bilan tavsiflanadi; nevrologlar shaxslararo munosabatlarning avtoritar turi bilan tavsiflanadi.

Shifokor-bemor o'rtasidagi konstruktiv hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik treninglar natijasida shifokorlarning kommunikativ munosabatlari o'zgarishi aniqlangan. Aniqlanishicha, tibbiy mutaxassisligidan qat'iy nazar, shifokor-bemor o'rtasidagi muloqot qobiliyatiga ega bo'lgan shifokorlar bemorlar bilan konstruktiv hamkorlikni ta'minlaydi, bu esa har ikki tomonning muvaffaqiyatli hamkorligiga olib keladi.

G.Beliskaya tibbiyot xodimlari sotsial-psixologik kompetentligini quyidagi komponentlarga ajratadi:

1. Motivasion kompetentlik – atrofdagi insonlarga yuqori hurmat bilan munosabatda bo‘lish. Yaxshilik qilish, yordam berish va e’tiborli bo‘lish
2. Kognitiv kompetentlik – o‘zga insonlarni qiziqishlari va dunyoqarashini adekvat tushunish
3. Xulqiy kompetentlik – shaxslararo munosabatlarda hamsuhbatini adekvat baholash, etika qoidalarini o‘zida shakllantirish

Ilmiy manbalarni o‘rganishimizda e’tibor qaratiladigan yana bir jihat shifokorlar sotsial-psixologik kompetentlikning funksiyalariga aniqlik kiritishdan iborat. Ushbu masala bizning keyingi paragraflarda tadqiqotning metodikalarini tanlashimizga aniqlik kiritishi hamda ularni tatbiq etishda olingan empirik materiallarni psixologik tahliliga yordam berishidan iborat bo‘ladi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarga ko‘ra, shuningdek, psixologik-pedagogik adabiyotlarning nazariy tahlili sotsial-psixologik kompetentlikning quyidagi funksiyalarga ajratishga olib kelmoqda: bilish-baholash, kommunikativ-qadriyatli, refleksiv-korreksion. Endi ushbu funksiyalarning qisqacha mazmuniga to‘xtalib o‘taylik.

Bilish-baholash funksiyasi sotsiallashuv jarayonida, shaxslararo va o‘zaro ta’sirlashuv mazmunini aniqlashda atrofdagilarning real yordami, faoliyat natijalarining erishganligi uchun individual imkoniyatlarni aniqlashda namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra, sotsial-psixologik kompetentlik faoliyat natijalarini bashorat qilish uchun zarur axborotlarni qayta ishlashni ta’minlaydi. Bir tomondan shaxs boshqa insonlar faoliyatlari xarakteri haqidagi axborotlarni oladi, anglaydi va uning aqliy operatsiyalarni bajarishida bo‘ysundiradi. Boshqa tomondan esa axborotlarni qayta ishlash jarayonida sodir bo‘layotgan xulosalarning shakllanishiga olib keladi.

Sotsial-psixologik kompetentlikning navbatdagi kommunikativ-qadriyatli funksiyasi atrofdagilarni tushunishga bo‘lgan ehtiyoj, o‘z navbatida ular bilan tushunarli muloqot o‘rnatishga bog‘liq jarayonlarni boshqaradi. Bu funksiya boshqa odamlar bilan doimiy muloqotda o‘zini anglashi, insonning o‘zaro munosabat etaplarini va me’yorlarini faol ajratish va o‘zlashtirish jarayonidan boshlanadi. Bundan tashqari, sotsial-psixologik kompetentlikka bir tomondan kommunikatsiyaga inson bilan sotsial muhit o‘rtasidagi aloqani o‘rnatish usuli sifatida, boshqa tomondan hayotning qadriyatli muhiti mazmunini izlash jarayoni sifatida qaraladi. Kommunikativ-qadriyatli funksiya namoyon bo‘lishiga qarab ikki asosiy guruhga bo‘linadi. Ideal mazmundagi reja tuzish (kommunikatsiyaning mazmuni) insonni tushunish bilan bog‘liq funksiya hisoblanadi. Inson bekordan-bekorga munosabat o‘rnatmaydi va axboratni idrok etmaydi, balki sotsial munosabatga daxldor masalalarni ilgari suradi, harakatida insonlarning ijtimoiy-psixologik va shaxslilik pozitsiyasini idrok etish, tushunish va uning o‘rniga o‘zini va o‘z o‘rniga uni qo‘yib tasavvur qilish orqali amalga oshiradi. Albuxanova-Slavskayaning mulohazasiga ko‘ra, ichki faoliyat o‘zining ifodasini ma’lum munosabat, fikrni, aniq odamlarning yoki guruhning bahosini kutishda topadi.

Shaxs o‘zining imidjini, aqlining realligi, boshqa insonlar bilan qanday munosabat o‘rnata olish qobiliyati va xolisona idrok eta olish qobiliyati, har xil insonlarning bahosi orqali shakllantiradi. Bu esa sotsial-psixologik kompetentlikni bilish-baholash funksiyasi va kommunikativ-qadriyatli funksiyasi o‘zaro aloqadorligidan dalolat beradi.

Kommunikatsiya sotsial muhit haqida ishonchli axborot olishga xizmat qiladi va u to‘g‘risda qadriyatli tasavvurlar shaklida teskari aloqani amalga oshiradi. Qadriyatlar jabhasi sotsial-psixologik funksiyalarini sotsial muhitda sodir bo‘lishdagi pozitsiyalarini, atrof-voqelikka munosabat o‘rnatishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kommunikativ-qadriyatli funksiyalar refleksiv korreksion funksiya bilan o‘zini o‘zi anglash, o‘quv faoliyatidagi kamchiliklar va qadriyatlarni anglashda, o‘zaro ta’sirlashuv jarayonida o‘zgarishlar kiritishni ta’minlaydi, ichki nizolarni kamaytirishga yo‘nalgan ehtiyoj va emotsiyani nazorat qilishini ta’minlaydi.

Refleksiya funksiyasi insonni sotsial muhit bilan aloqani ta’minlashiga xizmat qiladi. U insonni boshqa kishilarni idrok etishi, ma’naviy dunyosining ichki tuzilishini o‘zi tomonidan anglash faoliyati, borliq va tafakkur chegarasi asosida, inson madaniyatida to‘lig‘incha aks ettirishga xizmat qiladi.

Sotsial-psixologik kompetentlik funksiyalarini yetarlicha shakllanganligi, shaxsda yuz berishi mumkin bo'lgan voqea va hodislarni talqin qilishga, kelajakdagi hodisalarning bashorat qilishiga imkon beradi. Shu sababli shaxsning amaliy masalalarni hal qila olish, verbal va ijtimoiy munosabatlarga qobiliyatligi sotsial-psixologik kompetentlikning tarkibini tashkil etuvchi asosiy komponentlar hisoblanadi. Sotsial-psixologik kompetentlikning asosiy vazifalaridan biri - bu uzoq muddatli o'zaro munosabatlarni shakllantirishdir. O'zaro munosabatlarning darajasi va xarakterini tushungan holda kelajakda bir-biriga ijobiy ta'sir o'tkazish va munosabatlarni mustahkamlashdan iboratdir.

N.A. Kravsova o'z ilmiy tadqiqotlarida xodimlarga yondashishda, avvalo uning yoshi, xarakter xususiyatlariga alohida e'tibor berish lozimligini ta'kidlab o'tadi. Muallifning fikricha tibbiyot xodimlari psixologlarining kasbiy faoliyat samaradorligini oshirish uchun avvalo ularni psixologik tuzilmasini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Sotsial-psixologik kompetentlik omillari va uning kasbiy faoliyat samaradorligiga ta'siri masalalari mamlakatimiz psixologlaridan E.G'oziyev, B.Qodirov, Sh.Abdullayeva, Z.Nishonova, D. Muxamedova, Sh.Barotov, N.Safaev, V.Karimova, R.Gaynutdinovlarning tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan .

Kasbiy kompetentlikni shakllanishi va unga ta'sir qiluvchi omillar A.Jabborov, M.Davletshin, Sh. Usmonova, Z. Abidova, G.Berdiyev, N.Aminov, A.Kudinova va boshqalar tomonidan talqin etib berilgan. Ular tadqiqotlarida kasbiy kompetentlikka ta'sir qiluvchi, shaxsning muomala madaniyati, muomalaning kasbiy faoliyatini boshqarishdagi roli, mustaqil fikrlash, hamkorlik va shaxslararo munosabatlarning o'zaro uyg'unligini ta'minlashga yo'naltirilgan sotsial-psixologik kompetentligini omillari o'rganilgan.

Yuqoridagi ilmiy tahlillar sotsial-psixologik kompetentlikni ijtimoiy-psixologik muammo sifatida qarashni va uni bugungi kunda kasbiy faoliyat doirasida yanada mukammalroq tahlil qilish uchun o'ziga xos empirik malumotlarga asoslangan ham nazariy, ham amaliy jihatdan ilmiy oydinliklar kiritish zarurligini taqozo etadi. Bugungi kunda huquq-tartibot tizimida, tibbiyot xodimlari psixologi sotsial-psixologik kompetentligini rivojlantirish dolzarb muammolardan biri ekanligiga qaramay, yuridik psixologiya va ijtimoiy psixologiya yo'nalishlarida yetarlicha tadqiqot ishlari olib borilmaganiga yana bir bor guvoh bo'lindi. Tibbiyot xodimlari psixologining sotsial-psixologik kompetentligini rivojlanishi va unga ta'sir qiluvchi omillar hamda tibbiyot xodimlari psixologining kasbiy kompetentligi nimalardan iborat bo'lishi masalalariga turlicha yondashilganligi, mazkur muammoning aniq bir ilmiy yechimi yo'qligini ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar

1. Пальцев М.А. Болонский процесс и высшее медицинское образование в России // Вестник РАН. – Том 75. – № 2. – 2005. – С. 1067-1076.
2. 2 Мацеевская Л.Л. Сферы компетентности выпускника медицинского вуза. Компетентность: Коммуникативные навыки. — Методические рекомендации. – Караганда. – 2010 г. – 46 с.
3. Dawis M. Variations in patients compliance with doctor's active: An empirical analysis of Patterns of communication // American Journal of Public Health and the Nation's Health. 1968.- Vol. 58.- N 2. - p. 274 - 288.
4. Francis V., Korsch M., Morris M. Gaps in doctor -patient communication // New. Engl. J. Med.1969.-535.
5. Glomb E. Kommunikationsfanforderungen derPatienten an der Schwester //Heilberufe.- 1985.- s.365.
6. Harre R. The ethogenic approach: Theory andpractice // Advanced in txperimental social psychology. Oxford. 1977. - v. 10.
7. Herzlich, C. (1985). From Organic Symptoms to Social Norm: Doctors in a "Balint Group"// History and Antropology, Vol. 2, 17-31.
8. Jonsen A.R. Ethische Fragen zur Compliance //Compliance Handbuch. -Munchen Wien. 1982. 133.Jobrard S. Healthy personality. - N.Y. 1974. -McMillan. XI. - 370 p.
9. Лоренцер А. Археология психоанализа: интимность и социальное страдание. -М., 2010

Жуманиязова Тамара Адамбаевна

Соискатель Нукусский филиал
Узбекского государственного университета
физического воспитания и спорта

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАНЯТИЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКОЙ

***Аннотация.** В статье обсуждается понятие художественной гимнастики, ее значение на международном уровне и в олимпийском виде спорта. Также освещаются требования к спортсменам и особенности физической подготовки, характер упражнений, качества, которыми должны обладать спортсмены, а также особенности оценки показателей по художественной гимнастике. Кроме того, разработаны рекомендации и выводы по социально-педагогической особенности занятий художественной гимнастикой и физической активности спортсменов.*

***Ключевые слова:** художественная гимнастика, гимнасты, соревнования, тренировки, социально-педагогические особенности, эмоциональные состояния, волевые качества, мотивация.*

BADIIY GIMNASTIKA MASHG'ULOTLARINING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

***Аннотация.** Maqolada badiiy gimnastika tushunchasi, uning xalqaro miqyosdagi va olimpiya sport turidagi ahamiyati muhokama qilingan. Shuningdek, sportchilarga qo'yiladigan talablar va jismoniy tayyorgarlikning xususiyatlari, mashqlarning tabiati, sportchilarda bo'lishi kerak bo'lgan sifatlar, shuningdek, badiiy gimnastika bo'yicha ko'rsatkichlarni baholash xususiyatlari yoritib berilgan. Bundan tashqari badiiy gimnastika mashg'ulotlarining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari va sportchilar jismoniy faoliyatiga oid tavsiya va xulosalar ishlab chiqilgan.*

***Калит о'zlar:** badiiy gimnastika, gimnastikachilar, musobaqalar, mashg'ulotlar, ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari, emotsional holatlar, irodaviy xusiyatlar, motivatsiya.*

SOCIO-PEDAGOGICAL FEATURES OF RHYTHMIC GYMNASTICS TRAINING

***Annotation.** The article discusses the concept of rhythmic gymnastics, its importance internationally and in olympic sports. Also highlighted are the requirements for athletes and the features of physical fitness, the nature of the exercises, the qualities that athletes should have, as well as the features of assessing indicators in rhythmic gymnastics. In addition, recommendations and conclusions have been developed regarding the socio-pedagogical features of rhythmic gymnastics training and the physical activity of athletes.*

***Key words:** rhythmic gymnastics, gymnasts, competitions, training, socio-pedagogical characteristics, emotional states, volitional motives, motivation.*

Введение. Значительные изменения в современном обществе, возрастающие требования к продуктивности деятельности человека, необходимость раскрытия внутреннего потенциала личности, ресурсов для приспособления к сложной предметной и социальной среде, делают проблему адаптации человека к процессу и условиям деятельности, особенно актуальной.

Особое значение в этом плане приобретает исследование проблемы адаптации в спортивной деятельности. Спорт является одним из самых сложных видов деятельности,

120 соединяющий все ее основные виды: труд, общение, игру, творческую активность. Изучение факторов и характеристик адаптации человека к спортивной деятельности позволяет раскрыть внутренние механизмы адаптивной активности, характерной для многих условий жизнедеятельности человека, в том числе и экстремальных.

Анализ литературы. За рубежом в психодиагностических вопросах практического изучения эмоциональных состояний спортсменов на соревнованиях, влияния тревожных и стрессовых состояний на работоспособность спортсмена, уровня выносливости спортсмена к трудностям в процессе соревнований, специфики мотивации, мотивации успеха Д.Аткинсон, Л.Фернандес, К.Изард, Г.Крейг, А.Лагерстрем, А.Маслоу, Д.Макклелланд, А.Мэтти, Э.Микелини, Ю.Морено, Г.Олпорт, Ф.Перлз, Г.Салливан, А.Хезикоат и другие проводили научные исследования.

Художественная гимнастика занимает одно из ведущих мест в современной системе физического воспитания, является олимпийским видом спорта, в котором спортсменки соревнуются в техническом мастерстве и выразительности исполнения сложных движений телом в сочетании с манипуляциями предметами под музыку.

Групповые упражнения - наиболее зрелищный и сложный вид соревновательной программы в художественной гимнастике. Каждая двигательная задача решается всей командой, коллективно. От гимнасток требуется умение выполнять упражнения в одном темпе и ритме, с полной синхронностью в движениях. Согласованность, четкость, единообразие и слитность действий всей команды делают упражнение более зрелищным.

В педагогической и спортивной литературе вопрос об адаптации гимнасток к выполнению групповых упражнений является практически неизученным, что подчеркивает необходимость изучения данной проблемы. До сих пор не исследованы основные составляющие социально-психологической.

Адаптации гимнасток, не выявлены адаптивно важные при выполнении групповых упражнений качества личности, не разработаны средства управления адаптацией гимнасток к групповой спортивной деятельности. Перечисленные выше факторы обусловили интерес к данной проблеме и ее выбор в качестве темы диссертации.

Гимнастика - исторически сложившаяся совокупность специфических средств и методов гармонического физического воспитания людей. Она является спортивно-педагогической дисциплиной.

Существует несколько толкований понятия «гимнастика». Одни исследователи считают, что оно произошло от греческого слова *gignos* - нагой (древние греки занимались физическими упражнениями обнаженными). В первом издании БСЭ происхождение понятия «гимнастика» связывается с греческим словом *гимназо* - упражняю. В третьем издании БСЭ это понятие получает дополнительное толкование: упражняю, тренирую. То есть, в самом происхождении слова «гимнастика» в античную эпоху заложена идея совершенствования двигательных возможностей и красоты человеческого тела.

Современная художественная гимнастика - один из сложных и зрелищных олимпийских видов спорта, в котором спортсменки соревнуются в техническом мастерстве и артистичности, выразительности движений и различных манипуляций под музыкальное сопровождение. Художественная гимнастика - женский вид спорта, предполагающий соревнования женщин в выполнении под музыку различных комбинаций пластичных и динамичных гимнастических и танцевальных упражнений. Художественная гимнастика построена с учетом особенностей женского тела, и связана с искусством владения своим телом в естественных условиях. В то же время, гимнастические упражнения отличаются от других видов физических упражнений тем, что не все они заимствованы из жизненной практики людей, как, например, в игровых видах или туризме. Большинство из них специально разработано для целенаправленного и эффективного воздействия на отдельные органы и системы организма, психические и личностные свойства занимающихся, для обогащения их опытом - двигательным, эстетическим, эмоциональным; волевым; нравственным и др.

Как считает Е.В. Бирюк, художественная гимнастика является, в первую очередь, искусством выразительного движения. Важное место в художественной гимнастике занимают танец и музыка. Гимнастика содержит элементы хореографии, акробатические упражнения, соединяя в себе сущностные характеристики спорта и искусства.

Художественная гимнастика - ациклический, сложнокоординированный вид спорта. Основные упражнения художественной гимнастики включают в себя манипуляции с различными предметами (мячом, булавой, обручем, лентой) и произвольно управляемые движения без предметов. Современная программа международных соревнований включает многоборье (одно обязательное и три произвольных упражнения с предметами) и групповое произвольное упражнение с предметом.

Занятия художественной гимнастикой предъявляют к спортсменкам свои особые требования, определяют специфику адаптации к данному виду спорта на психофизиологическом, личностном и социально-психологическом уровнях. В гимнастике существует бесчисленное множество самых различных по структуре движений, способам выполнения, энергетическому информационному, психологическому обеспечению упражнений: упражнения без предмета (равновесия, волны, взмахи, прыжки и т. п.); упражнения с предметами; элементы классического танца; элементы народных танцев; элементы историко-бытовых и современных танцев; акробатические упражнения; ритмика (упражнения на согласованность движений с музыкой); элементы пантомимы; элементы основной гимнастики (общеразвивающие, строевые, прикладные упражнения); упражнения из других видов спорта. Кроме того, каждое отдельное упражнение в зависимости от метода его выполнения может быть многофункциональным. Выполнение одного и того же упражнения за счет изменения способа его выполнения и дозировки нагрузки требует гибкой адаптации разных функций организма, психических и личностных свойства занимающихся.

Значимой особенностью художественной гимнастики является музыкальное сопровождение. Благодаря соединению движений с характером музыкального сопровождения, упражнения приобретают различную эмоциональную окраску и танцевальность. Музыка создает более яркое представление о характере движения.

Упражнения в художественной гимнастике характеризуются целостностью. Целостность заключается в участии всех звеньев тела в выполняемом движении. Заданное гимнастке основное движение должно обязательно сопровождаться дополнительными движениями. (Например, основное движение: из исходного положения руки влево перевести их дугой книзу вправо. Оно сопровождается такими дополнительными движениями, как: движение головы, опускающейся и поднимающейся влево за движением рук; движение плечевого пояса, сначала слегка опускающегося, затем поднимающегося - в соответствии с движениями рук; чуть заметные наклоны туловища в сторону движения рук. Так, при овладении гимнастическими упражнениями в активное взаимодействие вовлекаются все органы и системы организма, включая психику занимающихся.

Формы организации педагогического управления адаптацией гимнасток:

1. Индивидуальная - управление личностным адаптационным потенциалом, развитием коммуникативных качеств личности (беседы, консультации спортсменок с педагогом-тренером).

2. Групповая - управление сплоченностью команды на эмоциональном, ценностно-мотивационном, поведенческом уровне (организация совместной деятельности и целенаправленного общения).

Методы и педагогические средства управления адаптацией-гимнасток к спортивной деятельности- разрабатывались и подбирались в; соответствии с: поставленными задачами; Метод в данном случае понимается нами как общее направление, способ осуществления педагогической деятельности; средство - конкретный прием, техника, педагогическое мероприятие.

122

Так, первая задача повышения мотивации к спортивной деятельности и, в частности, мотивации выполнения групповых упражнений, решалась посредством следующих методов: - педагогическое убеждение; внушение; поощрение успехов; - организация; и проведение групповых дискуссий по проблемам спортивной деятельности; - управление процессами самопознания и саморазвития. Методы воплощались в следующих педагогических средствах: - совместный просмотр и обсуждение художественных и документальных фильмов, посвященных жизни и деятельности выдающихся спортсменов; - коллективное обсуждение трудностей и ресурсов командной деятельности в художественной гимнастике; - дискуссии по проблеме личностных качеств, важных для достижения успеха в спорте; - создание условий для самоанализа рефлексии собственных ведущих мотивов деятельности, причин неудач и позитивных результатов.

Основные задачи начальной подготовки в художественной гимнастике:

1. Всестороннее гармоничное развитие внешних форм и функций организма спортсменок.
2. Развитие физических качеств гимнасток: силы, гибкости, координации, прыгучести, быстроты, равновесия и выносливости.
3. Формирование системы специальных знаний, умений и навыков, необходимых для успешной деятельности в художественной гимнастике.
4. Воспитание морально-волевых и нравственно-эстетических качеств спортсменки.

Заключение и рекомендации. В качестве комплекса волевых качеств, необходимых для деятельности гимнасток, можно привести такие, как самоконтроль, умение управлять своими эмоциями и движениями, настойчивость, смелость, инициативность и самостоятельность, целеустремленность, стрессоустойчивость, умение работать над собой, выносливость. Волевые качества, обеспечивающие успех у гимнасток, формируются в спортивной деятельности путем выполнения комплексных упражнений. Но в подростковом возрасте формирование таких качеств, как терпение, целеустремленность, настойчивость, эмоциональная устойчивость - дело немного хлопотное. Для этого целесообразно широкое использование таких средств, как специальные психологические игры, спортивные игры, внеклассные занятия, педагогические средства.

Литературы

1. Авдеева Т.Г., Виноградова Л.И. Спортивная медицина у детей и подростков. / Руководство для врачей. 2-е издание. М., 2020. 384с.
2. Аушева Ю.М. Влияние внешних факторов на психологическое состояние спортсменов / Ю.М. Аушева, Н.В. Иванова, Г.Н. Логвичева // Ресурсы конкурентоспособности спортсменов: теория и практика реализации. 2020. № 1. С. 6-7.
3. Винер-Усманова, И.А. Художественная гимнастика: история, состояние и перспективы развития / И.А. Винер-Усманова, Е.С. Крючек, Е.Н. Медведева, Р.Н. Терехина - М., Человек 2014. - 200 с.
4. А.Н. Garipova / Физиологические и биохимические основы и педагогические технологии адаптации к разным по величине физическим нагрузкам, 2017. - С. 245-255].
5. Кабаева А.М. Содержание спортивно-оздоровительного этапа подготовки детей дошкольного возраста в художественной гимнастике / Дисс. ... канд. пед. наук. СПб, 2018.

Интернет-сайты

1. <https://www.norma.uz>
2. <https://www.aproiri-nauka.ru>
3. <https://www.koob.ru>
4. <https://www.lex.uz>
5. <https://www.dissercat.uz>

Ikromov Oybek Ibrogimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

TALABALAR XOTIRASINING XORIJIY TILLARNI O'RGANISH SHAROITIDAGI INDIVIDUAL - TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tillarni o'rganish jarayonida o'quvchilar xotirasining individual-tipologik xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek vizual, eshitish, kinestetik, qisqa muddatli, uzoq muddatli, assotsiativ, ketma-ket, og'zaki, vizual-fazoviy va hissiy xotirani o'rganish haqida so'z borgan. Talabalarining xotirasi qanday ishlashini tushungan holda, o'qituvchilar har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga mos ravishda o'z o'qitish usullarini moslashtirishi, chet tillarini o'rganish kontekstida o'quvchilar xotirasi tipologiyalarini ko'rib chiqish muhimligini va shaxsiy yondashuvlar zarurligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: individuallik, xotira, ehtiyoj, faoliyat, multimedia assotsiativ buzilish, vizual, eshitish, metod, konsepsiya.

ИНДИВИДУАЛЬНО - ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАМЯТИ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация. В данной статье исследуются индивидуально-типологические особенности памяти учащихся в процессе изучения иностранных языков. Также речь шла об изучении зрительной, слуховой, кинестетической, кратковременной, долговременной, ассоциативной, последовательной, вербальной, зрительно-пространственной и сенсорной памяти. Понимая, как работает память учащихся, учителя должны адаптировать свои методы обучения в соответствии с индивидуальными потребностями каждого ученика, подчеркивая важность рассмотрения типологий памяти учащихся в контексте изучения иностранных языков и говоря о необходимости индивидуальных подходов.

Ключевые слова: индивидуальность, память, потребность, активность, мультимедийное ассоциативное расстройство, зрительное, слуховое, метод, понятие.

INDIVIDUAL-TIPOLOGICAL FEATURES OF THE MEMORY OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MASTERING FOREIGN LANGUAGES

Annotation. This article explores the individual-typological features of students' memory in the process of learning foreign languages. It also dealt with the study of visual, auditory, kinesthetic, short-term, long-term, associative, sequential, verbal, visual-spatial and emotional memory. Understanding how students' memory works, it is discussed that teachers adapt their teaching methods to suit the individual needs of each student, that it is important to consider typologies of students' memory in the context of learning foreign languages, and that personal approaches are necessary.

Key words: individuality, memory, need, activity, multimedia associative disorder, visual, auditory, method, concept.

Kirish. Chet tilini o'rganish jarayonida o'quvchilar xotirasining individual-tipologik xususiyatlari katta rol o'ynaydi. Bir talabadan ikkinchisiga juda katta farq qilishi mumkin bo'lgan bu xususiyatlar ko'rish yoki eshitish xotirasi, qisqa muddatli yoki uzoq muddatli xotira, assotsiativ yoki fazoviy xotira kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ushbu individual farqlarni tushunish va ularga moslashish o'quvchilari uchun samarali va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratishga intilayotgan o'qituvchilar uchun juda muhimdir. Chet tillarini o'rganish haqida gap ketganda, turli xil xotira tipologiyasiga ega bo'lgan talabalar o'qitishga turli xil yondashuvlarni talab qilishi

124 mumkin. Masalan, ko'rgazmali xotirasi kuchli bo'lgan o'quvchi til darslarida ko'rgazmali qurollar va tasvirlardan foydalansa, eshitish xotirasi kuchli bo'lgan o'quvchi esa tinglash mashqlari va takrorlashga yaxshi javob berishi mumkin.

Ushbu individual-tipologik xususiyatlarni tan olish va ularga murojaat qilish orqali o'qituvchilar o'zlarining o'qitish usullarini har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ravishda moslashtirishlari mumkin, bu esa pirovardida tilni o'zlashtirish va saqlashni yaxshilashga olib keladi. Barcha talabalar uchun qulay va samarali ta'lim muhitini yaratish uchun o'qituvchilar o'z sinflarida mavjud bo'lgan turli xil xotira tipologiyalarini hisobga olishlari kerak. Ushbu individual farqlarni tan oladigan va moslashtiradigan til ta'limiga individual yondashuvlar barcha qobiliyatli talabalar uchun chet tilini o'rganish muvaffaqiyatida sezilarli farq qilishi mumkin. O'quvchilar xotirasining individual-tipologik xususiyatlarini e'tirof etish va ularga murojaat qilish orqali o'qituvchilar har bir o'quvchining til o'rganishda muvaffaqiyat qozonish va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini ta'minlashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda har bir talaba uchun kamida bitta xorijiy tilni bilish kun talabi hisoblanadi. Bu borada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xotira bilan yuzaga keladigan individual tipologik xususiyatlarni o'z tadqiqotlarida keltirib o'tganlar. Bir qancha sharq va g'arb psixologlari chet tillarni o'rganish sharoitida o'quvchilar xotirasining individual-tipologik xususiyatlari bo'yicha tadqiqotlar olib bordilar. Lev Vygotskiy: Vygotskiyning o'rganishning ijtimoiy-madaniy nazariyasi xotira va idrokda individual farqlarning rolini va bu farqlar tilni o'rganishga qanday ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi odamlarning ma'lumotni qayta ishlash va saqlashning turli usullarini, jumladan vizual, eshitish va fazoviy xotirani ta'kidlaydi. Ebbinghaus xotira va unutish egri chizig'i bo'yicha tadqiqotlari bilan mashhur bo'lib, bu o'quvchilarning chet tili lug'ati va grammatikasini saqlab qolish va eslab qolishlariga ta'sir qiladi. Mayerning multimediali o'rganish va multimediali o'rganishning kognitiv nazariyasi bo'yicha ishi vizual va eshitish vositalaridan foydalanish orqali turli xil xotira tipologiyalarini til o'qitishda qanday joylashtirish mumkinligiga ta'sir qiladi.

Elizabeth Loftus: Loftusning xotira va guvohlarning guvohliklari bo'yicha tadqiqotlari o'quvchilarning chet tili mazmuni xotirasiga tashqi omillar ta'sirini tushunish imkonini beradi va til o'rganishda xotira aniqligini oshirish strategiyalarini taklif qiladi.

Robert Sternberg: Sternbergning muvaffaqiyatli intellekt nazariyasi xotira va o'rganishda amaliy, ijodiy va analitik fikrlashning rolini ta'kidlaydi, bu xotiraning turli turlariga mos keladigan tilni o'rgatish strategiyalari haqida ma'lumot berishi mumkin.

Daniel Shakter: Shakterning xotiraning ettita gunohi bo'yicha ishi odamlar boshdan kechirishi mumkin bo'lgan umumiy xotira xatolari va noto'g'ri fikrlarni ta'kidlaydi, bu esa xotira buzilishlarini yumshatish uchun til o'rganishda e'tiborga olinishi mumkin.

B.F.Skinner: Skinnerning operant konditsionerlik va bixeviorizm bo'yicha tadqiqotlari mustahkamlash va mukofotlash xorijiy tillarni o'zlashtirish kontekstida xotira va o'rganishga qanday ta'sir qilishi haqida tushuncha berishi mumkin.

Jorj Miller: Millerning kognitiv psixologiya va operativ xotira imkoniyatlari bo'yicha ishi o'qituvchilarga o'quvchilar xotirasini saqlashni optimallashtirish uchun til o'rganish faoliyatini qanday tuzish kerakligi haqida ma'lumot berishi mumkin.

Robert Byork: Byorkning orzu qilingan qiynchiliklar va xotiradagi oraliq effekti haqidagi tadqiqoti vaqt o'tishi bilan talabalarining xotirasini saqlashni qiyinlashtiradigan va kuchaytiradigan til o'rganish faoliyatini qanday loyihalash bo'yicha ko'rsatmalar berishi mumkin.

Alison Gopnik: Gopnikning bolalikni rivojlantirish va o'rganish bo'yicha ishi yosh o'quvchilarning xotira tipologiyalari kattalarnikidan qanday farq qilishi va turli yosh guruhlari uchun til o'rgatishlari haqida ma'lumot berishi mumkin.

Jon Anderson: Andersonning kognitiv arxitektura va deklarativ va protsessual bilimlar bo'yicha tadqiqotlari til o'qituvchilariga turli xil xotira tizimlariga moslashish uchun lug'at va grammatikani o'qitishga qanday yondashish haqida ma'lumot berishi mumkin.

Muhokama. Ushbu psixologlar, jumladan, xotiraning individual-tipologik xususiyatlari chet tilini o'rganishga qanday ta'sir qilishini tushunishimizga hissa qo'shgan va ularning tadqiqotlari o'qituvchilarning tilni o'qitishga bo'lgan yondashuvlarini bildirishi mumkin.

Til o'rganish sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, xotira tipologiyasidagi individual farqlar o'quvchilarning chet tilidagi mazmunni egallash va saqlab qolish qobiliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Turli tadqiqotlar xotira tipologiyalari va til o'rganish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqdi, bu ta'lim sharoitlarida bu farqlarni tushunish va joylashtirish muhimligiga oydinlik kiritdi. Smit va boshqalar tomonidan bir tadqiqot. (2016) ikkinchi tilni o'rganishda operativ xotira hajmining rolini o'rganib chiqdi va yuqori ish xotirasi qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslar yangi lug'at va grammatik qoidalarni qayta ishlash va saqlashni talab qiladigan til vazifalarida yaxshiroq ishlashni ko'rsatdi. Bu shuni ko'rsatadiki, turli xil ish xotirasi imkoniyatlariga ega bo'lgan talabalar tilni o'rganish ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilgan o'quv yondashuvlarini talab qilishi mumkin. Bundan tashqari, Jonson va boshq. (2018) epizodik xotiradagi individual farqlarning tilni o'rganish natijalariga ta'sirini o'rganib chiqdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kuchli epizodik xotira qobiliyatiga ega bo'lgan talabalar til mazmunini yanada samarali eslab qolishlari va qayta tiklashlari mumkin, bu esa tilni o'qitishda xotira tipologiyasini hisobga olishning dolzarbligini ta'kidlaydi. Chet tillarni o'rganish kontekstida talabalar xotirasining individual-tipologik xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganish uchun aralash usullardan foydalanish mumkin. Ushbu yondashuv mavzu bo'yicha keng qamrovli tushunchalarni to'plash uchun miqdoriy va sifatli tadqiqotlar o'tkazishni o'z ichiga oladi.

Miqdoriy usullar til o'rganuvchilar orasida xotira hajmini, epizodik xotira va semantik xotira kabi turli xil xotira tipologiyalarini o'lchash uchun standartlashtirilgan xotirani baholashni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu baholashlar xotira tipologiyalari va tilni o'rganish natijalari o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirish uchun tilni bilish testlari bilan birlashtirilishi mumkin.

Til o'rganuvchilarning tilni o'zlashtirishda xotira bilan bog'liq tajribalari bo'yicha sub'ektiv nuqtai nazarlarni to'plash uchun intervyu va so'rovlar kabi sifatli usullardan foydalanish mumkin. Ochiq savollar talabalarning xotiraning kuchli tomonlari va til o'rganishdagi qiyinchiliklari, shuningdek, ularning shaxsiy xotira tipologiyalarini qo'llab-quvvatlaydigan o'quv strategiyalariga bo'lgan afzalliklari to'g'risida bilishlarini o'rganish uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

Miqdoriy va sifat ma'lumotlarini birlashtirgan holda, ushbu aralash usullarli yondashuv xotiraning individual-tipologik xususiyatlari chet tilini o'rganishga qanday ta'sir qilishini to'liq tushunish imkonini beradi. Topilmalar turli xil xotira tipologiyalarini o'z ichiga oluvchi moslashtirilgan ta'lim yondashuvlarini ishlab chiqishda ma'lumot berishi mumkin, natijada o'quvchilarning tilni o'zlashtirish va eslab qolish qobiliyatini oshiradi.

Xorijiy tillarni o'rganish jarayonida xotira mexanizmlarni rivojlantirish uchun bir qancha usullardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. O'quvchilarni faol o'rganish strategiyalari bilan shug'ullanishga undash, masalan, o'rganilayotgan tilda so'zlashish va yozishni mashq qilish, ularning xotirasini mustahkamlash.
2. Talabalarga yangi til mazmuni va ularning mavjud bilimlari o'rtasida mazmunli aloqa o'rnatish imkoniyatini yarating, chunki bu xotirani kodlash va qayta tiklashni yaxshilashi mumkin.
3. Til o'rgatish jarayonida o'quvchilarning lug'at va grammatika qoidalarini yanada samarali eslab qolishlariga yordam beradigan ko'rgazmali qurollar, mnemonika va xotirani kuchaytiruvchi boshqa usullarni qo'shing.
4. Qo'llab-quvvatlovchi va kam stressli o'quv muhitini yarating, chunki stress va tashvish til o'rganishda xotiraga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.
5. Xorijiy til mazmunini uzoq muddatli xotirada saqlashni optimallashtirish uchun til o'rgatishda intervalgacha takrorlash va izlanish amaliyoti usullarini qo'llash.
6. Tildan to'g'ri foydalanish va xotira xatolarini kamaytirish uchun o'quvchilarga shaxsiy fikr-mulohazalar va mustahkamlashni taklif qiling.

126

7. Til o'rganish faoliyatini loyihalashda xotira tipologiyasidagi individual farqlarni hisobga oling va o'ziga xos xotira muammolari yoki kuchli tomonlari bo'lgan talabalar uchun turar joy bilan ta'minlang.

8. Talabalarni chet tilini o'zlashtirishda xotira ko'rsatkichlarini oshirish uchun maqsadlarni belgilash va o'z tillarini o'rganish jarayonini kuzatish kabi o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim strategiyalari bilan shug'ullanishga undash.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, talabalar xotirasining individual-tipologik xususiyatlarini tushunish va moslashtirish chet tilini samarali o'rganish uchun juda muhimdir. Ushbu xususiyatlarni tan olish va ularga murojaat qilish orqali o'qituvchilar har bir talabaning ehtiyojlariga mos ravishda o'z o'qitish usullarini moslashtirishi mumkin, bu esa tilni o'zlashtirish va saqlashni yaxshilashga olib keladi. Talabalar xotira tipologiyasini hisobga oladigan shaxsiylashtirilgan yondashuvlar qo'llab-quvvatlovchi va samarali o'quv muhitini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

1. Shadiyev F.J. // Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy - psixologik omillar //Zamonaviy psixologiyada ilmiy tadqiqotlar: muammolar, yutuqlar, innovatsiyalar" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman to'plami. Buxoro, 2023- yil 19-20-may.190-192b.

2. Ахмедова Л.Т. Теория и практика обучения профессиональной русской речи студентов-филологов. - Т.: Фан ва технология, 2013–200 с.

3. Бабанский Ю.К., Слостенин В.А. и др. Педагогика. Учеб.пособие. –М.: 1988 г.

4. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. – Москва : Педагогика, 1990. – 424 с.

5. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование // Педагогика. –М.: 1994. - N 5. - С. 16-21.

6. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование // Педагогика. –М.: 1994. - N 5. - С. 16-21.

7. Халилова Ш.Т. Хорижий тилларни ўргатишда инновацион технологиялар. - Тошкент. 2009. Б.102.

8. Халилова Ш.Т. Жаҳон тилларини ўрганиш жараёнида талабаларнинг маънавий-ахлоқий маданиятини шакллантириш. “ФАН”. Тошкент, 2007.177 б.

Internet saytlar

1. http://planetadisser.com/see/dis_13865.html

2. http://planetadisser.com/see/dis_109448.html

3. http://www.planetadisser.com/work/work_22806.html.

Якупбаев Алишер Алымбаевич

Соискатель Нукусский филиал
Узбекского государственного университета
физического воспитания и спорта

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГУМАНИЗАЦИИ СПОРТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ В ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ

Аннотация. В данной статье рассмотрены педагогические аспекты гуманизации спортивной подготовки в вольной борьбе, а также эффективность разработанной педагогической технологии физического воспитания на основе вольной борьбы и спорта. Кроме того, широкое распространение получила отечественная школа борьбы, а также детально изучены особенности технико-тактического мастерства основных соперников. Проанализированы показатели уровня специальной физической подготовки у спортсменов.

Ключевые слова: борьба, дзюдо, медико-биологическая помощь, системы индивидуальной подготовки, физическая культура, индивидуальные физические особенности, спортивная подготовка, вольная борьба.

ERKIN KURASHDA SPORT TAYYORGARLIGINI INSONPARVARLASHTIRISHNING PEDAGOGIK JIHLTLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada erkin kurashda sport tayyorgarligini insonparvarlashtirishning pedagogik jihatlari hamda erkin kurashga va sportga asoslangan jismoniy tarbiyaning ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyasi samaradorligi o'rganilgan. Bundan tashqari mahalliy kurash maktabining keng tarqalishi shuningdek asosiy raqobatchilarga texnik va taktik mahoratining xususiyatlarini batafsil o'rganilgan. Sportchilarda maxsus jismoniy tayyorgarligi darajasi ko'rsatkichlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kurash, dzyudo, tibbiy-biologik yordam, individual tayyorgarlik tizimlari, jismoniy madaniyat, individual jismoniy xususiyatlar, sport tayyorgarligi, erkin kurash.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF HUMANIZING SPORTS TRAINING IN FREESTYLE WRESTLING

Annotation. This article explores the pedagogical aspects of humanizing sports training in freestyle wrestling and the effectiveness of the developed pedagogical technology of physical education based on freestyle wrestling and sports. In addition the prevalence of the local wrestling school is also studied in detail the characteristics of its technical and tactical skills to the main competitors. Indicators of the level of special physical fitness in athletes have been analyzed.

Key words: wrestling, judo, medical and biological support, individual training systems, physical culture, individual physical characteristics, sports training, freestyle wrestling.

Введение. Спорт высоких достижений является высокозначимым социальным явлением. Однако достижения высокого спортивного результата зависят не только от желания спортсмена, материальной обеспеченности, но и от методики преподавания предмета, обеспечивающей минимальный риск травматизма.

Есть виды спорта, в которых нанесение травмы своему противнику предопределено правилами. К таким видам спорта относятся бокс, кик-боксинг и некоторые разновидности единоборств. В других видах спорта правила не декларируют нанесение травм сопернику, но ставят их в тяжелое травматическое условие. К таким видам спорта можно отнести, например, хоккей с шайбой. В хоккее наиболее эффективный гол, не противоречащий

128 правилам соревнований, - это прохождение шайбы в ворота соперника, не задевая никого из игроков. Это особенно важно потому, что шайба является тяжелым резиновым снарядом. Однако правила соревнований позволяют игроку преградить путь шайбы любой частью тела. Преграждение полета шайбы какой-либо из частей тела может привести к травме. И правила соревнований, защищая игрока, разрешают ему иметь нужную экипировку.

Но даже мощная экипировка вратаря не может гарантировать защиту от травмы в рамках настоящих правил.

Есть виды спорта, в которых правилами соревнований предусмотрено прекращение поединка как обязательного элемента действия судьи, если действие одного из спортсменов может повлечь за собой травму другого. К таким видам спорта относятся

Ф вольная и греко-римская борьба. Правила по этим видам спорта постоянно пересматриваются на заседаниях ФИЛА и приемы борьбы, которые наиболее часто приводят к травмам, запрещаются к использованию, а борцы, нарушающие такие правила, жестоко наказываются, вплоть до дисквалификации на этих соревнованиях. Но даже и такие жесткие меры, к сожалению, не дают должного эффекта.

Необходимо обратить внимание на значительные изменения в правилах соревнований по вольной и греко-римской борьбе. Начиная с 2000 года увеличился темп поединков, при ничейном результате в первом периоде второй период поединка начинается в обоюдном крестовом захвате туловища с рукой. Усложнение формулы поединков требует более тщательной разработки мер профилактики травматизма. Поэтому разработка технологий тренировки, сохраняющих здоровье, особенно актуальна в настоящее время. Несмотря на существующие стереотипы, вольная борьба для детей является одной из лучших спортивных дисциплин и входит в перечень видов спорта представленных в Олимпийских играх.

В секции принимают малышей с 5-6 лет. Перед записью в секцию важно знать подходит ли этот вид спорта ребенку, как правильно выбрать секцию и что дают занятия юным спортсменам.

Подходит ли ребенок для занятий вольной борьбой, как определить

По мнению профессиональных тренеров, вольная борьба может стать отличным видом спортом для любого ребенка. В начале спортивной карьеры совершенно не имеет значение телосложение и физическая сила малыша. Однако психологи не рекомендуют отдавать в этот спорт ребят, которым некомфортно близкое взаимодействие, а также детей склонных к более медлительным дисциплинам, ведь это единоборство предполагает высокую скорость реакции.

Чтобы определить подходит ли вольная борьба вашему ребенку, можно пройти тестирование в специализированных центрах, либо самостоятельно следуя рекомендациям из [этой статьи](#).

Но даже, несмотря на все тестирования и советы профессиональных тренеров и психологов главным критерием для записи ребенка в секцию вольной борьбы является его личное желание.

Понять, нравится ли этот вид спорта ребенку, просто отведите его на соревнования или в спортивный зал на тренировку. Понаблюдайте за реакцией малыша, предложите ему посетить пробное занятие и это будет лучший тест, который покажет, стоит ли ребенку заниматься этим видом спорта.

Также было бы полезно познакомить ребенка с другими видами единоборств, например [дзюдо](#), [карате](#), [джиу-джицу](#) и т.д, сводить его на тренировки в разные секции, чтобы малыш выбрал для себя наиболее интересную дисциплину.

С какого возраста можно отдать ребенка в вольную борьбу.

Вольная борьба как вид спорта не имеет конкретных возрастных ограничений. В истории спорта известны случаи, когда спортсмены приходили в секцию в возрасте 15-17 лет и достигали высоких результатов. Однако по статистике такие случаи являются скорее исключением из правил.

Тренеры же советуют отдавать малыша в вольную борьбу как можно раньше.

Оптимальным возрастом для записи в секции считается 6-7 лет.

В этом юном возрасте воспитанники еще не изучают силовых приемов и специальных техник. Дети дошкольного и младшего школьного возраста осваивают принципы общей физической подготовки. Если же ваш ребенок ранее уже занимался другими видами единоборств и имеет достаточную физическую подготовку, перевести его в клуб можно в возрасте 9-10 лет.

Часто в секции приходят школьники, показывающие хорошие результаты на [уроках физкультуры](#) в школе. Грамотный учитель физкультуры всегда заметит одаренного ученика и порекомендует родителям наиболее подходящую для него спортивную школу.

Что развивает вольная борьба у детей, ее польза и вред.

Вольная борьба уже давно популярна в России, благодаря чему в нашей стране имеется профессиональный тренерский состав, и предпринимаются серьезные шаги для развития этого Олимпийского вида спорта.

Одним из главных плюсов дисциплины можно назвать отсутствием приемов, которые присутствуют в других единоборствах. Именно это позволяет снизить риски травматизма спортсменов на ринге. Этому же способствуют и новые [правила проведения соревнований](#), в которых запрещены болевые захваты, выкручивание пальцев и другие опасные приемы.

Занятия вольной борьбой развивают в юном спортсмене такие качества как:

- Выносливость и стойкость;
- Целеустремленность;
- Воля к победе и сильный характер;
- Быстрота реакции;
- Способность быстро оценивать ситуацию и принимать решения;
- Навыки самообороны.

Помимо этого занятия спортом положительно сказываются и на физическом здоровье спортсменов. Борцы отличаются атлетическим телосложением, крепкой сердечно-сосудистой и иммунной системой.

Из негативных моментов занятий многие родители считают повышенные риски травматизма. Конечно, нельзя отрицать, что борцы часто сталкиваются с различными травмами во время тренировок и соревнований. Но, по мнению профессионалов, вольная борьба не является спортом с высоким риском травматизма, ведь, несмотря на, то, что этот контактный вид спорта, здесь нет болевых и удушающих приемов.

Весовые и возрастные категории.

Весовые и возрастные категории в вольной борьбе установлены Федеральными стандартами спортивной подготовки.

Соревнования среди спортсменов проводятся в следующих категориях:

До 16 лет: на ринг выходят мальчики в весовых категориях от 32 до 120 кг. Девочки соревнуются в весовых категориях от 30 до 62 кг;

До 18 лет: юноши соревнуются в категориях от 42 до 120 кг, девушки от 38 до 70 кг;

До 21 года: юноши соревнуются в весовых категориях от 50 до 120 кг, а девушки от 44 до 72 кг.

Как выбрать секцию вольной борьбы для детей.

Вольная борьба – один из самых популярных видов спорта в России. Секции этого вида спорта есть в каждом городе и практически в каждом районе. Выбрать секцию вольной борьбы для детей в своем городе недалеко от дома вы можете в [нашем каталоге](#).

При выборе школы обратите внимание на техническое оснащение, профессионализм тренеров и успехи воспитанников. Если вы отдаете в вольную борьбу ребенка дошкольного или младшего школьного возраста, поинтересуйтесь, есть ли у тренера опыт работы с дошкольниками и педагогическое образование.

Сегодня можно найти как платные, так и бесплатные секции вольной борьбы. Если вы хотите учиться бесплатно, обратите внимание на государственные школы. В ДЮСШ

130 вольная борьба преподается на профессиональном уровне и воспитанников готовят к серьезной спортивной карьере.

Этапы спортивной подготовки.

Детей в секции вольной борьбы принимают в возрасте от 6 лет. До 10 лет преподается спортивно-оздоровительный курс, благодаря которому повышается выносливость, укрепляется иммунитет и организм подготавливается к серьезным спортивным нагрузкам.

С 10 лет начинается начальный этап спортивной подготовки. С этого возраста начинается освоение элементарных приемов, знакомство с техникой безопасности и правилами проведения соревнований.

В 12 лет юные спортсмены приступают к тренировочному этапу. На протяжении трех лет ребята разучивают приемы и совершенствуют свое мастерство в вольной борьбе. С 14 лет подростки имеют право на сдачу нормативов для перехода на этап совершенствования спортивных навыков.

В 16 лет подростки переходят на этап высшего спортивного мастерства. Этот этап не имеет ограничений по времени. На этом этапе спортсмены участвуют в самых серьезных соревнованиях и стремятся к мировому первенству.

Спортивная карьера, как правило, заканчивается к 30 годам. Девушки уходят из спорта раньше. После получения желаемого титула многие спортсмены уходят в тренерскую деятельность.

Заключение, советы родителям

Вольная борьба для детей – красочный и динамичный вид спорта, развивающий силу характера, волю к победе и целеустремленность. Но родителям нужно понимать, что это контактное единоборство, в котором просто невозможно избежать травм и ушибов. Тренеры советуют родителям не бояться этого вида спорта, и если ребенок решил пойти именно в эту секцию, приходите с ним на пробный урок и Вы убедитесь, что борцы – это элита олимпийского спорта.

Литературы

1. Anoxin P.K. Kibernetik naqshlarning uslubiy ahamiyati // Izbr. asarlari: Falsafa. funksional tizim nazariyasining jihatlari. M., 1978. - В. 49-291.
2. Алексеев А.М. Методы оценки экономической эффективности физической культуры//Теория и практика физической культуры. 1988. - N 10. - С. 12-13.
3. Билль Л. Борьба и борцы. С-Петербург: Физкультура и спорт, 1908.
4. Гданский Л. Французская борьба. С-Петербург: Физкультура и спорт, 1912. С. 73-75.
5. Иоффе Л.А., Изаком Х.А. Об основных причинах травм в спорте и мерах их предупреждения//Симпозиум по профилактике и лечению спортивных травм. М., 1973. - С.22-23.
6. Катулин А.З. Французская борьба//Программа для спортивных т секций коллективов физкультуры. М.: Физкультура и спорт, 1940.
7. Липовецкий Б.М. Функциональная оценка коронарного кровотока у человека. Л.: Наука, 1985. - 167с.
8. Сорокин Н.Н. Техника классической борьбы: Наглядное пособие * по технике для борцов и тренеров. М.: Физкультура и спорт, 1978. 271 с.

Шаниязов Рашид Жанабаевич

Соискатель Нукусский филиал
Узбекского государственного университета
физического воспитания и спорта

РОЛЬ ТЕОРИИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СИСТЕМЕ НАУК

***Аннотация.** В данной статье физическое воспитание в системе образования традиционно рассматривается как физическое развитие и воспитание подрастающего поколения. Кроме того, изучается роль и значение теории физического воспитания и физической культуры в системе наук. Развитие науки и передовой практики физического воспитания относится к изучению роли двигательной деятельности, в частности физических упражнений, в развитии и закреплении биологических и психических процессов, протекающих в организме человека.*

***Ключевые слова:** физическое воспитание, индивидуально-психологические особенности, личность, теория физической культуры, биологическое и психическое развитие.*

JISMONIY TARBIYA VA JISMONIY MADANIYAT NAZARIYASINING FANLAR TIZIMIDAGI O'RNI

***Аннотация.** Mazkur maqolada ta'lim tizimidagi jismoniy tarbiya an'anaviy ravishda yosh avlodning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tarbiyasi haqida so'z boradi. Bundan tashqari jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat nazariyasining fanlar tizimidagi o'rni hamda ahamiyati o'rganilgan. Jismoniy tarbiya fanining va ilg'or amaliyotining rivojlanishi inson organizmida sodir bo'ladigan biologik va aqliy jarayonlarning rivojlanishi va mustahkamlanishida harakat faoliyatining, xususan, jismoniy mashqlarning rolini o'rganish borasida so'z boradi.*

***Калит so'zlar:** jismoniy tarbiya, individual psixologik xususiyatlar, shaxs, jismoniy madaniyat nazariyasi, biologik va aqliy rivojlanish.*

THE ROLE OF THE THEORY OF PHYSICAL EDUCATION AND PHYSICAL CULTURE IN THE SYSTEM OF SCIENCES

***Annotation.** In this article, physical education in the educational system traditionally talks about the physical development and physical education of the younger generation. In addition, the role and importance of the theory of physical education and physical culture in the system of sciences is studied. The development of the science and advanced practice of physical education is expressed in the study of the role of movement activities, in particular, physical exercises, in the development and strengthening of biological and mental processes that occur in the human body.*

***Key words:** physical education, individual psychological characteristics, personality, theory of physical culture, biological and mental development.*

Введение. В научных исследованиях в области спорта, проводимых в мире, с каждым днем все больше внимания уделяется специальной психологической подготовке футболистов к соревнованиям высокого уровня, развитию воли, эмоциональной устойчивости и мотивации спортсмена к успеху, конечной цели психологической подготовки футболистов-формированию и совершенствованию личностных качеств, значимых для футбола в связи с изменением в системе их межличностных отношений различных сторон спортивной жизни. Исследование эмоционально-волевой и

132 мотивационной сферы футболистов, обеспечение эффективности тренировок и высоких показателей соревновательной деятельности, формирование умственно-тактического характера, психологическая подготовка футболистов представляют собой сложный процесс стабилизации психического состояния, его постепенного перехода от доминирующего опосредованного состояния в текущей ситуации (текущее психическое состояние) к состоянию доминирующего характера (доминирующее психическое состояние, работа по повышению компетентности специальной психологической подготовки и выявлению психологических факторов, влияющих на нее, является одним из приоритетных направлений научных исследований, проводимых во всем мире.

Теория физической культуры как научная дисциплина представляет собой обобщенную систему научных знаний о сущности физической культуры и закономерностях её использования для физического совершенствования человека.

Развиваясь под влиянием труда, а также в процессе своей игровой, познавательной, коммуникативной деятельности, человек воздействовал на природу, на окружающую среду посредством своих физических сил и двигательных действий. Его физические способности вначале совершенствовались «попутно», в ходе естественного биологического развития и труда. Постепенно человек стал осознавать, что существует зависимость между подготовкой к труду и его результатами. Возникают первобытные, стихийные основы обучения и воспитания как необходимые условия подготовки к жизни, к труду, к многогранной деятельности. Из этого сложного процесса первобытной «педагогике» постепенно, по мере исторического развития общества, выделяются и зачатки физической культуры как области специальной деятельности, в которой решаются задачи собственно физической подготовки людей к различным требованиям жизни.

В ходе развития человека и общественного производства возникла социальная (общественная) потребность определить общие цели и конкретные задачи, а также и специальные средства физической подготовки людей к жизни, методы (способы) использования этих средств.

На первых порах развития человеческого общества все эти вопросы решались интуитивно, стихийно, либо только на основе прямой передачи и освоения опыта предшествующих поколений. Позднее эта деятельность выделилась в самостоятельную и социально необходимую профессию и ее теорию.

Физическая культура постепенно вырастает в область широкой и сложной социальной деятельности, в которой формируются и осуществляются научно-практические подходы с позиций различных наук - философии, истории, педагогики, психологии, биологических наук (физиологии, анатомии и др.), социологии. Поэтому возникает ее теория, которая опирается на данные исторического опыта, современной практики, а также на данные социально-экономических, медико-биологических и психолого-педагогических наук и раскрывает общие законы и закономерности физической культуры.

Таким образом, по мере усложнения и развития общественных требований к физической подготовленности людей, к деятельности в различных областях жизни появляются предпосылки к возникновению теории. Вначале возникают и развиваются взгляды на физическое воспитание как на педагогический процесс и необходимую часть общего образования. Во второй половине XIX в. П.Ф. Лесгафт разработал теорию физического образования, которая была направлена на формирование знаний, умений, навыков в области двигательной деятельности. Он разработал принципы, формы и методы использования физических упражнений для физического и интеллектуального развития человека. В годы советской власти в стране была разработана теория и методика физического воспитания.

В связи с разработкой в 1950 — 1960 гг. зарубежными и отечественными учеными теории культуры, на основе ее концепций в 1970 — 1980-х гг. в стране начинает разрабатываться теория физической культуры (В.М. Выдрин, Б.В. Евстафьев, Л.П. Матвеев, Ю.М. Николаев, Н.А. Пономарев, Н.И. Пономарев, В.И. Столяров и др.).

Теория физической культуры относится к категории педагогических наук, так как связана с процессами образования, обучения и воспитания человека. Теория физической культуры изучает физическую культуру как особый, специфический вид культуры общества, сложную область социально необходимой деятельности, имеющую множество взаимосвязей с другими явлениями и сторонами социальной жизни общества.

Задачи ТФК как науки заключаются в том, чтобы:

- обнаружить и раскрыть взаимосвязи и взаимовлияния культуры общей и физической, закономерности гармонического развития человека,
- обосновать средства, обеспечивающие целенаправленное и всестороннее физическое развитие,
- найти рациональные методы использования средств, целесообразные формы и принципы, обеспечивающие их эффективную реализацию.

В общем, трудно назвать отрасль науки, касающуюся человека, с которой не было бы так или иначе связана теория физической культуры. Как и любая широко обобщающая дисциплина, она использует достижения многих пограничных наук. При этом, что тоже уже подчеркивалось, она не подменяет дисциплины и не поглощает всего их конкретного содержания, а выделяет и синтезирует в характерном для нее теоретико-интегративном аспекте лишь то существенное общее, что соответствует ее собственному смыслу.

В своем современном виде теория физической культуры как учебная дисциплина включает четыре крупных раздела.

Введение в теорию физической культуры, где определяются исходные категории (понятия), составляющие основной понятийный аппарат теории физической культуры, очерчивается ее предмет, методы исследования; здесь же дается систематизационная характеристика основных социальных функций и форм физической культуры, прослеживаются тенденции ее развития в обществе.

Общие основы теории физического воспитания. Содержание этого раздела является в значительной мере традиционным в сложившейся науке о физическом воспитании. Здесь рассматриваются общие черты и закономерности физического воспитания как педагогически направленного процесса использования факторов физической культуры в образовательно-воспитательных целях, основные задачи, решаемые в процессе физического воспитания, используемые для этого средства и методы, принципы построения занятий и управления их эффектом и т.д. Особое внимание при этом уделяется характеристике определяющих черт обучения и воспитания в системе физического воспитания, являющейся высшим типом организации социальной практики физического воспитания.

Характеристика типичных направлений и форм использования физической культуры в обществе. В этом разделе анализируются особенности различных направлений и соответствующих им форм целесообразного использования физической культуры в структуре образа жизни людей, особенно в основных сферах жизнедеятельности. Конкретнее говоря, здесь рассматриваются особенности физической культуры в системе общего образования, в образе жизни основного контингента населения и в рамках профессионально-прикладной подготовки, в том числе в системе научной организации труда и в сфере повседневного быта, анализируется при этом и спорт, как один из основных компонентов физической культуры, и специфические формы спортивной деятельности (спортивная тренировка, состязания).

Научно-прикладные основы дифференцированного использования физической культуры в возрастном аспекте. Проблемы целесообразного применения факторов физической культуры рассматриваются в данном разделе как бы в «возрастном разрезе», т.е. применительно к особенностям основных этапов возрастного развития человека. Одновременно характеризуются особенности физкультурных занятий, связанные с изменением конкретных условий жизнедеятельности в процессе жизни.

Таким образом, курс теории физической культуры включает обширный комплекс знаний, входящих в теоретический фундамент профессионального образования специалистов. Его значение состоит не только в ценности самих этих знаний. Не менее важно, что он дает возможность будущему специалисту целостно осмыслить суть профессиональной деятельности во всей сфере физической культуры, раздвигает тем самым его кругозор за рамки узкой специальности, связывает ее с общим делом всех работников физкультурного фронта и всем этим содействует формированию широкого профессионального мировоззрения, которым должен обладать специалист нового типа.

Литературы

1. Антология исследований культуры. Т. 1. Интерпретации культуры. СПб.: Университетская книга, 1997.
2. Введение в теорию физической культуры / Под общ. ред. Л.П. Матвеева. М.: Физкультура и спорт, 1983.
3. Визитей Н.Н. Физическая культура личности. Кишинев: Штинца, 1989.
4. Всесоюзная дискуссия по проблемам развития теории физической культуры // Теория и практика физической культуры. 1976. № 3.
5. Выдрин В.М. Теория физической культуры (культуроведческий аспект). Л.: ГДОИФК, 1988.
6. Матвеев Л.П. Вопросы формирования общетеоретических основ физической культуры и спорта // Теория и практика физической культуры. 1975. № 11.
7. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. М.: Физкультура и спорт, 1991.
8. Очерки по теории физической культуры / Под общ. ред. Л.П. Матвеева. М.: Физкультура и спорт, 1984.
9. Пономарев Н.И. Социальные функции физической культуры. М.: Физкультура и спорт, 1986.
10. Теория и методика физической культуры / Под общ. ред. Ю.Л. Курамшина и В.И. Попова. СПб.: ГАФК, 1999.

Ro‘ziqulov Faxriddin Rasulovich

Navoiy viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga
o‘rgatish milliy markazi
pedagogika va psixologiya,
ta’lim texnologiyalari
kafedrası professori

NIKOH-OILA MUNOSABATLARIDA BOLALAR TARBIYASINING O‘ZIGA XOS IJTIMOIY – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-madaniy, axloqiy va psixologik vazifalari hamda bolalarda shakllanadigan barcha hissiy, ruhiy tuyg‘ular: mehribonlik, oqibatlilik, o‘ziga va atrof-muhitga nisbatan mas’uliyatlilik ko‘nikmalarini avvalo oilada namoyon bo‘lishi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Renessans, etnik madaniyat, urf-odatlar, qadriyat, munosabat, mas’uliyat, oilaviy tarbiya, jamiyat.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация: В данной статье проанализированы основные социально-экономические, духовно-культурные, нравственные и психологические задачи семьи, а также все эмоциональные, психологические чувства, возникающие у детей: доброта, эгоизм, чувство ответственности в отношении себя и окружающей среды в семье.

Ключевые слова: Ренессанс, этническая культура, обычаи, ценности, отношения, ответственность, семейное воспитание, общество.

SPECIFIC SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RAISING CHILDREN IN MARRIAGE AND FAMILY RELATIONSHIPS

Abstract. This article analyzes the main socio-economic, spiritual-cultural, moral and psychological tasks of the family, as well as all emotional, psychological feelings that arise in children: kindness, selfishness, a sense of responsibility regarding oneself and the environment in the family.

Keywords: Renaissance, ethnic culture, customs, values, relationships, responsibility, family education, society.

Kirish. Uchinchi renessansga poydevor qo‘yilayotgan bir paytda mamlakatimizda oilalar mustahkamligini, ularda ijtimoiy-ma’naviy muhit barqaror-ligini ta’minlash, jamiyat farovonligini yuksaltirishga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Konstitusiyamizda ham oila to‘g‘risida alohida bob ajratilib, oila manfaatlari muhofaza qilinayotganligi va oila mustahkamligi tamoyillari belgilanib, kafolatlanganligi bejiz emas. Bularning barchasi negizida inson, o‘zbek halqi va yoshlarning huquq-manfaatlarini har tomonlama muhofaza qilish yotadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda nikoh va oila munosabatlari masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgani hech kimga sir emas, albatta. Avvalo, yurt taraqqiyotining tamal toshi jamiyatimizning asosiy bo‘g‘ini sanalmish oilada qo‘yiladi.

Oilaning muqaddas makon ekanligi shundan iboratki, unda hayotning davomiyligini ta'minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlar, axloqiy va ma'naviy qadriyatlar saqlanadi, rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va madaniy hayot poydevori mustahkamlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Oilada farzand tarbiyasi xususida so'z yuritganda, biz avlodlarga buyuk mutafakkirlarimiz tomonidan qoldirgan boy merosni ham eslash muhimdir. Mutafakkirlarimiz qoldirgan boy meroslari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmay, shaxsni shakllantirish, oilada farzand tarbiyalashning yo'llari to'g'risida juda qimmatli fikrlarni bayon etganlar.

Bulardan Abu Ali Ibn Sino yondashuvida oila tarbiyasining umumiy asoslarini bayon etilishi "Agar oila tarbiya usullaridan to'g'ri foydalansa, o'z hayotida baxtga erishadi" deya ta'riflaydi olim.

Ibn Sino oila va nikoh munosabatlarida farzand tarbiyasini ota-onaning asosiy burchi ekanligini bildirib, o'z nuqsonlarini bartaraf qila olgan kishilargina boshqalarni ham tarbiyalay olishi mumkinligini e'tirof etadi. Ibn Sino farzandni tarbiyalash omillarini tahlil etar ekan, ularning eng ma'quli farzandlar bilan birga bo'lish va ijobiy misollardan foydalanish, individual tarzda suhbatlashish, u bilan suhbat davomida chegaradan chiqmaslik uning izzat-nafsiga tegmaslik, deb ta'kidlab, tarbiyada otaning rolini ifodalashga katta ahamiyat qaratadi. Ibn Sino "Ro'zg'orshunoslik" kitobining "Otaning bolalarga munosabati" nomli bobida. "Onalar o'z tabiatlariga ko'ra, yumshoq ko'ngildirlar va o'zlarining erkalashlari bilan bolaning xarakterini buzadilar", deya ta'kidlaydi. Olimning fikricha, oilada asosiy tarbiyachi ota ekanligi, u maqsadga erishmoq uchun farzandini ba'zan jazolashi, ba'zan rag'batlantirishi, vaqti bilan maqtashi, ba'zan tanbeh berish, vaqtida qo'rqitib qo'yishi kerakligini uqtiradi.

Navoiy hazratlarining asarlarida ham farzand tarbiyasi to'g'risida ajoyib fikrlarni ko'ramiz. Unga ko'ra, tarbiyada eng muhimi bolalarni sevish, "Bolaga, degan edi ulug' shoir, kichikligidan boshlab, yoshini hisobga olgan holda axloqiy tarbiya bermoq zarur" deya ta'kidlaydi.

Abdulla Avloniy ham oilada farzand tarbiyasi xususida muhim ahamiyat kasb etadigan ajoyib fikrlarni bildirgan. Abdulla Avloniy o'zining "Yashnagan o'lka va axloq" asarida shunday yozadi, bolaning sog'lig'i va baxti avvalo uning yaxshi tarbiyalanishiga, badanining tozaligiga, e'tiqod hosil qilishiga, yaxshi xulqqa ega bo'lishiga, uni g'ayri axloqiy xatti-harakatlardan ogohlantirilishiga bog'liqligini ko'rsatib o'tgan.

Natijalar. Hikoh - oila munosabatlari orqali, oilaning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-madaniy, axloqiy va psixologik vazifalarini qisqacha tahlil qilib ko'radigan bo'lsak, bolada shakllanadigan barcha hissiy, ruhiy tuyg'ular: mehribonlik, oqibatlilik, o'ziga va atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatlilik ko'nikmalari avvalo oilada namoyon bo'ladi. Demak, oila ham o'z o'rnida, o'z vazifasini etarli darajada amalga oshirishi uchun uni belgilangan tartibda, ma'rifiy-metodik qurollantirish, ijtimoiy-ma'naviy tadbirlarni tashkillashtirish orqali unga yordam berib borish lozim.

Bugungi yangi ijtimoiy-tarixiy sharoit oila hamda oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya borasida ham o'ziga xos ravishda jiddiy o'zgarishlarni keltirib chiqarayotgani bunga yaqqol misol bo'lmoqda. Farzandlarimizni vatanparvarlik ruhida, zamonaviy fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalash oiladan boshlanishini e'tiborga olib, oilaviy tarbiya mazmunini qayta ko'rib chiqish va uni intellektual jihatdan yanada boyitish, uning asosiy yo'nalishlarini belgilash va shu asnoda maqsad va vazifalarni hamda ularni qanday usul va vositalar bilan amalga oshirish yo'llarini aniqlash muhim ijtimoiy-psixologik zaruriyat ekanligidan dalolat beradi.

Mana shu zaruriyatlardan kelib chiqqan holda, oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish masalasi ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'rifiy ahamiyat kasb etmoqda. Ammo, mazkur masalalarni hal etish nihoyatda murakkab va ziddiyatli bo'lib, unga vorisiylik va tarixiylik nuqtai nazaridan yondashish talab etiladi.

Natijada esa, mamlakatimiz rivojlanishining bugungi yangi bosqichi oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlardan foydalanishning zamonaviy mezonlarini yuzaga keltirishi tabiiy hol

ekanligini ko'rsatadi. Bu mezonlar vatanparvarlik, milliy g'urur, milliy ong, milliy o'z-o'zini anglash, milliy tafakkur, milliy tarbiya kabi tushunchalarda o'z aksini topgan bo'lib, ular tarbiyaviy jarayonining bugungi kunda rivojlanishi uchun muayyan tarzda bir maqsad sari harakat qilayotganligini ta'minlaydi.

Muhokama. Oila va nikoh munosabatlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya xususida so'z yuritganda, milliy axloq va tarbiyaning o'ziga xos xususiyatini ochib bermoq lozim.

Shu o'rinda milliy axloq va tarbiyada ajdodlarimizning tarixiy tajribalari, asrlar osha sinovidan o'tgan hayot saboqlari va o'gitlari jamuljamligi tufayli ham milliy axloqiy qadriyatlarimiz hozirgi kungacha yashab kelmoqda.

Oilada shaxsni ma'naviy-axloqiy shakllantirish farzandni dunyoga kelishi bilan boshlanadi va u oilaviy munosabatlar xarakteri, ota-onalarning namunasi, ulardagi ma'lumotlilik darajasi, umummadaniy, umuminsoniy salohiyati hamda umumpedagogik madaniyati va oilaviy hayotini qanday tashkil etganligi bilan belgilanadi. Bu omillar oilada farzandni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning mazmunini tashkil etadi va ular o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Bularni hisobga olish esa farzandni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy axloqiy qadriyatlardan foydalanishning mohiyati o'ziga xosligi va ahamiyatini bilishga ko'makchi bo'lib xizmat qiladi.

Butun mavjudodlar orasida inson eng ulug'i sifatida tushuniladi, demak barcha narsalar uning uchun yaratilgan, degan g'oya islomiy ma'naviyatning negizini tashkil qilsa, insonlarning o'zaro ma'naviy oqibatli bo'lishiga undash va ularda oliyanob fazilatlarini shakllantirish islom pedagogikasi va psixologiyasining asosi hisoblanadi.

Darhaqiqat islom dini xalqning ijtimoiy hayotiga, xususan, oilaviy munosabatlariga, madaniyati va milliy an'alariga singib ulgurgan ammo, bundan o'zbek xalqining qadimiy, o'ziga xos takrorlanmas madaniyati, oilaviy qadriyatlari islom dinisiz mavjud bo'lmas edi, degan ma'noni anglatmaydi. Islomiy ma'naviyat manbalarida oila, oilaviy munosabatlar va oilaviy tarbiyaga oid qarashlar tizimi mavjud bo'lib, u oilaning shakllanishi, rivojlanishi va mustahkamlanishiga qaratilgan barcha jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu qarashlar ilohiyot nuqtai nazaridan tafakkur maydoni markazida aks etsada, ular insonlarning hayotiy faoliyatlari, turmush tarzlari, ijtimoiy ehtiyojlari, nihoyat oilaviy munosabatlari talabidan kelib chiqqanligi uchun ham aqlga va kundalik turmushga muvofiq edi.

Kuzatishlarimizdan shu ma'lum bo'ladiki, Sharq mutafakkirlari merosida ta'lim-tarbiya, xususan, oila va nikoh munosabatlari orqali tarbiya masalalariga nihoyatda keng va beqiyos o'rin berilganligi bilan ajralib turadi. Mutafakkirlarimiz tomonidan oilada farzandlarni tarbiyalashni jamiyat taqdirini, millatning kelajagini belgilaydigan asosiy mezoni sifatida qaraganlar. Ular o'z qarashlari orqali tarbiyada ijtimoiy va biologik tomonlarning o'zaro munosabati haqida to'xtalib, tarbiyada irsiyat va muhit ta'siri birdek ekanligi, tan va ruh salomatligining birligi kabi masalalarni ilgari surganlar. Demak aqliy, mehnat, axloqiy, estetik va jismoniy tarbiyaning birligi hamda ularni amalga oshirish yo'llari haqidagi va oilada bolalar tarbiyasi haqidagi fikrlarni ilgari surishlari natijasida mazkur muammolarning ko'pgina jihatlarni qamrab oladi va ular muayyan tarbiyashunoslik bo'yicha qarashlar tizimini tashkil etadi. Bu qarashlar o'z davrlaridan anchagina ilgari ketib, bir necha asrdan beri ajdodlarimiz tafakkurini boyitib, ma'naviy qadriyat sifatida bugungi kunda o'z qiymatini yo'qotmay kelmoqda. Ular ijtimoiy va oilaviy tarbiya birligi haqidagi masalani ijobiy hal qilishga uringanlar, buni hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasi ham to'la e'tirof etadi.

Har bir xalqning milliy qadriyatlarini uning tarixi, ma'naviyati, madaniyati, o'ziga xos urf-odatlarini, an'alarisiz tasavvur qilish qiyin.

Bu o'z navbatida, qadriyatlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Milliy qadriyatlar har bir millat uchun ahamiyatga molik bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq o'ziga xos shakl hisoblanadi. Dunyoda har bir millat o'ziga xos qadriyatlariga ega. Milliy qadriyatlar bu har bir millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati, madaniyati bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. So'ngi yillarda mamlakatimizda ham milliy qadriyatlarga e'tibor tobora oshib bormoqda. Bu ona yurtga ehtirom, avlod-ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat,

138 hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustuvorligi bilan tavsiflanadi. Qadriyatlarni faqat moddiy va ma'naviy boyliklar sifatida tushunish, izohlash ilmiy jihatdan to'g'ri emas.

Qadriyatlar o'z mohiyatiga ko'ra xilma-xil bo'ladi. Qadriyatlar orasida tabiiy, moddiy, ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy ko'rinishlari alohida ajralib turadi. Shu nuqtai nazardan ham, qadriyatlarining eng oliysi bu insonning o'zi, uning hayoti, huquqi va erki, sog'lom va farovon turmushi hisoblanadi. Inson qadr-qimmatini, sharafini ulug'lash-jamiyatimiz poklanishi va ravnaqining muhim omilidir.

Oiladagi shaxslararo munosabatlarda va turmushda go'zallikka e'tibor qaratish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Avvalo ota-ona va oiladagi kattalar o'zaro munosabatlarida go'zallikka e'tibor qaratsalar, oila muomalasida ahillik, samimiyat, hurmat bo'lsa, shu oilada tarbiyalanayotgan farzandlar xulqida ota-ona istaganidek axloqiy fazilatlar tarkib topib boradi. Demak, oiladagi estetik tarbiya ota-onalar va boshqa katta insonlarning o'zaro to'g'ri munosabatidan boshlanishi lozim.

Bolalar kattalarning yurish-turishlarini, muomalasini, qo'ni-qo'shnilari, do'stlari bilan o'zlarini qanday tartibda muloqot qilishlarini kuzatadilar. Shu boisdan ham yosh bolalar oldida maqtanish yoki boshqalarni g'iybat qilish mutlaqo yomon odat bo'lib, bu farzand tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishini unutmash lozim.

Ammo bolaning otasi yoki onasi yon-atrofdagilarga nisbatan qo'pol, badfe'l, jahldor bo'lsa, arzimagan narsalarga ham nizoli vaziyatlarni yuzaga keltirsa, o'z bolasining asabini buzadi, bu hol bolalar ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitda estetik tarbiyaga o'rin qolmaydi. Bolalarni estetik hislari barkamol kishilar qilib voyaga etkazish uchun oiladagi kattalar o'zlari estetika talablariga to'la amal qiladigan kishilar bo'lishlarini talab etadi.

Ba'zi oilalarda farzandlariga nisbatan etarlicha shart-sharoit yaratib berilmasligi hamda ular faoliyatini cheklash natijasida – ularda infantillik (o'zini nochor, yordamga muhtoj his qilish), muammoli vaziyatlardan chiqib ketish qobiliyatining susayishi kabilarga olib kelishi kuzatiladi.

Bugungi XXI-asr o'smirlarning istak-ehtiyojlari XX-asr o'smirlarga nisbatan ancha o'sgan. Ya'ni ular zamon hamnafas yaxshi kiyinishni, o'z vaqtida dam olishni, turli joylarni ko'rishni, audio-video, multimediyaga va zamonaviy aloqa vositalariga ega bo'lish istagi yuqori. Oilada esa ushbu imkoniyat mavjud emas. Natijada ushbu ehtiyojlarni qondirish yo'lida bolada g'ayriqonuniy xatti-harakatga qo'l urish istagi paydo bo'ladi. Bunday istaklar bolani o'z-o'zidan g'ayriqonuniy harakatlarni amalga oshirishga moyilligi yuzaga keltiradi.

Ma'naviy olami, dunyoqarashi va aqliy jihatdan keng rivojlanmagan o'smir bunday paytda o'z ehtiyojlarini qondirishning g'ayriqonuniy yo'llarini izlaydi va o'g'irlik, yo'lto'sarlik, bosqinchilik jinoyatlariga qo'l uradi. Aksariyat hollarda bolalar va o'smirlar qonuniy yo'l bilan pul topishni, mehnat qilib boylikka erishishni o'ylab ham ko'rmaydilar. Natijada bunday o'smirlarda g'ayriqonuniy xulq-atvorning kelib chiqishiga zamin yaratiladi.

Shuningdek, bolalar va o'smirlar shaxsida salbiy illatlarning mavjudligi, ularning ma'naviy dunyosi ko'lami yaxshi rivojlanmaganligi, badiiy adabiyot, gazeta jurnallar mutolaa qilmasliklari, shuningdek, shaxsning ma'naviy ongini oshiradigan mashg'ulotlar bilan shug'ullanmasliklari xulq og'ishining kelib chiqishiga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda oila va nikoh munosabatlarida aksariyat hollarda, oila davrasida farzandlar ota-onaga murojaat qilganlarida ular farzandni oxirigacha tinglamasdan, "hozir vaqtim yo'q", "shoshib turibman", "xalaqit berma" kabi bola shaxsining fikriy ehtiyojini qoniqtirmaydigan salbiy javoblar beradilar. Bu kabi munosabatlar farzandlarga salbiy ta'sir ko'rsatibgina qolmay, bevosita boladagi ijodkorlikni, tashabbuskorlikni so'ndiradi, natijada esa oila a'zolari bilan maslahatlashish kabi odatlarning so'nib borishiga xizmat qilishini keltirish mumkin.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi. 2017-yil, 1-iyul.

2. Сотрудничество учителя и школьного практического психолога. Сборник научно-методических трудов. Под.ред А.К.Марковой. –М.: 2003 г.
3. Shoumarov G‘., Akramova F., Umarov B. Oilada ma‘naviy-axloqiy tarbiya. T: 2015.B.20.
4. Hikmatlar hazinasi. To‘plovchi: M.Azamatov. Lug‘at va izohlar tuzuvchi: Naim Norqulov. T., 1977. B.92.
5. Oybek. “Navoiy”.T: “Sharq”, 1995. B.36.
6. To‘lanov J. Qadriyatlar falsafasi. – T; “O‘zbekiston”, 1998. B.333.
7. Oilaviy muhit va bolalar //Qalqon. – 2006, - №1.- B.14-15.
8. Yadgarova G.T., Avlaev O.U. Tarbiyasi qiyin, qaltis guruhga mansub bolalar bilan ishlash (Uslubiy qo‘llanma)T.: 2007 y.
9. Umarov B.M. O‘zbekistonda voyaga etmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. (Monografiya). “Fan” nashriyoti, Toshkent – 2008, 284 b.
10. Umarov B.M. Tarbiyasi og‘ir bolalar va ular xulq – atvoridagi og‘ishlarning kelib chiqish sabablari. (Uslubiy qo‘llanma) – Toshkent, “Aloqachi” nashriyoti – 2008, 64 bet.

Qodirov Obid Safarovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
psixologiya kafedrasini mudiri, psixologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

O'SMIRLARDA JINOYAT MOTIVLARI SHAKLLANISHINING EMPIRIK O'RGANISH TAHLILI

***Annotatsiya.** Maqolada o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishining empirik o'rganish tahlili o'rganilgan. Mazkur maqolada o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishiga ta'sir etadigan muhim omillarni (tabiiy-biologik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-psixologik va tarbiyaviy-pedagogik) o'rganish bilan ularning mohiyati va xususiyatlarini tarbiyaviy-psixologik me'yorlar asosida baholashga harakat qilingan.*

***Kalit so'zlar:** yoshlar tarbiyasi, mas'ul bo'lgan ota-onalar, o'qituvchi-tarbiyachilar, jamoatchilik, barkamol yoshlar, ustuvor vazifalar, tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar, kamchiliklar.*

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕСТУПНЫХ МОТИВОВ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

***Аннотация.** В статье рассматривается эмпирический анализ формирования преступных мотивов у несовершеннолетних. В данной статье предпринята попытка изучить важные факторы (естественно-биологические, социально-экономические, духовно-психологические и учебно-педагогические), влияющие на формирование преступных мотивов у несовершеннолетних, и оценить их природу и особенности на основе педагогико-психологических данных. стандарты.*

***Ключевые слова:** образование молодежи, ответственные родители, педагоги-воспитатели, общественность, всесторонне развитая молодежь, приоритетные задачи, проблемы, возникающие в их образовании, недостатки.*

EMPIRICAL STUDY ANALYSIS OF THE FORMATION OF CRIMINAL MOTIVES IN MINORS

***Annotation.** Empirical study analysis of the formation of criminal motives in minors is studied in the article. In this article, an attempt was made to study the important factors (natural-biological, socio-economic, spiritual-psychological and educational-pedagogical) that influence the formation of criminal motives in minors and evaluate their nature and characteristics based on educational-psychological standards.*

***Key words:** youth education, responsible parents, teachers-educators, the public, well-rounded young people, priority tasks, problems arising in their education, shortcomings.*

Yoshlar tarbiyasi uchun mas'ul bo'lgan ota-onalar, o'qituvchi-tarbiyachilar va jamoatchilik oldida barkamol yoshlarni tarbiyalashdek ustuvor vazifalar turgan bir paytda ba'zi yoshlar tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar, kamchiliklar, xususan xulq-atvorida namoyon bo'layotgan jinoyat motivlari va unga mos xatti-harakatlarning uchrab qolayotganligi tarbiya uchun mas'ullarni tashvishga solmoqda.

Psixologiya fanlari sohasida erishilgan jahon tajribasining ko'rsatishicha motivlarning yuzaga kelishi va motivasion yo'nalganlik ko'p jihatdan oila tarbiyasi bilan bog'liqdir. Oilada qaror topgan o'zaro munosabatlar, uning ta'sirida yuzaga kelgan tarbiya muhiti va farzandlar tarbiyasiga bo'lgan e'tibor buning asosini tashkil qiladi. Shu nuqtai nazardan mazkur maqolada

o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishiga ta'sir etadigan muhim omillarni (tabiiy-biologik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-psixologik va tarbiyaviy-pedagogik) o'rganish bilan ularning mohiyati va xususiyatlarini tarbiyaviy-psixologik me'yorlar asosida baholashga harakat qildik.

Yoshlar tarbiyasi bilan bog'liq muammolar, xususan yoshlar xulq-atvorida yuzaga kelayotgan jinoiy xatti-harakat motivlari, ularni yuzaga kelishi va shakllanish sabablari, yoshlar tarbiyasiga, ma'naviyatiga va dunyoqarashiga putur yekazishi bilan bog'liq oqibatlar va boshqa salbiy natijalar salmog'ini asoslashga urindik. Shunga tayanib, biz ushbu paragrafda o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishini ta'minlaydigan salbiy omillarni, jinoiy xatti-harakatlarning shakllanganlik holatini, yo'nalganligi va ularga ta'sir ko'rsatayotgan tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va tarbiyaviy-psixologik omillar hamda shart-sharoitlar ta'sirini o'rganishni tadqiqotimizning muhim maqsadi sifatida belgiladik.

O'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishini tub sabablari va mohiyatini aniqlashga yo'naltirilgan ijtimoiy-psixologik so'rovnoma (IPS) quyidagicha ilmiy-uslubiy tuzilishga ega. «Quyida sizga berilayotgan savollarga o'ylab, o'zingiz aynan to'g'ri deb bilgan sabab va omillarga tayanib aniq javob berishingizni (munosabat bildirishingizni) so'raymiz. Javoblaringiz hayotiy va real voqeyelikka asoslanib, ilmiy nuqtai nazardan baholanadi».

Tadqiqot uchun o'rganilayotgan jadvallardagi o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishiga ta'sir etadigan muhim sabablar, omillar va manba'larni aniqlash uchun o'smirlar va ularning tarbiyasi uchun mas'ul kishilar tomonidan omillarning ahamiyatiga qarab tanlanishi aytiladi. Ular tomonidan tanlanganlik darajasi (o'rni) 1-o'rin (maksimal) dan 5-o'rin (minimal)gacha belgilandi. Tadqiqot o'tkazilgandan so'ng yoshlarda uchrayotgan jinoiy xatti-harakatlar manba'larini aniqlash uchun yoki belgilarning ahamiyat darajasi (o'rni)ni aniqlash va shunga nisbatan foiz imkoniyatini chiqarish maqsadida biz quyidagi tahlil (formula)dan foydalandik. 1-darajali deb tanlangan belgilar 5 imkoniyatga, 2-darajalilar 4 imkoniyatga, 3-darajalilar 3 imkoniyatga, 4-darajalilar 2 imkoniyatga, 5-darajalilar 1 imkoniyatga ega ekanligini belgiladik.

Ahamiyatiga qarab 1-darajali (5 imkoniyatga ega) deb ko'rsatilgan belgi uchun 100 % (eng yuqori ko'rsatkich) belgilansa, u holda 5-darajali (1 imkoniyatga ega) deb ko'rsatilgan belgi o'z-o'zidan ($100\% : 5 = 20\%$) 20% ga teng bo'ladi. Agar tadqiqot o'tkazilgan o'smir yoshlardagi jinoyat motivlarini aniqlashga xos manbalar yoki belgilar tanlovda ahamiyatiga ko'ra, 1,59 darajani olgan bo'lsa, unda ushbu ko'rsatkich 1-darajalidan 0,59 daraja pastligini bildiradi. Yoki 5 imkoniyatdan 0,59 imkoniyat chiqarib tashlanadi, natijada 4,41 imkoniyat ($5 - 0,59 = 4,41$) hosil bo'ladi. Bir imkoniyat 20 % ga teng bo'lganida 4,41 imkoniyat 88,2 % ($20\% \times 4,41 = 88,2\%$) ga teng bo'ladi. Boshqa manba yoki belgilarning ko'rsatkichlari ham huddi shu tartibda ishlandi.

1-jadval

O'smir xulq-atvorida jinoyat motivlari yuzaga kelishining sabablari n=423

№	SABABLAR	Tanlov natijalari	
		O'rin	Foiz
1.	O'smirlardagi mavjud ehtiyojlarning qondirilmay qolishi ta'sirida	1	90,8
2.	Hayotiy zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy narsalarga o'zi xohlaganidek erishish maqsadida	2	82,9
3.	Tengdoshlari va jamoa orasida o'z mavqeini saqlash va barqarorlashtirish maqsadida	3	77,6
4.	O'zini namoyon qilish, o'z ta'sirini o'tkazish va o'zini tan oldirish uchun	4	75,6
5.	«Kuchlilik»ni qo'lga kiritish, boshqarishga erishish, o'z mavqeini ortirish hamda boshqalarga ta'sir doirasini kengaytirish maqsadida	5	65,7

Ijtimoiy-psixologik so'rovnoma (IPS) o'smirlar xulq-atvorini aniqlash va atroflicha o'rganishga yo'naltirilgan savollardan tarkib topgan bo'lib (1-jadval), ularning hayoti va faoliyatida ko'proq qaysi motivlar (xususan jinoyat motivlari) yetakchilik qilishi aniqlandi. So'rovnoma shunday tuzilganki, uni tashkil etgan savollar yordamida inson mohiyatini, uni shaxs sifatida shakllanishi va taraqqiyotini ta'minlaydigan tabiiy-biologik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-

142 psixologik va tarbiyaviy-pedagogik omillarning ta'sir doirasini, ular o'rtasidagi qonuniyatlarning mushtarakligini, zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarning ahamiyatini baholash o'rganildi.

Natijalarni psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, o'rganilayotgan o'smirlarning xulq-atvorida jinoiy xatti-harakatlarni shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan motivlardan quyidagilar boshqa omillarga nisbatan ustunlik qilayotganligi aniqlandi.

Mazkur jadvalda bayon qilingan natijalar tahlili bizga o'smirlarda jinoyat motivlari yuzaga kelishining sabablari, manbalari va yo'nalganligini aniqlashga doir yaqqol tasavvurga ega bo'lishimiz uchun zarur edi.

Biz o'rgangan respondentlar tomonidan o'smirlar xulq atvorida yuzaga keladigan jinoyat motivlarining sabablari (manbalari) ulardagi mavjud ehtiyojlarning o'z vaqtida qondirilmay qolayotganligining ta'siri natijasi (1-o'rin 90%), sifatida baholandi. Bunda, birinchi navbatda o'smirning ota-onasi, yaqin qarindoshlari, o'qituvchilar va boshqa bolaning jismoniy va psixologik rivojlanishi uchun mas'ul kishilar o'smirlarda kechadigan jismoniy-biologik, ma'naviy-psixologik va tarbiyaviy-pedagogik qonuniyatlarni bilishlari, shunga amal qilib yoshlar tarbiyasida doimiy nazoratda bo'lishlari, tarbiyada o'zgarishlar yoki yutuqlar bo'lganda muntazam kuzatish orqali ularni qayd qilib borishlari, o'smirning keyingi bosqich tarbiyaviy taraqqiyotini ta'minlash va to'g'ri yo'nalish olishi uchun kundalik zarur tarbiyaviy shart-sharoitlarni maslahatli va kengashilgan holda tashkil qilib takomillashtirib borishlari lozim bo'ladi.

Ana shunday tarbiyaviy jarayon va tarbiyaviy bosqichlarda (oilada, maktabda va mahalla-guzarda) o'smirlardagi mavjud ehtiyojlarni qondirilmay qolishi yoki bu ehtiyojlarga e'tiborsizlik, loqaydlik, o'zi bo'larchilikka qoldirish ular tarbiyasida qator muammolar shakllanishiga, eng muhimi o'smirlar xulq-atvorida ulardagi mavjud qondirilishi zarur bo'lgan ehtiyojlarni "O'smirlarga xos vaziyatdan chiqish" yoki muammoni yechish maqsadida noqonuniy yo'llar bilan, jamiyatda odamlar orasida, xususan o'smirlar o'rtasida amal qilib turgan qadriyatlar, urf-odatlar va me'yorlarga (xalq psixologiyasiga) amal qilmay, jinoiy xatti-harakatlarga tayanib, ulardan foydalangan holda amalga oshiriladi (erishiladi). Bunday holatda maqsadga osonlikcha erishish yoki noqonuniy xatti-harakatlarning tez-tez takrorlanib turishi o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishiga asos bo'ladi. O'smirlarda bunday chora va usullarning yuzaga kelishi, takrorlanishi natijasida stereotiplashishi (barqaror sifat va xususiyatlarga aylanishi) o'smirlar uchun hayotiy zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy narsalarga o'zi xohlaganidek erishish maqsadini motivasion tizimini shakllantiradi.

Biz olib borgan tadqiqotlarimiz tahlillariga ko'ra, respondentlarning (2-o'rin, 82,9%) o'smirlar xulq-atvorida jinoyat motivlari shakllanishining muhim sabablaridan yana biri o'smirlar kundalik hayoti va faoliyati uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy narsalarga o'zi xohlaganidek erishish yo'llarini o'zi belgilashidir.

O'smirlik yoshida ko'zga tashlanadigan eng muhim xususiyatlardan biri, bu ularning o'zini-o'zi anglashga bo'lgan e'tiborlarining kuchayishidir. Bu o'rinda o'smir o'zida mavjud bo'lgan, endi yuzaga kelayotgan va yuzaga kelishi kutilayotgan (orzu qilgan) xususiyatlar, sifat va fazilatlariga o'rganadi, aynanlashtiradi, nazorat qiladi, baholaydi va ulardan amaliy turmushida va faoliyatida foydalanib ko'radi. O'zidagi mavjud imkoniyat va imkoniyatsizliklarni yaqinlari, tengdoshlari va boshqa yoshlarniki bilan taqqoslaydi farqlar va imkoniyatlarni baholaydi. O'smirlardagi bu xususiyat tengdoshlari va jamoa orasida o'z mavqeini saqlash va barqarorlashtirish choralarini ko'rishni taqozo etadi. Tadqiqotlarimizda o'rganilgan o'smirlarga xos ana shunday xususiyatlar ham ular xulq-atvorida jinoyat motivlari shakllanishiga muhim sabab sifatida ta'sir qilishi aniqlandi (3-o'rin 77,6%).

O'smirlarda xulq-atvor rivojlanishining bunday tus olishi, motivasion yo'nalganlik o'z tengdoshlari va jamoa orasida "o'zini namoyon qilish, ularga o'z ta'sirini o'tkazish va o'zini tan oldirish" munosabat tizimini shakllantirib boradi. O'rganilgan respondentlar tomonidan o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishi uchun ana shunday xususiyatlarning mavjudligi (4-o'rin 75,6%) eng muhim sabablar sifatida e'tirof etilgan.

O'smir xulq-atvorida jinoyat motivlari shakllanishining yuqori bosqichi sifatida yuzaga keladigan "Kuchlilikni qo'lga kiritish, boshqarishga erishish, o'z mavqeini ortirish hamda boshqalarga ta'sir doirasini kengaytirish"ga intilish (5-o'rin 65,7%) jinoiy xatti-harakatlarga tayyorgarlik, yo'nalganlik, natijalarga erishishni ta'minlash bosqichini ham ifodalaydi.

Bu holatlar aynan shunday o'smirlar yashayotgan oilalarda ota-ona munosabatlaridagi beqarorlik, tarbiyaviy jarayonlarga yengil-yelpi qarash oqibatida tarbiyaning yaxshi kechmayotganligi, oilaning moddiy va ma'naviy taqsimotidagi kamchiliklar, uzilishlar eng muhimi, oilaviy tarbiyada loqaydlik, beparvolik, o'zi bo'larchilikka qoldirish, e'tiborsizlik holatlarining hukm surishi natijasidir.

Tadqiqotlarimiz maqsadiga ko'ra 1-jadvalda bayon qilingan natijalar tahlili bizga o'smir xulq-atvorida jinoyat motivlari yuzaga kelishining manbalari va yo'nalganligini aniqlash maqsadida yaqqol tasavvurga ega bo'lishimiz uchun zarur edi. Biz shunga tayanib, o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishining asosiy sabablarini aniqlashga harakat qildik. O'zbek milliy-madaniy muhitida shakllanayotgan o'smir yoshlar, ularning ota-onalari, o'qituvchilari, tarbiya uchun mas'ul huquq-tartibot organlari va jamoatchilik bilan o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishining asosiy sabablarini aniqlash maqsadida tadqiqot ishlari olib borildi.

Xulosa. O'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishining psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi muammosini tadqiq qilishda hozirgi zamon psixologiyasi amaliyotida samarali qo'llashga mo'ljallangan insonning shaxslilik xususiyatlari, motivasion yo'nalganligi, hissiy-irodaviy holatlari va individual-tipologik imkoniyatlarini hamda ularning aqliy, axloqiy-ma'naviy, huquqiy tarbiyalanganlik darajasi va dunyoqarashini o'rganishga yo'nalgan anketa hamda test metodikalaridan foydalanildi. Metodologik pozisiyalarni birlashtirish esa bugungi kun o'smirlarining xulq-atvori, motivasion yo'nalganligi, tarbiyalanganlik darajasi va tarbiyaning istiqbolli andozalarini izchilroq o'rganish imkoniyatini yaratdi.

1. O'smirlarga xos jinoyat motivlarining shakllanishi, yo'nalganligi, mazmuni, mexanizmi, manbalari, boshqa kategoriyalar bilan izchil aloqasi, iyerarxiyasi, ularning faoliyat, xulq-atvor va muomala jarayonida namoyon bo'lishi aynan shu yoshdagilarning turmush tarzi bilan bog'liq bio-fiziologik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy va tarbiyaviy-psixologik omillar hamda ularni ta'minlovchi zarur shart-sharoitlarga uzviy bog'liqligi aniqlandi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, 2016-yil 14-sentabr. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 37-son, 426-modda.
3. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni, 2008 yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. - Toshkent: Adolat, 2017. - 112 b.
5. Jabborov A.M. O'qituvchi etnopsixologiyasi. Qarshi "Nasaf" nashriyoti, 2015, -180 b.
6. Karimova V.M. Yoshlarda o'zbek oilasi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar. Psix. fan. dok. diss. - T.: ToshDU, 1994. - B.309.
7. Ғозиев Э.Ғ., Жабборов А.М. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси. Т.: 2003, -124 б.
8. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O'quv qo'llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
9. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.
10. Safarovich Q. O. et al. O'quvchilar xulq-atvori profilaktikasida maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy ta'sir modeli //pedagog. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.
11. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o'quvchilarning xulq-atvori bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish masalalari //pedagog. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.
12. Safarovich Q. O. et al. Teenager child psychology //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.

Ostanov Shuhrat Sharifovich
Buxoro davlat universiteti
psixologiya va sotsiologiya
kafedrası dotsenti,
p.f.f.d.(PhD)

O‘SMIRLIK DAVRINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI VA DESTRUKTIV XULQ-ATVORNING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlik davrining ijtimoiy-psixologik muammolari va destruktiv xulq-atvorning ijtimoiy psixologik xususiyatlari tahlil qilingan, psixodiagnostika, psixokonsultatsiya va psixologik trening dasturi ishlab chiqilgan. O‘smir va o‘spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiyasi bo‘yicha amaliyotchi psixologlar, ota-onalar va tarbiyachilarga mo‘ljallangan qo‘llanmalar ishlab chiqilgan. O‘smir va o‘spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiyasi muammosining psixologik talqini olib borilgan. O‘smir va o‘spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiyasini tadqiq qilish usullarini qo‘llash haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: xulq-atvor, destruktiv, shaxs shakllanishi va psixik rivojlanishi, agressiya, psixokonsultatsiya, depressiya, psixokorreksiya, diagnostika.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация. В данной статье проанализированы социально-психологические проблемы подросткового возраста и социально-психологические особенности деструктивного поведения, разработана программа психодиагностики, психоконсультирования и психологического тренинга. Разработаны пособия для практикующих психологов, родителей и воспитателей по психокоррекции деструктивного поведения у подростков и подростков. Проведена психологическая интерпретация проблемы психокоррекции деструктивного поведения у подростков и подростков. Речь идет о применении методов исследования психокоррекции деструктивного поведения у подростков и подростков.

Ключевые слова: поведенческий, деструктивный, становление и психическое развитие личности, агрессия, психоконсультация, депрессия, психокоррекция, диагностика.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF ADOLESCENCE AND SOCIAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DESTRUCTIVE BEHAVIOR

Annotation. This article analyzed the socio-psychological problems of adolescence and the social psychological characteristics of destructive behavior, developed a program of psychodiagnostics, psychoconstruction and psychological training. Guidelines for destructive behavioral psychocorrection in adolescents and adolescents have been developed for practicing psychologists, parents, and caregivers. A psychological interpretation of the problem of destructive behavioral psychocorrection in adolescents and adolescents has been carried out. There is talk of using methods to research destructive behavioral psychocorrection in adolescents and adolescents.

Key words: behavior, destructive, personality formation and psychic development, aggression, psychoconsultation, depression, psypchocorrection, diagnostics.

Kirish. Har bir jamiyat o'zining mavjudligining o'ziga xos tarixiy shartlaridan kelib chiqadigan ijtimoiy og'ishlarning ma'lum shakllari - ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, axloqiy va boshqa xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy og'ishlar hajmi ma'lum bir jamiyatning ma'naviy muhitini, qonuniylik va tartib darajasini baholashga imkon beradi.

Ijtimoiy voqelikdagi tub o'zgarishlar ijtimoiy fanlar paradigmasini o'zgartirish zarurligini tushunishga olib keldi. Sotsiologiya va psixologiyadagi zamonaviy tushunchalar shunday ta'kidlaydilar: ijtimoiy "voqelikning o'zi deviantdir", devyatsiya hodisasi jamiyatning ajralmas qismidir". Bugungi kunda voyaga yetmaganlar jinoyati haqida ko'proq gapirilmoqda. Mamlakatdagi tub ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, jamiyatning "tabaqalarga bo'linishi, yosh avlodni tarbiyalashga qaratilgan ijtimoiy institutlar ta'sirining zaiflashishi sabab bo'ldi.

Voyaga yetmaganlarning destruktiv xulq-atvori muammosi zamonaviy fanning asosiy ijtimoiy-psixologik muammolaridan biridir. Ushbu hodisaning ko'plab tadqiqotchilari ta'kidlashicha, halokat aynan o'smirlik davrida namoyon bo'ladi, chunki aynan shu davr har bir inson hayotidagi qiyin davrlardan biridir.

Har yili deviant xulq-atvori bo'lgan voyaga yetmaganlar sonining ko'payishi tendensiyasi mavjud. O'smirlarning xatti-harakatlaridagi og'ishlar nafaqat e'tiborni tortadi, balki ota-onalar, o'qituvchilar va jamoatchilikni xavotirga soladi.

Adabiyotlar tahlili. L.I.Bojovich, I.P.Bashkatov, B.T.Kondrashchenko, A.N.Leontev, N.D.Levitov, G.B.Shoumarov, E.G'oziev, V.M.Karimova, N.S.Safayev, B.M.Umarov, R.S.Samarov, Z.T.Nishonova, N.A.Sog'inov, T.Malikova, G.K.To'laganova, X.A.Qodirova, X.A.Ruhiyeva, Z.F.Kamaletdinova, E.Quljonov, N.Komilova, K.Farfiyeva, Sh.F.Mustafayeva kabi Rossiya va O'zbekiston psixolog olimlarining ta'kidlashlaricha, shaxs ongi, xulqi hamda faoliyati mazmunini ularni qurshab olgan muhit belgilaydi. Ularning fikriga ko'ra, kishi ongi, xulqi, xarakteri mikro va makro muhitdagi faoliyati orqali boshqariladi.

Buzg'unchi xatti-harakatlar (lotincha Destructio - "yo'q qilaman") - bu ijtimoiy va psixologik me'yorlardan chetga chiqadigan buzg'unchi xatti-harakatlar, bu insonning hayot sifatining buzilishiga, o'z xatti-harakatlariga tanqidiy munosabatning pasayishiga, sodir bo'layotgan narsalarni idrok etish va tushunishda kognitiv buzilishlarga olib keladi. o'z-o'zini hurmat qilishning pasayishi va hissiy buzilishlar, natijada bu shaxsning ijtimoiy disadaptatsiyasi holatiga, uning to'liq izolyatsiyasiga olib keladi.

Buzg'unchilik har bir insonda muqarrar ravishda mavjud, ammo u ko'pincha hayotning tanqidiy davrlarida aniqlanadi. Bu, ayniqsa, o'smirlarga taalluqlidir, chunki o'smirlik davridagi ichki qiyinchiliklar jarayonlardan boshlab, o'z-o'zini konsepsiyasini qayta qurish bilan yakunlanadi.

O'sish davri chuqur psixologik muammolarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Inqiroz davrida biologik va psixologik jarayonlarning tezlashishi xatti-harakatlardagi og'ishlarning to'satdan paydo bo'lishiga olib keladi. Shunday qilib, butunlay gullab-yashnagan o'smir, atrofida uchun kutilmaganda, to'satdan hissiy qo'pollik, shafqatsizlik, tajovuzkorlik va zo'ravonlikka moyillik paydo bo'ladi.

O'smirlar va yoshlar alohida ijtimoiy guruhdir. Keling, ijtimoiy og'ishlarning shakllanishiga ta'sir qiluvchi muayyan ijtimoiy-yosh guruhlari (o'smirlar va yoshlar)ning ba'zi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ko'rib chiqaylik. N.A.Gorlova o'smirlik davri inson ontogenetik rivojlanishining alohida davri bo'lib, uning o'ziga xosligi ikki davr, ya'ni bolalik davri va yetuklik davri o'rtasidagi oraliq holatda ekanligini ta'kidlaydi. Bu yosh hayotning muhim davrini qamrab oladi, o'smirlik 11-12 yoshda boshlanadi va 17-18 yoshda tugaydi. O'smirlik chegaralari aniq ko'rsatilmagan, ular har bir o'smir uchun moslashuvchan va individualdir. O.G.Kravsov o'smirlik davri odatda o'smirlik va o'tish davriga bo'linishini aniqlaydi. O'smirlik davrida o'smir o'zi bilan ichki ziddiyatlarni, boshqalar bilan tashqi ziddiyatlarni boshdan kechiradi, bu xatti-harakatlarning beqarorligi va tashqi buzilishlarni keltirib chiqaradi. Bu yoshda ongli xulq-atvor asoslari yaratilib, axloqiy g'oyalar va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda umumiy yo'nalish vujudga keladi. A.A.Artemova o'z tadqiqotini yoshlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari muammosiga bag'ishlaydi. Muallif quyidagi xususiyatlarni ko'rsatadi: o'smirlik va erta balog'at davrida insonning shaxsiy va kasbiy o'zini o'zi belgilashi, uning ijtimoiy mas'uliyatli sub'ekt sifatida shakllanishi sodir bo'ladi. Shu bilan birga, yoshlar eng dinamik, faol, ijtimoiy

146 o'zgarishlar va qadriyatlarga sezgir, barqarorlik va tajribaga ega emaslar. Bu yoshda yetakchi ehtiyojlar, qadriyatlar va markaziy motivatsion va semantik shakllanishlar tizimining faol shakllanishi sodir bo'ladi. Yoshlarning psixologik xususiyatlari, ularning tashqi dunyo bilan o'zaro munosabati xususiyatlari ko'p jihatdan ijtimoiy-madaniy omillar bilan belgilanadi va sotsializatsiya jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shunday qilib, o'smirlar va yoshlarni ijtimoiy guruhlar sifatida hisobga olgan holda shuni ta'kidlash kerakki, o'smirlik - bu shaxsning faol shakllanishi, ijtimoiy tajribaning o'zgarishi, shaxsning individual faol faoliyati orqali uning shaxsiyatini o'zgartirish va uning "men" ni shakllantirish davridir. O'smirlik davrida shaxsning shaxsiyati va individualligini rivojlantirishda yetuklik tuyg'usini shakllantirish va o'z-o'zini anglashni rivojlantirish markaziy o'rin tutadi. O'smirlikning so'nggi bosqichida o'g'il va qizlarning ijtimoiy mavqei ular yoshlik davridagi boshqa ijtimoiy yosh davriga qarab o'zgarishiga qaramay, yoshlarning psixologik portretini tahlil qilish bizga bunday emasligini aniqlashga imkon beradi. Ularning har biri yetarli darajada yetuklik va o'z-o'zini anglash darajasiga ega. Binobarin, bu yoshda tashqi muhit omillariga nisbatan zaiflik yuqoriligicha qolmoqda. A.E.Shalagin, N.M.Parshin, O.V.Shlyapnikovalarning tadqiqotlarini tahlil qilish bizga zamonaviy o'smirlar va yoshlar muhiti quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi:

- tashqi muhit omili ta'sirida shakllangan iste'molga yo'naltirilganlik
- yoshlar o'rtasida sun'iy ehtiyojlarni yaratish va ularning iste'molchi sifatidagi his-tuyg'ulari va his-tuyg'ulariga ta'sir qilish;
- manipulyatsiya va takliflar orqali insonning xulq-atvori, his-tuyg'ulari va didiga ta'sir qilish imkonini beradigan keng qo'llaniladigan yangi raqamli texnologiyalarning ta'siri tufayli individual makon va vaqtning chegaralarini kengaytirish.

Zamonaviy o'smirlar va yoshlar internet muhitining tajovuzkor ta'siriga, tashqaridan buzg'unchi g'oyalar, qadriyatlar va munosabatlarning ta'siriga duchor bo'lmoqdalar. Bunday sharoitda psixikaning tashqi ta'sirlarga beqarorligi va sezgirligi, ijodiy qadriyatlar va hayotiy yo'riqnomalar tizimining yetuk emasligi, zarur qarshi vositalarning yetishmasligi jiddiy psixologik muammolar, klinik kasalliklar va antisosial harakatlarga olib kelishi mumkin. M.V.Vorontsova ijtimoiy fanlarda og'ishning etimologik ma'nosini tahlil qildi - bu atama "ma'lum bir jamiyatda umume'tirof etilgan me'yor va qoidalarni buzadigan xatti-harakatlar (huquqbuzarlik, jinoyat, alkogolizm, giyohvandlik va boshqalar)" Deviant xulq-atvorning asosiy turlariga quyidagilar kiradi: jinoyat, alkogolizm, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish harakati, fohishalik,. Pedagogik adabiyotlarda deviant xulq-atvor deganda "ma'lum bir jamiyatda, ijtimoiy muhitda, yaqin atrofda, jamoada qabul qilingan ijtimoiy va axloqiy me'yorlar va qadriyatlardan chetga chiqish, ijtimoiy normalar va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish va takrorlash jarayonini buzish tushuniladi.

O'smirlar organizmdagi o'zgarishlar bevosita ularda endokrin sistemasining o'zgarishlari bilan bog'liqdir. Bu davrda ichki sekresiya bezlaridan biri gipofez bezining funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm to'qimalarining o'sishi va muhim ichki sekresiya bezlarining (qalqonsimon bez, buyrak o'sishi va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Natijada bo'y o'sishi tezlashadi, jinsiy balog'atga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi, ikqilamchi jinsiy bezlarning paydo bo'lishi) amalga oshadi.

O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga xarakteristik xarakteristik qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilarga ko'rsatishga intiladilar. Bu xolatni oddiy kuzatish yo'li bilan xam osongina ko'rish mumkin. O'smirlik yoshiga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni o'rgana turib, o'smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolatga erishish yo'llarini va unga ta'sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta'sirini tushunish mumkin. Bu davrda o'smir baxtli bolalik bilan xayrlashgan, lekin kattalar hayotida hali o'z o'rnini topa olmagan xolatda bo'ladi. O'smirlik davri «O'tish davri», «Krizis davri», «Qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki bu yoshdagi o'smirlar xatti-xarakatida noadekvatlik, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday xolatni psixik rivojlanishdagi krizis deb nomlagan. O'smirlik yoshida ularning hulq-atvoriga xos bo'lgan alohida hususiyalarni asosan jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo'lmaydi. Jinsiy yetilish o'smir hulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta'sir ko'rsatib, bu ta'sir bevosita emas, balki ko'proq bilvositadir.

«Xulq atvor tasavvur» shaxsning umumiy tasavvurlari tarkibida bo'ladi. Tasavvur – shaxsning atrof borliq to'g'risidagi bilimlari, uning shaxsiy tajribasi bilan bog'liq hodisalar tizimi. U yoki bu obyekt yoxud hodisa bilimning yo'qligi tasavvurning ham yo'qligidan darak beradi. Xulq atvor tasavvurlar «ma'naviyat» tushunchasi bilan uyg'unlashib, jamiyatning, millatning hamda aynan shaxsning ichki ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati, idrokini mujassamlashtiruvchi tushunchidir.

Shaxsning eng muhim afzalliklaridan biri – uning tashqi muhitni bilishi, turli vaziyatlarda unga moslanish hamda adekvat maqbul xulq-atvor normalarini o'zida tarbiyalay olishidir. Chunki inson jamiyatning ijtimoiy va madaniy yutuqlarini bilishi va qadrlashi, ularni ruhan va aqlan xis qila olishi kerak. Bu narsa unga o'z zamonasini to'g'ri idrok qilish va tushunish imkoniyatini berib, shaxs tasavvurlari dunyosini egiluvchan va sermazmun qiladi. Shundan mantiqan kelib chiqib, biz hulq atvor tasavvurlar yaqqol shaxsni aniq vaziyatlarda, jamiyatdagi qadriyatlarga nisbatan tutadigan xulq-atvori, xatti-harakati uchun go'yoki yo'naltiruvchi va moslashtiruvchi mezon rolini o'ynashi bilan ahamiyatlidir.

Xulq atvor tasavvurlar ijtimoiy tasavvurlarning bir tarmog'i bo'lib, u qotib qolgan ma'lum kognitiv narsalar emas, balki ular doimiy rivojlanishda, harakatda va taraqqiyotda bo'ladi. Uning dastlabki bosqichi idrok qilish bosqichi bo'lib, unda bevosita ongda aks etadigan ma'lumotlar qabul qilinishi, ular anglanganlik va shaxs uchun zarurat nuqtai nazaridan saralanishi ro'y beradi. Undan so'ng ikkinchi bosqich – assotsiativ bog'lanishlar bosqichi ro'y beradi, ya'ni bunda ongda yangi xabarlar eskilar bilan solishtirilib, assotsiativ va hulq atvor bog'lanishlar o'rgatiladi. Yuqoridagi ikkinchi bosqichning umumiy xususiyati umumlashtirish– generalizatsiyadir. Keyingi bosqichlar ko'proq tafakkur va tushunchalar sohasiga taaluqli bo'lib, unda har bir ma'lumot yoki xabar differensial holda individ uchun ahamiyatlilik nuqtai nazaridan ajratiladi va shu asosda ma'lum ustanovkalar shaklida shaxs xulq-atvori yo'nalishini belgilaydi.

Xulosa. Destruksiyaga moyil shaxslarning yana bir xususiyati ularda xavotirlanish darajasining yuqori bo'lishidir. Bu holat odatda insondagi o'z holatidan norozilik, notinchlik, yaqinlashayotgan xavfni sezish hislari bilan uyg'unlashib ketadi. Yuqori darajadagi xavotirlanish - ishi yurishmagan, omadi kelmagan shaxsning subyektiv ko'rsatkichi hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Blyumkin V.A. Shaxsning axloqiy fazilatlarini / V.A. Blumkin. - Voronej: Voronej universiteti nashriyoti, 1974. - 186 p.
2. Bodalev A.A. Shaxsiyat va muloqot: Tanlangan psixologik ishlar. Ed. 2-chi tahrir / A.A. Bodalev.- M.: Xalqaro Pedagogika Akademiyasi, 1995. 328 b.
3. Bojovich A.I. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi A.I. Bozovich. M.: Ta'lim, 1968. - 464 b.
4. Bratus B. S. Shaxsiyat anomaliyalari B. S. Bratus. M.: Mysl, 1988. - 301 b.
5. Blonskiy P.P. Guruhdagi bola. Sevimli ped. asarlar P.P. Blonskiy.-M.: Ta'lim, 1968.- P. 166-182.
6. Venger A.L. Nimadan shikoyat qilyapsiz? Bolalar va o'smirlarda shaxsni rivojlantirishning noqulay variantlarini aniqlash va tuzatish / A.L. Venger. -Moskva-Riga, 2000. 184 b.
7. Voroshilov S. Harbiy deviantologiya S. Voroshilov, Ya.I. Gilinskiy. -Kishenev, 1994. S. 28-30
8. Feldshteyn D.I. O'smirni tarbiyalash psixologiyasi D.I. Feldshteyn. -M.: Bilim, 1978. 178 b.
9. Feldshteyn D.I. Ontogenezda shaxsni rivojlantirish psixologiyasi D.I. Feldshteyn. -M.: Pedagogika, 1989. B. 23-25.
10. Freyd Z. Behushlik psixologiyasi Z. Freyd. - M.: Ta'lim, 1981.-121 b.

Djumaniozova Muxayya Xusinovna
Urganch davlat universiteti
pedagogika va psixologiyakafedراس dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
muhayyo@list.ru

TALABALAR O'QUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANISHI - PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada talabalar o'quv motivatsiyasini psixologiya fanida o'rganilishi, o'quv motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi omillar, ta'lim motivatsiyasi doirasidagi tashqi va ichki motivlar, ta'lim faoliyati motivlarning komponentlari to'g'risidagi ma'lumotlar bayon qilingan.*

***Kalit so'zlar:** faoliyat, ta'lim faoliyati, motiv, motivatsiya, ehtiyoj, kognitiv motivlar, o'z-o'zini anglash, intellektual salohiyat, o'quv motivatsiyasi, va kasbiy faoliyat.*

РАЗВИТИЕ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

***Аннотация.** В данной статье рассматривается исследование мотивации обучения студентов в психологии, факторов, влияющих на мотивацию обучения, внешних и внутренних мотивов в рамках учебной мотивации, компонентов мотивации учебной деятельности.*

***Ключевые слова:** деятельность, учебная деятельность, мотив, мотивация, потребность, познавательные мотивы, самосознание, интеллектуальный потенциал, учебная мотивация, профессиональная деятельность.*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' LEARNING MOTIVATION AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

***Annotation.** This article discusses the study of students' learning motivation in psychology, factors influencing learning motivation, external and internal motives within the scope of educational motivation, and components of motivation in educational activities.*

***Key words:** activity, educational activity, motive, motivation, need, cognitive motives, self-awareness, intellectual potential, study motivation, professional activity.*

Kirish. Ta'lim faoliyati uchun motivatsiyani o'rganish psixologik va pedagogik muammodir. Uning yechimi ta'lim faoliyatini amalga oshirishda bevosita ishtirok etuvchi motivlarni o'rnatish, o'rganishning yetakchi motivlari va faoliyatning boshqa motivatorlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, samarali ta'lim faoliyatiga eng mos keladigan motivlar komplekslarini aniqlash bilan bog'liq, ta'lim motivatsiyasini shakllantiradigan tashqi va ichki omillarni aniqlash bilan. Ayniqsa, amaliy qiziqish kasbiy motivatsiya, uning rivojlanish dinamikasi va ijtimoiy va shaxsiy omillar ta'siri ostida o'quv maqsadlariga bog'liqligi sifatida shakllanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv va kasbiy faoliyati uchun motivatsiyani tahlil qilishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar mavjud. Oliy o'quv yurtida ta'lim motivatsiyasini o'rganish o'spirinlik davrining psixologik xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. O'spirinlik - bu aqliy va shaxsiy rivojlanish bosqichi bo'lib, balog'at yoshidan boshlanib, ijtimoiy kamolotning boshlanishi bilan yakunlanadi. O'spirinlik davridagi inson psixologiyasining xususiyatlari rivojlanishning ijtimoiy holatidagi o'zgarishlar bilan belgilanadi. Uning asosiy xarakteristikasi

ijtimoiy va kasbiy faoliyatga, oila va nikohga nisbatan kattalar pozitsiyasini egallash istagi va faoliyati bilan belgilanadi.

Maktab yillarida olingan intellektual va shaxsiy xususiyatlar yoshlarda inson rivojlanishining ichki omillariga aylanadi. Bular axloqiy o'zini o'zi anglash va o'z taqdirini o'zi belgilash, axloqning an'anaviy darajasi, barqaror dunyoqarash, asotsial munosabatlar tizimi, kasbiy imtiyozlar shaklida o'zini o'zi belgilash kabi shaxsiy yangi shakllardir. O'z-o'zini anglash alohida rol o'ynaydi, uning rivojlanishi faoliyat motivatsiyasini o'zgartirish, faoliyat mazmuni, maqsad va vazifalarini qayta ko'rib chiqish, faoliyat ierarxiyasini qayta qurishda ifodalanadi. Kattalar ishiga tayyorgarlik ko'rish bilan bog'liq tadbirlar birinchi o'ringa chiqadi. O'z-o'zini tartibga solish va o'zini o'zi boshqarish qobiliyati hayotni rejalashtirish va qadriyatlarga asoslangan erkin tanlash, xususan, kasb tanlash bilan ta'minlanadi. Yigitning shaxsiy erkinligining rivojlanish darajasi shaxsiy tanlovning qadriyat asoslarida namoyon bo'ladi.

Kasbiy tayyorgarlik sharoitida keyingi shaxsiy rivojlanish sodir bo'ladi. Yosh talabaning shaxsiy rivojlanishining markaziy chizig'i motivatsion sohadir. Oldingi asrlarning asosiy tendentsiyasi - barcha motivlarning yaxlit tizimga birlashishi - dinamik va mazmunli birlik darajasiga yetadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. L.I.Bojovichning ta'kidlashicha, mazmun jihatidan hayot rejasi, kelajakdagi niyatlar, o'z taqdirini o'zi belgilash bilan bog'liq bo'lgan motivlar birinchi o'rinda turadi. O'z tarkibida yosh yigitning motivatsion sohasi iyerarxik tuzilish, shaxs uchun yetakchi, ijtimoiy ahamiyatga ega va qimmatli motivlarga asoslangan turli xil motivatsion tendentsiyalarni bo'ysunishning ma'lum bir tizimining mavjudligi bilan tavsiflana boshlaydi. Motivlar ongli ravishda qo'yilgan maqsad va ongli ravishda qabul qilingan niyat asosida vujudga keladi. Integratsiya va vaqtinchalik rivojlanishning keng doirasiga ega bo'lgan yuqori darajadagi motivlar yuqori funktsional va energiya salohiyatini namoyon qiladi. Vaqtinchalik potentsial yuqori bo'lgan motivlar samarali faoliyatni qanoatlantirishidan qat'iy nazar belgilaydi, chunki ular faoliyatni oqilona rejalashtirish va uni amalga oshirishning adekvat vositalarini tanlash imkonini beradi.

A.A.Reanning fikricha, kasbiy tanlov o'spirinning butun motivatsion sohasini o'zgartiradi. Ushbu hodisa maxsus qarorlar qabul qilishni talab qiladi, ilgari o'rnatilgan qarashlarni kengaytiradi yoki buzadi va xatti-harakatlarning yangi motivlarini shakllantiradi. Kasb tanlashga amaliy mulohazalar, ota-onalarning munosabati, o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish istagi, kasb manfaatlari, uning obro'-e'tibori va mavjud qadriyatlar tizimiga yo'naltirilganligi ta'sir qiladi. Shunday qilib, yoshlarda individual faoliyatning keng tarqalgan shakli bo'lgan kasbiy ta'lim turli xil ijtimoiy, kognitiv va shaxsiy motivlar bilan turtki bo'lib chiqadi. Yoshlarda shaxsni shakllantirishning etakchi omili - bu insonning ijtimoiy ehtiyojlarga muvofiq kasbiy rivojlanishini tartibga soluvchi oliy o'quv yurtida o'qish shartlari.

Talabalarning shaxsiy intilishlari, individual maqsadlari va hayotiy ehtiyojlari haqidagi kengaytirilgan g'oyalarni hisobga olish o'quv jarayonini optimallashtirishga, bo'lajak mutaxassislarning jamoat va shaxsiy manfaatlarini uyg'unlashtirishga yordam beradi.

Rus psixologiyasida ta'lim motivatsiyasi muammosini o'rganishning boshlang'ich nuqtasi S.L.Rubinshteynning kasbiy ta'lim uchun motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi pozitsiyasidir. S.L.Rubinshteyn ta'lim motivatsiyasini o'quv faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan, umumiy ma'noda mehnat faoliyati bilan mos keladigan, ammo maqsadning siljishi bilan farq qiladigan alohida faoliyat turi deb hisobladi. Mehnat faoliyatida uning vositasi va usuli bo'lgan narsa kasbiy o'qitishda uning maqsadi hisoblanadi. Maqsadning o'zgarishi motivatsiyaning o'zgarishiga olib keladi. S.L.Rubinshteyn kognitiv qiziqishni ta'lim motivatsiyasi tarkibidagi asosiy motiv sifatida belgilaydi. Bundan tashqari, o'rganish motivatsiyasi qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish istagi, ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat oldidagi o'rganish majburiyatlarini bajarishni o'z ichiga oladi. Umuman olganda, qiziqish motivning maxsus shakli sifatida bevosita bilvosita bo'lishi mumkin, u o'rganish kelajak uchun nimani nazarda tutayotganini ko'proq yoki kamroq aniq anglash bilan bog'liq.

O'quv faoliyati motivlarini o'rganishni asoslashga katta hissa A.N. Leontevga tegishli. Uning ta'lim motivatsiyasini o'zgartirish to'g'risidagi Nizomini eslatib o'tish kerak. Faoliyat motivatsiyasining o'zgarishi bolaning ichki pozitsiyasining qayta tuzilishini, shaxs rivojlanishining yangi bosqichiga o'tishni aks ettiradi [P.M. Yakobson iqtibos keltirgan]. Motivatsiyani qayta qurish tushunilgan motivlarning amalda faoliyat yuritadiganlar toifasiga o'tishi bilan bog'liq .

Motivlarning sifat xususiyatlari faoliyat turlarini aniqlash uchun juda muhimdir. Shunday qilib, kognitiv motiv shaxsning ta'lim faoliyatidagi samarali ijodiy faoliyati turini tavsiflaydi. V.E.Milman ishlab chiqarish va iste'molchi motivatsiyasini va tegishli faoliyat turini ajratadi. Ishlab chiqarish faoliyati turi - faoliyat obyektiga ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan qiymat berishga motivatsion yo'naltirilganligi, iste'molchi faoliyati turi – ob'ektga individual muhim qiymat berishga motivatsion yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi .

Xorijiy psixologiyada motivatsiyani tashqi (ekstrinsiv) va ichki (intrinsiv) ga bo'lishning uzoq an'analari mavjud. X.Xekxaufen shiddatli motivatsiyani maqsadning harakat bilan tematik jihatdan bir hil bo'lishi, shuning uchun ikkinchisi o'z mazmuni uchun amalga oshirilishi bilan tavsiflanadi.

Ekstrinsiv motivatsiya natija va harakat boshqa maqsadlarga erishish vositasi sifatida qaralganda topiladi. Faoliyatni rag'batlantirish uchun motivlarning boshqa guruhlari ham ajratib turadi. Faoliyatning haddan tashqari yuqori ekstrinsiv jozibadorligi holatida uning intrinsiv jozibadorligining qadrsizlanishi va aksincha sodir bo'lishi aniqlandi. Bunday o'zaro bog'liqlik tajribalarda (quvonch tajribalarda (faoliyat quvonchi) va harakatlarda (davomiylilik, qat'iyatlilik) yashaydi.

Rus psixologlarning tadqiqotlarida ta'lim motivatsiyasini ichki va tashqi turlarga bo'lish odatiy holdir. Mezon - motivning faoliyat subyektiga munosabati. Faoliyat o'z-o'zidan ahamiyatli bo'lganda, ular ichki motivlar haqida gapirishadi. Masalan, o'quv faoliyatida kognitiv ehtiyoj va kognitiv motiv.

Agar ta'lim faoliyatida ijtimoiy obro', ish haqi va boshqalar ehtiyojlari qondirilsa, u holda ular tashqi motivlar haqida gapiradilar. An'anaviy nuqtai nazarga ko'ra, muvaffaqiyatli o'quv faoliyati ichki motivlar bilan shakllangan kognitiv motivatsiyani talab qiladi.

Bir qator tadqiqotchilar ta'lim motivatsiyasi doirasidagi tashqi va ichki motivlarni aniqlash motivning o'zini chuqur ilmiy tushunish bilan mos kelmaydi degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi. Motivlar har doim ichki, subyektiv shakllanishlar, tashqi tomondan ta'sirni shaxsiy aks ettirishning psixologik natijasidir. Tashqi motivlar va motivatsiya haqida gap ketganda, biz tashqi ta'sir (rag'batlantirish) yoki tashqi ob'yektlarning jozibadorligini tushunamiz.

Muhokama. Bugungi kunda motivatsiyani tashqi va ichki motivlar kontekstida o'rganish davom etmoqda va samaralidir, chunki ularning umumiy sub'yektiv tabiati inkor etilmaydi . Ushbu motivlar tipologiyasi N. F. Talizina va A. B. Orlovning yondashuviga asoslangan bo'lib, ular ichki motivni faoliyat maqsadiga mos keladigan va shuning uchun faoliyatdan tashqarida mavjud bo'lmagan va shaxsiy xususiyatga ega deb tushunishgan . Tashqi motivning asosiy mezoni uning faoliyat maqsadi bilan ajralib turishi bo'lib, bu o'z navbatida boshqa, yanada mazmunli maqsadga erishish vositasidir. Bunday holda, majburiyatning mazmuni shaxsan ahamiyatli emas .

Ko'p hollarda ijobiy va salbiy sabablarni ta'kidlash ancha samarali degan fikr mavjud. Motivatsiyaning bunday tipologiyasi P. M. Yakobsonga tegishli. U motivatsiyaning uch turini aniqladi ammo munosabatlar, intilishlar va qiziqishlarning o'ziga xos xususiyatlari tufayli oilaviy va keng ijtimoiy muhit ta'sirini va ushbu ta'sirga ongli yoki kam ongli munosabatni aks ettirish uchun asoslar. Birinchi tur shartli ravishda "salbiy" deb ataladi va o'qishdan bosh tortgan taqdirda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noqulayliklarni bilish bilan bog'liq. Bunday motivatsiya ta'lim faoliyatidan tashqarida, o'rganish maqsadidan tashqarida, unumli emas.

Motivatsiyaning ikkinchi turi – "ijobiy" motivatsiya. U ikkita mustaqil shaklda uchraydi. Birinchi shakl keng ijtimoiy, fuqarolik va axloqiy motivlar, majburiyat motivlari bilan belgilanadi. Bu ham ta'lim motivatsiyasi emas, balki samarali o'quv faoliyatini rag'batlantirishi va muayyan qiyinchiliklarni yengish uchun kuch berishi mumkin.

"Ijobiy" motivatsiyaning ikkinchi shakli birinchisidan sezilarli darajada farq qiladi. U tor shaxsiy motivlar bilan belgilanadi. Ta'lim jarayoni shaxsiy farovonlikka erishish va hayotda muvaffaqiyatga erishish vositasi sifatida qabul qilinadi. P.M.Yakobsonning fikricha, motivatsiyaning tor shaxsiy shakli ijtimoiy motivatsiyaning motivatsion kuchiga ega emas va shaxsning qadriyat tomonlarini safarbar etmaydi. Motivatsiyaning uchinchi turi - ijobiy, o'z-o'zini o'rganish motivatsiyasi. Bu qiziquvchanlik, to'xtovsiz bilim va jarayondan zavqlanishga asoslanadi. Ushbu turdagi motivatsiya nafaqat o'rganishdagi qiyinchiliklarni yengib o'tishga imkon beradi, balki o'quv jarayoniga ijodiy munosabatni rivojlantiradi. Ushbu uch turdagi motivatsiya deyarli hech qachon sof shaklda topilmaydi. Haqiqiy motivatsiya murakkab va har xil turdagi motivatorlarning dinamik tizimi shaklida namoyon bo'ladi; umumiy ko'rinish shaxsiy o'sish jarayonida o'zgarishga moyil bo'lgan ustun motivlar guruhi bilan belgilanadi. Ta'lim faoliyati motivlarini tushunish uchun o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan sabablar yoki omillarni bilish muhimdir.

P.M.Yakobson sabablarning ikki guruhini ko'rsatadi: sharoit va ta'lim faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari tufayli shakllangan o'rganishga bo'lgan munosabat. Birinchisi, shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bilan, ikkinchisi - jarayonning dinamikasi bilan bog'liq.

1945-1949-yillarda L.I.Bojovich tomonidan o'tkazilgan maktab o'quvchilarining ta'lim faoliyati motivlarini tahliliy o'rganishda ta'lim faoliyati asosiy hayotiy munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan turli xil motivlarning butun tizimi tomonidan rag'batlantirilishi aniqlandi. Barcha motivlar bir xil harakatlantiruvchi kuchga ega emas. Motivlar orasida yetakchi va bo'ysunuvchilar ajralib turadi, ular har doim u yoki bu tarzda asosiylariga bo'ysunadi. Barcha o'qitish motivlarini ikkita katta toifaga bo'lish mumkin. Ba'zilar ta'lim faoliyati mazmuni va uni amalga oshirish jarayoni bilan bog'liq. Bu kognitiv qiziqish, intellektual faoliyatga bo'lgan ehtiyoj, yangi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish. Boshqa motivlar bolaning atrof-muhitdagi kengroq munosabatlari bilan bog'liq. Bu boshqa odamlar bilan muloqot qilish, boshqa odamlarni baholash, qulay ijtimoiy munosabatlar tizimida ma'lum o'rinni egallash zarurati. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, motivlarning obyekt toifalari har qanday faoliyatni amalga oshirish uchun zarurdir. O'ziga xos tarbiyaviy motivlar bevosita subyektga va uning faoliyatiga ta'sir qiladi, qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi.

Natija. Keng ijtimoiy motivlar ongli maqsadlarni qo'yishga, ongli qarorlar qabul qilishga yordam beradi, ba'zan hatto faoliyat bilan bevosita bog'liqligidan qat'i nazar. Keng ijtimoiy motivlar talabning haqiqiy ijtimoiy ehtiyojlarini ham, individualistik, egoistik motivlarini ham yashirishi mumkin. Kognitiv qiziqish va ta'lim faoliyati uchun keng ijtimoiy motivlar yoshga bog'liq.

L.I.Bojovich, L.S.Slavina va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar katta yoshdagi o'smirlarning motivatsiyasining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi - bu o'zini o'zi tasdiqlash motivining barqaror ustunligi.

I. V. Voronkovaning nashrida katta yoshdagi maktab o'quvchilarining motivatsiyasida keng ijtimoiy motivlarning ustunligi ko'rsatilgan va o'zini o'zi aniqlash va takomillashtirish motivi aqliy va shaxsiy rivojlanishning yuqori darajasi, katta yoshdagi o'spirinlarga xos bo'lgan o'z kelajagi uchun javobgarlik hissi bilan izohlanadi.

O'quv motivlarining batafsil tasnifi A. K. Markova tomonidan taqdim etilgan. Tasniflash motivlarni kognitiv (agar o'quv materialining mazmuniga e'tibor ustun bo'lsa) va ijtimoiy (agar boshqa odamga e'tibor ustun bo'lsa) ga bo'lishga asoslangan.

Muallif nuqtai nazaridan, motivlar guruhlari o'quv motivatsiyasida ishtirok etadilar:

1. Kognitiv motivlar (o'quvchilarning ta'lim mazmuniga munosabatini, o'rganish, bilim olish istagini belgilaydi).

2. Keng kognitiv motivlar (yangi faktlarga qiziqish naqshlar).

3. O'quv va kognitiv motivlar (bilim olish usullarini o'zlashtirishga qaratilgan).

4. O'z-o'zini tarbiyalash motivlari.

5. Ijtimoiy motivlar (jamiyat uchun foydali bo'lishga intilish).

6. Pozitsion motivlar (guruhda munosib o'rin egallash istagi).

7. Ijtimoiy hamkorlik motivlari (sharik bilan o'zaro munosabatlarga e'tibor).

A.K. Markova tomonidan ta'lim motivatsiyasining tasnifi ta'lim faoliyatini nafaqat yetakchi motivlar nuqtai nazaridan, balki o'quvchining faoliyatdagi ishtiroki va unga bo'lgan munosabati nuqtai nazaridan ham tavsiflash imkonini beradi. Shunday qilib, motivlarning torligi va yuzakiligi, kognitiv qiziqishlarning faqat natijaga qiziqish bilan cheklanishi ta'lim faoliyatiga salbiy munosabatdan dalolat beradi. Ta'lim faoliyati uchun shakllanmagan yoki zaif shakllangan ijobiy motivatsiya yangilikning beqaror tajribasi, burchning keng ijtimoiy motivlari, bevosita maqsadlarni birlamchi tushunish, motivlar va maqsadlarning bo'ysunishi bilan tavsiflanadi. Majburiyatning keng ijtimoiy motivlari shakllangan emas, balki zaif ta'lim motivatsiyasining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Ta'limga shaxsiy mas'uliyatli munosabat motivlarning bo'ysunishi va ularning ierarxiyasi, motivatsion sohaning barqarorligi va o'ziga xosligi, o'z-o'zini tarbiyalash va ijodiy faoliyat qobiliyati bilan tavsiflanadi.

I.I.Vartanovanning fikricha, ta'lim faoliyati motivlarning uch komponentli majmuasidan iborat bo'lib, unda ijtimoiy, kognitiv qo'zg'atuvchi va o'z-o'zini rivojlantirish uchun undovchi guruhlar ajralib turadi.

Xulosa. Omilli-tahliliy tadqiqotlar yuqorida tavsiflangan ta'lim motivlari tarkibini tashkil etuvchi motivlar to'plami o'rtasidagi munosabatlar darajasi va xarakterini aniqlash imkonini berdi. Olingan ma'lumotlar bizga o'z-o'zini rivojlantirish (o'z-o'zini takomillashtirish) va bilim motivlari bir-biri bilan bevosita bog'liq va kognitiv motivatsiyaning yagona turini tashkil qiladi degan xulosaga kelishimizga imkon berdi, chunki ular bitta umumiy omilni (F2) tashkil qiladi. Boshqa tomondan, bilish, yutuq va ijtimoiy identifikatsiya motivlarining o'zi statistik jihatdan mustaqil, ya'ni butunlay mustaqildir, chunki ular uchta ortogonal omilni tashkil qiladi. Shu bilan birga, omadsizlikdan qochish motivi F1 (ijtimoiy identifikatsiya) ga aloqa, o'zini o'zi tasdiqlash va ijtimoiy mukofotni qidirish motivlari bilan bir qatorda kiritilgan va F3 ga erishish motivatsiyasi bilan umuman bog'liq emas. Olingan ma'lumotlar bizga bilish, o'z-o'zini takomillashtirish va yutuqlar motivlari o'rtasidagi munosabatlarga yangicha qarashga imkon berdi. Ma'lum bo'lishicha, ushbu namuna uchun o'z-o'zini takomillashtirish motivi mustaqil omil emas, balki kognitiv motivatsiyaning tarkibiy qismi sifatida kiritilgan.

Demak, o'quv motivlari quyidagi ehtiyojlar asosida namoyon bo'ladi:

1. Bilim va o'z-o'zini takomillashtirish zarurati.
2. O'z-o'zini tasdiqlash.
3. Muvaffaqiyatli natijaga erishish zarurati.

Ko'plab tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy o'quv yurtida o'quv faoliyatining haqiqatan ham yetakchi motivlari kasbiy motiv, shaxsiy obro' - e'tibor motivi, talaba, diplomli shaxs maqomini olish yoki diplom olish bilan bog'liq pragmatik motivlar va nihoyat kognitiv motivlardir. Kasbiy motiv birinchi kurs talabalarida topilgan; mashg'ulot oxirida professional motiv pragmatik xususiyatlarga ega bo'ladi. Kognitiv motivlar bilan bir qatorda, kasbiy motivlar akademik talabalarga xosdir. Pragmatik motivlar, asosan, past natijalarga erishgan o'quvchilar faoliyatini xarakterlaydi. Kognitiv motiv o'quv jarayonida birinchi o'rinda turmasligi mumkin va boshqalar.

Olingan natijalar talabalarning ta'lim faoliyati motivatsiyasini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqladi. Bu mutaxassislik va ta'lim oliy o'quv yurtini tanlash sabablariga oid savollarga javob topish bilan bog'liq; ta'lim motivatsiyasi dinamikasi bo'yicha; talabalar motivatsiyasi strukturasi xususiyatlarini belgilovchi omillar to'g'risida; ta'lim motivatsiyasi va uning mahsuldorligi o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, uning faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsning kasbiy rivojlanish mezonlaridir. Kasbiy tanlovning asosiy motivlari mutaxassislikning qobiliyat va tendentsiyalarga muvofiqligi, ijodiy ish va o'zini namoyon qilish imkoniyati, universitetning obro'si va kasbga bo'lgan talab, oilaviy an'analar ekanligi aniqlandi.

Adabiyotlar

1. Божович Л.И.Изучение мотивации поведения детей и подростков.-М.,1972.
2. Виллюнас В. Психология развития мотивации.- СПб.: Речь, 2006.- 458с

3. Кузьмина В.М. Особенности социально-психологической адаптации студентов в вузе: Автореф. дисс.... канд. психол. наук.- Курск: КГУ, 2006. -123 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность.-М.: Полит издат, 1975.-386 с.
5. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя /А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орлов.-М.: Просвещение, 1990.-192с.
6. Мильман В.Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности/ //Вопросы психологии.-1987.-№5.- С.129-139.
7. Орлов Ю.М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза: Автореф. дисс... докт. психол. наук.- М, 1987.
8. Рубинштейн С.Л. Выбранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии.-М.: Наука, 1997.- 463с.
9. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения /Пер.с англ.-СПб.: Речь, 2001.- 240с .
10. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации человека.-М., 1969.

Rustamov Shavkat Shuxratovich
Buxoro davlat universiteti
psixologiya va sotsiologiya
kafedrasini dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING INNOVATSION KOMPETENLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayonida talabalarning innovatsion kompetentligini takomillashtirishning psixologik xususiyatlari, talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirish muammosi ko'rib chiqiladi. Bu iqtisodiyot va ishlab chiqarishning innovatsion rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, zamonaviy jamiyatdan innovatsiyalarni idrok etish va ishlab chiqarishga yuqori darajadagi tayyorgarlikni talab qiladi. Talabalarni innovatsion kompetentligi muammosining hozirgi holati tahlil qilinadi va innovatsiya samaradorligini ta'minlaydigan shaxsiy fazilatlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, ijtimoiy psixologik xususiyatlar, kasbiy faoliyat, innovatsion faoliyat, kompetentlik, individuallik, metodologiya, xarakter, global kompetentlik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические особенности совершенствования инновационной компетентности учащихся в образовательном процессе, проблема формирования инновационной компетентности учащихся. Это связано с инновационным развитием экономики и производства и требует от современного общества высокого уровня подготовки к восприятию и производству инноваций. Анализируется современное состояние проблемы инновационной компетентности учащихся и рассматриваются личностные качества, обеспечивающие эффективность инноваций.

Ключевые слова: творчество, социально-психологические особенности, профессиональная деятельность, инновационная деятельность, компетентность, индивидуальность, методология, характер, глобальная компетентность.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IMPROVING INNOVATIVE COMPETENCY OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation: this article examines the psychological features of improving the innovative competency of students in the educational process, the problem of forming innovative competency of students. This is due to the innovative development of the economy and production, which requires a high level of preparation for the perception and production of innovations from modern society. The current state of the problem of innovative competency of students is analyzed and personal qualities that ensure the effectiveness of innovation are considered.

Key words: creativity, social psychological characteristics, professional activity, innovative activity, competence, individuality, methodology, character, global competence.

Kirish. Respublikamizda ro'y berayotgan ta'lim islohoti sharoitida barkamol avlod o'z Vataniga, xalqiga, ona yurtiga, millatiga, ota - onasiga sodiq bo'lgan har tomonlama kamol topgan insonlarni tarbiyalash eng muhim ahamiyat kasb etadi. Darhaqiqat, bugun ta'lim va tarbiya

jarayonini sifatli tashkil qilish har qachongidan ham dolzarb bo'lib turibdi. Bunda innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shu bo'yicha zarur huquqiy mexanizmlarni yaratishga ustuvor yo'nalish sifatida qaralayotgani muhimdir.

Ushbu islohotlarning asosiy maqsadi esa yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash hamda mamlakatning kelajagini yuksaltirish ekanligi aniq. Jamiyat yangilanishi, hayotimiz taraqqiyoti va istiqboli, amalga oshirilgan islohotlar samarasi taqdiri, mos ijtimoiy – iqtisodiy siyosatni shakllantirish – bularning barchasi zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan bog'liq.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili: Pedagogika va psixologiya fanlari mazmuni ta'lim – tarbiya jarayoni ahamiyatini aniqlovchi va tarkib toptiruvchi ta'lim sohalari sifatida o'rganilsa, ushbu mavzu muammosi har doim o'z dolzarbligiga ega bo'lgan. Shu tufayli bu muammoni bir necha xorijiy va o'zbek olimlari o'rganib chiqishgan. O'zbek olimlaridan R.Ishmuxammedov, A.Abduqodirov, A.Pardayev "Tarbiyada innovatsion texnologiyalar", N.N.Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat", S.I.Mirhayitova "Pedagogik texnologiya", R.Mavlonova, B.Normurodova, N.Rahmonqulova va Y. Rasulova, D. Maqsudova. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi", O.Tolibov va M.Usmonboyeva "Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari", Sh.Olimovning "Ma'naviy-axloqiy tarbiya Ibragimov, A.Yo'ldoshev va A. Bobomirzayev "Pedagogik psixologiya", A. Shodiyev "Pedagogika va psixologiya", Z.Nishanova, N.Kamilova, D. Abdullayeva, M. Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi, Pedagogik psixologiya" kabi darsliklarda tarbiya jarayonini texnologiyalshtirish va oliy ta'lim tizimida ulardan foydalanish usul, metod va mexanizmlari yoritilgan.

X.Barnet, Dj.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M.Mayez, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem ishlarida innovatsion jarayonlarni boshqarish, ta'limdagi o'zgarishlarni tashkil etish, innovatsiyaning «hayoti va faoliyati» uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar masalalari tahlil qilingan.

Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifalari tasnifi, uning yangilikka bo'lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi.

Oliy maktab o'qituvchisining innovatsion faoliyati oliy maktab pedagogikasining bosh muammolaridan biridir.

Innovatsiya (inglizcha innovation) — yangilik kiritish, yangilikdir. A.I.Prigojin innovatsiya deganda, muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir. Tadqiqotchilar (A.I.Prigojin, B.V.Sazonov, V.S.Tolstoy, A.G. Kruglikov, A.S.Axiezer, N.P.Stepanov va boshqalar) innovatsion jarayonlar tarkibiy qismlarini o'rganishning ikki yondashuvini ajratadilar: yangilikning individual mikro sathi va alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'sirining mikrosathi.

Innovatsion kompetenligini rivojlantirishda quyidagi qoidalarni aytib o'tishimiz lozim.

1. Innovatsion ta'lim jarayoni quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: maqsadlar, mazmun, texnologiyalar va natijalarni baholashning sifat jihatidan o'zgarishi; o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning insonparvarlik yo'nalishi.

2. Innovatsion ta'lim jarayonida "hamkorlik" turi bo'yicha o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni tashkil etishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: o'zaro hamkorlikning umumiy maqsadlarining mavjudligi; rollarni taqsimlash va o'zgartirish; o'qituvchi o'z faoliyatini tartibga soladi va o'quvchining kognitiv faolligini rag'batlantiradi, bu birgalikdagi faoliyatning tengligini, talabalarning mavzu pozitsiyasini va o'zaro ta'sir natijalarini birgalikda aks ettirishni ta'minlaydi.

3. Innovatsion ta'lim jarayonida o'qituvchi va talabalarning o'zaro hamkorligini tashkil etish pedagogik texnologiya bilan o'quv jarayonini loyihalash va amalga oshirishda maqsadli qo'shma faoliyat sifatida, shu jumladan quyidagi bosqichlar ketma-ketligini ta'minlaydi: yo'naltirish, muvofiqlashtirish, hamkorlik.

4. Oliy o'quv yurtining innovatsion ta'lim jarayonida "hamkorlik" turi bo'yicha o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni tashkil etishni uning asosiy xususiyatlariga ko'ra baholash mezonlari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilar va o'qituvchilarning birgalikdagi faoliyatning umumiy maqsadi va qadriyatlariga ega yoki yo'qligini aniqlashga imkon beruvchi birgalikdalik mezon;
- o'qituvchi va o'quvchilarning rol o'rnini belgilaydigan faoliyat tengligi mezon;
- maqsadlarni belgilash, faoliyatni rejalashtirish, loyihani amalga oshirish, faoliyatni tahlil qilish, tuzatishlar kiritish va aks ettirishda mustaqillik darajasini belgilaydigan subyektivlik mezon.

Talabalar va o'quvchilarda innovatsion faoliyatga quyidagilar kiradi:

1. Innovatsion mahsulotni yaratish bo'yicha tadqiqot, tajriba-konstruktorlik yoki texnologik ishlarni amalga oshirish.

2. Innovatsion mahsulotni yaratish bo'yicha ishlarni kompleks ilmiy-texnikaviy, indikativ rejalashtirish va maqsadli dasturlash, tashkil etish va huquqiy ta'minlash.

3. Ishlab chiqarishni texnologik qayta jihozlash va innovatsion mahsulot (xizmat), texnologiya chiqarishga tayyorlash.

4. Innovatsion mahsulotni sinovdan o'tkazish va iste'molchi qabul qilish.

5. Texnologiyani tijoratlashtirish jarayonlarini boshqarish.

6. Innovatsion mahsulotni ichki va jahon bozorlarida ilgari surish, shu jumladan mahsulotda foydalaniladigan intellektual faoliyat natijalarini huquqiy himoya qilish bo'yicha faoliyat.

7. Innovatsion infratuzilmani yaratish va rivojlantirish.

8. Yangi va takomillashtirilgan innovatsion mahsulotni yaratish va joriy etish uchun ekspertiza, konsalting, axborot, yuridik va boshqa xizmatlar (shu jumladan innovatsion faoliyatni moliyalashtirishni tashkil etish).

Talabalarni innovatsion kompetenligini o'rganish ularni amalga oshirishga tayyorligini rivojlantirish strategiyasini nazariy jihatdan asoslash va ishlab chiqish, tizim-faoliyat paradigmasida rivojlanish qonuniyatlarini, psixologik mexanizmlar va tamoyillarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Innovatsion faoliyat konsepsiyasini yaratish zarurligini birinchi navbatda ta'lim jarayonini optimallashtirish va samaradorligini oshirish, talabalarning yangi, ijodiy faoliyatda mustaqilligini namoyon etishi bilan bog'liq to'siqlarni bartaraf etish muhimligida ko'ramiz.

Bizning fikrimizcha, ijodiy salohiyati past, o'zini-o'zi boshqarish, o'z-o'ziga ishonchi, qat'iyati, kognitiv faoliyatga rag'bati yetarlicha rivojlanmagan o'quvchilar o'qishni tamomlagandan so'ng innovatsiyalarda yuqori natijalarga erishish va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish imkoniyati kam.

Biz ushbu ma'lumotlarni bevosita atrof-muhit sharoitlarini o'zgartirishga, talabalarning ichki faolligini rag'batlantirishga, tegishli shaxsiy fazilatlarini va innovatsiyalarga tayyorlikni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik tadqiqotlar o'tkazishning eng muhim amaliy sharti deb hisoblaymiz. Biroq, bu natijalarni barcha holatlarga o'tkazish noto'g'ri, chunki ular maxsus tadqiqotlarni talab qiladi. Avvalo, turli ta'lim muassasalari va talabalar uchun ularning ishonchliligini tekshirish kerak. Bundan tashqari, talabalarning innovatsion kompetenligini ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilari faoliyati, uning innovatsion yo'nalishi, o'qituvchilarning talabalar innovatsion xulq-atvori va innovatsion tayyorgarligi ko'nikmalarini rivojlantirish istagi va ehtiyojlari bilan bog'liqligini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Shunday qilib, talabalarning innovatsion kompetenligini rivojlantirish natijasi bir xil bo'lishi mumkin emas va ularni o'qitish va tarbiyalashning psixologik-pedagogik sharoitlariga, turli xil tashqi omillarning ta'siriga, shuningdek, ichki omillarga - qobiliyatlarga, qiziqishlarga, shaxsiy xususiyatlarga qarab o'zgaradi. Bu otalabalarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish jarayonini qanday tashkil etish bo'yicha aniq psixologik-pedagogik tadqiqotlar olib borilgan taqdirdagina, ta'lim tashkilotlari o'zlarining ta'lim faoliyatida buni hisobga olishlari va zaruriy choralar ko'rishlari mumkin bo'lgan muhim pedagogik xulosani anglatadi.

Talabalarning innovatsion kompetenligini psixologik asoslarini aniqlash vazifasi uning nazariy tamoyillari tizimini ochish bilan bog'liq. "Talabalarning innovatsion kompetenligini" tushunchalarini tizimli-faollik yondashuvi nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak, bu nafaqat innovatsion jarayonning alohida bosqichlarini tahlil qilish, balki uni har tomonlama o'rganishga o'tish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Laptev V.V. Informatika o'qitishning metodik nazariyasi. Fundamental tayyorgarlikning aspektlari / V.V. Laptev, N.I. Rijova, M.V. Shvetskiy. -SPb.: Sankt-Peterburg universiteti nashriyoti, 2003. - 352 p.

2. Mysin M.N. Bo'lajak mutaxassisning kasbiy vakolatlarini shakllantirish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish / M.N. Mysin. - Samara: Samara universiteti nashriyoti, 2004. - 194 p.

3. Bordovskaya N.V. Zamonaviy oliy pedagogik ta'limning akademik yo'naltirilgan modeli / N. V. Bordovskaya / Inson va ta'lim. 2015 yil. 1-son (42). 4-10-betlar.

4. Grebenkina L.K., Demidova S.B. Innovatsion oliy ta'limning yetakchi gumanistik g'oyalari / L.K. Grebenkina, S.B. Demidova / To'plamda: 21-asr fan va ta'limi, X xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. – 2006. – B. 100-103.

Ro'ziyev Umar Muzafarovich
Buxoro davlat universiteti
Psixologiya va sotsiologiya
kafedrası dotsenti, psixologiya
fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

O'SPIRINLARDA IJTIMOY FOBIYA HOLATLARINING DIAGNOSTIKASI

Annotasiya: Bu maqolada o'spirinlarda xavotir bezovtalik hissi va ijtimoiy fobiya ko'rinishlari va ularni oldini olish, ijtimoiy fobiya belgilari, kimlarda ko'proq kuzatilishi, ijtimoiy fobiyaning sabablari. Ijtimoiy tashvish va fobiya bilan kasallangan bolalarda yolg'iz bo'lish istagi va nazorat kuchli bolalarga nisbatan do'stlikni shakllantirish va guruhlarga qo'shilish ko'proq qiyin bo'lishi, o'spirinlarda ijtimoiy fobiyaning differensial ifodalanishiga ko'ra xulq-atvorning motivatsion omillari ustuvor xarakterga ega ekanligi, o'spirinlik davridagi ijtimoiy fobiyaning mezonlarining shaxslilik sifatlariga bog'liq ekanligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: agorafobiya, xavotir bezovtalik, zaifliklar fobiya, xulq-atvor, somatik kasalliklar, vahima, irrastional qo'rquv, chuqur depressiya, stereotip travmatik holat.

ДИАГНОСТИКА СЛУЧАЕВ СОЦИАЛЬНОЙ ФОБИИ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация: В этой статье рассматриваются тревожные расстройства у подростков и проявления социальной фобии и их профилактика, симптомы социальной фобии, у кого они наблюдаются чаще, причины социальной фобии. Было высказано предположение, что у детей с социальной тревожностью и фобиями желание побыть в одиночестве и контроль более затрудняют формирование дружеских отношений и присоединение к группам, чем у детей с сильной фобией, что мотивационные факторы поведения по дифференциальному выражению социальной фобии у подростков имеют приоритетный характер, что критерии социальной фобии в подростковом возрасте зависят от личностных качеств.

Ключевые слова: агорафобия, тревога тревога, уязвимости фобия, поведение, соматические расстройства, паника, иррациональный страх, глубокая депрессия, стереотипное травмирующее состояние.

DIAGNOSIS OF CASES OF SOCIAL PHOBIA IN ADOLESCENTS

Abstract: This article discusses anxiety disorders in adolescents and manifestations of social phobia and their prevention, symptoms of social phobia, who has them more often, causes of social phobia. It has been suggested that in children with social anxiety and phobias, the desire to be alone and control make it more difficult to form friendships and join groups than in children with severe phobia, that motivational factors of behavior in the differential expression of social phobia in adolescents have a priority character, that the criteria of social phobia in adolescence depend on personal qualities.

Keywords: agoraphobia, anxiety anxiety, vulnerability phobia, behavior, somatic disorders, panic, irrational fear, deep depression, stereotypical traumatic state.

Sotsiofobiya bilan og'riqan odamlar boshqalarning diqqat markaziga tushib qolganda yuzlari qizarib, qo'llari titrash, ko'ngil ozishi, peshob ajralib chiqishi kabi holatlar kuzatiladi. Ular ba'zan odamlardan "qochish"larida aynan mana shu somatik holatlarni asosiy sabab deb hisoblaydilar.

Shuni inobatga olish kerakki, ijtimoiy xavotirlik o'smirlik davrida tabiiy holdir. Sotsiofobiya ommaviy vaziyatlardagi doimiy xavotirlik deb qarash mumkin. Sotsiofobiyaning maxsus belgilaridan biri – tanlangan mutizm bo'lib, u ma'lum bir ommaviy vaziyatlarda suhbatdan butunlay bosh tortishida namoyon bo'ladi. Odatda bunday shaxs o'z uyida va yaqin do'stlari oldida bemalol gaplashishi, ammo notanish kimsalar oldida umuman gapirmaslik holatlari kuzatiladi.

Sotsiofobiya duchor bo'lgan insonlar odamlar oldida uyalib qolishdan, obro'lari tushishidan, haqoratlanishdan, kamsitilishdan doimo himoyalanganadilar. Ular haqida yomon gapirishlaridan yoki o'ylashlaridan, ularni masxara qilishlaridan qo'rqadilar.

Surkovning ta'kidlashicha, sotsiofobiyaning ijtimoiy qo'rquv yoki muloqot qo'rquvi deb ta'kidlaydi. Darhaqiqat sotsiofobiya duchor bo'lgan insonlarning aksariyat qismida muloqot ko'nikmalarining yaxshi shakllanmaganligini ko'rish mumkin. Muloqotdan qo'rqish turli insonlarda turlicha kechadi. Ba'zi odamlar omma oldida nutq so'zlashdan qo'rqsa, ba'zilar yangi tanishuv va munosabatlardan qochadilar, yana ba'zilar esa bu holat o'z shaxsiy fikrini bayon etishdan qo'rqish, uyalish ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Pryajnikov ta'kidlashicha sotsiofobiya erkak va ayollarda har xil sabablarga ko'ra paydo bo'ladi. Odamlar bilan muloqot qilishdan qo'rqish har xil sabablar va ko'rinishda namoyon bo'lib, notanish muhitda o'zini noqulay his qiladi. Shu sabablarga ko'ra 6% dan 38% gacha sotsiofobiya chalingan insonlarda og'ir ko'rinishda namoyon bo'ladi. Shunday bo'lsa ham ichki va tashqi ta'sirlar tufayli paydo bo'lgan bu qo'rquv jinsidan qat'iy nazar ko'pchilikda shifokorga murojat qilmasdan ma'lum vaqtdan keyin o'tib ketadi.

O'smirlik davrida kasallikning ilk belgilari namoyon bo'ladi, shu davrga kelib "Men xohlayman" degan xohish, "Men bajaraman" maqsadiga aylanadi. Shu sababli o'smirlik davrida fobiya rivojlanishining oldini olish uchun psixolog, ota-onalar, psixoterapevt birgalikda uning xavotirga sabab bo'ladigan holatlarning asl mohiyatini sekin-asta tushuntirishlari kerak. Agar ular o'smirning ishonchini qozona olishsa, bu kasallikni mustaqil ravishda o'zi yengadi.

Psixolog shaxsning diqqatini boshqalarning fikridan, xulosasidan chalg'itishi kerak: "Qo'shnilar nima deyishadi?" - boshqalarning fikriga yuqori ahamiyat berish; "Do'stim qanday o'ylaydi?" - o'z fikrining yo'qligi yoki uning rad etilishi beixtiyor ong ostida "men bir qaror qabul qilish imkoniyatiga ega emasman" fikrining borligi; "Uyda hech kim yo'q deb o'ylaylik!" - baho berishni istamaslik to'siqni hosil qiladi, inson bilan muloqot qilishga tayyor emas; O'yin kulgu bo'ladigan joyga bormaydi, bunday joylarni axloqsizlar yig'iladigan joy deb hisoblaydi. Bunday qarashlar sotsiofobiya, agorafobiya va antrofofobiyaning ko'rinishlaridir.

Biror kishi bilan hali suhbatga kirishmasdan suhbatni salbiy baholaydi, ro'parasidagi kishiga haddan tashqari yuqori baho beradi, o'ziga esa juda past baho beradi (masalan u huquqshunos, men esa quruvchi). Shu sababli muloqotga kirishishdan o'zini olib qochadi.

"Mening aqlim past!" - o'z-o'zini yo'q qilish (bu psixologik o'zini himoya qilish mexanizmi bo'lib, suhbatdoshga birinchi bo'lib o'zini baholashiga yo'l qo'ymaydi, keyingi haqoratni maqtov o'rnida qabul qilish);

Suhbatdoshi: "ishlaring yaxshimi?" - deb hol-ahvol so'rasa ham, "Sening hech bir ishing yaxshi emas" degan salbiy kutuvlari mavjud. Aynan shuning uchun ham muloqotga kirishishdan qochadi.

Sotsiofobiyaning rivojlanish bosqichlari

-atrofdagilarning fikriga qaramlik (hamisha jamoaning unga yuqori baho berishini kutadi)

-hamisha rol bajarish, niqobda yurishdan charchaydi (masalan qo'rqoq bo'lsa o'zini qo'rqmas qilib ko'rsatishdan, kamchiliklarini yashirib, rolga kirishdan). Birinchidan, yolg'izlikdan deppressiyaga tushadi. Ikkinchidan bu holatning tez-tez takrorlanib turishidan va stressga tushishdan charchaydi. Ba'zan (o'ziga past baho berish deppressiya tushish, befarqlik, uyqusirash, charchash, tashqi ko'rinishi so'lg'in holatda, aqliy zaiflashish holatlari kuzatiladi.

Odamovi o'zini atrofdagilardan olib qochish (hamma narsadan kamchilik qidirish) oqibatida jamoadan ajralib yakkalanib qolishga olib keladi. Yolg'izlik holatidan qochish uchun o'zini qimor o'yinlariga, spirtli ichimlik iste'mol qilishga, giyohvandlik va shunga o'xshash

160 boshqa o'ziga qaram qiladigan vositalarga o'zini uradi. Maqsadi vaqtincha bo'lsada noxush o'y-xayollardan qutilish va o'zini baxtli his qilish. Natijada sostio-fobiyaning og'ir ko'rinishiga olib keladi va shifoxonada davolanishiga to'g'ri keladi. Sotsiofobiya uchragan insonning ruhiy holatiga qarab davolanish muddati va usuli belgilanadi. Davolanishning natijasi bemorning davolanish xohishining borligiga, salbiy hissiyotlarni boshqara olishiga bog'liq. Davolanish jarayonini boshlashdan oldin psixoterapevt kasallik qaysi bosqichdalgini test va suhbat orqali aniqlaydi. Psixoterapiya shunday dorilarni qo'llaydiki, kechagi hayotidagi noxush holatlarni eslamasdan, bugungi kundagi faqat hissiyotlar bilan yashaydi.

"Gulnora - 15 yoshli qiz, uni ko'pincha do'stlari: «O'zini tutib turadigan, jim, mulohazali va ba'zan biroz passiv», - deb ta'riflashadi. "

"Mexri - 16 yoshli qiz, odatda yangi odamlar yoki vaziyatlar atrofida yoki onasining yonidan chiqib ketishni so'raganda yig'laydi."

"Alisher - 15 yoshli shaxs, u tengdoshlari tomonidan yoqishiga qaramay, ko'pincha o'zini bezovta tutadi va yolg'iz faoliyatni afzal ko'radi."

"Olim - 16 yosh yangi odamlar bilan tanishishdan kayfiyati tushib xavotirni his qiladigan shaxs".

"Doniyor - 17 yoshli shaxs, ko'pincha begonalar, noma'lum tengdoshlari bilan muloqot qilishda qo'rqinchli va xavotirda bo'ladi, darslardan qochish uchun maktabga borishdan bosh tortadi."

Farzandlarimizga bo'lgan barcha umidlarimizdan asosiysi, ular boshqa odamlar bilan muloqotda bo'lishidan zavqlanishidir. Masalan, biz odatda mashhur shaxslar va sinfdoshi tomonidan yaxshi do'stlar bor, quvnoq va tengdoshlari bilan dadil gapira oladigan, baxtli, boshqalarni hurmat qiladigan, kattalar istaklariga mos, chaqqon bo'lishini xohlaymiz.

Shunday qilib, biz shaxslarimiz bilan suhbatlashish, ularni boshqalar bilan o'ynashga undash, ularni turli tadbirlarga yozilish uchun ko'p vaqt sarflaymiz, va ularning do'stlari haqida so'rab bilib olamiz. Ko'pgina shaxslar uchun ijtimoiy tajribalar ijobiy, yoqimli bo'lib, ular interaktiv ko'nikmalarni shakllantiradi va mustaqillikni osonlashtiradi. Ammo boshqa shaxslar uchun ijtimoiy tajribalar muammoli, bezovta qiluvchi yoki hatto og'riqli bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy fobiya, odatda, jiddiy, mantiqsiz qo'rquv va boshqalar oldida ishlash, boshqalar tomonidan baholash va xijolat (Amerika psixiatriya assostiastiyasi, 2000) kabi salbiy oqibatlariga olib keladigan ijtimoiy o'zaro ta'sirlar yoki vaziyatlardan qochish deb ta'riflanishi mumkin.

Ijtimoiy fobiya va unga bog'liq kasalliklar: Zarar oldini olish uchun o'zini himoya qila olmaslik va tashvishdan yurak tezligi oshishi;

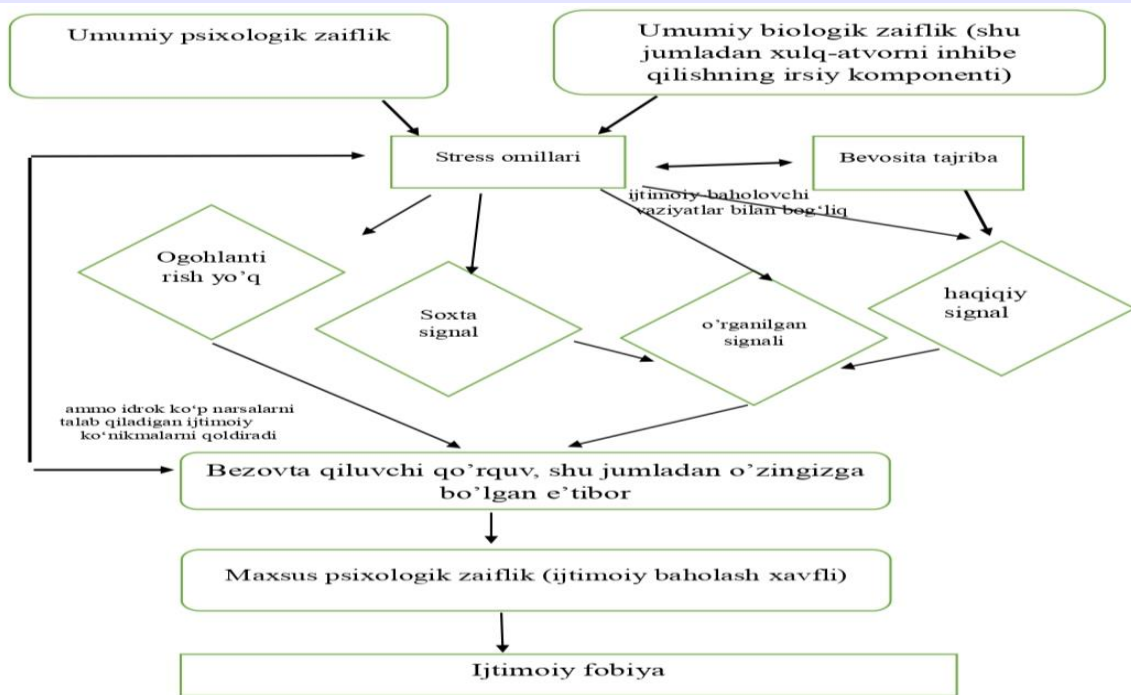
Fikr bildirishdan qochish titroq;

Nodon fikrlardan taskin izlab nafas qisilishi paydo bo'lishi;

Qobiliyatsizlik va o'z-o'zini kamsitadigan fikrlardan tez-tez siyish, yig'lash, ko'ngil aynishi, qayt qilish, titroq ovoz, bosh og'rig'i, bosh aylanishi va diareya kabi holatlar yuzaga keladi.

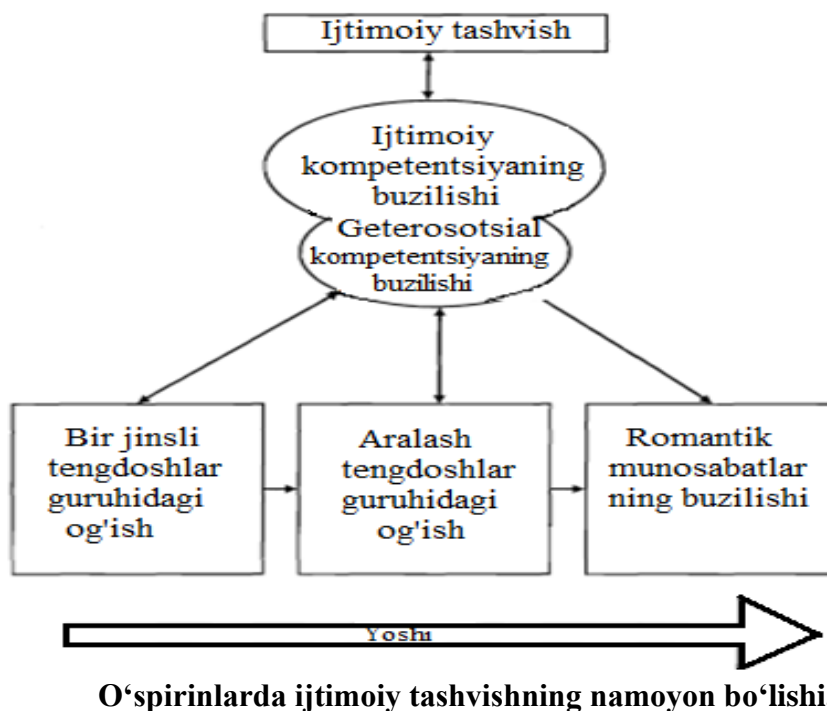
Shunday qilib, ijtimoiy fobiya bu xususiyat emas, balki ruhiy holatdir.

O'spirinlarni hissiy stressini yengishga, ularni oqilona tozalashga, ish va dam olish rejimini oqilona tashkil etishga o'rgatish kerak. Xavotirni qo'zg'atuvchi sabablarni aniqlash va o'spirinning o'zini o'zi qadrlashi, o'z kuchi va qobiliyatiga ishonchini oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish muhimdir. O'spiringa OTMlarda uning xatti-harakatlarini boshqarish texnikasini o'rgatish, uning rivojlanishining ushbu bosqichida uning irodaviy fazilatlarini shakllantirishga, talabaning qadriyatlarini rivojlantirishga harakat qilish kerak. Psixolog bilan asosiy ish - bu yosh davri uchun qiyin vaziyatlarda xatti-harakatlarning yangi strategiyalarini ishlab chiqish va xavotirlanishdan xalos bo'lish yo'llarini topish (bo'shatish).

O'spirinlarda ijtimoiy fobiyani paydo bo'lishida psixologik va biologik omillarning holati.

Bu yoshdagi shaxslarda ta'lim jarayonining turli qismlari bilan o'zaro aloqada bo'lganida xavotirlanish hissi paydo bo'lishi, albatta, odatiy holdir. Biroq, ortib borayotgan xavotirlanish hech qanday holatda shaxsning ijtimoiylashuviga va uning maktabdagi faoliyatiga xalaqit bermasligi kerak. Psixologlarning fikricha, affekt emotsional taraqqiyotning eng past darajasi va fobiyaga sabab bo'luvchi omil hisoblanadi. Affekt biror vaziyatga bog'liqligi bilan xarakterlanadi (Har doim qo'zg'atuvchidan keyin boshlanadi), qisqa vaqtli va yorqin tashqi ifodalanuvchi. Bu yoshdagi shaxslarda affekt ovutib bo'lmaydigan darajadagi yig'i yoki kulgi, qattiq qo'rquv, ya'ni fobiya bilan ifodalanadi. Ko'pincha bunaqa xulq boshlangan ishni oxiriga yetkazmaslik, topshirilgan ishni bajarishni xohlamaslik bilan birga namoyon bo'ladi. Salbiy affektiv kechinma xulqning unga muvofiq shakllarini yuzaga keltiradi: gap ko'tarolmaslik, tajanglik, qaysarlik, negativizm, ko'pchilikka aralashmaslik va emotsional befarqlik. Shaxsni affekt holatidan hech nima chiqara olmaydi, yalinib yolvorish, nasihat, kattalar e'tibori ham ta'sir qilmaydi. Shuni e'tiborga olishimiz lozimki, emotsional taraqqiyotning buzilishi va shaxs xulqidagi qiyinchiliklar psixik kasallik emas, balki normal holatdan chetga og'ish xolos.

Nevrotik reaksiya ham ijtimoiy fobiyaning bir turi bo'lib, rivojining katta qismi kichik maktab yoshi davriga tegishli. Buning sababi nimada? Tadqiqotchilar sabablarni analiz qilishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratmoqdalar: nerv sistemasining asosiy taraqqiyoti shu davrga to'g'ri keladi, hayotiy tajribaning yetishmasligi, noto'g'ri tarbiya va hokazolar. Bizning fikrimizcha shaxslar tasavvurining yetarli darajada rivojlanmaganligi ko'pgina fobiya reaksiyalarni yuzaga keltiradi. Chunki aynan tasavvur shaxsning reja asosida harakat qilish qobiliyatini ta'minlaydi.

A.N.Leontevning ko'rsatishicha fobiyaning alohida o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning anglanilmaganligidir. Tadqiqotchilarning faraz qilishlaricha vaziyatni aniqlash uchun o'spirinning o'zini javobini analiz qilish emas, balki real holat xarakteristikasi bilan solishtirish, ota-ona va tarbiyachi bilan ham suhbatlashish lozim. Shaxslar javobi, ularni analiz qilish, real holatni kattalar javobi bilan solishtirish va shu yoki shunga o'xshash vaziyatda yorqin affektiv reaksiya yoki fobiyaning namoyon qiluvchi shaxslarni guruhlarga ajratishga imkon beradi. Bu yoshdagi shaxslarning xulqi va faoliyatini psixologik analizi hissiy rivojlanishi, uni boshqarish qobiliyati va ijodiy tasavvur orasida uzviy bog'liqlik borligini ko'rsatadi.

O'spirinlik davriga xos xulq-atvor buzilishlari, psixik o'zgarishlar, ularning ijtimoiy moslasha olmaslik (dezadaptastiya) muammosi kuchayib borish xususiyatiga ega ekanligi bois ham juda dolzarbdir.

Pankratov ta'biricha, o'spirin shaxsining har tomonlama yetuk shakllanishi uchun uning qiziqishlari, ijtimoiylashuvi (sotsializastiya), ehtiyojlar tizimi, mehnat ustanovkalariga bog'liq jihatlarni to'g'ri tarbiyalash lozim. O'spirinlik davridagi maktabdan bezishga sabab bo'luvchi affektiv ruhiy hayajon, kuchli ehtiros, jo'shqin va nisbatan qisqa muddatli emostional kechinmalar tariqasida ro'y beradigan psixik holat jabhalarini o'rganish muhim masalalardan biridir.[130]

Biz o'z tadqiqotimizda sotsiofobiyaning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi omillar va ularning kechish mexanizmlarini o'rganishga harakat qildik.

O'spirinlik davrida yuzaga keladigan qo'rquv va xavotirlanish holatlarining kechishi, ularning kelib chiqish sabablari va sharoitlarini o'rganish o'spirinlik davri krizislarini, o'zlashtirish bilan bog'liq muammolarning, turli noxush hodisalarning, suitsidal holatlarning oldini olishda katta yordam beradi hamda bu holat o'spirinlar bilan amalga oshiriladigan profilaktik va korrekstion ishlarning samaradorligini belgilaydi.

Nevrozlar va isteriklar (xavotirlanish) - ruhiy faoliyatning asliga keltirish mumkin bo'lgan ruhiy faoliyat bo'lib, u ruhiyatga zarar etkazadigan, ta'sir qiladigan omillar va bemorning o'z

kasalligini to'g'ri tushunishi va borliqni, dunyoni to'g'ri tasavvur qilishiga bog'liqdir. Nevrozlardan tashqari, nevrozsimon holatlarni ajratishadi, ular birorta kasallik sababli paydo bo'ladi va o'zining tashqi alomatlari bilan nevrozlarga o'xshaydi. Mamlakatimizda nevrozlar sifatida an'anaviy ravishda nevrasteniya, xavotirlanish va yopishqoq holatlar nevrozi tafovut qilinadi.[95]

Nevrasteniya kamida to'rtta obligat simptomlar bilan tavsiflanadi.

1. Tashqi taasurotlarni ko'tara olish bo'sag'asining pasayishi, shu tufayli, bemor o'zining (emostional) reaksiyalarini, ya'ni his hayajonlarini nazorat qila olmaydi, bu tutoqib ketish, g'azabkorlik, o'zini tuta olmaslik, yig'loqilik bilan namoyon bo'ladi.

2. Bemorning jismonan va ruhan holi juda quriydi, mehnat qobiliyati pasayib ketadi, darrov toliqib qoladi, lanj bo'ladi, diqqatini uncha to'play olmaydi, natijada ijtimoiy fobiya kurtaklari namoyon bo'ladi.

3. Uyquning buzilishi - bemor darrov uxlay olmaydi, uyqusi yuzaki bo'ladi, kunduz kunlari juda uyquchan bo'ladi, ertalab uyqudan lanj bo'lib turadi. Tun tushishi bilan qo'rqish boshlanadi, ya'ni yana fobiya paydo bo'ladi.

4. Polimorf somatovegetativ buzilishlar - bosh tortib og'riydi (nevrastenik kaska), bemor tomirining urishini sezib turadi, yurak sohasi og'riydi, ishtahasi pasayadi, meteorizm, ichi qotadi, goho ichi ham ketib turadi, panjalar va oyoq kaftining lokal gipergidrozi bo'ladi, qovoqlari o'chadi, qo'l barmoqlari qaltiraydi, yuz mushaklari tuki paydo (aksari qovoqlarda) bo'ladi, jinsiy qobiliyat pasayadi.

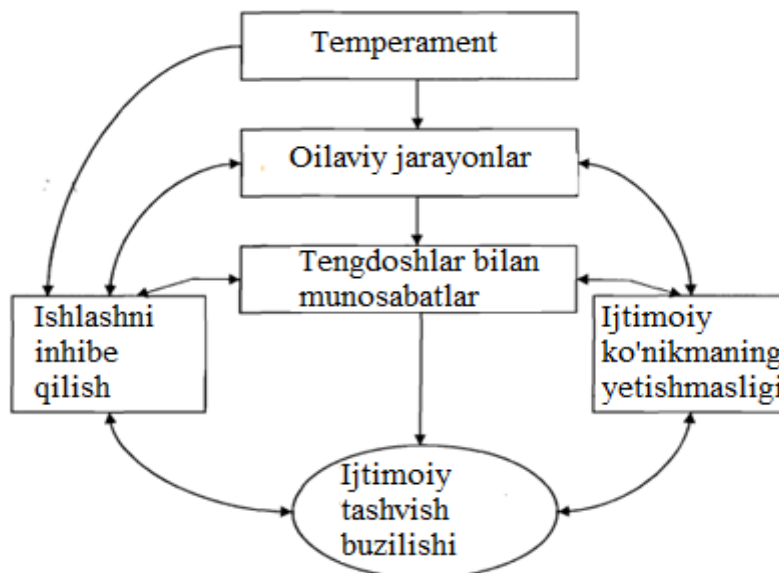
Fobiyaning bu ko'rinishida, ya'ni nevrasteniyaning kechishida uchta davr tafovut qilinadi.

1-bosqich - o'ta jahldorlik, o'z his-hayajonlarini nazorat qila olmaslik simptomlari ustunligi bilan tavsiflanadi.

2-bosqich - obligat nevrastenik simptomlarining ozib ketish (vahima, qo'rquv, depressiya) bilan bir kechishi bilan farq qiladi.

3-bosqich - tezda ozib ketish, gipodinamiya, lanjlik, qo'rquv, depressiya bilan xarakterlanadi.

Nevrasteniya da nevroz juda tez toliqib qolish yoki asabni buzadigan omillar uzoq ta'sir qilib turishi natijasida paydo bo'lishi tufayli kasallikning barcha bosqichlarida psixoterapiya buyuriladi.

O'spirinlarda ijtimoiy tashvish buzilishining namoyon bo'lishi.

Fobiya, qo'rquvlar oxir oqibat turli kasalliklarni keltirib chiqaradi va odamni stress holatiga tushiradi. Psixologiya, fiziologiya va meditsinada – og'ir sharoitlarda odamda paydo bo'ladigan psixik (ruhiy) tanglik holati hisoblanadi.

Stress tushunchasini dastlab Kanadalik fiziolog G.Sele adaptatsion sindoromini

164 tavsiflaganda qoʻllagan (1936). Maʼlumki, organizm oʻz ichki muhiti tarkibini doimo bir xilda saqlab turish xususiyatiga ega. Buni «gomeostaz» deyiladi.

Sele fikricha, stress buzilgan gomeostazni qayta tiklash uchun urinishdir. Stress qoʻzgʻatuvchilari stressorlar deyiladi. Stressorlarning kuchi va taʼsir etish sharoitiga qarab stress holati turli-tuman boʻladi. Masalan, uning adaptatsion (moslashish) sindromi ijobiy natija keltirib chiqarsa, ogʻir shakli esa shok holatini keltirib chiqaradi.

Agar zararli taʼsirlar uzluksiz davom etsa, organizmda yuz beradigan oʻzgarishlarni 3 bosqichga boʻlish mumkin:

1. Tashvishlanish yoki xavotirlanish bunda stressorlar taʼsir qilgan zahoti boshlanib, bir necha soatdan bir necha kungacha davom etadi.

2. Rezistentlik (chidamlilik) bu ikki va undan ortiq hafta davom etib, organizmda adaptatsiya (moslashish) jarayoni sodir boʻladi va nihoyat.

3. Holdan toyish bunda organizm uzidagi barcha energiyani sarflab qoʻygani uchun stressorlarga kurashish qobiliyati juda kuchsizlanib ketadi.

Stress odam faoliyatiga salbiy yoki ijobiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Masalan, musobaqada qatnashayotgan sportchiga bir vaqtning oʻzida bir necha stressor, yaʼni kuchli ruhiy va jismoniy zoʻriqishlik (nagruzka), masʼuliyat hissi va boshqalar taʼsir qilgani sababli organizmning fiziologik imkoniyati chegaradan oshib ketadi va organizm oʻzini himoya qilishga jadallik bilan intilishi tufayli tormozlanish - hushdan ketish roʻy berishi mumkin (salbiy stress). Muayyan – meʼyor darajadagi stress esa kishini tetik qilib, uning barcha fikrlarini maʼlum nuqtaga toʻplaydi. Masalan, imtihon topshirish oldidan talaba yoki oʻquvchi maʼlum darajada hayajonga tushmasa, u muvaffaqiyatga erisha olmaydi va h.k. (ijobiy stress).

Maʼlumki, hayotda har qanday odam, bir yoki bir necha bor stress holatiga tushadi. Ammo uni aksariyat hollarda odam his etmaydi, eʼtibor bermaydi. Natijada yuqorida aytilgan ikki xil salbiy yoki ijobiy natija bilan tugaydi. [93]

Lupandin aytishicha, stress holatida odamda quyidagi nohush klinik belgilar paydo boʻladi: qoʻzgʻaluvchanlik, jahldorlik, jizzakilik, nevroz holati, tushkunlikka tushishlik, uyquning buzilishi, tez charchashlik, mushaklar esa tirishishlik, taxikardiya, yurak qisqarish ritmining oʻzgarishi (toʻxtab-toʻxtab yurak qisqarishi), qorinda ogʻriq sezishlik kabi klinik belgilar paydo boʻladi. Uni «**Stress sindromi**» deyiladi. [109]

«Stress» holatidan qutulish va oldini olish uchun nimalarga eʼtibor berishlik kerak?

Maʼlumki, inson oʻz hayotiy jarayonida turli xil salbiy holatlarga duchor boʻladi, kayfiyati buziladi, ogʻir ahvol holatiga tushib qolganda nima qilishini bilmay qoladi va ayrim hollarda u yomon oqibatlarga olib keladi. Bunday holatlardan holi boʻlish va chiqish, albatta, insonning oʻz qoʻlida deb tushunish kerak va quyidagilarni kuzda tutishi va bajarishi lozim boʻladi:

1. Muntazam ravishda va meʼyorida jismoniy tarbiya va sport bilan shugʻullanish kerak.
2. Baʼzi bir boʻlib oʻtgan yoki boʻlayotgan noxushliklarga berilmaslik, ular haqida oʻylamaslik, kayfiyatni oshiradigan narsalar haqida fikr yuritish.
3. Hayotni iloji boricha xursandchilik bilan oʻtishini tashkil qila bilish.
4. Oʻz hayot faoliyatini toʻgʻri tashkil eta olish va toʻgʻri rejalashtirish.
5. Hayotga yangicha – yondashib, har qanday holatlarga ijobiy munosabatda boʻlish.
6. Umrni egovlaydigan holatlardan oʻzini saqlanish.
7. Ovqatlanishni toʻgʻri va sifatli darajada muntazam ravishda uyushtira bilish.
8. Doʻstlarga va tanish bilishlarga yaxshi eʼtibor bilan yondashish.
9. Atrof muhitga yaxshi kayfiyat bilan munosabatda boʻlish.
10. Hayot turmush tarziga optimistik qarash bilan yashash – dunyoga, kelajakka va turmushga doimo yaxshi umid bilan har qanday ishning muvaffaqiyatli chiqishiga ishonch bilan yashamoq va boshqalar.

Xulosa

Umuman har bir inson yuqoridagilarga amal qilgan holda oʻzligini anglab, oʻzining holatini toʻgʻri nazorat qila olsa va ularga valeologik nuqtai nazardan qarab, aql-idrok bilan yashasa, albatta, maqsadiga erishgan va oʻz umrining uzayishiga asos solgan boʻladi.

Fikrimizcha, ilk o'spiringa xos tolerantlikning negativ (bag'rikeng bo'lmaslikning irratsionalligi) va pozitiv (qadriyat, fazilat, progress, ozodlik, adolat) jihatlarini asoslashda, bu davrga xos inqirozli holatlar va vaziyatlar tahliliga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq sanaladi.

Adabiyotlar

1. Тревожное фобическое расстройство детского возраста/ И. А. Хрущ. – Мн. БГМУ, 2004.
2. Психологик консультация ва психокоррекция дарслик. У.М. Рўзиев -2021
3. Рузиев У.М. Симптомы социальной фобии человека. // Вестник интегративной психологии. -Ярославль: 2022 Выпуск 24 289ст-292ст
4. Рузиев У.М. Социальные фобии: причины возникновения и влияния на поведение человека, диагноз и психокоррекция. // Вестник интегративной психологии -Ярославль: 2022 Выпуск 26 ст 192-197
5. Ro'ziyev U.M. Xavotirli bolalar, ijtimoiy fobiya namoyon etilishining o'ziga xos xususiyatlari. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2022 y №6) -Buxoro: B. 337-344.
6. Ro'ziyev U.M. O'spirinlarda ijtimoiy fobiya rivojlanishi bilan bog'liq holatlarning diagnostikasi va psixokorreksiyasi. // № 4, 2022 "Psixologiya ilmiy jurnali" -Buxoro: B.125-132.

Элмуратова Айсулук Усаховна
Узбекского государственного университета
физического воспитания и спорта Нукусский филиал
Доцент кафедры теории физического
воспитания и гуманитарных наук

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ИЗУЧЕНИЕ МЕХАНИЗМОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ У СПОРТСМЕНОВ

Аннотация. В статье рассматривается понятие «психологическая защита» как внутренний и внешний феномен. Первый проявляется как «психологическая защита» в классическом понимании по Фрейдю, которая использует неосознаваемые механизмы психической саморегуляции сознания и поведения для ограждения его от негативных и острых переживаний страха, неудачи, тревоги или неуверенности в своих действиях. Второй – как внешняя «психологическая защита» в виде официальной и неофициальной психологической поддержки и защиты спортсмена со стороны государственных органов, спортивных федераций, руководства команд, семьи, друзей и др. При этом анализируется содержание и структура этих видов психологической защиты, уровни проявления их отдельных компонентов. Для этого используется и контент-анализ современных исследований в области проявления психологической защиты в спортивной деятельности. В статье приводится схема «психологической защиты», включающая как ее внутреннюю, так и внешнюю структуры. Внутренняя психологическая защита представлена непроизвольной (оперативной и долговременной) и произвольной (поведенческой и когнитивной) защитами, внешняя – формальным (со стороны государственных органов, федераций, руководства команд, спортивного врача, психолога и др.) и неформальным (со стороны семьи, друзей, членов команд, болельщиков и др.) компонентами.

Ключевые слова: спортивная деятельность, психотравмирующие факторы, «внутренняя» и «внешняя» психологические защиты, структура психологической защиты.

PSYCHOLOGICAL REGULARITIES STUDYING THE MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION IN ATHLETES.

Abstract. The article examines the concept of “psychological protection” as an internal and external phenomenon. The first manifests itself as “psychological defense” in the classical sense according to Freud, which uses unconscious mechanisms of mental self-regulation of consciousness and behavior to protect it from negative and acute experiences of fear, failure, anxiety or uncertainty in one’s actions. The second is as external “psychological protection” in the form of official and unofficial psychological support and protection of the athlete from government bodies, sports federations, team management, family, friends, etc. At the same time, the content and structure of these types of psychological protection, the levels of manifestation of their individual components. For this purpose, content analysis of modern research in the field of manifestation of psychological defense in sports activities is also used. The article provides a diagram of “psychological defense”, including both its internal and external structures. Internal psychological defense is represented by involuntary (operative and long-term) and voluntary (behavioral and cognitive) defenses, external - formal (from government bodies, federations, team management, sports doctor, psychologist, etc.) and informal (from family, friends, team members, fans, etc.) components.

Key words: sports activity, traumatic factors, “internal” and “external” psychological defenses, structure of psychological defense.

Введение. В науке мировой психологии постоянно привлекают внимание исследования по содержательной организации досуга молодежи, укреплению ее физического и психологического здоровья, подготовке к будущей жизни, достижению этого в средствах физического воспитания и спорта. В частности, определение факторов, влияющих на формирование механизмов психологической защиты у спортсменов. В психологии проводятся исследования по выявлению связи психологической защиты с индивидуальными особенностями, определению ее социально-психологических компонентов. В связи с этим особое внимание уделяется разработке научно обоснованных концепций по изучению проблем, связанных с развитием механизмов психологической защиты у спортсменов и их влиянием на социально-психологические особенности и эмоциональные состояния спортсменов.

Большое внимание уделяется исследованиям роли спорта в развитии, популяризации и преобразовании физической культуры и спорта в нашей стране, укреплении здоровья человека в условиях интенсификации окружающей среды, умственном и физическом развитии подрастающего поколения. Ведь "сегодняшняя мировая молодежь — это самое большое поколение в истории человечества по численности, потому что на их долю приходится 2 миллиарда человек. Завтра процветание нашей планеты зависит от того, каким человеком вырастут наши дети". В связи с этим возникает необходимость дальнейшего углубления научных исследований по разработке тренировочных программ по адаптации к ситуации, Автопортрету, вытеснению, мощным особенностям головы, разрешению конфликтных ситуаций, снятию эмоционального напряжения, выявлению особенностей, присущих типам экстравертной, интровертной личности, обеспечению устойчивости психологической защиты спортсменов.

Данное диссертационное исследование послужило выполнению ряда задач поставленных в Указе Президента Республики Узбекистан УП-4947 от 7 февраля 2017 года «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», О повышении эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности Союза молодежи Узбекистана, УП-5106 от 7 июля 2017 года, ПФ-5368 «О мерах по коренному совершенствованию системы государственного управления в сфере физической культуры и спорта» от 5 марта 2018 года, ПФ-5924 «о мерах по дальнейшему совершенствованию и популяризации физической культуры и спорта» от 24 января 2020 года и «Пять инициатив в социальной и духовно-образовательной сферах» и другими нормативно-правовыми актами данная диссертация в определенной степени служит реализации задач относящимися к данной сфере.

Хотя зарубежными учеными было проведено несколько исследований по психологической защите, но прямое применение полученных ими результатов в местных условиях может не дать положительного эффекта. Существуют мнения зарубежных ученых о решении этой проблемы в научных исследованиях. З. Фрейд, А. Фрейд, А.Адлер, Э. Фромм, Г. Хорни, Г. Селе, Э. Берн, Ф. Перлз, Р. Плутчик, А. Лазарус, Г. Роджерс, А. Луэн, Д.Майерс, проведенных были сделаны в научных исследованиях замечания по психологической защите.

С учеными стран Содружества независимых государств С.Л.Рубинштейн, А.Ц.Пуни, Л.Р.Правдина, В.Л.Маришук, Е.П.Ильин, М.А.Котик, П.А.Рудик, Ю.Л.Ханин, И.П.Волков, Н.Б.Стамбулова, А.В.Алексеев, В.Ф.Сопов, Л.С.Выгоцкий, Д.А.Леонтьев, А.В.Петровский, Р.М.Загайнов, В.Н.Лебедев, А.М.Столяренко, В.Н.Томалинцев, В.И.Медведев, В.В.Андреев проблемы психологической защиты изучаются в современных исследованиях, проводимых по психологии спорта.

В нашей стране совершенствование молодежи в физической и психической гармонии, изучение эмоциональных состояний и разработка современных решений этой проблемы являются одним из актуальных вопросов психологии. Из узбекских ученых Е.Г. Газиева, Г.Б. Шоумарова, Ш. Р. Баратова, В.М. Каримова, А.М. Джаббарова, З.Т. Нишанова, Н.С. Сафоева, Д.Г. Мухамедова, Р.С. Самарова, З.Г. Гаппарова, М.Маматова, Р.А.

168 Абдурасулова, Ф.Е. Газиева, Ю. Машарипова, З. Файзиева проведены исследования по изучению проявления психологической защиты у спортсменов.

Во вступительной части диссертации обосновывается актуальность данной темы, указывается соответствие приоритетным направлениям развития науки и техники Республики Узбекистана, выявляется степень изученности проблемы, научная новизна и практические результаты исследования, достоверность полученных результатов, их теоретическая и практическая значимость, описано внедрение результатов исследования и их апробация. Также представлена информация об опубликованных работах и структуре диссертации.

В «Психологическая защита как социально-психологическая проблема» представлена аналитическая интерпретация основных теоретических понятий, характеризующих феномен психологической защиты, ее функции, последствия, проявления и формы ее поведения. Анализ источников по изучению проблем психологической защиты служит уточнению теоретических и практических аспектов данного феномена.

Поэтому в данной главе обобщены теоретические взгляды зарубежных ученых на проблему психологической защиты и психологов нашей страны по данной теме, подробно даны авторские определения феномена психологической защиты, даны научные объяснения проблемам, связанным с проявлением возможностей психологической защиты у спортсменов, их психологической подготовкой, самоконтролем в различных эмоциональных ситуациях, а также даны научные обоснования.

Проблема исследования психологической защиты личности З. Фрейд, А. Фрейд, К. Хор, В.А. Штроо, Ф.В. Бассин, П.М. Грановская, Г.В. Грачев, В.И. Корбин, П.А. Зачепиский, В.Г. Каменская, Е.И. Киршбаум, А.А. Нальчаджян, Е.С. Романова, Ю.С. Савенко, Е.Т. Соколова, И.Д. Стойков, В.И. Суслов, Р.Д. Токаев, Т.В. Тулупева, Е.В. Чумакова, это нашло отражение в исследованиях таких известных ученых.

Ф.В.Бассин, Б.В. Зейгарник, А.А. Нальчаджян, Е.Т. Соколовой по мнению и других ученых, психологическая защита основана на том, что сознание человека - это нормальная, повседневная деятельность. В последние годы наметилась тенденция к анализу феномена психологической защиты как важной особенности психики личности спортсмена.

В нашем исследовании Анализ результатов корреляции, полученных по методу Плутчика, состоял из собственного выражения.

1-таблица

Результаты корреляционной связи между психологическими защитными факторами у студентов-спортсменов (n=285 малчики)

Факторы	Отрицание	Вытеснение	Регрессия	Компенсация	Проекция	Замещение	Когнитивизм	Гипер-компенсация
Отрицание	1	0.210* *	0.088	0.334**	0.105	0.030	0.299**	0.266**
Вытеснение		1	0.034**	0.246**	-0.013	0.230**	0.266**	0.132
Регрессия			1	0.557**	0.215**	0.460**	-0.059	0.311**
Компенсация				1	0.203**	0.336**	0.118	0.347**
Проекция					1	0.263**	0.235**	0.135
Замещение						1	0.071	0.143*

Когнитивизм							1	0.270**
Гиперкомпенсация								1

Если мы обратим внимание на взаимную корреляцию проявления психологической защиты у ребят по методике Плутчика, то в этом мы будем свидетелями ряда эмпирических результатов. Выявлена достоверная степень корреляции между факторами "отрицание" и "компрессия" (0,210**), "компенсация" (0,334**), "когнитивный" (0,299**) и "гиперкомпенсация" (0,266**). Например, чем выше психологический фактор "отрицания" у спортсменов, тем больше фактор "компенсации". То есть у спортсменов фактор "отрицания" в спорных, экстремальных ситуациях бессознательно устраняет Реальные или жизненные недостатки и переходит в состояние замещения другими факторами, отсутствующими для преодоления ситуации.

По мере увеличения коэффициента "сжатия" у спортсменов наблюдалось также увеличение коэффициента "регрессии" (0,034**). Механизм "выдавливания" в основном связан с процессом самовосприятия, что означает негативное воздействие на состояние спортсменов, в таких ситуациях спортсмены хотят вернуться в состояние удовлетворения ранее отсутствовавших (детских) желаний и разочарований.

2-таблица

Результаты корреляционной связи между психологическими защитными факторами у студентов-спортсменов (n=210 девушки)

Факторы	Отрицание	Вытеснение	Регрессия	Компенсация	Проекция	Замещение	Когнитивизм	Гипер-компенсация
Отрицание	1	0.150	-0.224	0.272*	-0.091	-0.039*	0.247*	0.110
Вытеснение		1	0.138	0.042	-0.127	0.418**	0.322**	0.006
Регрессия			1	0.370**	0.385**	0.630**	0.060	-0.062
Компенсация				1	0.219	0.444**	0.276*	-0.077
Проекция					1	0.298**	-0.047	0.124
Замещение						1	0.180	0.027
Когнитивизм							1	-0.056
Гиперкомпенсация								1

В общем учете у девочек было всего 11 корреляционных связей по методике Р.Плутчика. Из них 7 оказались значимыми при $p < 0,01$, а 4-при $p < 0,05$. Однако при исследовании гиперкомпенсации корреляции не наблюдалось. Основная причина этого заключается в том, что у Щука у девушек-спортсменок действует механизм "гиперкомпенсации", который считается достаточным для выхода из проблемной ситуации. Наблюдалась обратная зависимость между факторами "замещения" и "отрицания" (-0,039*). По мере появления механизма "отрицания" в определенных ситуациях проявлялось снижение "замещения".

Заключение. Негативные эмоциональные состояния (тревога, эмоциональная неустойчивость, стресс, тревога, депрессия и др.), возникающие во время соревнований у спортсменов через формирование психологической защиты предотвращает). Психологическая защита спортсменов имеет внутреннюю сложную эмоциональную структуру, которая является одним из важных факторов мотивационного, волевого,

170 нравственного, познавательного, регулирующего воздействия на человека. Было установлено, что успешное преодоление подобных негативных ситуаций и снижение их негативного воздействия требует от спортсменов необходимых знаний, умений и навыков.

На основе приведенного выше теоретического и эмпирического анализа были сформулированы следующие выводы:

1. Негативные эмоциональные состояния (тревога, эмоциональная неустойчивость, стресс, тревога, депрессия и др.), возникающие во время соревнований у спортсменов через формирование психологической защиты предотвращает). Психологическая защита спортсменов имеет внутреннюю сложную эмоциональную структуру, которая является одним из важных факторов мотивационного, волевого, нравственного, познавательного, регулирующего воздействия на человека. Было установлено, что успешное преодоление подобных негативных ситуаций и снижение их негативного воздействия требует от спортсменов необходимых знаний, умений и навыков.

2. Студенты-спортсмены могут достичь эффективности своей деятельности за счет развития внутренних, внешних черт характера и механизмов психологической защиты.

3. Факторы психологической защиты у спортсменов проявляются и развиваются в зависимости от типов личности, личностных особенностей и компонентов "эмоциональной устойчивости", "настойчивости", "спокойствия", "успешности" с определенной социально-психологической структурой.

4. Анализ показателей психологической защиты спортсменов можно оценивать по двум методам (внутренний, внешний) Ротера, (демонстративный, опускающийся, педантичный, раздражительный, гипертимный) десяти типов акцентуации Шмишека, согласно методике Келлермана-Плутчика, можно оценивать и исследовать на основе восьми критериев (отрицание, компрессия, регрессия, компенсация, проекция, замещение, когнитивность, гиперкомпенсация), по методу Келлермана-Плутчика можно оценивать и исследовать на основе восьми критериев (отрицание, компрессия, регрессия, компенсация, проекция, вытеснение, когнитивность, гиперкомпенсация).

6. Такие факторы, как "эмоциональная устойчивость", "настойчивость", "спокойствие", "успешность", проявляющиеся в деятельности спортсменов, служат обеспечению стабильного и последовательного развития показателей психологической защиты.

7. Посредством поддержания применения программы психотренинга, предназначенной для психологической защиты спортсменов, можно предотвратить у них психическое напряжение, развить социально-психологические факторы, связанную с эмоциональной устойчивостью, настойчивостью, спокойствием.

Литературы

1. Браун, Д. Введение в психотерапию / Д. Браун, Д. Педдер. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 236 с.
2. Физиология человека: в 3 т. / под ред. Р. Шмидта и Г. Тевса; пер. с англ. – М.: Мир, 1996. – Т. 1. – 323 с.
3. Хомская, Е. Д. Нейропсихология / Е. Д. Хомская. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 288 с.
4. Лапланш, Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Б. Понталис. – М.: Высшая школа, 1996. – С. 5–6.
5. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б. Д. Карвасарского. – Питер. С.-П. 1998. – 407 с.
6. Мак-Вильямс, Н. Психоаналитическая диагностика / Н. Мак-Вильямс. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 398 с.
7. Хьелл, Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – Питер: Санкт-Петербург. 1997. – 206 с.
8. Практикум по психологии / под ред. проф. Н. Д. Твороговой; МИА. – М., 1997. – 206 с.

Mamirova Feruza Sulaymonovna
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
sulaymonovnaferuza@gmail.com

TALABA YOSHLARNING PSIXOLOGIK YETUK INSON BO'LIB RIVOJLANISHIGA IJTIMOY TARMOQLARNING SALBIY TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada talaba yoshlarning psixologik yetuk inson bo'lib rivojlanishiga ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'sirining psixologik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Ijtimoiy tarmoqlar talaba yoshlarni psixologik yetuk shaxs bo'lib rivojlanishiga nafaqat ijobiy balki salbiy ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omil sifatida ham xizmat qilayotgani haqida so'z boradi. Ilgari bu tarmoqlardan xavfsirash nisbatan kamroq edi, endilikda esa ikki jihatdan xavf ortganligi to'g'risida ham so'z yuritilgan. Birinchisi, hajm va qamrov jihatdan bo'lib, internet xizmatidan foydalanish arzonlashdi va kompyuter, noutbuk, planshet mavjud bo'lgan deyarli ko'plab xonadonlarni kuzatish mumkin. Ikkinchisi, internet tarmog'ida o'ziga jalb etuvchi qiziqishni, moyillikni oshiruvchi vositalar o'ylab topilib, taklif etilishi to'g'risida. Hamda ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri ostida talaba yoshlarda kelib chiqayotgan ijtimoiy-psixologik og'ishlar haqida ham so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoq, internet, yetuk shaxs, stress, tobelik, tushkunlik, ruhiy holat, xavotirlanish, ruhiy tushkunlik, moyillik, ommaviy madaniyat.

НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА РАЗВИТИЕ СТУДЕНТОВ КАК ВЗРОСЛЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические особенности негативного влияния социальных сетей на развитие студенческой молодежи как психологически зрелой личности. Говорят о том, что социальные сети служат социально-психологическим фактором, оказывающим не только положительное, но и отрицательное влияние на развитие студенческой молодежи в психологически зрелую личность. Раньше угроза от этих сетей была относительно низкой, но теперь также упоминается повышенный риск двумя способами. Во-первых, по размеру и охвату, использование интернет-сервиса стало дешевле, и его можно наблюдать практически во многих квартирах, где есть компьютер, ноутбук, планшет. Во-вторых, о том, что в сети Интернет придуманы и предложены средства, повышающие привлекательный интерес, склонность. Также в данной статье говорилось о социально-психологических отклонениях, возникающих у студенческой молодежи под влиянием социальных сетей.

Ключевые слова: Социальная сеть, интернет, зрелая личность, стресс, зависимость, депрессия, психическое состояние, беспокойство, депрессия, предрасположенность, популярная культура.

THE NEGATIVE EFFECT OF SOCIAL NETWORKS ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS AS PSYCHOLOGICAL ADULTS

Abstract: This article examines the psychological features of the negative impact of social networks on the development of student youth as a psychologically mature personality. It is said that social networks serve as a socio-psychological factor that has not only a positive, but also a negative impact on the development of student youth into a psychologically mature personality. Previously, the threat from these networks was relatively low, but now the increased risk is also mentioned in two ways. Firstly, in terms of size and coverage, the use of Internet service has become cheaper, and it can be observed in almost many apartments where there is a computer,

172 laptop, tablet. Secondly, that the Internet has invented and proposed means that increase attractive interest, propensity. Also, this article talked about the socio-psychological deviations that occur in students under the influence of social networks.

Key words: Social network, internet, mature personality, stress, addiction, depression, mental state, anxiety, depression, predisposition, popular culture.

Kirish. Ijtimoiy tarmoqlarning talaba yoshlar intellektual rivojlanishiga salbiy ta'sir etuvchi omillarni o'rganish jarayonida biz Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning yoshlarga oid qonun va maruzalarini hamda bir qator xorij va mahalliy olimlarning ushbu mavzu doirasida olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarini nazariy jihatdan tahlil qilib chiqdik.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq mamlakatimizda ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Binobarin, aholining asosiy qismini tashkil etayotgan yoshlarning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy, mafkuraviy faolligini oshirish borasida ko'plab islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Mamlakatimizda yoshlar jamiyatda o'z o'rnini topishida ularni jismonan baquvvat va aqlan barkamol qilib tarbiyalash, turli xavfxatarlardan asrashda jamoatchilik nazoratiga e'tibor qaratilib kelinmoqda. Jumladan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" deb nomlangan ma'ruzasida yoshlar tarbiyasi masalasiga to'xtalib, quyidagi fikrlarni ilgari surdi: "Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo'liga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e'tibor qaratishimiz zarur." bundan ko'rinadiki, yoshlarning ijtimoiy faollik pozitsiyasini oshirishda ularning ta'lim-tarbiyasiga ahamiyat qaratmoq lozim [1].

Hozirgi kunda axborot-telekommunikatsiya Ya'ni ijtimoiy tarmoqlar hayotimizning ajralmas qismi va asosiy axborot manbalaridan biriga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlarning asosiy auditoriyasining katta va o'ta faol qismini o'smirlar tashkil etadi.

Xususan, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari orasida o'smirlar va talabalarning ulushi juda yuqori.

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy tadqiqotlar orasida internet-tobelik fenomenini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlar orasida K.Yang M.Griffist, A.Goldberg, R.Devis, Dj.Groxol, D.Grinfeld, K.Surrat, Dj.Moreyxen-Martin, P.Shumaxer, Ch.Chu va boshqa qator mualliflarning ishlari diqqatga sazovordir.[8] Ular "internet-tobelik" tushunchasini izohlab berishgan, baholash mezonlari va vositalarini aniqlashtirishgan. Olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari ko'pgina amaliyotchi mutaxassislarning profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishlari uchun xizmat qildi. Ularning ishlari muammoni o'rganishning zamonaviy holati va istiqbolini belgilab beradi [5].

O'zbekistonda internet-tobelik fenomeni oxirgi o'n yillikdagina tadqiqot predmetiga aylandi. Mazkur yo'nalishda o'zbek olimlari N.M.Dalimovaning, I.I.Raximova, L.A.Nigmatulina va J.A.Hamidov tomonidan tadqiqotlar olib borilgan [2].

Asosiy qisim: Malumki, ijtimoiy tarmoq – internetda ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish, aks ettirish va tashkil etish uchun mo'ljallangan platforma, onlayn xizmat va veb-sayt xissoblanadi.

Nima uchun ijtimoiy tarmoqlar yoshlarimizni bu qadar o'ziga jalb qilmoqda? Bu kabi savollar hozirgi kunda juda ko'p berilmoqda. Bu kabi savollarga javob berishdan oldin ijtimoiy tarmoqlardagi muloqatning ijobiy va salbiy jihatlarini ko'rib chiqishimiz lozim.

Ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy tomonlari:

1. Qidiruv tezligi. Ijtimoiy tarmoqlarda siz tez video, musiqa va shaxsni osongina topishingiz mumkin. Ijtimoiy tarmoqda ro'yxatdan o'tishda foydalanuvchi ularning birinchi va familiyasi, shuningdek, boshqa ma'lumotlar – yoshi, ta'lim muassasalari, aloqa raqamlarini taqdim yetadi. Bu sizga bir necha soniya ichida har qanday odamni topish imkonini beradi, ular o'zlari haqida

ishonchli ma'lumot taqdim yetgan bo'lsa. Bu juda muhim ortiqcha – chunki ilgari bolalik do'stlari yoki sinfdoshlarini topish uchun ancha vaqt kerak bo'ldi.

2. Oson aloqa va axborot almashish. Albatta, har birimiz mobil telefonga ega bo'lib, sms va mms xabarlarini orqali ma'lumot almashishimiz mumkin. Lekin u pul katta miqdorda oladi. Ma'lumotlarni ijtimoiy tarmoqqa yuborish ancha qulay. Ijtimoiy tarmoqda akkauntga ega bo'lgan inson o'z do'stlari bilan bo'ladigan hamma narsadan xabardor, u o'zini qiziqtirgan har qanday odamning sahifasiga kirib, fotosuratlarini ko'rishi, yangiliklarni sharhlashi yoki shunchaki suhbat qilishi mumkin. Bu ijtimoiy tarmoqlarning yaqqol afzalligi - bugungi kunda muloqot qilish ancha oson va qulay bo'ldi.

3. Qiziqishlar doirasini yaratish. Inson qanday ardoqlanmasin, ijtimoiy tarmoqda albatta o'ziga o'xshagan insonlarni topishiga shubha yo'q. Buning uchun qiziqarli jamoalar va guruhlar mavjud bo'lib, unda siz ma'lum xaridlarni amalga oshirishingiz, biror narsa almashishingiz va hatto ish topishingiz mumkin, ijobiy tomonlari juda ko'p.

Biroq shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy tarmoqlarga qiziqishning ijobiy jihatlardan tashqari uning salbiy tomonlarini ham alohida ko'rsatib o'tish lozimdir:

1. Ko'p miqdorda vaqt sarfi. Kimdir uchun ijtimoiy tarmoqlar vaqtni "o'ldirish" uchun ajoyib imkoniyatdir va kimdir uchun - bu faqat soatlab. do'stlar bilan suxbatlashib o'tirishdur.

2. Real dunyodan chiqish. Ijtimoiy tarmoqlarda, biz real hayotda nisbatan bir oz boshqacha o'zimizni joylashtirish. Internet aloqa sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar asosida shuni aytish mumkinki, ijtimoiy tarmoqlar 70% faol foydalanuvchilari hayotini bezaydi. Bundan tashqari, voqelikni o'zgartirish va ijtimoiy tarmoqda boy va muvaffaqiyatli paydo bo'lish imkoniyati ham ko'pchilikni o'ziga tortadi. Natijada yaratilgan virtual tasvirga shunchalik ko'nikish xavfi mavjudki, demak, har doim ham o'z vaqtida yerga qaytish imkoni bo'lmaydi.

3. Shaxsning tanazzuli. Ijtimoiy tarmoqlarning haddan tashqari faol foydalanuvchilari nutqiga e'tibor bersangiz, ularning aksariyat suhbatlarining ma'nosizligini va oddiy odamlar uchun tushunarsiz so'zlar mavjudligini payqash mumkin.

4. Ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini yo'qotish. Real muloqotning o'rnini bosish voqelik hissi va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarining yo'qolishiga olib keladi.

5. Giyohvandlik ehtimoli. Ya'ni ijtimoiy tarmoqlarga tobelik.

6. Sog'liqqa zarar. Ijtimoiy tarmoqda doimiy mavjud bo'lish salomatlikka biror zarar yetkazishi mumkin. Kompyuterda ko'p soatlab o'tirgan shaxslarda ko'ngil aynishi, ko'zlarning qizarishi va bosh og'rishi kabi alomatlarni kuzatish mumkin.

7. Mehnat qilish motivatsiyasini yo'qotish. Ijtimoiy tarmoqlarga qaram bo'lgan odam kamroq faol bo'ladi. Bugungi kunda ko'pgina korxonalarda xodimlarning ijtimoiy tarmoqlarga kirish imkoniyati mavjud emas, chunki bunday aloqa ishdan juda chalg'itadi.

Yuqorida yozilgan har bir narsaga asoslanib, ijtimoiy tarmoqlardan me'yorida foydalansangiz zarar yetkazmaydi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, davlatimiz qo'lga kiritayotgan olamshumul yutuqlarni jahon media makonida keng targ'ib qilish hamda inson ma'naviyatini har tomonlama yuksaltirishga xizmat qiladigan juda ko'plab ma'lumotlar yoritib borilmoqda. Shu bilan birga, milliy mentalitetimizga raxna soluvchi turli ig'volar, g'iybatlar, milliy madaniyatlarining kushandasi bo'lgan – «ommaviy madaniyat» niqobidagi tahdid va boshqa illatlar xavf solishi hamon davom etmoqda [3].

Kishining ta'bini xira qiladigan jihati, ijtimoiy tarmoqlar orqali «ommaviy madaniyat» niqobi ostida yurtimizga buzuq g'oyalar, axloqsizlik, g'ayriinsoniy odatlar kirib kelmoqda. Millatning tarixi, o'tmishdagi qadriyatlarini rad etuvchi, «ommaviy madaniyat»ni targ'ib etishga undovchi mafkuraviy kurashlarning barchasi aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali olib borilmoqda. Zero, ijtimoiy tarmoqlar tubanlik girdobiga giriftor etuvchi mafkurachilarining asosiy dastaklaridan biri ekanligi hech kimga sir emas. Binobarin, bu holat har birimizdan tahdidlarga nisbatan muntazam ogohlikni talab etmoqda.

Inson ongi, qalbi va ruhiyatiga tazyiq o'tkazishga harakat qilayotgan g'arazli kuchlar axborot xurujlarini amalga oshirishda eng ta'sirchan vositalar sifatida internet tizimi va ijtimoiy

174 tarmoqlardan samarali foydalanishmoqda. Ayni paytda internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan milliy ma'naviyatimizga yot g'oyalar va axborot xurujlarining yoshlar tomonidan qabul qilinayotganligi va uning oqibatlari kishini tashvishga solmoqda.

Ommabop ijtimoiy tarmoqlarda yuzaga kelayotgan vatanparvar yoshlarning turli guruhlari axborot makonidagi o'ziga xos targ'ibotchi sifatida e'tirof etilishi mumkin. E'tiborli jihati shundaki, faol yoshlarimizni jipslashtirayotgan tarmoqdagi bu kabi ommabop guruhlar o'z o'rnida milliy ommaviy axborot vositalari kabi mamlakatimiz media imijini mustahkamlashga bevosita xizmat qilmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar talaba yoshlarni psixologik yetuk shaxs bo'lib rivojlanishiga nafaqat ijobiy balki salbiy ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omil sifatida ham xizmat qilmoqda. Ilgari bu tarmoqlardan xavfsirash nisbatan kamroq edi, endilikda esa ikki jihatdan xavf ortgan. Birinchisi, hajm va qamrov jihatdan bo'lib, internet xizmatidan foydalanish arzonlashdi va kompyuter, noutbuk, planshet mavjud bo'lgan deyarli ko'plab xonadonlarni kuzatish mumkin. Kompyuter ilgarigidek tasavvurdagi biror moddiy mulk belgisi sifatida emas, balki oddiy ish quroli va turli xil o'yinlar o'ynash vositasi sifatida ko'rinmoqda. Qolaversa, internet xizmatlaridan foydalanish nafaqat kompyuterda, balki qandaydir chegirmalar bilan mobil aloqa vositalarida ham kechmoqda.

Xususan, ta'lim muassasalarini kompyuter texnikalari bilan ta'minlash barobarida ta'lim berishning zamonaviy usullaridan foydalanish, barcha ta'lim muassasalarida axborot-resurs markazlari tashkil etilib, ularda Internet tizimidan foydalanish imkoniyatlari yaratib berilgan. Biroq masalaning yana boshqa bir tarafi borki, yaratilayotgan imkoniyatlardan yoshlar qay yo'sinda foydalanayapti? Bu kabi imkoniyatlar ularning kamol topishiga qanday ta'sir ko'rsatyapti? – degan og'riqli savollar vujudga kelmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi kunda yoshlarning 90 foizi asosiy axborot manbai sifatida Internetga murojaat qilmoqda. Foydalanilayotgan axborot vositalarining katta qismi asosan "Telegram" "Twitter", "Instagram", "Facebook", "Odnoklassniki" kabi ijtimoiy tarmoqlar va video, audio portallarga to'g'ri kelsa, ma'lum bir qismigina zararli ta'sir etmaydigan, ilmiy, madaniy va ma'rifiy saytlardan iboratligini kuzatishimiz mumkin. Ma'lumotlarga qaraganda, bugungi kunda Internet tarmog'ida o'z joniga qasd qilishning oson yo'llarini targ'ib qiluvchi 9 ming, shahvoniy mazmundagi 4 mingdan ziyod saytlar mavjud bo'lsa, 49 foiz kompyuter o'yinlari zo'ravonlik va yovuzlikni targ'ib qiladi. Ayni vaqtda 42 foiz bolalar va o'smirlar onlayn tarzida tarqatiladigan pornografiya ta'siriga butunlay tobe bo'lib qolgan. Xalqaro ekspertlar dunyo miqyosida 38 foiz bola zo'ravonlik ruhidagi saytlarga, 26 foizi millatchilik xarakteridagi vebsahifalarga muntazam kirishini tasdiqlashmoqda [4].

Internetga tobelik-bu internetdan nazoratsiz foydalanish va virtual makonga qaytish uchun obsesif istak bilan bog'liq bo'lgan o'ziga qaram xatti-harakatlarning bir shakli bo'lib, o'zini psixofizik, individual psixologik darajalarda va ijtimoiy munosabat darajasida buzilishlar shaklida namoyon qiladi [7].

Internetga tobelik shaxsning jismoniy sog'lig'iga salbiy ta'sir qiladi, yurak-qon tomir kasalliklari va mushak-skelet tizimining patologiyasi xavfini oshiradi; ko'rish qobiliyatining buzilishiga, uyqu va dam olishning buzilishiga, miya tuzilishi va uning ishlashidagi o'zgarishlarga olib keladi [6].

Tan olib gapirish kerakki hozirgi zamon axborot texnologiyalari davrida ijtimoiy tarmoqlardan ko'p foydalanish talaba yoshlarning intellektual rivojlanishiga faqatgina ijobiy emas, balki salbiy ta'sir ham o'tkazmoqda. Talabalar ijtimoiy tarmoqlardan faqatgina bilim va ko'nikma olish uchun emas boshqa maqsadlarda ham ko'p foydalanishmoqda. Talaba yoshlar ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan internetda mavjud salbiy ma'lumotlarga zo'ravonlikni, axloqsizlikni, behayolikni, shafqatsizlikni targ'ib etuvchi ma'lumotlarni hamda o'zbek xalqining milliy-madaniy qadriyatlariga zarar yetkazishga olib keladigan axborotlar, tanishuv saytlari, ijtimoiy tarmoqlar, bloklar, chatlar kabi resurslarni o'z ichiga olgan xavf-xatarlar kiradi [9].

Tadqiqotlarga ko'ra butun dunyoda 3 milliard kishi, sayyorada 40 foiz inson va shundan 2 milliard yoshlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Izlanishlar bir kunda o'rtacha ikki soat ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o'tkazishni taqozo qilyapti. Ijtimoiy tarmoqlarning kundalik

hayotimizdagi o'rnini inkor qilib bo'lmaydi. Ammo tahlikali jihatlariga ham ko'z yumolmaymizki, ijtimoiy tarmoqlarda nafaqat vaqtimiz, balki ruhiy sog'ligimizni ham qurbon beryapmiz. Ijtimoiy tarmoqlar yangi hodisa bo'lgani uchun uning atrofida hali hanuz to'liq tadqiqotlar olib boorilmagan. Biroq bu borada shu kungacha olib borilgan ishlar mavjud. Ularda ijtimoiy tarmoqlarga tobe talaba yoshlar ruhiyatidagi salbiy o'zgarishlar keltirilib o'tilgan [10].

Stress.

Aksariyat talabalar kundalik stress va tashvishlardan uzoqlashish uchun ijtimoiy tarmoqlardan panoh topishga urinishadi. Biroq, tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlar stressni ozaytirish uchun emas, aksincha, ruhiy ziqlik va asabiylikni ortirish uchun xizmat qilishini ta'kidlaydi. 1800 ko'ngilli qatnashgan sinov tajribasida, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadigan ayollar erkaklardan ko'ra ko'proq ruhiy ziqlikka giriftor bo'lishi ko'rsatgan.

Ruhiy holat.

2017-yilda Avstriyalik tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan tajribada 20 daqiqa Facebookdan foydalangan foydalanuvchining ruhiy holatida kayfiyatsizlik, tushkunlik, alamzadalik paydo bo'lishi aniqlangan. Foydalanuvchilar bu tushkunlikka Facebookga vaqt isrofi deb qaraganlari sabab bo'lishi mumkin. Boshqa bir tadqiqotda esa yaxshi va yomon kayfiyat kishilarga ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalishi ta'kidlanadi. Ko'ngilsiz xabarlar va ijtimoiy tarmoqdan bir paytda foydalanayotgan foydalanuvchilarning salbiy-o'y xayollari ular ulashayotgan mulohazalar orqali bir hissaga ko'payadi. Ijobiy, ko'ngilochar xabarlarining esa ruhiy holatga ta'sir qilish-qilmasligi haqida hanuz aniq bir xulosa yo'q [11].

Xavotir (vahima).

Tadqiqotlar natijasida, ijtimoiy tarmoqlarga qaram bo'lgan talaba yoshlarda xavotir, vahima, asabiy tajanglik va behalovatlik boshqalarga nisbatan ko'proq ko'zga tashlanishi aniqlandi. Yetti va undan ko'proq ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadigan foydalanuvchilar umuman foydalanmaydigan va yoki 1-2 akkuantdan foydalanadiganlardan ko'ra ko'proq xavotir hamda tajanglikda yuradilar.

Ruhiy tushkunlik (depressiya).

Ba'zi tadqiqotlar ruhiy tushkunlik va ijtimoiy tarmoqlar orasida qat'iy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatsa-da, ayrim mutaxassislar ijtimoiy tarmoqlarni ruhiy tushkunlikdan xalos etuvchi ijobiy jarayon sifatida ham baholashadi. 700 talaba qatnashgan ikki tadqiqotda noxush kayfiyat, o'zini keraksiz bilish, umidsizlik kabi ruhiy tushkunlik belgilari ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ta'sirida yuzaga kelganini ko'rsatadi. Shunga o'xshash boshqa biro tadqiqot 2016-yilda 1700 kishi bilan o'tkazilgan. Unda haddan ortiq ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o'tkazadiganlarda ruhiy tushkunlik va vahima tahlikasi uch baravar ortishini taqozo qildi. Bunga sabab qilib ijtimoiy tarmoqlardagi keskin xabarlar, mutlaqo notanish insonlarning hayoti xususida fikrlar to'qnashuvi, ijtimoiy tarmoqlarda vaqtni behuda sovurilayotgani uchun pushaymonlik hissining ta'sirlari ko'rsatilmoqda. Ayni kunda mutaxassislar ijtimoiy tarmoqlar yordamida ruhiy ziqlik va asab kasalliklarini ertaroq aniqlash xususida izlanishlar olib borishmoqda [12].

Diqqatning susayishi.

Diqqatning susayishi tufayli yoshlarda giperaktivlik buzilishi rivojlanadi. Bunda axborotlarning ko'pligi natijasida va bir vaqtning o'zida har bir ma'lumotlarni o'zida singdirish va paralel bir necha jarayonlarni amalga oshirish uchun vasvasaga tusha boshlaydi. Bu bizning fikrlash qobiliyatimiz uchun yomon. Masalan, kitob o'qiyotganda diqqatingizni uzoq vaqt ushlab turish qiyinlashadi. Ortirilgan odatga amal qilgan ongimiz bir ob'ektdan ikkinchi ob'ektga sakray boshlaydi.

Xulosa. Shu o'rnida aytishimiz mumkinki, bu muammo ayniqsa yosh avlod o'rtasida keskin kechadi. Bolalar tafakkuri kattalarga qaraganda ancha "plastik" va shuning uchun ijtimoiy tarmoqlar, shu jumladan, shakllanadigan zararli fikrlash standartlarini yanada oson qabul qilishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarda ko'p vaqt sarflaganingizda miyangiz ma'nosiz va maqsadsiz faoliyat bilan band bo'lib, uni to'laqonli intellektual ish deb atash mumkin emas. Siz uni faqat biron bir narsa bilan band qilib qo'yasiz, shunda u har doim band bo'lib, keladigan ma'lumotlarning sifati

176 haqida o'ylamaydi. Buning o'rniga, siz biron bir narsa haqida o'ylashingiz, hayotdagi muammolarni hal qilishingiz, kelajak uchun rejalar tuzushingiz, foydali g'oyalar bilan chalg'ishingiz, yaxshi kitob o'qishingiz lozim. Siz eng yoqtirgan narsangizni ham ayta olmaydiz, chunki siz hamma narsani iloji boricha tezroq yutishga shoshilgansiz va baholash, qandaydir hissiy javobni shakllantirish uchun vaqt yo'q edi. Bundan tashqari, oldingizda hazmsizlik bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, zararning yuqorida aytib o'tilgan oqibatlari nafaqat ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik tufayli paydo bo'lishi mumkin. Ushbu alomatlar ham kompyuter o'yinlariga va umuman internetga bo'lgan haddan tashqari extirosning natijasi, ham zamonaviy hayotning ko'plab ko'rinishlarining natijasi bo'lishi mumkin: shiddatli ish, hayotning tez sur'ati, ma'lumotni tartibsiz iste'mol qilish, zerikish va hokazo.

Adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqi. – 2016.
2. Akhmadjonova, S., & Abdullajanova, D. (2023, May). Socio-psychological features of family conflict resolution. In Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 6, pp. 101-108).
3. Mukhamedova, D. G., & Abdullajanova, D. S. (2020). The actuality of the gender aspect of the manager's constructive interaction in the conflicting situation. *Journal of Critical Reviews*, 7(12), 228-231.
4. Mukhamedova, D., Abdullajanova, D., Tukhtabekov, K., Fuzailova, G., Babadjanova, S., & Rahmonova, Z. (2019). The main directions of accounting socio-psychological characteristics of the manager of education in the process of optimizing management activities in Uzbekistan. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 11(10 Special Issue), 1035-1038.
5. Abdullajanova, D. S. (2023). Socio-psychological criteria for the selection and placement of personnel in management (on the example of women). *Confrencea*, 5(05), 401-411.
6. Мухамедова, Д. Г., & Абдуллажанова, Д. С. (2021). Социально-психологические особенности развития кадрового резерва: формы и механизмы инновационной активности. *being a music fan: fandom effects on the psychological well-being of its participants*
7. . 12, 187.
8. Рахимова, И. И., & Сафарова, Э. М. (2022). Безвозвратный шаг в никуда: сравнительный анализ суицида. Особые случаи у подростков. *Вестник интегративной психологии* 2022г, 25.
9. Рахимова, И. И., & Сайитова, У. Х. (2020). Психологическое положительное влияние компьютерных игр на детей студенческого возраста. In *European Scientific Conference* (pp. 248-250).
10. Рахимова, И. И. (2014). Факторы формирования психологической зависимости от компьютерной игры в подростковом возрасте. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (1-2), 221-226.
11. Рахимова Индира Игоревна (2016). Экспериментальное выявление психологической особенности проявления зависимости от компьютерной игры испытуемых младшего школьного возраста. *Проблемы современного образования*, (4), 74-79.
12. Rakhimova, I. I., Berdikulova, G. N., Axmedova, Z. J., & Sayitova, U. H. (2022). Positive aspects of the communicative psychological effect of social networks on the individual. *Asian Journal Of Research In Social Sciences And Humanities*, 12(1), 349-353.
13. Mamirova Feruza Sulaymonovna (2023). Study and significance of youth dependence on social networks. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1 (17), 205-212.

Ismoilova Asilpashsha RojabovnaUrganch davlat universiteti
pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
asilpashshaismoilova@gmail.com

TAFAKKUR PSIXOLOGIYASI: NAZARIYALAR VA ILMIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada psixologiya fanida tafakkur jarayonining o'rganilishi, tafakkurning ilmiy va psixologik tavsiflari, tafakkur jarayonini Assotsiatsiv yo'nalish vakillari, Bixeviorizm yo'nalish vakillari, Vyursburg maktabi vakillari, Geshtalt psixologiyasi yo'nalish vakillari, Psixoanaliz vakillari tomonidan o'rganilishi va ta'riflari, jarayonni namoyon bo'lishi to'g'risidagi ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tafakkur, aqliy faoliyat, reproduktiv tafakkur nazariyasi, Assotsiativ psixologiya, tafakkur jarayonlari, Bixeviorizm, nutq, noverbal muloqot vositalari, Vyursburg maktabi, Geshtalt psixologiyasi, Assimilyatsiya, Psixoanaliz, Determinizm.

ПСИХОЛОГИЯ МЫШЛЕНИЯ: ТЕОРИИ И НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. В данной статье изучен процесс мышления в науке психология, научно-психологические описания мышления, изучение и преподавание процесса мышления представителями ассоциативного направления, представителями направления Бихевиоризма, представителями Вюрцбургской школы, представителей направления Гештальт-психологии, а также представителей психоанализа, была проанализирована информация о прояв.

Ключевые слова: мышление, мыслительная деятельность, теория репродуктивного мышления, Ассоциативная психология, мыслительные процессы, Бихевиоризм, речь, невербальные средства общения, Вюрцбургская школа, Гештальт-психология, Ассимиляция, Психоанализ, Детерминизм.

PSYCHOLOGY OF THINKING: THEORIES AND SCIENTIFIC APPROACHES

Annotation. In this article, the study of the thinking process in the science of psychology, the scientific and psychological descriptions of thinking, the study and teaching of the thinking process by representatives of the associative direction, representatives of the behaviorism direction, representatives of the Würzburg school, representatives of the Gestalt psychology direction, and representatives of psychoanalysis. reefs, the information about the manifestation of the process was analyzed.

Key words: thinking, mental activity, theory of reproductive thinking, Associative psychology, thought processes, Behaviorism, speech, non-verbal means of communication, Würzburg school, Gestalt psychology, Assimilation, Psychoanalysis, Determinism.

Kirish. Psixologiyada tafakkur deganda insonning faol kognitiv faoliyati hamda ushbu faoliyatni rejalashtirish va tartibga solishning ichki jarayoni tushuniladi. Tafakkurni bunday tushunish uning boshqa psixik jarayonlar bilan bog'liqligini hisobga olish imkonini beradi va kognitiv faoliyatning rivojlanishini, uning sifat bosqichlari va amalga oshirish usullarini, shuningdek, amaliy intellektni o'rganishni tavsiflaydi.

Tafakkurni hali-hanuzgacha o'rganilishi bir qator afzalliklarga ega. Birinchidan, tafakkurni shaxsning turli rivojlanish bosqichlarida va insonning har xil faoliyat turlarida o'rganishga imkon beradi. Ikkinchidan, diqqat tafakkurni qoqliq aqliy jarayonlardan ajratib turadigan bilishning ijodiy tomoniga qaratiladi. Uchinchidan, tafakkurni o'rganishga shaxsning integral xususiyatlari,

178 ya'ni uning motivlari, emotsiyalari, individual xususiyatlarini aqliy faoliyat subyekti tushunchasini kengaytirgan holda jalb qilish imkonini beradi.

Tafakkurning birinchi ilmiy va psixologik tavsiflaridan biri ong psixologiyasi doirasida paydo bo'lgan. Amerikalik psixolog Uilyam Jeymsning "Psixologiya tamoyillari" (1890) asarida tafakkurni tor ma'noda tavsiflovchi umumiy xususiyatlar va mexanizmlar aniqlangan. Yangi sharoitlarda harakatlanish qobiliyati tasavvurlar assotsiatsiyasi sifatida talqin qilingan tafakkurning o'ziga xos xususiyati hisoblangan. Zero, g'oyalarni ko'paytirish aqliy faoliyatning assosiativ nazariyasining asosiy masalalaridan biri bo'lgan, uni ko'pincha reproduktiv tafakkur nazariyasi deb atashgan.

Adabiyotlar tahlili. Assotsiatsiyalar qonuniyatlari ingliz olimlari Devid Gartli (1747), Jozef Pristli (1847), Jon Styuart Mill (1843), Aleksandr Ben (1855) va boshqalarning asarlarida tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalish vakillari assotsiatsiyalarning predmet dunyosidagi aloqalarga bog'liqligi va ularning miya faoliyati bilan bog'liqligi haqidagi masalani talqin qilishda ham, assotsiatsiyalarning alohida turlarini talqin qilishda ham bir-biridan o'zaro farqlandilar. Biroq assotsiatsiya psixik jarayonning asosiy tarkibiy birligi sifatida tan olinganligi, assotsiatsiya tushuntirish prinsipi sifatida ham ishlatilganligi ularni asosiy xususiyat sifatida birlashtirardi. Obraz-tasavvurlarning beixtiyor ketma-ketligi har qanday aqliy jarayonning bir turi sifatida qabul qilingan: fikrlash har doim obrazli tafakkur, tafakkurning rivojlanishi assotsiatsiyalarni yig'ish jarayoni sifatida ko'rib chiqilgan.

Assosiativ psixologiya ko'plab savollarga shu jumladan tafakkurning maqsadga yo'nalganligini tushuntirishga ham javob bera olmaydi. Tafakkur jarayonida assotsiatsiyalarning maqsadga muvofiqligi va mantiqiy tartiblangan yo'nalishini tushuntirish uchun psixologiyaga perseveratsiya (qat'iyat) tushunchasi kiritildi. Shunday qilib, inson ongida ikkita qarama-qarshi, ya'ni assosiativ (ongdagi har bir tasavvur u bilan bog'liq bo'lgan boshqasini keltirib chiqaradigan) va perseverativ (ongga singib kiradigan har qanday tasavvurni kuchaytiradigan, unda ushlanib qoladigan) tendensiya mavjud deb taxmin qilingan: Agarda tasavvur u bilan bog'liq bo'lgan boshqasi bilan siqib chiqarilsa, u holda assosiativ jarayon imkon bo'lishi bilanoq, albatta avvalgi assotsiatsiyalarga qaytadi.

Assosiativ va perseverativ tendensiyalarning biriktirilishi orqali psixologiya tafakkur jarayonini tushuntirishga harakat qiladi. Masalan, G.Ebbingaus hisoblashicha, tafakkur barqaror tasavvur (anglangan tafakkur ob'yekti, maqsad) va assosiativ zanjir (biz fikrlarimizga kerak bo'lgan narsani tanlaydigan assosiativ harakati) o'rtasida barqaror momentni ta'minlaydi.

Assosiativ psixologiya uchun tafakkurni rivojlantirish jarayoni shundan iboratki, assosiativ va perseverativ tafakkur funksiyasi qurilgan elementlar - bola tug'ilishidanoq birlashmagan bo'ladi va faqat katta bo'lish jarayonida bu tendensiyalarning birlashishi, ularning mustahkamlanishi tafakkurni rivojlantirishning asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Tafakkur jarayonlarini assosiativ va perseverativ tendensiyalar nuqtai nazaridan yetarli darajada tushuntirilmaganligi tafakkur rivojlanishini o'rganadigan tajribalar oqimining uch yo'nalishga bo'linishiga olib keldi:

- 1) assosiativ psixologiyaning keyingi rivojlanishi (N. Axning eksperimental ishlari);
- 2) bixeviorizm (D. Uotson va uning izdoshlari);
- 3) vyursburg maktabi (O. Kyulpe va uning talabalari).

N. Ax o'zining eksperimental ishida ixtiyoriy faoliyatni yangi tendensiya bilan bog'liq faoliyat sifatida o'rganib chiqdi va eksperimental psixologiyada allaqachon mavjud bo'lgan ikkita umumiy qabul qilingan assosiativ va perseverativ tendensiyaga uchinchi – deterministik tendensiyani qo'shadi.

Ushbu uchta tendensiyaning kombinatsiyasi orqali N. Ah tafakkur asoslarini tushuntirishga harakat qildi va assosiativ jarayonning ko'r-ko'rona o'yinini tartibga soluvchi teleologik ta'sirli maqsadli tasavvur qo'shilishi bilan tafakkurning oqilona xarakteri paydo bo'lishini ko'rsatishga harakat qildi.

Bixeviorizm asoschisi, amerikalik psixolog J. Uotson (1903) tafakkurni xulq-atvor hodisasi deb hisoblagan. J. Uotsonga ko'ra, xatti-harakatlarning asosiy tarkibiy birligi rag'batlantirish bilan

reaksiyaning aloqasi deb hisoblangan. U inson tafakkurini juda keng tushungan, uni ichki nutq va hatto noverbal muloqot vositalari bilan taqqoslagan. Shunday qilib, tafakkur xulq-atvor psixologiyasida markaziy o'rinni egallaydigan ko'nikmaga yaqinlashadi.

Xulq-atvorni o'rganishga nisbatan yangicha yondashuv D. Miller, Yu. Galakter va K. Pribram tomonidan "Xulq-atvor rejalari va tuzilishi" kitobida taklif qilingan va mualliflar tomonidan "sub'yektiv bixeviorizm" deb nomlangan. Xulq-atvorning tarkibiy tuzilishi mualliflar tomonidan tizimga ta'sirini o'tgan holatlar bilan taqqoslash sifatida tushunilgan. Mualliflar xulq-atvor tuzilishi haqidagi tushunchalarini konkretlashtirib, "obraz" va "reja" tushunchalarini kiritadilar. "Obraz" - bu bilim, o'tgan tajriba, vositachilik harakati, "reja" ma'lum bir natijaga qanday erishish mumkinligini ko'rsatish. Biroq, ushbu konsepsiyada tanlab qidirishni amalga oshiradigan yangi rejalar va mezonlarni yaratish jarayonlarini tahlili berilmagan.

Vyursburg maktabi vakillari - Osvald Kyulpe, Karl Byuler va b. - tafakkurni o'rganishning eksperimental usuli sifatida introspeksiya usulidan foydalangan holda ichki faoliyat sifatida o'rganib chiqishgan. Vyursburg maktabi vakillari tafakkurni muammoni hal qilish jarayoni sifatida ko'rib chiqqan holda tafakkur va aqliy faoliyatni to'g'ri ajratish usullarini belgilab oldilar, keyinchalik tafakkur psixologiyasi kontekstida asosiy hisoblangan tashqi va ichki faoliyat, tafakkur va til, tafakkur va hissiy obrazlar mutanosibligi kabi masalalar doirasini oldindan belgilab oldilar.

Vyursburg maktabining g'oyalari ma'lum darajada tafakkurni intellektual operatsiyalarning ishlashi sifatida talqin qilgan O. Zels asarlarida ishlab chiqilgan. O. Zels o'z oldiga aqliy faoliyatning ma'lum bir natijasi qanday shakllanishini ko'rsatish, intellektual faoliyat har bir bosqichining funksiyasini ko'rsatish vazifasini qo'ydi. O. Zels tafakkurning eksperimental tadqiqotlari tarixida birinchi marta uni vaqt o'tishi bilan izchil rivojlanib boradigan, uning oldingi bosqichlari keyingi bosqichlarni tayyorlaydigan va shartlaydigan jarayon sifatida o'rganishni boshlaydi. Shuningdek, O. Zels psixologiya tarixida birinchi bo'lib asosiy intellektual operatsiyalar muammosini qo'yadi va ularning tarkibini batafsil o'rganishga harakat qiladi. Rus psixologiyasida tafakkur jarayon sifatida A.V. Brushlinskiy va uning shogirdlari asarlarida tahlil qilingan.

Muammoli vaziyat tuzilishining yaxlitligini tiklash jarayoni sifatida tafakkurni talqin qilish Geshtal't psixologiyasida tafakkurni o'rganishga ta'sir ko'rsatadi, uning vakillari tafakkurni vaziyatlarni qayta qurish akti deb hisoblashadi.

Assotsiatsiyani tanqid qilgan nemis psixologlari V. Keler, K. Dunker (1935), M. Vertgeymer (1945) asarlarida tafakkurning yangi jihati aniqlangan. Har qanday psixik jarayonning birlamchi va asosiy mazmuni alohida sezgi-elementlar emas, balki ayrim yaxlit konfiguratsiyali shakllanishlar, shakllar yoki "gepgaltlar"dir. Tafakkur haqidagi psixologik tasavvurlar uni muammoli vaziyatdagi muhim munosabatlarni to'satdan tushunish - oldingi tahliliy faoliyat tomonidan to'g'ridan-to'g'ri tayyorlanmagan tushuncha sifatida talqin qilishdan iborat edi. Muammoning yechimi shundaki, muammoli vaziyatning qismlari yangi munosabatlarda, yangi geshtaltda idrok etila boshlanadi. Muammoli vaziyat qayta tuzilganida muammoni hal qilishning mohiyati ob'yektning yangi munosabatlarda idrok etilishi bilan belgilanadigan yangi xususiyatini ochishni bildiradi.

Muhokama. Geshtalt psixologiyasi vakillari tomonidan ishlab chiqilgan funksional rivojlanish muammosi zamonaviy fikrlash psixologiyasida markaziy muammolardan biri hisoblanadi.

L.S. Vigoskiy geshtalt psixologlarining, xususan V. Kelerning ishlari psixologiyada o'ziga xos tendensiyani yaratishga olib keldi, deb hisoblagan va uni inson tafakkuriga nisbatan biologik yondashuv deb atagan. Tafakkur biologik jarayon sifatida J. Piajening kognitiv nazariyasida ko'rib chiqilgan. U "tafakkur" emas, "intellect" tushunchasini ishlatgan. Eng umumiy shaklida intellekt u tomonidan ba'zi bir asosiy biologik xususiyatlarning keyingi rivojlanishi sifatida tushunilgan. Tashkil etish va adaptatsiya (moslashish) aqlning asosiy xususiyatlari va funksiyalari sifatida ajratilgan. Adaptatsiya, o'z navbatida, ikkita o'zaro bog'liq jarayonlarni o'z ichiga oladi, J. Piaje tomonidan bu assimilyasiya va akkomodatsiya deb nomlanadi. "Assimilyasiya"

180 terminining mazmuni sub'yekt tomonidan uning kognitiv faoliyati davomida tanib olinadigan ob'yektning ba'zi xususiyatlarini qayta tiklashni ta'kidlash uchun qo'llaniladi. "Akkomodatsiya" deganda o'zini o'rganayotgan sub'yektning ob'yektiv dunyoning turli talablariga moslashish jarayoni tushunilgan.

J. Piaje ma'lum bir davrda ma'lum bir shaxs tomonidan to'plangan kognitiv tajribani kognitiv tuzilma deb atadi va inson intellekti faoliyatining xususiyatlaridan biri shundaki, tashqi dunyodan olingan har qanday mazmun individ tomonidan o'zlashtira olinavermaydi (assimilyasiya qilinmaydi), faqat uning ichki tuzilishiga taxminan mos keladigan narsagina o'zlashtirilishi mumkin.

J. Piaje bolalarda operasion intellektning rivojlanishini hisobga olgan holda, uning rivojlanishining quyidagi bosqichlarini aniqlaydi:

- sensomotorn intellekt (taxminan 2 yoshgacha),
- operatsiyadan oldingi tafakkur (2 yoshdan 7 yoshgacha),
- aniq operatsiyalar davri (7 yoshdan 12 yoshgacha),
- formal operatsiyalar davri (11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha)

Shunday qilib, J. Piajega ko'ra, bolada intellektning rivojlanishi uning nutqidan oldin boshlanadi, bosqichlar ketma-ketligi esa rivojlanishning ichki qonuniyatini aniqlaydi. Bosqichlar, garchi aniq bo'lmasada, ma'lum bir yoshga bog'langan bo'ladi. Bunda o'qish-o'rganish rivojlanish jarayonlarini tezlashtirishi yoki sekinlashtirishi mumkin bo'ladi. Rivojlangan intellekt tashqi, ob'yektiv harakatlardan kelib chiqqan ichki harakatlardan iborat operatsiyalar tizimi sifatida tushuniladi.

Operasion tuzilishga parallel ravishda tafakkurning motivasion komponenti o'rganiladi. Tafakkurga nisbatan motivasion jarayon sifatida yondashish psixoanalitik yo'nalishga xos bo'lgan, uning vakillari tafakkurning inson motivlari va ehtiyojlariga bog'liqligini o'rganib, ongsizlikning tafakkurdagi rolga e'tiborni qaratadilar. Z.Freydning "O'tkir aqllilik (ostroumiye) va uning ongsizlikga munosabati" asarida o'tkir aqllilik uning asosida ongsiz birlamchi motivlar yotgan ijodiy tafakkurning ko'rinishlaridan biri sifatida tushunilgan. Motivni anglash masalasi tafakkur psixologiyasi muammolari bilan ham bog'liq bo'lgan. Klassik psixoanalizda ongsiz motiv tafakkur faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini istisno qilmaydi, ammo motivni haqiqiy tushunish o'rniga, bu xayoliy bo'lishi ham mumkin.

Psixoanaliz vakillaridan farqli o'laroq, motivatsiyaning kognitiv nazariyasi tarafdorlari (G. Bauer, R. Shepard va b.) inson xulq-atvorining motivatsiyasi amalga oshiriladigan kognitiv faoliyatga muvofiq ravishda qurilishiga ishongan holda, bilishdan motivga qarab mulohaza yuritishgan. Ushbu yondashuv doirasida yutuq motivatsiyasining klassik tadqiqotlari muhokama qilingan, buning natijasida real ishlab turuvchi motiv ikki tendensiyaning, ya'ni muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish va muvaffaqiyatdan zavqlanish istagining o'zaro ta'siri mahsuli sifatida, bilish esa - polimotivlashgan faoliyat sifatida talqin etila boshlanadi.

Rus fanida tafakkur muammosi an'anaviy ravishda L. S. Vigotskiy, A. N. Leontyev, S. L. Rubinshteyn, P. Ya. Galperin, L.A. Venger, A.V. Brushlinskiy, N.F.Talizina, O.K. Tixomirov, N.A. Abulxanova-Slavskaya va b.ning asarlarida amalga oshirilgan proressual-faoliyatli yondashuv doirasida ko'rib chiqilgan.

L.S. Vigotskiy bo'yicha tafakkurning rivojlanishi ongning butun tuzilishi va psixik funksiyalar faoliyatining butun tizimi uchun markaziy hisoblanadi. Bu bilan barcha boshqa funksiyalarni intellektualizatsiyalash g'oyasi chambarchas bog'liq bo'lgan, ya'ni tafakkur rivojlanishning ma'lum bir bosqichida ushbu funksiyalarni tushunishga olib kelishiga qarab ularni o'zgartirish va bola o'z psixik faoliyatiga oqilona munosabatda bo'lishni boshlaydi.

Inson tafakkurining sifat jihatidan farqi ramziylashtirish qobiliyatidadir. So'z yagona bo'lmasa-da, eng noyob ramz hisoblanadi. Tafakkur, L.S. Vigotskiyning so'zlariga ko'ra, so'zdan yaratiladi. "Tafakkur va nutq" kitobida (1934) L.S.Vigotskiy keng eksperimental materiallarga tayanib, bolalardagi tushunchalarning rivojlanishini o'rganadi.

L.S. Vigotskiy psixologik tizim haqidagi tushunchani kiritadi. Uning o'zaro bog'liq funksiyalari tarkibiy komponentlaridir. Bu bitta alohida olingan funksiya (xotira, tafakkur yoki

tasavvur) emas, balki funksiyalarning ajralmas tizimi rivojlanadi. Bunda turli yosh davrlarida funksiyalarning mutanosibligi o'zgaradi. (Masalan, maktabgacha tarbiyalanayotgan bolaning xotirasi, maktab o'quvchisida esa tafakkur boshqalar orasidagi eng yetakchi funksiyasi hisoblanadi). Bolaning madaniy rivojlanishidagi har qanday funksiya, eng avvalo, ijtimoiy jihatdan interpsixik kategoriya sifatida vujudga keladi, so'ngra intrapsixik kategoriya sifatida bolaning "xususiy mulki" ga aylanadi. L.S. Vigotskiy ushbu g'oyasi asosida rivojlantiruvchi o'qitishning turli nazariyalarining nazariy asosi bo'lgan "rivojlanishning yaqin zonasi" tushunchasini shakllantirdi. Shunday qilib, L.S.Vigotskiyning nazariyasida rivojlanish prinsipi funksiyalararo aloqalarning turli shakllarini anglatuvchi tizimlilik prinsipi bilan birlashtiriladi. Ushbu tizimlarni yaratishda fikrlashning asosiy vositasi bo'lgan so'zning ma'nosiga asosiy rol beriladi.

A. N. Leontyevning fikriga ko'ra, tafakkur bu inson idrokining eng yuqori bosqichi bo'lgan ob'yektiv voqelikni aks ettirish jarayonidir. Sezgi va idrokdan, ya'ni bevosita hissiy aks ettirish jarayonlaridan farqli o'laroq, tafakkur voqelikning bilvosita, murakkab vositalangan aksidir.

Natija. Tafakkur – bu nazariy va amaliy faoliyatning o'ziga xos turi bo'lib, tadqiqot, transformasion va kognitiv xarakterdagi harakatlar va operatsiyalarni o'z ichiga olgan tizimdan iborat hisoblanadi.

Tafakkur o'zining rivojlangan shakllarida ob'yektlarni aks ettirish jarayonidir, zero bu ularni sub'yektiv obrazlarining inson ongidagi odamlar hayoti sharoitida hal qilish uchun ularning mazmuni va ma'nosi, yangi maqsadlari uchun, yangi kashfiyot vositalari va rejalariga erishtiruvchi ijodiy o'zgartirilishidir.

A. N. Leontyev inson tafakkurining yuqori shakllarining beixtiyoriy xususiyatini, ularning madaniyatdan kelib chiqishini va ijtimoiy tajriba ta'siri ostida rivojlanish imkoniyatlarini alohida ta'kidlagan holda, inson tafakkuri jamiyatdan tashqarida, tildan tashqarida, insoniyat tomonidan to'plangan bilimlardan va u tomonidan ishlab chiqilgan mantiqiy, matematik va boshqa harakatlar va operatsiyalardan iborat aqliy faoliyat usullaridan tashqarida mavjud bo'lmasligini yozadi. Alohida inson til, tushunchalar, mantiqni o'zlashtirgandan keyingina tafakkur sub'yektiga aylanadi.

Tafakkurning faoliyat nazariyasi bolalarni o'qitish va aqliy rivojlantirishi bilan bog'liq ko'plab amaliy vazifalarni hal qilishga yordam berdi. Uning negizida rus psixologiyasini asosiy ta'lim nazariyalari, jumladan, P. Ya. Galperinning aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanishi nazariyasi, L.V.Zankov va V.V.Davidovning rivojlanish ta'lim nazariyasi yaratiladi (ularni tafakkurni rivojlantirish nazariyalari deb ham hisoblash mumkin).

Sub'yektli faoliyat yondashuvi va S. L. Rubinshteyn va uning maktabi tomonidan ishlab chiqilgan shunga tegishli nazariya uchun (dastlab amaliy va nazariy), uning ichida esa psixik jarayon sifatidagi faoliyat tafakkurning asosiy va o'ta xilma-xil darajalari hisoblanadi. Shaxsiy planda tafakkur, eng avvalo, faoliyat, ya'ni sub'yektning motivlari va maqsadlari, uning refleksiylari, u tomonidan amalga oshirilgan aqliy harakat va operatsiyalar va h.k. shaklida namoyon bo'ladi. Biroq, tafakkur bu nafaqat faoliyat, balki uning ichida doimiy ravishda shakllanuvchi uzluksiz (nodiz'yunktiv) psixik, ya'ni ma'lum bir sub'yekt hayotining yangi va shuning uchun hali ham noma'lum holatlarini tahlil qilish, sintez qilish va umumlashtirish jarayonidir. Bunday o'ta plastik, labil, uzluksiz shakllanadigan jarayon yordamida individ muammoli vaziyatning o'zi uchun yangi, umuman konkret xususiyatlari va vazifalarini ularga muvofiq ravishda o'zida mavjud bo'lgan nisbatan barqaror aqliy operatsiyalarni qo'llab va o'zgartirib, yangicha intellektual harakatlarni shakllantirgan holda aniqlashtirib oladi va h.k.

Agar tafakkur faoliyat sifatida, operatsiyalar tizimi sifatida inson tomonidan asosan ongli ravishda amalga oshirilsa, uning ichida tafakkur jarayon sifatida, aksincha, asosan ongsizlik miqyosida shakllanadi, garchi sub'yektning bilvosita nazorati (uning maqsadlari, ongli motivlari va b.) ostida bo'lsa ham.

"Tafakkur agar uning yo'nalishi qonuniyatlari haqidagi masala birinchi o'rinda turgan bo'lsa, jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon alohida bo'g'inlar yoki aktlar (aqliy harakatlar)ga bo'linadi. Tafakkur asosan sub'yekt va u hal qiladigan vazifalar bilan bog'liq holda

182 ko‘rib chiqilganda faoliyat sifatida paydo bo‘ladi. Faoliyat sifatidagi tafakkurda nafaqat uning prosessual oqimining muntazamligi, balki tafakkurning barcha inson faoliyati bilan umumiy bo‘lgan shaxsiy-motivasion jihati ham zohir bo‘ladi” .

S.L. Rubinshteyn o‘zining “Tafakkur va uni tadqiq qilish usullari to‘g‘risida” kitobini har qanday hodisalar, shu jumladan psixik hodisalar nazariyasi har bir nazariyaning markazida ushbu hodisalarni tartibga soluvchi qonunlarni ochib berish vazifasini qo‘yishini ta’kiddashdan boshlaydi. Har bir nazariya negizida shuning uchun ham tegishli hodisalar determinatsiyasining biror bir tarzda anglanishi yotadi.

Determinizmni shunchaki tashqi turtki sifatidagi mexanik tushunishga qarshi chiqqan holda, u qonun formulasi tashqi sabablar va ichki sharoitlarni ma’lum bir tarzda o‘zaro bog‘lashi kerak, deb hisoblaydi. Faqat ana shunday formula orqaligina har qanday hodisalarning qonuniyatini aniqlash mumkin.

Uning psixologik tadqiqotning boshlang‘ich predmeti sifatida qaraladigan tafakkur jarayoni nazariyasidagi asosiy fikr determinizmning dialektik-materialistik tamoyilining tafakkurni tadqiq etilishiga tatbiq etilishi natijasida bo‘lgan. Ob‘yekt, Rubinshteynning fikriga ko‘ra, bevosita emas, balki tahlil jarayoni orqali tafakkurni determinatsiyalaydi, ya’ni tafakkurning boshlang‘ich tashqi sharoitlari uning natijalari bilan tafakkur jarayonining tabiiy ichki yo‘nalishi vositachiligida bog‘liqdir .

Xulosa. Shunday qilib, boshqa psixik jarayonlar bilan umumiy xususiyatlarga ega bo‘lgan tafakkur o‘ziga xos xususiyatlarga ham ega.

“Tafakkur” tushunchasi bilan inson uchun fundamental va o‘ta muhim psixologik qobiliyatlardan biri ifodalanadi. Ushbu qobiliyat insonning fikrlashda o‘zini umumiy turga mansub mavjudot sifatida namoyon qilishi bilan bog‘liq bo‘lgani uchun fundamental hisoblanadi. Aql uning o‘ziga xos farqlovchi xususiyatidir. Ushbu faktning har bir inson ongida aks etishi fikrlashning ijtimoiy va shaxsga taaluqli ahamiyatini belgilaydi.

Tafakkur jarayonida tasodifiylikdan zaruriylikga, birlikdan umumiylikga o‘tish amalga oshiriladi. Zarurat bilan muhim aloqalar muhim bo‘lmagan holatlardagi turli xil o‘zgarishlar bilan keng tarqalgan. Shuning uchun tafakkur voqelikning umumlashtirilgan in’ikosi sifatida ta’riflanadi. Har qanday tafakkur umumlashtirishlarda sodir etiladi. “Tafakkur – bu alohidalikdan umumiylikga va umumiylikdan alohidalik tomoniga olib boruvchi fikr harakatidir” .

Tafakkur jarayonida subyekt predmetli va ijtimoiy dunyoning muhim bog‘liqliklari va munosabatlariga kirib borish maqsadida insoniyat tomonidan ishlab chiqilgan turli xil vositalar: amaliy harakatlar, obrazlar va tasavvurlar, modellar, sxemalar, ramzlar, belgilardan foydalanadi. Madaniy vositalarga, bilish vositalariga tayanish tafakkurning vositalilik kabi xususiyatining borligidan dalolat beradi.

Xullas, tafakkur voqelikni uning muhim aloqalari va munosabatlarida umumlashtirilgan va vositali aks ettirish jarayonidir. Tafakkur ob‘yektiv dunyoning chuqur mohiyatini, uning mavjudlik qonunlarini bilish imkonini beradi; faqat tafakkurdagina paydo bo‘layotgan, o‘zgarayotgan olamni bilish mumkin; tafakkur kelajakni oldindan ko‘rishga, amaliy faoliyatni potensial imkoniyatlari bilan ishlashga imkon beradi.

Tafakkurni psixologik tahlili uchun uning inson tafakkurining o‘ziga xos fazilatlarini tavsiflovchi yana ikkita xususiyati – tafakkurning faoliyat va nutq bilan bog‘liqligini ta’kidlab o‘tish muhimdir. “Tafakkur faoliyat bilan chambarchas bog‘liq. Inson voqelikni unga ta’sir qilish orqali o‘rganadi, dunyoni o‘zgartirish orqali tushunib boradi. Tafakkur nafaqat faoliyat yoki fikrlash faoliyati bilan birga keladi; faoliyat tafakkur mavjudligining birlamchi shaklidir. Tafakkurning birlamchi turi – bu faoliyatdagi tafakkur va harakat, harakatda sodir bo‘ladigan va harakatda zohir bo‘ladigan tafakkurdir” .

Demak, tafakkurni jarayon-faoliyat paradigmasida tadqiq qilish umuman barcha hodisalar va xususan tafakkurni determinatsiyalashni dialektik-materialistik tushunishdan kelib chiqadigan nazariy ustanovkalarining umumiyliigi bilan birlashadi, unga ko‘ra tashqi sabablar ichki sharoitlar orqali harakatlanadi. Shu munosabat bilan, tafakkurni psixologik tadqiq etishning asosiy vazifasi

inson aqliy faoliyatining ichki sharoitlarini tashqisi bilan o'zaro bog'liqligida ochib berishdan iboratdir.

Adabiyotlar

1. Берулава Г.А. Диагностика и развитие мышления подростков. Бийск,1992.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.,1996.
3. Гарнец О.Н. Развитие гибкости мыслительных действий у школьников. Диссер. на соис...канд. психол. наук. Киев.1979.
4. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. // Исследование мышления в советской психологии. М.,1966. С.236-277.
5. Гуревич К.М., Горбачева Е.И. Умственное развитие школьников: критерии и нормативы. М.,1992.
6. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.,1996.
7. Джемс У. Мышление // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. / Под ред. Ю. Гиппенрейтер, В.В. Петухова. М.,1981.
8. Ismoilova Asilpashsha Rojabovna. (2023). Ta'lim jarayonida o'smirlar tafakkurining rivojlanish xususiyatlari. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(2), 36–41. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jsiru/article/view/1165>
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Избр. психол. произв. Т.2. М.,1983. с.94-231.
10. Пиаже Ж. Природа интеллекта. // Избранные психологические произведения. М.,1994.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Т.1. М.,1989.

Rahmatova Nasiba Sobirovna
Navoiy innovatsiyalar universiteti
ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini,
pedagogika va psixologiya
ta'lim yo'nalishi o'qituvchisi

SHAXSDA IRODAVIY BOSHQARUV NAMOYON BO'LISHINING YOSH VA JINS XUSUSIYATLARIGA BOG'LIQ O'ZGARISHI

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsda irodaviy boshqaruv namoyon bo'lishining yosh va jins xususiyatlariga bog'liq o'zgarishi, iroda muammosining o'rganilganligi, irodaviy sifatlarning yosh dinamikasiga doir tadqiqotlarda eksperimental metodlardan foydalanilganligining muhim psixologik jihatlari aniqlangan.

*Tayanch so'zlar:*iroda,yosh va jins, yosh dinamikasi, qat'iyatlilik, jasurlik, sabr toqatlilik.

ИЗМЕНЕНИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ВОЛЕВОГО УПРАВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОЗРАСТНЫХ И ПОЛОВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ

Аннотация: В данной статье определены важные психологические аспекты изменения проявления волеизъявления личности в зависимости от возрастных и половых особенностей, изучения проблемы воли, использования экспериментальных методов в исследованиях по динамике возраста волевых качеств.

*Ключевые слова:*воля, возраст и пол, динамика возраста, настойчивость, смелость, терпение.

CHANGES IN INDIVIDUAL VOLUNTARY CONTROL DEPENDING ON AGE AND GENDER CHARACTERISTICS

Abstract: This article identifies important psychological aspects of changes in the expression of personal will depending on age and gender characteristics, studying the problem of will, the use of experimental methods in research on the dynamics of the age of volitional qualities.

Key words: will, age and gender, age dynamics, persistence, courage, patience.

Kirish. Iroda muammosining psixologiyada yetarlicha o'rganilmaganligi bugungi kunda zamonaviy psixologlar tomonidan tan olingan. Psixologiyaga doir konsepsiyalarda uzoq vaqt davomida markaziy o'rinni egallab turgan ushbu tushunchani hozirgi paytda muhokama qilganimizda, o'zining to'laqonli ma'nosini bildirishiga ko'ra ayrim noaniqliklar yuzaga kelmoqda. Tadqiqotchilar orasida irodani aniqlash va u bilan bog'liq bo'lgan irodaviy harakatlar, shuningdek irodaviy kuchlanish, irodaviy boshqarilish, ayniqsa, irodaviy o'zini o'zi boshqarish masalalarining barchasi tortishuvlarga, bahslarga sabab bo'layotganligi bois, iroda termini bilan ma'no anglatuvchi voqeliklar haqidagi fikrlarda o'zaro bir xulosaga kelinmagan.

Asosiy qism. Xususan, E.V.Eydman o'pkada nafasni ushlab turish mashqidan foydalangan holda sabr-toqatlilik sifatining yosh bilan bog'liq xususiyatlarini ochib bera olmaydi[1].Balkim, bu tadqiqot olib borilgan tekshiriluvchilarning kamsonliligi bilan bog'liqdir. Ayni damda bu bilan birga shu narsa aniq bo'ldiki, kichik sinf o'quvchilarida irodaviy zo'r berish tashqi stimulyatsiya bilan bog'liq bo'lsa, yuqori sinf o'quvchilarida esa bunda ichki qiziqish bilan kechar ekan. Masalan, o'zini yengish, xayoliy musobaqa.

N.D.Skryabin 9 yoshdan 26 yoshgacha bo'lganlarda irodaviy sifatlardan jasurlikni o'rganadi. Erkak jinsi vakillarida jasurlik 11-12 yoshdan 15-16 yoshgacha bosqichma-bosqich rivojlanib boradi. Shunga binoan jasurlikning past darajasini o'zida namoyon etuvchilar 35% dan

11% gacha pasayib boradi. Shundan so'ng jasurlik sifatining yuqori darajasini o'zida aks ettiruvchilar soni qisqarib, past darajasini aks ettiruvchilar soni 9-10 yoshli bolalar holatigacha o'sib boradi, ya'ni 38% gacha.

Qizlarda ham shunga o'xshash dinamika kuzatiladi, lekin ular o'rtasida jasurlikning yuqori darajasini aks ettiruvchilar kam bo'ladi. 13-14 yoshda bundaylar soni eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'ladi. Ayollar orasida jasurlikning past ko'rsatkichiga ega bo'lganlar soni erkaklarga qaraganda ko'p bo'ladi, 9-10 yoshdagidan tashqari past ko'rsatkich bu yoshdan 21-22 yoshgacha 27.5%dan 51%gacha ko'payib boradi.

Jasurlik asosan har ikkala jins vakillarida jinsiy yetilish paytiga kelib yuqori darajaga ko'tariladi.

Jasurlikning ko'rsatib o'tilgan yosh dinamikasini gormonal o'zgarishlar va bunday o'zgarishlar bilan bog'liq nerv sistemasining tipologik xususiyatlari bilan bog'liqdir. Jinsiy yetilish davrida nerv sistemasining kuchi yanada rivojlanadi, qo'zg'atuvchi tormozlovchidan ustun bo'ladi[2].

Qat'iyatlilikning davriy o'zgarishlarini I.P.Petyaykin (1976) o'rgangan. Har ikkala jinsdagi 7-8 yoshli bolalarda qaror qabul qilish uchun eng ko'p vaqt sarflangan. So'ng 9 yoshda bu vaqt ko'rsatkichi darhol pasayadi va katta o'zgarishlarsiz 13 yoshgacha bir xil past balandlikda bo'lib turadi. Bu paytdan so'ng (14-17 yoshda) qaror qabul qilish vaqti cho'ziladi, bu dadillik, qat'iyatlilikning pasayishidan guvoh beradi.

14 yoshdan boshlab qizlarda o'g'il bolalarga nisbatan qat'iyatlilik, jasurlik sifati past bo'ladi. Bu ularga bajarish uchun berilgan xavfli topshiriqlarni bajarishda yanada yaqqol ko'zga tashlanadi. Misol uchun jismoniy mashqlarni bajarishdan (orqaga yiqilish) bosh tortish bolalar va qizlarda turli yoshda ifodalanadi. Bolalarda hamma yoshda (8-9 yoshda kam miqdorda kuzatilgan) ham kuzatilmagan, qiz bolalar 10-11 yoshdan tashqari hamma yosh davrida bu mashqni bajarishdan bosh tortganlar.

Yuqorida keltirilgan irodaviy sifatlarning yosh dinamikasiga doir tadqiqotlarda eksperimental metodlardan foydalanilgan. Berilgan metodlar shuni isbotlaydiki, irodaviy sifatlarning yosh dinamikasi har xil vaqtda turlicha ifodalaniladi. Misol uchun, jasurlik o'g'il bolalarda asosan jinsiy yetilish davrida yorqin namoyon bo'ladi; sabr-toqatlilik jinsiy yetilish davri 15-16 yoshdan so'ng o'sib boradi; qat'iyatlilik 8-11 yoshda ko'proq namoyon bo'ladi. Jinsiy yetilish vaqti va undan so'ng sabr toqatlilik o'sib boradi, jasurlik va qat'iyatlilik pasayib boradi[3].

P.A.Rudik irodaviy tayyorgarlik mazmuniga shaxs irodasining ayrim tomoni sifatida: maqsadga intilish, intizomlilik, ishonch, tashabbuskorlik, mardlik, mustaqillik, qat'iyatlilik, matonat, dadillik, o'zini tuta bilish, chidamlilikni kiritadi.

V.A.Kruteskiy fikricha, xarakterning irodaviy qirralari (muallif shaxsning irodaviy sifatlarini shunday atagan) qo'yilgan maqsadlarga erishish yo'lidagi to'siqlarni yengib o'tgan holda o'z xulq-atvori, o'z faoliyatini aniq bir prinsiplar asosida ongli yo'naltirish ko'nikmasi va odatda shunga tayyorlikda namoyon bo'ladi[3].

Ta'rifda xarakterning irodaviy qirralari irodaga ham keng ma'noda (ixtiyoriylik), ham tor ma'noda (irodaviy boshqaruv, iroda kuchi) taalluqli bo'lishi mumkin. Bu ifodalashda irodaviy sifatlarning spesifikasi aks etmagan.

B.N.Smironov quyidagi ta'rifni aytib o'tgan: "yengib o'tilayotgan to'siqlarning xarakteri bilan shartlangan holda irodaning aniq bir namoyon bo'lishi shaxs irodaviy sifatleri deb nomlanadi." [4]

Irodaviy sifatlarning tarkibi haqida gapirganda, biz ularning yig'indisini, ya'ni ularning miqdori, farqi va ular o'rtasidagi aloqani nazarda tutamiz. Turli mualliflar 10tadan 34tagacha shaxsning irodaviy sifatlarini farqlashadi (N.F.Dobrinin, V.K.Kalin, S.A.Petuxov, A.S.Puni, P.A.Rudik, R.Assadjioli).

Iroda masalasi ko'rilgan konferensiyalardan birida hatto irodaviy sifatlarni 20ta deb hisoblash qarori qabul qilingan. Ammo bu holat turli psixologiya bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarda irodaviy sifatlarning ro'yxati va ta'riflanishini bir qolipga solmagan. Ularda irodaviy sifatlarning to'plami ba'zi taxminlardek tuyuladi. Masalan, K.N.Kornilov irodaviy sifatlarning qatoriga

186 iroda kuchini, o'zini tuta bilish va bardoshlilikni, chidamlilik yoki qat'iylik, mustaqillik va intizomlilikni kiritgan.

X.Xekxauzen faqatgina qattiq tura olishlilikni yozgan bo'lib, uni maqsadga erishish jarayonida harakat tendensiyasi barqarorligini quvvatlab turish sifatida keltirib o'tgan.

Sovet psixologiyasi kitoblarida irodaviy sifatlarni to'plami birmuncha kengroq keltirilgan bo'lib, ularda maqsadga intiluvchanlik, qat'iyatlilik, bardoshlilik, mustaqillik, jasurlik, matonatlilik, o'zini tuta bilish va tashabbuskorlik kabi sifatlarni ko'proq keltirib o'tilgan.

Ba'zi bir xususiyatlar: tang ahvolda qolish, bajaruvchanlik, ishchanlik, tirishqoqlik va o'ziga ishonganlik kabi sifatlarning irodaviy sifatlarga taalluqli bo'lishi anchagina shubhali. Shu vaqtning o'zida bir qator katta intensivlikka ega irodaviy xatti-harakatlar ko'rinishlari (misol uchun, kuchlilik, tezlik va aniqlik talab etadigan ishlarni bajarishda) haligacha o'z nomini olgani yo'q va shu bois ular irodaviy sifatlarga taalluqli emas.

Ilk bolalik. Inson ontogenezida uning 1 yoshdan 3 yoshgacha o'sish davri alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, bu davrda inson zotiga xos eng muhim sifatlarni, xarakter xislati, atrof-muhitga, o'zgalarga munosabat, xulq-atvor, tafakkur va ong kabi psixik aks ettirishning turli ko'rinishlari shakllanadi. Bularning barchasi qarama-qarshiliklar kurashi ostida tarkib topadi. Bolaning yurishga urinishi, turli narsalar bilan ovunishi va mashg'ul bo'lishi imkoniyatlari kengayishi, uning kattalarga bevosita tobeligi, ularga bog'liqligi nisbatan kamayishiga olib keladi. Bir yoshli va undan sal oshgan bolaning har xil harakatli o'yinlarda muvaffaqiyatsizlikka uchrashi ko'zlagan ishni bajarishidagi noxush kechinmalar uning ruhiy dunyosida dastlabki jazava (affektiv) tuyg'u va hisni vujudga keltiradi.

2 yoshdan 3 yoshga o'tish vaqtida nutqning regulyativ funksiyasi asosi shakllanadi. Bolalarda kattalarning ikkita so'z signallariga bildiradigan reaksiyasi ulardagi irodaviy sifatlarning shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi. Bular bolaning xohishi e'tiborga olinmay biron harakatni talab qiluvchi "kerak" so'zi va bola xohishini taqiqlovchi "mumkin emas" so'zi. Bu yoshda bola xatti-harakatlari real tashqi stimullar ta'sirida nazorat qilinadi.

S.L.Rubinshteyn yosh bolalarni o'zini nazorat qila olmaydigan, impulsiv qiziquvchanlik va instinktlar asosida harakat qiladi deb hisoblash noto'g'ri deb biladi. Bolalar hayotining 3-yilidayoq o'zini tutabilishlik xususiyatiga ega bo'ladi. Bu ularning o'zlari uchun yoqimli bo'lgan biror narsadan voz kechishlarida kuzatiladi, shuningdek yoqimsiz, ammo qilish kerak bo'lgan biror narsani bajarishida namoyon bo'ladi. Taxminan shu vaqtda (3-4 yoshda) bola hamma vaqt ham xohlagan ishni qilishi mumkin emasligini tushuna boshlaydi. Bu shundan dalolat beradiki, bolalar o'z ehtiyojlarini cheklay biladilar. Bu vaqtda tanlovchanlik (misol uchun ikkita sevimli o'yinchoqdan bittasini tanlash) hali qiyin bo'ladi.

3 yoshga kelib, ba'zan undan ham erta, bolalarda mustaqillikka intilish paydo bo'ladi. Ularda "Men o'zim" tuyg'usi shakllanadi. Kattalarning yordamiga qat'iy qarama-qarshilik ko'rsata boshlaydi. Yosh bolaga buning o'rniga boshqa narsani qil degan buyruqdan ko'ra, biror narsani qilma degan buyruqqa bo'ysunish ancha murakkab hisoblanadi. Shuning uchun kattalar uchun o'z talablarini negativ ko'rinishda emas, balki pozitiv ko'rinishda ifodalashlari foydali bo'ladi. Misol uchun "Sen endi katta qizsan, qani ko'rsatchi sen buni qanday qila olarmikansan".

3 yoshli bolalar agar bu ulardagi qoniqish tuyg'usini oshirsa, o'zlarida sabr va chidamni namoyon qiladilar. E.P.Ilin bolalarda haqiqiy sabot biroz kech namoyon bo'ladi deb hisoblaydi. Bu 6-8 yoshdagi bolalarning aniq maqsadga qaratilgan sport yoki musiqa bilan shug'ullanishlarida ko'rinadi.

Maktabgacha yosh davri. Bu yoshda o'yin yoshi birmuncha faollashadi. Madomiki, o'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarda asosiy faoliyat ekan, bola bilan birgalikda qandaydir o'yin o'ynash unda irodaviy sifatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

4 yoshdan boshlab o'z harakatlarini nazorat qilish rivojlanib boradi. 4-5 yilda bolalar kattalarga quloq sola boshlaydilar, qandaydir majburiyatni bajarmaslik oqibatida kattalar oldida aybdorlik hissini seza boshlaydilar. Bu yoshda bola irodaviy rivojlanishda oldinga katta qadam tashlaydi, ya'ni u biron bir topshiriqni bajarishni o'z zimmasiga ola boshlaydi. 6 yoshli bola maqsad tanlashda tashabbuskorlik, mustaqillik, qat'iylikni namoyon qiladi.

Katta maktabgacha yosh davridagi bolalarda biron bir faoliyatni amalga oshirishda "kerak", "mumkin", "mumkin emas" so'zlari asosiy o'rinni egallaydi. Bu bolada iroda kuchining birinchi marotaba mustaqil namoyon bo'lishidir.

Biroq bu yoshdagi bolalar uchun iroda kuchining salbiy namoyon bo'lishi ham xarakterlidir. Bu ulardagi qaysarlik, o'jarlik, o'zboshimchalikda namoyon bo'ladi. A.P.Larinning fikriga ko'ra, bolalardagi o'jarlik ularning mustaqilligini, erkinligini keskin cheklash, shuningdek, nazoratsizlik natijasida kelib chiqadi.

Kichik maktab yoshi. Bolaning maktabga chiqishi uning irodaviy sifatlari rivojlanishidagi yangi bosqich boshlanganini ko'rsatadi. Unga qo'yilgan talablar ta'sirida sabr-toqat sifati kuchli rivojlanadi. Bu esabola xulq-atvoridagi intizomlilik shakllanishiga asos bo'ladi.

E.I.Ignatyev, V.I.Selivanov va boshqalarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, 1-3-sinf o'quvchilar aqliy faoliyatlarida irodaviy zo'r berish yorqin namoyon bo'ladi. Ular endi ixtiyoriy aqliy harakatlarni tartibga sola boshlaydilar: ixtiyoriy esda olib qolish, o'quv materialini esga tushirish, ixtiyoriy diqqat, yo'naltirilgan va barqaror kuzatuvchanlik, masalalarni yechishdagi qat'iylik va boshqalar[5].

Agar 1-2-sinf o'quvchilari irodaviy harakatlarni kattalarning, shuningdek, o'qituvchining ko'rsatmasiga binoan amalga oshirgan bo'lsa, endi 3-sinfga kelib irodaviy aktlarni o'zlaridagi motivlar ta'sirida amalga oshiradilar. Kerak bo'lgan paytda bolalar biron bir harakatdan o'zini tiya oladilar, misol uchun qarash taqiqlangan narsalar bo'lganda yuzlarini boshqa yoqqa buradilar yoki boshqa ish bilan mashg'ul bo'ladilar. O'quvchilar darsga qiziqishi bo'lgan holatda o'zlarida matonatni namoyon qiladilar. Misol uchun, S.I.Xoxlovning ta'biricha, qachonki o'quvchilarning irodasi past rivojlangan bo'lsa ham predmetga nisbatan qiziqish bo'lsa o'zlarida yuqori va mustahkam faollikni namoyon qiladi, sevimli bo'lmagan predmetlarni o'zlashtirishda faqatgina irodaviy sifatlari yuqori rivojlangan o'quvchilar faollik ko'rsata oladilar. Bu yoshda bolalarda irodaviy mexanizmlar tashqi ta'sirlarga berilib ketmaslik darajasida hali rivojlanmagan bo'ladi. Kichik sinf o'quvchilari tez-tez irodaviy folliklarini kattalarning e'tiborini, hurmatini qozonish uchun namoyon etadilar.

Mustaqillikka intilishning va o'zini anglashning kuchayib borishi boshlang'ich sinf o'quvchilarini umumiy qonun-qoidalarga bo'ysunmaslikka turtki bo'ladi. Bunday xulq-atvor orqali ular o'zlarining ulg'ayganligi va mustaqilligini ifodalaydilar. Ba'zan o'zlarining qarorlari, fikrlari va harakatlarini himoya qila turib qaysarlik qiladilar. Hattoki, nohaq ekanliklarini bilsalar ham bolalar o'z qarashlarini astoyidil himoya qiladilar. Kichik maktab yoshidagilarning qaysarligi qat'iylik sifatida baholanadi. O'quv faoliyatida qaysarlik qilish uchun bahona bo'lib o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi "nohaq qo'yilgan baho" xususidagi konflikt xizmat qiladi. Bunday holat asosan o'qituvchi bolaga muttasil ravishda tanbeh bergan holatda, uni maqtamagan holatda ko'p uchraydi. Bunday holatda qaysarlik qat'iy norozilik sifatida vujudga keladi va darsga javob bermaslik yoki o'qituvchining talablariga bo'ysunmaslik sifatida namoyon bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda jasurlikning namoyon bo'lishi uning tengqurlari davrasida ekanligiga bog'liq.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda vazminlikni tadqiq etgan olim V.F.Ivanova aytadiki, agar birinchi sinf o'quvchilari yuqori ko'rsatkichdagi vazminlikka ega bo'lsalar, o'z imkoniyatlarini sust anglaydilar va namoyon qiladilar. Ta'sirchan bolalarga qaraganda qizlar vazminroq bo'ladilar (E.I.Ignatyev, V.I.Selivanov)[6]. Mualliflar buni asosan oiladagi sharoit bilan tushuntiradilar. Oilada asosan uy ishlari yuzasidan ko'p vazifalar qizlarga yuklatiladi va bu ularda bosiqlikni shakllanishiga sababchi bo'ladi.

S.A.Petuxovning fikricha, uchinchi sinf o'quvchilari o'yin va o'qish jarayonida o'z faoliyatiga qaraganda ko'proq tashabbuskor bo'lishar ekan. Matonatlilik kichik sinfdagilarda hali yaxshi rivojlanmagan bo'ladi.

Bolalar matonat, qat'iylikni harakatli o'yinlarda yaxshi namoyon qilishlari mumkin, lekin bu uy vazifalarini bajarishda yetarli emas (V.I.Selivanov).

O'smirlik davri. O'smirlarda mustaqillikka intilish kichik maktab yoshidagilarga nisbatan farqlanadi. Tartib intizomlilik darajasi pasayib ketadi, o'jarlik, qaysarlikning namoyon bo'lishi

188 kuchayadi. Bu qisman o'z "men"ini qaror toptirish, shaxsiy fikrini himoya qilish, kattalarning maslahatini o'zining nuqtayi nazariga nisbatan tanqidiy hisoblash sababli kelib chiqadi. Sabr-toqatlilik, qat'iylik faqatgina qiziqarli ishlarda namoyon bo'ladi. O'smirlardagi jinsiy yetilish ularning irodaviy jihatlarining o'zgarishiga olib keladi. Nerv sistemasidagi qo'zg'aluvchanlikning ortib ketishi taqiqlarni qabul qilishni qiyinlashtiradi, o'zini nazorat qilish pasayib ketadi.

Xulosa. Iroda psixologiyasida haligacha irodaviy faollikni bildiruvchi tushunchalarni ajratishda yoki identifikatsiya qilishda katta qiyinchiliklar mavjud. Ushbu qiyinchiliklar qat'iylik va dadillik, intizomlilik-u tashabbuskorlik, axloqiylik yoki irodaviylik kabilarni o'rganishni talab etmoqda va u shaxs psixologiyasida nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham qiziqish uyg'otmoqda. Chunki, shaxs faoliyatida irodaviy aks ettirishlar diagnostikasining metodlari hamda aynan bir irodaviy sifat taraqqiyotining pedogogik metodlari ushbu muammolar yechimiga bog'liqdir.

Adabiyotlar

1. Ейдман Йе.В. Волевая регуляция деятельности в условиях предельных физических напряжений: Автореф. Дис. ... канд. Наук. М., 1986.
2. Скрыбин Н.Д. Возрастные особенности проявления смелости // Спортивная и возрастная психофизиология. Л., 1974.
3. Петяйкин И.П. Возрастные особенности проявления решительности при выполнении физических упражнений // Психомоторика., Л., 1976.
4. Крутецкий В.А. Воспитание воли. М., 1957., Ст.– 68.
5. Смирнов Б.Н. Воля // Психология: Учебник для техникумов физической культуры. М., 1984. Ст.–95.
6. Игнатов Йе.И. Экспериментальное изучение простейших компонентов воли у школьников // Вопросы психологии личности. М., 1960.
7. Хохлов С.И. Психологические вопросы взаимосвязи интереса а воли в деятельности учащихся подростков: Автореф. Дис. ... канд. Наук. Рязан, 1970.

Jumabayev Timur Jalgasbayevich

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali
Jismoniy tarbiya nazariyasi va gumanitar fanlar kafedasi o'qituvchisi

SPORTCHILARNI MUSOBQAGA PSIXOLOGIK TAYYORLASH JARAYONIDA UMUMIY VA MAXSUS PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada psixologik tayyorlash tizimida irodaviy sifatlarni rivojlantirish muammosi hamda sportchilarni musobqaga psixologik tayyorlash jarayonida umumiy va maxsus psixologik tayyorgarlik asoslari o'rganilgan. Bundan tashqari Shaxs faolligi va irodaviy sifatlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik jihatlari va futbolchilarning maxsus psixologik tayyorgarligini tadqiq etishning ilmiy-amaliy jihatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: maxsus psixologik tayyorgarlik, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, motivatsiya, hissiyot, kayfiyat, faollik.

ОСНОВЫ ОБЩЕЙ И СПЕЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В ПРОЦЕССЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ К СОРЕВНОВАНИЯМ

Аннотация. В данной статье рассмотрена проблема развития волевых качеств в системе психологической подготовки, а также Основы общей и специальной психологической подготовки спортсменов в процессе психологической подготовки к соревнованиям. Далее рассматриваются аспекты взаимодействия активности личности и волевых качеств, а также научно-практические аспекты исследования специальной психологической подготовки игроков.

Ключевые слова: специальная психологическая подготовка, социально-психологические особенности, мотивация, эмоции, настроение, активность.

THE BASICS OF GENERAL AND SPECIAL PSYCHOLOGICAL TRAINING IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF ATHLETES FOR COMPETITION

Annotation. This article explores the problem of developing volitional qualities in the system of psychological training and the basics of general and special psychological training in the process of psychological training of athletes for competition. In addition, there is talk about the aspects of interaction between personality activity and volitional qualities and the scientific and practical aspects of the research of the special psychological training of players.

Key words: special psychological training, socio-psychological characteristics, motivation, emotion, mood, activity.

Kirish. Jahon miqyosida futbol sport turi bo'yicha raqobatning kuchayib borayotganligi, shuningdek, futbolchi shaxsi faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish, jismoniy va ruhiy tayyorgarlik darajasini, ya'ni shaxsdan alohida xotirjamlikni, safarbarlikni, fidoyilikni va yuqori professionallikni talab qiladigan kasbiy faoliyat turlarini oldindan maxsus tashkil etilgan tizimli psixologik yondashuvni, bir tomondan, futbolchilarning ijtimoiy-psixologik tayyorgarligini oshirish zarurati, ikkinchi tomondan, boshqariladigan o'quv-mashg'ulot jarayonida uni shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslarining yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasidagi qarama-qarshilikni bartaraf etish, zamonaviy futbol nazariyasi va metodologiyasining dolzarb muammolariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Sportchilarni musobaqaga tayyorlash, start oldi holatni muvofiqlashtirish, irodaviy sifatlari, musobaqa motivatsiyasining shakllanishi, sportchilarga xos

190 psixologik komplekslar, sportchilar shaxsiy sifatlari shakllanishi kabi masalalar mamlakatimiz olimlaridan R.A.Abdurasulov, D.N.Arziqulov, Z.G.Gapparov, T.Usmonxo'jayev, F.Kerimov, R.Salomov, A.Pulatov, A.I.Rasulov, B.Jo'rayev, M.M.Mamatov, Y.N.Masharipov, E.N.Sirliyev, R.Xalmuxamedov, A.U.Xaitov va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi olimlaridan B.Ananyev, A.Bodalev, L.Vigotskiy, G.D.Gorbunov, E.P.Ilin, A.Leontev, V.Melnikov, V.Navroskaya, V.Norakidze, Y.Palayma, R.Piloyan, A.Puni, A.Rodionov, V.Safin, V.I.Selivanov, N.Xudadov va boshqalar tomonidan sportchilarni muayyan musobaqaga psixologik tayyorlash asoslari, umumiy va maxsus psixologik tayyorlash tizimi, emotsional, irodaviy hamda motivatsion jihatdan tarbiyalash tizimini amalga oshirish jarayoni ilmiy-nazariy asoslari tadqiq etilgan.

Bugungi kunda sportchilarning jismoniy-ruhiy imkoniyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Sportchining psixologik muhofazasi va uning xususiyatini o'rganish, murabbiylarning bu boradagi psixologik bilimlarini oshirish, sportchini ruhan qo'llab-quvvatlash, mashg'ulotlar jarayonida uchraydigan qiyinchiliklarni yengib o'tishga yordam beradigan shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish, stressni yengishga yordam beradigan usullar ishlab chiqilmoqda va amalga qo'llanilib kelinmoqda.

Psixologik tayyorgarlikning umumiy maqsadi sportchining sportda yuqori darajadagi yutuqlarga erishishi uchun zarur bo'lgan psixik sifatlarni rivojlantirish, unda psixik barqarorlik va mas'uliyatli musobaqalarda ishtirok etishga tayyorlik holatini qaror toptirishdan iboratdir. Biroq sportchini psixologik tayyorlashning maqsadli yo'nalishi faqatgina shundan iborat emas. Uning oldiga jahon sport rekordlarini o'rnatish uchun shart-sharoitlar yaratish, sport iste'dodlarini yetishtirish yo'llarini izlash va shu kabi yana bir qator maqsadlar ham qo'yilgan.

Z.G.Gapparovning aytishicha, sportchini umumiy psixologik tayyorlash va sportchini muayyan musobaqaga psixologik tayyorlash kabi turlari farqlanadi. Psixologik tayyorgarlikning har ikkala bo'limi ham o'ziga xos vazifalarga ega, biroq ularning hal etilishi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.

Umumiy psixologik tayyorgarlikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Sportchi shaxsining ijobiy xususiyatlarini shakllantirish va o'stirish.
2. Sportchining bilishga oid psixik jarayonlarini yuqori darajada rivojlantirish.
3. Sportga oid his-tuyg'ularni kengaytirish va chuqurlashtirish ularni boshqarish bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish.
4. Sportchining irodasini mustahkamlash, uni irodaviy zo'riqishini safarbar etishga o'rgatish.
5. Barcha psixik funksiyalarni ongli ravishda boshqarish usullari bilan qurollantirish.
6. O'z harakatlari va faoliyati, shuningdek organizmning funksiyalarini ongli ravishda boshqarish darajasini oshirish.
7. Sportchilar jamoasida ijobiy «psixologik iqlim»ni yaratish.

Sportdagi psixologik tayyorgarlikning yuqorida tilga olingan vazifalari sportchilarni tayyorlashdagi bu murakkab jarayonlarga xos imkoniyatlarning barchasini qamrab olmaydi, balki umumiy psixologik tayyorgarlikning asosiy tendensiyasini ifodalaydi.

Professor E.G'oziyevning ta'kidlashicha, emotsional holatlar yoki tor ma'noda emotsiyalar hissiy kechinmalarining o'ziga xos xususiyatli shakllaridan bittasidir. Emotsiya u yoki bu hissiyotning inson tomonidan bevosita kechirilishi (kechishi) jarayonidan iboratdir. Qo'rqinch, daxshat kuchli hissiy kechinma sifatida obyektlarga shaxsning munosabatini aks ettirib, turlicha shaklda namoyon bo'lishi mumkin: odam daxshatdan qotadi, qo'rquvdan angrayib qoladi, o'zini idora qila olmay har tomonga uradi, hatto xavf-xatarga o'zini tashlashi ham mumkin.

Maxsus psixologik tayyorgarlik sportchini samarali musobaqa faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirishga yo'nalgan. Bunda quyidagi vazifalarni yechishga qaratiladi:

- sportchi uchun muhim bo'lgan sotsial qadriyatlarga yo'nalganlik;
- sportchida psixik «ichki tayanch»ni shakllantirish;
- psixik baryerlarni, ayniqsa ma'lum raqib bilan kurashda paydo bo'luvchi, yengish;
- oldindagi jang sharoitini psixologik modellashtirish;

- bevosita jangdan oldin harakatning psixologik programmasini yaratish.

Sportchilarni psixologik tayyorgarlik vositalari mavjud bo'lib, unga psixologik mashqlar, psixologik ta'sir o'tkazish, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini takomillashtirish kiradi.

Startoldi emotsional qo'zg'alishning yuzaga kelishini quyidagi omillar asosida tavsiflash mumkin:

Sportchining intilishi darajasi: oldindagi musobaqaning rasmiy martabasi emas sportchining intilishi darajasi unda paydo bo'lgan reaksiyaning sifat va me'yorini belgilaydi. Agar intilish darajasi yuqori bo'lsa, masalan sportchi shahar, respublika terma jamoasiga tushishni xohlasa, startoldi hayajonlanish kuchliroq ifodalanadi. Asosiysi intilish darajasi mavjud imkoniyatdan yuqori emas mos bo'lishi lozim, undan past bo'lmashligi ham muhimdir, chunki bu sportchida emotsional beqarorlikka olib keladi. Emotsional barqaror sportchilar o'z imkoniyatlarini o'rta darajadan yuqori baholaydilar.

Musobaqa sharoiti: musobaqaning bayramona va tantanavorligi, ko'p sonli tomoshabinlarning mavjudligi sportchining startoldi hayajonini kuchaytiradi, tetiklishtiradi, ruhlantiradi.

Kuchli raqiblarning mavjudligi: kuchli raqib sportda kurashni kuchaytiradi, sportchining muvaffaqiyatga ishonchini kamaytiradi, bu esa qo'shimcha hayajonni keltiradi. Agar sportchi va musobaqaning boshqa ishtirokchilari orasidagi sport ustaligi darajasi farqi katta bo'lsa, unda startoldi emotsional qo'zg'alish kamroq bo'ladi.

Shaxsiy yoki jamoaviy musobaqa: ko'pgina sportchilarda, agar ular jamoa uchun kurashga chiqayotgan bo'lsa startoldi hayajonlanish kuchliroq ifodalanadi.

Sportchi tajribasi ham startoldi hayajonlanish xususiyatini yuzaga keltiradi. Tadqiqotlardan ko'rinadiki, ko'pchilik sportchilarda startoldi hayajonlanish holati sport faoliyati davomida pasayadi, faqat ba'zilarida ko'payadi.

Xulosa. Sportchi shaxsida irodaviy sifatlar o'ziga xos ichki regulyatsion jarayon sanalib, hozirga qadar bu borada ko'plab psixologik yondashuvlar, ilmiy konsepsiyalar hamda psixologik maktab yo'nalishlari mavjud. Biroq, hanuzgacha tadqiqotchilar o'rtasida irodaviy sifatlarning mohiyatini batafsil, aniq tushuntiruvchi yagona qarashlar birligi mavjud emas. Shu bois, biz o'z ishimizning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda, inson irodaviy sifatlarining fenomenologik tabiatini va uning shakllanish asoslarini tushuntirishga harakat qildik.

Adabiyotlar

1. Философия: энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. – Москва : Гардарики, 2004. – 1072 с.
2. Чумаков М.В. Развитие эмоционально-волевой сферы личности: Учебное пособие. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2012. – 126 с.
3. Rasulov A.I. Sportda o'zi-o'zi nazorat qilishning psixodiagnostik usullari xususida // Res. ilmiy maqolalar to'plami. T.O'zMU, 2014. – S.89
4. Моросанова В.И. Опросник «Стиль саморегуляции поведения»/ В. И. Моросанова// Журнал практической психологии и самоанализа.- 2004. - №2. - С.32 - 40.
5. Mamatov M.M. Sport psixologiyasi kursidan ma'ruza mavzulari va uning matni. Universitet. 2002. – 140 b.
6. Кузнецов А. Футбол. Настольная книга детского тренера. — М.: Профиздат, 2011. –156 с.
7. Ильин Е.П. Психология волевой усилия.- СПб.: ПИТЕР, ДОМ НАУКА, 2009. – 368 с.
8. Ильичёва И.М. Психология воли. Информационно-методические материалы к теме. - Коломна: КПИ. 2006. – 120 с.

TALABALARDA INTERNETGA TOBELIKNING DIAGNOSTIK TAHLILI

Annotatsiya. Kibermakonning o'ziga xosligi shundaki, yosh odam unda o'zini juda qulay sharoitda his qiladi. Internet hayoti insonni butunlay o'ziga singdirishga, uni atrofidagi real dunyo voqealari va munosabatlaridan uzoqlashtirishga qodir ekanligi aniq. Global tarmoq xizmatlaridan foydalangan holda, subyekt o'z xohish-istaklarini amalga oshirish, eng ezgu orzusini amalga oshirish uchun eksklyuziv imkoniyatga ega bo'ladi. Biroq, shaxsning internetga tobeligining oqibatlarini yoshlarning butun hayoti uchun juda jiddiy ahamiyat kasb etadi. Biz ushbu maqolamizda tadqiqotimiz yuzasidan olib borilgan internetga tobe talabalarning psixologik xususiyatlarini ochib berishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: Internet, internetga tobelik, kiber makon, kommunikativ qobiliyat, tashkilotchilik qobiliyati, o'zini o'zi boshqarish qobiliyati, korrelatsion aloqaga, ijtimoiy frustratsiya.

ДИАГНОСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. Особенность киберпространства в том, что молодой человек чувствует себя в нем очень комфортно. Понятно, что жизнь в интернете способна полностью поглотить человека, отдалить его от событий и отношений окружающего его реального мира. Воспользовавшись услугами глобальной сети, субъект получит эксклюзивную возможность реализовать свои желания и реализовать свою лучшую мечту. Однако последствия зависимости человека от интернета очень серьезны для всей жизни молодых людей. В данной статье мы попытались раскрыть психологические особенности студентов, зависимых от интернета, что было проведено в связи с нашим исследованием.

Ключевые слова: Интернет, интернет-зависимость, киберпространство, коммуникативные способности, организаторские способности, способность к самоконтролю, корреляционная коммуникация, социальная фрустрация.

DIAGNOSTIC ANALYSIS OF INTERNET ADDICTION IN STUDENTS

Annotation. The peculiarity of cyberspace is that a young person feels very comfortable in it. It is clear that the life of the internet is able to completely absorb a person, to distance him from the events and relationships of the real world around him. Using the services of the global network, the subject will have an exclusive opportunity to fulfill his wishes and realize his best dream. However, the consequences of a person's addiction to the internet are very serious for the entire life of young people. In this article, we tried to reveal the psychological characteristics of students addicted to the internet, which was conducted in connection with our research.

Key words: Internet, Internet addiction, cyberspace, communicative ability, organizational ability, self-management ability, correlational communication, social frustration.

Kirish. Bugungi kunda internetning qamrov sohasi va imkoniyatlari shunchalik kengki, ko'pincha yoshlar global tarmoqda o'tkazadigan vaqtlarini nazorat qilmaydilar va undan ta'lim maqsadida foydalanish o'rniga ko'ngilochar o'yinlar va ijtimoiy tarmoqlar uchun foydalanadilar. Bunday harakatlar oxir-oqibat internetga tobelikka olib kelishi mumkin.

O'tkazilgan tadqiqotimiz natijasida talabalarning internetga tobelikka moyilligi tarkibiy tuzilmasi aniqlandi, bu ularning axborot faoliyatining motivatsion sohasi, ijtimoiy-psixologik

moslashuvi, xatti-harakatlarini o'z-o'zini tartibga solish, kommunikativ va tashkiliy qobiliyat darajasi, kommunikativ nazorat kabi o'ziga xos xususiyatlarda namoyon bo'lishiga asoslangandir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Shu o'rinda qayd etish joizki, T.D. Shevelenkova hamda P.P. Fesenkolarning fikriga ko'ra, internetga tobe odamlardagi shubhali shaxslararo munosabatlarning yuqori ko'rsatkichi xulosa chiqarish qobiliyati, hissiylik, matn mazmunini anglash va tasodifiy harflar to'plamini yodlash qobiliyati, o'zini o'zi boshqarish qobiliyati, sevgi va mehnatsevarlik qadriyatlarining ko'rsatkichlari bilan salbiy korrelatsion aloqaga egadir. Internetga tobe bo'lgan odamlardagi pedantriya ko'rsatkichi tasodifiy harflar to'plamini yodlash qobiliyati bilan salbiy korrelatsion aloqaga va intensivlik ko'rsatkichi bilan ijobiy korrelatsion aloqaga ega.[4] Internetga tobe odamlarda depressiya ko'rsatkichi tasodifiy harflar to'plamini yodlash qobiliyati bilan salbiy korrelatsion aloqaga va kasbni egallash motivi ko'rsatkichlari bilan ijobiy korrelatsion aloqaga ega.[2] Internetga tobe odamlardagi ekzaltatsiya ko'rsatkichi xulosa chiqarish va tasodifiy harflar to'plamini yodlash qobiliyati, o'zini o'zi boshqarish va hayotiy donoligi qadriyati ko'rsatkichlari bilan salbiy korrelatsion aloqaga ega. Internetga tobe odamlardagi ekzaltatsiya ko'rsatkichi kasbni egallash motivi ko'rsatkichlari bilan ijobiy korrelatsiyaga egadir. Shaxsiyat ierarxik strukturasi oliy quyi tuzilmalari (tajriba va yo'nalganlik) munosabatlari internetga tobe odamlardagi fikrlash, xotira, his-tuyg'ular, idrok va istaklar, dunyoqarash, qiziqishlar, e'tiqodlar, ideallar o'rtasidagi munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi. Internetga tobe odamlarning o'zini o'zi nazorat qilish darajasi pastligi ko'rsatkichi matn mazmunini anglash qobiliyati bilan salbiy korrelatsion aloqaga va xulosa chiqarish qobiliyati bilan ijobiy korrelyatsion aloqaga ega [1].

A.I. Lavrovichning fikricha, internetga tobelikka moyil bo'lgan odamlarda fikrlash, xotira va idrokning individual funktsiyalarini amalga oshirishda sezilarli nuqsonlar namoyon bo'ladi. Internetga tobe bo'lgan odamlarga xos bo'lgan barcha aqliy funktsiyalarning oliy darajadagi integratsiyalashuvidan ko'rinib turibdiki, axborotga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun salbiy rivojlanayotgan tizimli sxemada axborotni qayta ishlash va qaror qabul qilishning barcha bosqichlari va darajalarida maxsus tarzda turli kognitiv jarayonlar kuzatiladi. Bundan tashqari, muallif hissiy holatlardagi quyidagi o'zgarishlarni internetga tobe odamlarda uchrashini ta'kidlaydi:

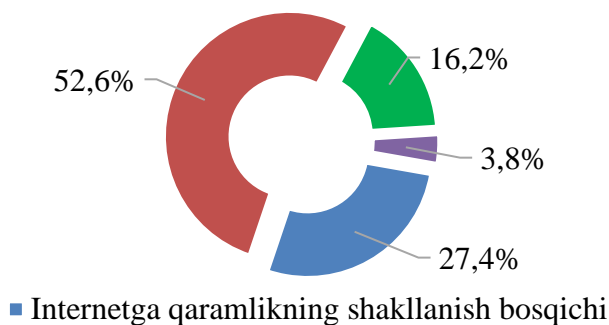
- havotir;
- depressiya;
- yolg'izlik;
- ijtimoiy frustratsiya [3]

Olimlar tomonidan Internetga tobelar odamlar bilan o'tkazilgan suhbatlar natijasi shuni ko'rsatdiki, bunday odamlar uchun eng yuqori xavf zonasi ijtimoiy xavotirning haddan tashqari oshib ketishi bo'lib, bu odatda real hayotda to'liq ijtimoiy aloqalarni o'rnatishga to'sqinlik qiladi.[5] Shu bilan birga, bir tomondan, ijtimoiy xavotir virtual makonda ishtirok etishga hissa qo'shadi, chunki eskapizm nutq va umuman kommunikativ xatti-harakatlar ustidan keragidan ortiq nazorat qo'yilishini yengib o'tishga imkon beradi, boshqa tomondan, muloqot qilish holatlaridan qochish virtual dunyoga ko'proq qo'shilishga olib keladi.[6]

Tahlil va natijalar. Internetga tobelik rivojlanishini o'rganish uchun olib borilgan empirik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlarning ko'pchiligida (52,6% / 123 kishi) internetga tobelik xavfi bosqichi kuzatildi (1-rasm).

Bunda, eng kam sonli talabalardagina 3,8 foizida internetga tobelik xavfining yo'qligi aniqlangan. Internetga tobelik ishtiroqining ko'payish bosqichi respondentlarning 16,2 foizida, internetga tobelikning shakllanish bosqichi esa respondentlarning 27,4 foizida, internetga tobelik mavjudligi 52,6 foizida aniqlandi.

Bu toifadagi talabalar uchun global tarmoqdagi muayyan informatsiyani qabul qilish, asosan, virtual muloqot doirasida sodir bo'ladi. Boshqacha aytganda, bu toifadagi talabalarning internetda ko'p vaqt o'tkazishining asosiy sababi juda uzoq vaqt davom etuvchi onlayn muloqot jarayonidir. Shu bilan birga, ular idrok etilayotgan axborotning o'ziga xos xususiyatlariga emas, balki uning manbasiga yoki kommunikatorlarga asosiy e'tiborlarini qaratadilar.

1-rasm. Talaba yoshlarda internetga tobelik rivojlanishini o'rganish uchun olib borilgan empirik tadqiqot natijalari (n=234)

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, yuqorida natijalarga asoslanib, yoshlar o'rtasida internetga tobelikning asosiy sabablari sifatida quyidagilarni aniqlandi:

foydalanuvchiga katta kuch sarflamasdan, juda keng doiradagi haqiqiy ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini beruvchi virtual makon sharoitlarini doimiy ravishda yaxshilash;

foydalanuvchi shaxsiyatining individual psixologik xususiyatlari: ular juda keng kompleksni, shu jumladan shaxs motivatsion sohasining maxsus strukturasi o'z ichiga oladi, odatda, optimal muloqotni o'rnatish va qo'llab-quvvatlashdagi qiyinchiliklar, nizolar, o'zini o'zi tasdiqlashdagi qiyinchiliklar, o'zini o'zi - oshkor qilish va boshqalar shular jumlasidandir.

Adabiyotlar

1. Mukhamedova, D., Rakhimova, I., Majidov, N., Abdullayev, B., & Nigmatullina, L. (2020). Psychological aspects of addiction to social media, computer and computer games. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(2), 319-324.
2. Rakhimova, I. I., Mukhiddinova, U. A., Berdiqulova, G. N., Suleymanova, D. I., & Sayitova, U. H. (2021). Positive And Negative Aspects Of The Psychological Impact Of The Virtual World. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(05), 25-29.
3. Рахимова, И. И., & Сайитова, У. Х. (2020). Психологическое положительное влияние компьютерных игр на детей студенческого возраста. In *European Scientific Conference* (pp. 248-250).
4. Рахимова, И. И. (2014). Факторы формирования психологической зависимости от компьютерной игры в подростковом возрасте. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (1-2), 221-226.
5. Рахимова, И. И., & Османова, Д. (2019). Влияние интернета на нашу жизнь. *Студенческий вестник*, (3-1), 43-45.
6. Сафаев, Н. С., & Рахимова, И. И. (2018). Зависимость от компьютерных игр в юношеском возрасте. In *Человек в условиях социальных изменений* (pp. 115-117).

Уразимбетова Марджина Султамуратовна
Соискатель Нукусский филиал
Узбекского государственного университета
физического воспитания и спорта

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ПЛАВАНИЮ БРАССОМ

Аннотация. В статье рассказывается о методике обучения детей плаванию брассом. Также сегодня перед школами и всеми организациями, работающими с детьми, ставится задача именно регулярных занятий спортом, кроме подготовки к плаванию идет научное размышление о свойствах физической культуры, способствующих улучшению плавучести, здоровью, укреплению организма.

Ключевые слова: Брасс, зона для плавания, интеллектуальные способности, способности, состав тела, плавание, здоровый образ жизни.

BOLALARNI BRASS USULIDA SUZISHGA O'RGATISH METODIKASI

Annotatsiya. Maqolada bolalarni brass usulida suzishga o'rgatish metodikasi haqida so'z borgan. Shuningdek bugungi kunda maktablar va bolalar bilan ishlaydigan barcha tashkilotlar oldida aynan sport bilan muntazam shug'ullanish vazifa qo'yilgan, Bundan tashqari suzishga tayyorgarlik jismoniy tarbiya suzish qobiliyati, salomatlikni yaxshilaydi, tanani mustahkamlashga yordam beradigan xususiyatlar haqida ilmiy fikr mulohazalar boradi.

Kalit so'zlar: Brass, suzish maydoni, intellektual qobiliyat, layoqat, tana tuzilishi, suzish, sog'lom turmush tarzi.

THE METHOD OF TEACHING STUDENTS TO SWIM IN THE BREASTSTROKE METHOD

Annotation. The article covered the methodology of teaching children to swim in the brass method. Also today, it is in front of schools and all organizations working with children that the task is to regularly engage in sports, in addition, the preparation for swimming physical education carries out scientific caviar reflections on the ability to swim, improve health, help strengthen the body.

Key words: brass, swimming area, intellectual ability, competence, body structure, swimming, healthy living.

Введение. Плавание - физическое действие, основанное на удержании на воде и перемещении в воде человека без поддерживающих средств в необходимом направлении. Оздоровительное, лечебное и гигиеническое значение плавания трудно переоценить. Во время плавания человек, преодолевая значительное сопротивление воды, постоянно тренирует мышечные группы (в том числе и очень мелкие), радикально способствует устранению различных дефектов осанки. Регулярные занятия плаванием закаляют организм, формируют стойкий иммунитет. Умение плавать это отличное средство для всестороннего физического развития и залог безопасности на воде. В программу профессионального образования студентов вузов плавание входит составной частью дисциплины «Физическая культура».

Брасс - один из популярных способов плавания. Возможности его применения многогранны.

Так, хорошо известно оздоровительное значение плавания брассом, благоприятное гигиеническое воздействие его на организм человека. Брасс используется как одно из

196 средств лечебной гимнастики. Движения приплывании этим способом служат отличным корректирующим упражнением, применяемым для улучшения осанки, исправления искривлений позвоночника. Брасс является одним из видов физических упражнений для людей пожилого возраста, позволяющим легко дозировать нагрузку.

Технику этого способа можно использовать в самых разнообразных ситуациях, возникших в водной среде, свободно изменяя направление и скорость проплывания.

Общее представление о технике плавания брассом:

1. Пловец скользит вперед (после отталкивания ногами) в горизонтальном и обтекаемом положении: руки вытянуты, кисти соединены и развернуты ладонями, вниз-наружу; ноги расслаблены и вытянуты, носки оттянуты; лицо в воде (пловец смотрит на кисти).

2. Начало гребка: руки опираются ладонями о воду и движутся в стороны-вниз (локти удерживаются выше кистей); пловец продолжает смотреть под водой вперед, сохраняя вытянутое и обтекаемое положение тела; ноги расслаблены, бедра и голени - у поверхности воды; начинается постепенный выдох через рот и нос.

3. Усиление гребка руками: кисти с ускорением движутся в стороны и вниз-назад (пловец непрерывно давит ладонями на воду), локти сохраняют высокое положение и развернуты наружу; туловище и ноги хорошо обтекаемы; продолжается выдох.

4. Наиболее энергичная, завершающая часть гребка: кисти и предплечья с высокой скоростью движутся внутрь, отталкиваясь от воды. После того, как гребок завершен, пловец направляет подбородок вперед, к поверхности воды, энергично выдыхает остатки воздуха и, как только рот оказывается над поверхностью воды, начинает вдох. Ноги начинают плавно сгибаться в коленях.

5. Кисти без промедления соединяются под подбородком и направляются вперед, локти движутся вслед за кистями. Вслед за локтями пловец вновь опускает лицо в воду. Ноги продолжают сгибаться в коленных и тазобедренных суставах, стопы подтягиваются пятками к ягодицам на ширине таза. Через мгновение ноги окажутся в положении своего максимального сгибания для начала отталкивания стопами назад.

6. Стопы быстро разворачиваются носками наружу - пловец мгновенно начинает отталкивание ногами (стопами и голени) в стороны-назад. Руки находятся в хорошо обтекаемом положении спереди, кисти соединены; взгляд пловца устремлен под водой вперед. Дыхание задержано.

7. Завершается отталкивание ногами - стопы движутся по дугам наружу-назад-внутри. Пловец, отталкиваясь стопами и голени от воды, посылает себя вперед вслед за руками в обтекаемом положении. Дыхание задержано или начинается выдох.

8. Отталкивание ногами закончено, ноги выпрямлены. Бедра, лени и стопы расслабляются; ноги как бы всплывают к поверхности воды. Пловец скользит вперед в хорошо обтекаемом положении: тело полностью вытянуто, голова между руками; пловец смотрит под водой вперед, на кисти вытянутых рук. Выполняется вдох в воду через рот и нос.

Прикладное значение способа брасс велико. Он позволяет человеку в случае необходимости: плыть в одежде; плыть при большой волне; сохранять во время плавания хорошую видимость перед собой; преодолевать большие расстояния, сохраняя силы. С помощью движений ногами брассом удобно буксировать большой предмет (например, плотик), толкая его перед собой, или плыть с небольшим предметом в руках, удерживая его над водой. При оказании помощи при несчастных случаях на воде способом брасс (на груди или на спине) удобно транспортировать пострадавшего. Этот способ используют при нырянии без помощи ласт. Брасс рекомендуют во многих случаях на занятиях оздоровительным плаванием (например, с людьми пожилого возраста).

Положение тела и движения ногами

Тело пловца при плавании брассом сохраняет на протяжении большей части полного цикла вытянутое и хорошо обтекаемое положение. После отталкивания ногами, когда

пловец скользит с вытянутыми вперед руками, угол атаки тела минимален и равен примерно 3-5°. В конце гребка руками, когда плечевой пояс и голова приподнимаются над поверхностью воды, угол атаки возрастает и может достигать до 12-17°. Это не окажет отрицательного влияния, если пловец будет удерживать бедра в хорошо обтекаемом положении.

Ноги при плавании брассом выполняют одновременные и симметричные движения. В цикле движений ногами выделяют две фазы: подтягивание и отталкивание (после отталкивания в движениях ногами наблюдается пауза).

Подтягивание - подготовительное движение; оно начинается с плавного сгибания ног в коленях. При этом бедра сохраняют обтекаемое положение и не опускаются вниз; расслабленные стопы движутся у самой поверхности воды; колени расходятся в стороны примерно на ширину таза. В заключительный момент подтягивания бедра, голени и стопы быстро возвращаются в исходное положение для начала отталкивания: колени разводятся несколько шире таза, стопы приближаются к ягодицам, голени почти перпендикулярны поверхности воды (через мгновение последует быстрый разворот стоп носками наружу и отталкивание назад). Подтягивание выполняется плавным движением с ускорением к моменту разворота стоп.

Отталкивание - рабочая фаза движений. Она начинается мгновенным разворотом стоп носками наружу и энергичным движением стоп и голеней в стороны и назад-внутри. Во время отталкивания стопы и голени хорошо опираются на воду, стопы движутся по дугам; ноги разгибаются в коленных и тазобедренных суставах. По завершении отталкивания ноги смыкаются и расслабляются, бедра направляются к поверхности воды. Затем следует непродолжительная пауза, во время которой пловец скользит вперед; ноги - у поверхности воды в хорошо обтекаемом положении.

Движения руками и дыхание

В полном цикле движений руками условно выделяют две фазы: гребок (захват и основная часть гребка); сведение рук и выведение их вперед.

Во время гребка руки одновременно и симметрично разводятся в стороны и немного вниз. Кисти при этом развернуты ладонями наружу, чтобы хорошо опираться о воду и отталкиваться от нее. Начало гребка выполняется почти прямыми руками, затем они сгибаются в локтях. На протяжении всего гребка локти удерживаются выше кистей и развернуты в стороны. Как только кисти приблизятся к линии плечевого пояса, они с ускорением направляются пловцом внутрь, под подбородок. Это завершающая часть гребка, самая быстрая и энергичная; в конце ее кисти должны двигаться вниз, под подбородком. В это время пловец, хорошо опираясь о воду кистями и предплечьями, как бы выталкивает себя вперед и немного вверх. Плечевой пояс и голова приподнимаются над поверхностью воды, и пловец выполняет вдох. Так как вдох происходит в конце гребка, его называют «поздним».

Во время вдоха руки не прекращают своих движений; гребок переходит в выведение рук вперед. Кисти сближаются под подбородком, поворачиваются ладонями немного внутрь; пловец, разгибая руки в локтевых суставах, вытягивает их вперед для начала очередного гребка.

Общее согласование движений

Рациональным вариантом техники, который доступен начинающим пловцам, является последовательное согласование движений руками и ногами, которое должно обеспечить непрерывное продвижение пловца вперед с высокой скоростью и оптимальной затратой сил.

Пловец начинает гребок руками при хорошо вытянутом и почти горизонтальном положении тела. Почти на всем протяжении гребка ноги вытянуты и расслаблены, они начинают немного сгибаться в коленях лишь к концу гребка. После окончания вдоха, когда руки полностью завершили гребок, ноги быстро выполняют основную часть подтягивания, разворачиваются носками в стороны и вслед за выведением рук вперед выполняют

198 отталкивание. Основная часть отталкивания приходится на тот момент, когда руки почти полностью вытянуты вперед и тело пловца хорошо обтекаемо.

По окончании отталкивания ногами пловец какое-то мгновение скользит вперед в горизонтальном положении с вытянутыми руками и ногами (обратите особое внимание на этот элемент техники в процессе ее освоения).

Литературы

1. Булгакова Н.Ж. Познакомьтесь – плавание. - М.: ООО «Издательство Астастрель», 2002.- 160 с.,ил.

2. Плавание: Учебник для вузов / Под общ. Ред. Н.Ж. Булгаковой.- М.: Физкультураи спорт, 2001.- 400 с., ил.

3. Оздоровительное, лечебное и адаптивное плавание: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Н.Ж. Булгаковой – М.: Академия, 2005.– 432 с.

4. Степанова М.В. Обучение плаванию в системе физического воспитания студентов вузов: Методическое пособие. - Оренбург: ГОУ ОГУ, 2003.- 103 с. 5. Непочатых М.Г., Богданов а В. А., Лабзо К.С., Никитина И.Ю., Алексеева О.И., Смирнов А.М. Теория и методика обучения плаванию студентов высших учебных заведений: Уч.- методическое пособие. – СПб.: Изд-во 2009.- 69 с.

6. Литвинов А. А., Ивченко Е.В., Федчин В.М. Азбука плавания.– СПб., «Фолиант», 1995.– 108 с., ил.

7. Макаренко Л.П. Техника спортивного плавания: Пособие для тренеров / Л.П. Макаренко.– М.: Всероссийская федерация плавания, 2000.– 136 с., ил.

Ahmedov Farhod Furqatovich
Buxoro davlat universiteti
tadqiqotchisi

ICHKI ISHLAR XODIMLARIDA MULOQOTNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIK BILAN BOG'LIQLIGI

Annotatsiya. Ichki ishlar organlari xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasini shakllantirish, ularning kasbiy rivojlanishi, jamiyatda qonun va qoidalarni saqlash samaradorligining muhim jihati yoritib berilgan. Bundan tashqari maqola ichki ishlar xodimlarining ijtimoiy va psixologik kompetentsiyasining ahamiyatini o'rganilgan va bu ularning turli xil aholi qatlamlari bilan samarali muloqot qilish, potentsial o'zgaruvchan vaziyatlarni bartaraf etish va yuqori stressli ish vaziyatlarda o'zlarining ruhiy farovonligini saqlab qolish qobiliyatiga ta'sirini haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ehtiyoj, faoliyat, metod, konsepsiya, kompetensiya, qobiliyat, bilim, ko'nikma, hissiy aql, muloqot, empatiya, stereotip.

ИНДИВИДУАЛЬНО - ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАМЯТИ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация. Освещается важный аспект формирования социально-психологической компетентности сотрудников органов внутренних дел, их профессионального развития, эффективности соблюдения правопорядка в обществе. Кроме того, в статье исследуется значение социально-психологической компетентности сотрудников органов внутренних дел, которая заключается в их способности эффективно общаться с различными слоями населения, преодолевать потенциально изменяющиеся ситуации и повышать свою психическую работоспособность в стрессовых рабочих ситуациях. Речь идет о влиянии на способность поддерживать хорошее самочувствие.

Ключевые слова: потребность, деятельность, метод, концепция, компетенция, способности, знания, навыки, эмоциональный интеллект, общение, сочувствие, стереотип.

INDIVIDUAL-TYPOLOGICAL FEATURES OF THE MEMORY OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MASTERING FOREIGN LANGUAGES

Annotation. In addition, an important aspect of the formation of socio-psychological competence of employees of internal affairs bodies, their professional development, the effectiveness of maintaining laws and regulations in society is highlighted, the article explores the importance of social and psychological competence of internal affairs employees, and talks about their impact on the ability to effectively communicate with different segments of the population.

Key words: need, activity, method, concept, competence, ability, knowledge, skill, emotional intelligence, communication, empathy, stereotype.

Kirish. Ichki ishlar organlari xodimlarida ijtimoiy-psixologik kompetentsiyani shakllantirish, ularning jamiyatda o'z burch va majburiyatlarini samarali bajarishi hal qiluvchi omildir. Huquq va tartibni saqlash uchun masul bo'lgan shaxslar sifatida ichki ishlar xodimlari turli xil ijtimoiy munosabatlarni boshqarish, potentsial o'zgaruvchan vaziyatlarni bartaraf etish va yuqori stressli muhitda o'zlarining ruhiy barqarorligini saqlab qolish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarga ega bo'lishlari juda muhimdir. Ichki ishlar organlari xodimlarining ijtimoiy va psixologik kompetentsiyasini rivojlantirish nafaqat ularning kasbiy samaradorligi, balki ular xizmat

200 qilayotgan jamoalarning umumiy xavfsizligi, farovonligi uchun ham muhimdir. Ushbu vakolatlarni rivojlantirishga ko'maklashish orqali ichki ishlar xodimlari o'zlari duch keladigan shaxslarni yaxshiroq tushunishlari va ular bilan yaxshi munosabat o'rnatishlari mumkin, bu esa yanada ijobiy va samarali o'zaro munosabatlarga olib keladi. Bundan tashqari, keskin vaziyatlarni bartaraf etish va ruhiy farovonlikni saqlash qobiliyati keraksiz nizolarning oldini olish va jamoat a'zolarining xavfsizligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Ichki ishlar organlari xodimlarida ijtimoiy va psixologik kompetentsiyani shakllantirishga ko'maklashish uchun kompleks o'quv dasturlarini amalga oshirish, qo'llab-quvvatlash tarmoqlarini tashkil etish va doimiy ravishda malaka oshirish imkoniyatlarini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ushbu tashabbuslar xodimlarga murakkab ijtimoiy dinamikani va qiyin vaziyatlarni samarali boshqarish uchun zarur ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi, shu bilan birga ularni ruhiy farovonligini saqlab qolish uchun zarur bo'lgan yordam va resurslar bilan ta'minlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy dunyoda har bir inson tinch, osoyishda muhit bo'lgan jamiyatda istiqomat qilishni xohlashi tabiiy hol hisoblanadi. Bu borada albatta har bir jamiyat uchun tinchlikni ta'minlashda ichki ishlar xodimlarining o'rni ajralmas hisoblanadi. Albatta, ularning malakasi va hayot tajribasi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tir xil nizoli holatlarni oldini olishga va butunlay bartaraf etishda asosiy rol o'ynaydi. Turli rus (Vladimir Petrovich Zinchenko, Yury Alexandrovich Zinchenko Irina Vladimirovna Kuznetsova) va garb psixologlari (Albert Bandura, Daniel Goleman, John Gottman) o'zlarining tadqiqotlari orqali ichki ishlar xodimlarining kompetentligi ularda ehtimoliy yuzaga kelishi mumkin bo'lgan psixologik o'zgarishlarini o'z tadqiqotlarida o'rganganlar va bir qancha takliflarni berib o'tganlar. Jumladan rus psixologi Vladimir Petrovich Zinchenko - ijtimoiy va tashkiliy psixologiya sohasidagi faoliyati bilan tanilgan taniqli rus psixologi. U huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining ijtimoiy va psixologik kompetentsiyasini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib bordi, bunda hissiy aql, muloqot qobiliyatlari va nizolarni hal qilish qobiliyatlari samarali va axloqiy politsiya amaliyotini saqlashda muhimligini ta'kidladi.

Yuriy Aleksandrovich Zinchenko ichki ishlar xodimlarining psixologik tayyorgarligi va malakasini oshirishga e'tibor qaratgan yana bir taniqli rus psixologidir. Uning tadqiqotida huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatida psixologik chidamlilik, stressni boshqarish va axloqiy qarorlar qabul qilishning o'rni ko'rsatilgan, kasbning ham ijtimoiy, ham psixologik jihatlarini qamrab oluvchi kompleks o'quv dasturlari zarurligini ta'kidlagan.

Irina Vladimirovna Kuznetsova rossiyalik psixolog bo'lib, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarida ijtimoiy-psixologik kompetentsiyani shakllantirishni gender nuqtai nazaridan o'rgangan. Uning tadqiqoti huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlarning erkaklar ustunlik qiladigan madaniyatida samarali muloqot qilish, yetakchilik va nizolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda ayol zobitlar duch keladigan noyob muammolarni aytib o'tgan.

Bundan tashqari Daniel Golemanning hissiy intellektga oid ishi samarali bo'lib ijtimoiy va psixologik kompetentsiyani rivojlantirishda o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari o'zlarining va boshqalarning his-tuyg'ularini yaxshiroq tushunish uchun ushbu tamoyillarni qo'llashlari mumkin, bu esa o'zaro munosabatlarni yaxshilashga va nizolarni hal qilishga olib keladi.

Syuzan Fiskening ijtimoiy bilish haqidagi tadqiqotlari ijtimoiy o'zaro munosabatlarni shakllantirishda stereotiplar, noto'g'ri qarashlar va ijtimoiy kategoriyalashtirishning rolini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari ushbu kognitiv jarayonlarni tushunishdan turli xil ijtimoiy dinamikani boshqarish va o'z jamoalari ichida ijobiy o'zaro munosabatlarni rivojlantirish uchun foyda olishlari mumkin.

Jon Gottmanning shaxslararo munosabatlar va nizolarni hal etish bo'yicha ishi ijtimoiy o'zaro munosabatlar dinamikasi va keskin vaziyatlarni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar haqida qimmatli tushunchalar beradi. Ichki ishlar xodimlari ushbu tamoyillarni mojarolarni samarali boshqarish va jamoa a'zolari bilan ijobiy munosabatlarni saqlab qolish uchun qo'llashlari mumkin.

Martin Seligmanning ijobiy psixologiya bo'yicha tadqiqotlari ruhiy salomatlik va psixologik kompetentsiyani rivojlantirishda chidamlilik, optimizm va farovonlikning muhimligini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari yuqori stressli muhitlarni engish va ruhiy farovonligini saqlab qolish uchun ushbu fazilatlarini rivojlantirishdan foyda olishlari mumkin.

Karen Xorning shaxslararo munosabatlar va nevrozlar haqidagi nazariyalari ijtimoiy va madaniy omillarning shaxsning psixologik farovonligiga ta'sirini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari ushbu dinamikani tushunishdan turli kelib chiqishi bo'lgan shaxslar bilan yaxshiroq aloqa qilish va ijobiy ijtimoiy o'zaro munosabatlarni rivojlantirish uchun foyda olishlari mumkin.

Karl Rojersning shaxsga yo'naltirilgan yondashuvi samarali muloqot va munosabatlarni o'rnatishda empatiya, samimiylik va so'zsiz ijobiy e'tibor muhimligini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari hamjamiyat a'zolari bilan ishonch va munosabatlarni o'rnatish uchun ushbu tamoyillarni qo'llashlari mumkin, bu esa yanada ijobiy o'zaro munosabatlarga olib keladi.

Kurt Levinning maydon nazariyasi ijtimoiy va atrof-muhit omillarining shaxslarning xulq-atvori va psixologik farovonligiga ta'sirini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari murakkab ijtimoiy vaziyatlarni samarali boshqarish va o'z jamoalarida ijobiy natijalarga erishish uchun ushbu dinamikani tushunishdan foyda olishlari mumkin.

Elizabet Loftusning xotira va guvohlarning guvohliklari bo'yicha tadqiqotlari inson xotirasining noto'g'riligini va ijtimoiy ta'sirlarning shaxslarning voqealarni eslab qolishiga ta'sirini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari ziddiyatli vaziyatlarda turli nuqtai nazarlarni to'g'ri baholash va ularga javob berish uchun ushbu kognitiv jarayonlarni tushunishdan foyda olishlari mumkin.

F.Skinnerning bixevioristik yondashuvi individlarning xulq-atvorini shakllantirishda kuchaytirish va jazolashning rolini ta'kidlaydi. Ichki ishlar xodimlari ushbu tamoyillarni ijobiy ijtimoiy o'zaro munosabatlarni rivojlantirish va tegishli mustahkamlash strategiyalari orqali qiyin vaziyatlarni samarali boshqarish uchun qo'llashlari mumkin.

Muhokama. Ushbu psixolog olimlar tadqiqotlarining muhim natijalardan biri bu kasbdagi ijtimoiy va psixologik kompetentsiyaning ko'p qirrali xususiyatini tan olishdir. Psixologlar samarali va axloqiy politsiya amaliyotini qo'llab-quvvatlashda hissiy intellekt, muloqot qobiliyatlari, nizolarni hal qilish qobiliyatlari, psixologik chidamlilik, stressni boshqarish va axloqiy qarorlar qabul qilish muhimligini ta'kidladilar. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, kompetentsiyaning ushbu turli jihatlarini hal qilish uchun o'qitishga kompleks yondashuv zarur, chunki ularning barchasi huquqni muhofaza qilish rollarida muvaffaqiyatli ishlash uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, psixologlarning ishi ichki ishlar xodimlari duch keladigan o'ziga xos muammolarni, xususan, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlarda gender dinamikasi kontekstida yoritib berdi. Irina Vladimirovna Kuznetsovaning tadqiqotlari, ayniqsa, erkaklar ustunlik qiladigan madaniyatda samarali muloqot qilish, etakchilik va nizolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda ayol ofitserlar duch keladigan o'ziga xos ehtiyoj va muammolarni hal qilish zarurligini ta'kidladi. Ushbu topilma huquqni muhofaza qilish organlarida ishlaydigan shaxslarning turli tajribalari va istiqbollarini hisobga olgan holda moslashtirilgan o'quv dasturlari muhimligini ta'kidlaydi. Qo'shimcha ravishda bir qancha ijtimoiy-psixologik konsepsiyalar ichki ishlar xodimlaridagi shakllanadigan kompetensiyani rivojlantiradi va mustahkamlaydi. Ular

1. Boshqalarning nuqtai nazari va his-tuyg'ularini faol tinglash orqali xodimlar o'z hamkasblari va jamiyat a'zolarining ehtiyojlari va tashvishlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin, bu esa nizolarni yanada samarali hal qilish va muloqotga olib keladi.

2. O'z-o'zini anglash ichki ishlar xodimlari uchun o'zlarining his-tuyg'ulari va reaksiyalarini, ayniqsa yuqori bosim yoki sezgir vaziyatlarda tan olish va boshqarish uchun juda muhimdir. O'z-o'zini anglashni rivojlantirish xodimlarga psixologik barqarorlikni saqlashga va stressni samarali boshqarishga yordam beradi.

3. Ichki ishlar jamoasida empatiyani rivojlantirish boshqalarning tajribasi va his-tuyg'ularini tushunish va ular bilan bog'lanish uchun juda muhimdir. Bu, ayniqsa, hamdardlik hamkasblar va hamjamiyat a'zolari bilan ishonch va munosabatlarni o'rnatishga yordam beradigan nozik va katta xavf tug'diradigan vaziyatlarda muhimdir.

4. Samarali muloqot ko'nikmalari, jumladan, og'zaki bo'lmagan signallar va tana tili, xabarlarni aniq etkazish va ichki ishlar jamoasida o'zaro munosabatlarni o'rnatish uchun juda muhimdir. Aniq va samarali muloqot tushunmovchiliklarning oldini olishga va ijobiy ish muhitini rivojlantirishga yordam beradi.

5. Dadillikni rivojlantirish ichki ishlar xodimlari o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini ishonchli va hurmat bilan ifoda etishlari uchun muhimdir. Bu axloqiy qarorlar qabul qilish va jamoada professional chegaralarni saqlash uchun juda muhimdir.

6. Ehtiyotkorlik va stressni boshqarish usullarini mashq qilish ichki ishlar xodimlariga qiyin yoki yuqori bosimli vaziyatlarda asosli va diqqatini jamlashga yordam beradi. Bu jamoada umumiy farovonlik va ish samaradorligiga hissa qo'shishi mumkin.

7. Ichki ishlar jamoasida hissiy intellektni shakllantirish o'zida va boshqalarda his-tuyg'ularni tan olish va tartibga solish uchun juda muhimdir. Bu hamkasblar va hamjamiyat a'zolari bilan ishonch va munosabatlarni o'rnatish, natijada ijobiy ish muhitiga hissa qo'shish uchun juda muhimdir.

8. Mojarolarni hal qilish ko'nikmalari shaxslararo nizolar va ichki ishlar jamoasi ichidagi kelishmovchiliklarni konstruktiv va hurmat bilan hal qilish uchun zarurdir. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali xodimlar jamoada ijobiy munosabatlar va hamkorlikni saqlab qolishlari mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ichki ishlar xodimlarida ijtimoiy va psixologik kompetentsiyani shakllantirish ijobiy ish muhitini, samarali muloqotni va axloqiy qarorlar qabul qilishni rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Faol tinglash, o'z-o'zini anglashni rivojlantirish, hamdardlikni rivojlantirish, muloqot va nizolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali xodimlar ishonchni mustahkamlashlari, ijobiy munosabatlarni saqlab qolishlari va professionallik va qat'iyatlilik bilan qiyin vaziyatlarda harakat qilishlari mumkin. Bundan tashqari, aql-idrok va stressni boshqarish, o'sish tafakkurini rivojlantirish, jamoada hamjamiyat va qo'llab-quvvatlash tuyg'usini yaratish doimiy professional o'sishga va jamoaning umumiy samaradorligiga hissa qo'shishi mumkin. Umuman olganda, ichki ishlar jamoasida ijtimoiy va psixologik kompetentsiyani rivojlantirishga sarmoya kiritish sog'lom va samarali ish muhitini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar

1. "Emotional Intelligence 2.0" by Travis Bradberry and Jean Greaves (2009)
2. "Social Intelligence: The New Science of Human Relationships" by Daniel Goleman (2006)
3. "Mindset: The New Psychology of Success" by Carol S. Dweck (2006)
4. "Crucial Conversations: Tools for Talking When Stakes Are High" by Kerry Patterson, Joseph Grenny, Ron McMillan, and Al Switzler (2002)
5. "The Power of Now: A Guide to Spiritual Enlightenment" by Eckhart Tolle (1997)
6. "The Social Animal: The Hidden Sources of Love, Character, and Achievement" by David Brooks (2011)
7. "Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent, and Lead" by Brené Brown (2012)

Kalillayeva Ulbosin Ayapbergenovna

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Nukus filiali Jismoniy tarbiya nazariyasi va gumanitar
fanlar kafedrasida tadqiqotchisi

DEVIANT XULQ-ATVORLI O'SMIRLARDA KASB TANLASH MUAMMOSI

Annotatsiya: Ushbu maqolada deviant xulq-atvorli o'smirlarda kasb tanlash mammosi nazariy va amaliy tahlilining ko'rsatishicha, ijtimoiy xulq – atvor jarayonlari buzilishlarining asosini turli xil «og'ish»lar tashkil etadi. Bugungi kunga kelib ko'pgina taraqqiy topgan mamlakatlarda o'smirlarga xos xulq og'ishlarining psixoprofilaktikasi va korreksiyasi, shuningdek ularni turli kasb -hunarga yo'naltirishga doir bir qator tadqiqotlar olib borilayotganligini guvohi bo'lamiz. Deviant xulq-atvorli o'smirlarning turli kasblarga psixologik moslashuvchanligini rivojlantirish jamiyat oldida turgan muammolardan biridir. Shu sababli ham, ularning boshqa shaxslar bilan o'zaro ijtimoiy munosabatlarga yo'naltirish lozim.

Kalit so'zlar: delikventlik, deviant xulq-atvor, kasbiy rivojlanish, jamiyat, ijtimoiy norma, o'smirlik, qobiliyat, determinizm, motiv, tashabbus, motivatsiya, ehtiyoj, qadriyat, ijtimoiy muhit, xodim, profilaktika.

ПРОБЛЕМА ВЫБОРА ПРОФЕССИИ У ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Аннотация: В данной статье теоретический и практический анализ маммографии выбора профессии у подростков с девиантным поведением показывает, что в основе нарушений процессов социального поведения лежат различные «отклонения». На сегодняшний день мы являемся свидетелями того, как во многих развитых странах проводится ряд исследований по психопрофилактике и коррекции поведенческих отклонений, характерных для подростков, а также по направлению их к различным профессиям. Развитие психологической адаптации подростков с девиантным поведением к различным профессиям – одна из проблем, стоящих перед обществом. По этой причине их взаимодействие с другими людьми должно быть направлено на социальные отношения.

Ключевые слова: деликатность, девиантное поведение, профессиональное развитие, общество, социальная норма, подростковый возраст, способности, детерминизм, мотив, инициатива, мотивация, потребность, ценность, социальная среда, работник, профилактика.

THE PROBLEM OF CHOOSING A PROFESSION IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR

Abstract: In this article, a theoretical and practical analysis of Occupational selection Mammo in adolescents with deviant behavior shows that various "deviations" form the basis of disorders of social behavior processes. To date, we will witness that in many progressive countries, a number of studies are being carried out on the psychoprophylaxis and correction of adolescent-specific behavioral deviations, as well as their orientation to various professions. The development of psychological adaptability of deviant-behaved adolescents to various professions is one of the problems facing society. Therefore, it is also necessary to direct their interaction with other individuals in social relations.

Key words: delicatessen, deviant behavior, Professional Development, Society, social norm, adolescence, ability, determinism, motive, initiative, motivation, need, value, social environment, employee, prevention.

Deviant xulq-atvoriga ega o'smirlarni tarbiyalashda professional o'zini o'zi belgilash asosiy muammo hisoblanadi. Ular, boshqalarga qaraganda, ko'pincha kasb tanlash bilan bog'liq muammolarga duch kelishadi, bu turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi: disfunktsiyali oilalar, inqirozli vaziyatlar, ijtimoiy xavfli vaziyatlar, o'smirning alohida ta'lim ehtiyojlari, bu u yoki bu darajada hal bo'lmagan taqdirga olib keladi.

Ko'rinib turibdiki, o'smirlarning kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayoniga turli omillar ta'sir qiladi. Deviant xulq-atvori bo'lgan voyaga etmaganlar bilan kasbga yo'naltirish bilan shug'ullanadigan mutaxassis uchun ushbu omillar haqida tasavvurga ega bo'lish, ularning ta'sirini o'rganish va kerak bo'lganda ularni tuzatish va o'quvchilarning yoshi va individual xususiyatlariga moslashtirish muhimdir.

Mavjud tajribani tahlil qilib, deviant xulq-atvori bo'lgan o'smirlarda kasbiy o'zini o'zi belgilash qobiliyatini shakllantirishga salbiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillarni aniqlashimiz mumkin.

Aloqa va shaxsiy soha:

Tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilishda qiyinchilik;

Qadriyatlar tizimi va turmush tarzining o'zgarishi;

Yangi ijtimoiy muhitga moslasha olmaslik.

Bu qiyinchiliklarning barchasi, bolani notinch oilada tarbiyalashdan kelib chiqadi, chunki o'smir ota-onasining kasbiy rivojlanishining muvaffaqiyatli tajribasiga tayanish imkoniyatiga ega emas, chunki bu ota-onalarning aksariyati yo g'ayriijtimoiy hayot tarzini olib boradi yoki o'zlari kasbiy ma'lumotga ega emaslar. Shu munosabat bilan, bola kasblar dunyosiga yomon yo'naltirilgan va kelajakda oilaviy muammolarning o'zi kasbiy o'zi belgilashni qiyinlashtiradi.

Dunyoga bo'lgan ishonchni yo'qotish ishonchsizlik hissi, o'z kuchlari va imkoniyatlariga ishonmaslikda namoyon bo'ladi. Natijada, bu o'smirning "hamma mendan qarzdor" pozitsiyasini egallashga moyilligida namoyon bo'lishi mumkin.

Deviant xulq-atvorli o'smirlarda mustaqillik va tashabbus ko'rsatish, o'z fikrini bildirish qobiliyati yomon rivojlanadi. Bu omil qaror qabul qilishda mustaqillikning yo'qligi, ma'lumot guruhiga yo'naltirilganligi va o'z manfaatlarini o'smirlar muhitida qabul qilingan manfaatlarga qarama-qarshi qo'ya olmaslikda namoyon bo'ladi.

Darhaqiqat, deviant xulq-atvori bo'lgan o'smirlarning kelajak haqidagi g'oyalari ko'pincha realizmdan mahrum bo'lib, ular fantaziyalar bilan tavsiflanadi, ko'pincha real imkoniyatlar bilan qo'llab-quvvatlanmaydi. Xodimning yuqori professionalligi katta ahamiyatga ega bo'lgan zamonaviy turmush sharoitlarini bilmasligi bilan izohlanadi.

Hissiy-irodaviy jihatdan:

Deviant xulq-atvorli o'smirlarda o'z-o'zini tartibga solish va o'z-o'zini tarbiyalash jarayonlari yetarli darajada shakllanmagan, ichki harakatlar rejasini shakllantirish qiyin hisoblanadi. Ijtimoiy disadaptatsiyaga olib keladigan mojaroli xatti-harakatlarga olib keladigan va kelajakda muvaffaqiyatli professional martaba qura olmaslikka olib keladigan issiq kayfiyat paydo bo'ladi.

Kognitiv jihatdan:

O'smirlarda kognitiv qobiliyatlarning pastligi pedagogik e'tiborsizlik yoki bolaning maxsus ta'lim ehtiyojlari yo'qligidan bo'lishi mumkin. Bugungi kunda alohida ta'limga muhtoj o'quvchilar soni, bu holda men asosiy umumiy ta'lim dasturini o'zlashtirishda qiynalayotgan o'quvchilarni nazarda tutyapman, va, albatta, bu bolalar xavf ostida va kasbiy sohadagi mutaxassislardan alohida yordam talab qiladi.

Motivatsion jihatdan:

Deviant xulqli o'smirlarda kasbiy o'zini o'zi belgilashga psixologik tayyorgarlikning motivatsion komponenti ham yetarli darajada rivojlanmagan. Motivatsion - semantik sohaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, yuzakilik va mulohaza yuritish qulayligi, tor dunyoqarash, ko'ngilochar xarakterdagi qiziqishlarning cheklanganligi, passivlik bilan namoyon bo'ladi.

Ko'pincha o'smirlar o'rganishni xohlamaydilar, o'rganishning shaxsiy ma'nosi ularda shakllanmagan bo'ladi.

Talabalar bilan kasbga yo'naltirish ishlarini qurishda o'smirlar o'sib-ulg'aygan ijtimoiy muhitni hisobga olish kerak.

O'smir shaxsining kognitiv, motivatsion, qiymat-semantik, refleksiv xususiyatlar to'plamini ko'rib chiqdik.

Ko'plab maktab bolalari va o'smirlarni kasbga yo'naltirish bo'yicha qo'llab-quvvatlash markazining ushbu yo'nalishdagi ish tajribasi ancha kengdir.

Bining yurtimizda psixologik markazlarda o'ziga xos profilaktika bilan shug'ullanuvchi, giyohvandlik xulq-atvorining oldini olish xonasi tashkil etilgan bo'lib, unga pedagogik psixologlar va ijtimoiy o'qituvchi kiradi.

Markazda qiyin hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan bolalar va o'smirlarga yordam berishga qaratilgan imtiyozli xizmat mavjud. Markaz ta'lim muassasalari, ijtimoiy xizmatlar, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport va yoshlar siyosati bo'limlari, tuman ommaviy axborot vositalari, bandlikka ko'maklashish agentligi, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'limlari, shuningdek, ish komissiyasi bilan yaqindan hamkorlik qilib kelmoqda.

Kasbga yo'naltirish deviant xulq-atvori bo'lgan o'smirlarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashning yagona jarayoniga kiritilgan.

Voyaga yetmaganlar bilan individual va guruhli psixologik ish quyidagi dasturlarga muvofiq amalga oshiriladi:

Psixoaktiv moddalarni iste'mol qilish tajribasiga ega bo'lgan o'smirlar uchun ijtimoiy moslashuv dasturi "Yoting va qarshilik ko'rsating". Dastur o'smirlarda ichki shaxsiy resurslardan foydalangan holda paydo bo'lgan muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish va o'z xohish va ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish imkonini beradigan ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

"O'smirlarning kasbiy o'zini o'zi belgilashi voyaga yetmaganlarda huquqbuzarlik tendentsiyasining oldini olish vositasi sifatida" dasturi. Kasbga yo'naltirish bo'yicha mutaxassislar "xavf ostidagi" voyaga yetmaganlar o'rtasida o'qish va kasbiy faoliyat profilini tanlashga psixologik tayyorgarlikni, kasbiy muhitning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

"Mening professional tanlovim" dasturi mavjud bo'lib, ushbu dastur talabalarning kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonini ularning faoliyatini maxsus tashkil etish orqali yangilash imkonini beradi, shu jumladan o'zlari haqida, kasbiy ish dunyosi haqida bilimga ega bo'lish va talabalarning zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda kasbiy moslashish qobiliyatini rivojlantirish va sharoitlar yaratish lozim.

"Kattalar hayoti kodeksi" dasturining maqsadi: o'smirlarning o'zini o'zi bilish istagini shakllantirish, muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish, tinglash, o'z nuqtai nazarini ifoda etish, murosaga kelish va tushunish qobiliyatini shakllantirish orqali shaxsiy o'sishi uchun sharoit yaratish. Shuningdek, his-tuyg'ular va hissiyotlar haqidagi bilimlarni kengaytirish orqali quyidagi jarayonlarni o'zlarida shakllantirish.

Markazimiz mutaxassislari tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalardan to o'rta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qo'shimcha umumiy ta'lim va umumiy rivojlanish dasturlari va kasbiy yo'nalishlar amalga oshiriladi.

Ular axborot, tarbiyaviy va profilaktik maqsadlarga ega. Maqsad - o'z-o'zini bilishda qiymat va semantik ko'rsatmalarni shakllantirishga qaratilgan shaxsiy va kommunikativ kompetensiyani oshirish, bu esa o'z navbatida talabalarni kasbiy o'zini o'zi belgilashga tayyorlashga yordam beradi. Ushbu dasturlarda turli ro'yxatga olish turlari bo'yicha bolalar ham qatnashadilar.

Ta'lim va profilaktika vazifalarini bajaradigan boshqa muhim ish shakllari mavjud:

"Kasblar kaleydoskop" o'yini (bu erda bolalar raqobat muhitida o'z bilimlari bilan porlaydilar), "Mening oilamning kasblari" lapbook tanlovi, "Mening kelajakdagi kasbim" multimedia taqdimotlari mintaqaviy tanlovi, "Biz" olimpiadasining viloyat bosqichi. yo'lni tanlang", "Bizning yangi biznes g'oyamiz" tanlovi.

Bolalar va o'smirlarni musobaqalar, o'yinlar va kasbga yo'naltirish bo'yicha olimpiadalarga jalb etishga katta ahamiyat beriladi, bu esa motivatsiyani, o'zini o'zi bilishga intilishni, shaxsiy tashabbusni namoyon etishga yordam beradi va eng muhimi muvaffaqiyat holati hisoblanadi. G'oliblar orasida deviant xulqli o'quvchilar ham mavjud.

Mamlakatimizdagi kasb-hunarga yo'naltirish faoliyatida dastlabki kasb-hunarga yo'naltirish alohida o'rin tutadi.

Har yili o'qituvchilarning metodik ko'magida bolalar va ularning ota-onalari ishtirok etgan "Mening oilamning kasblari" viloyat lapbook tanlovi, kitobxonlar va kasblarga bag'ishlangan rasmlar tanlovi o'tkaziladi.

Tanlovning o'zi kasb olami haqidagi bilimlarni kengaytirish, mehnat tarbiyasi asoslarini shakllantirish, mehnatning ijtimoiy ahamiyatini oshirish, oilaviy, ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan.

Deviant xulq-atvori bo'lgan o'smir bilan individual ish samaradorligining juda muhim sharti bu uning ota-onasini, shuningdek, bola uchun hissiy jihatdan ahamiyatli bo'lgan kattalarni jalb qilishdir. Ota-onalari tuzatish va profilaktika ishlariga qiziqish bildirmaydigan bolalar va o'smirlarda uning past samaradorligi kuzatiladi. Agar o'smirning xulq-atvori, munosabati va hissiy holatidagi o'zgarishlar ota-onalar va yaqin ijtimoiy muhit tomonidan javob topmasa, agar kattalar bolaga yaqin bo'lsa, tuzatish jarayonida hech qanday ijobiy dinamika rejalashtirilgan samaraga erisha olmaydi.

O'smirlarda deviant xulq-atvorning oldini olishda muvaffaqiyatga erishishning muhim omillaridan biri bu "tengdoshga" formatida ishlashdir.

O'smirlikni hisobga oladigan bo'lsak, shuni ta'kidlash kerakki, bu o'ziga xos xavf guruhini ifodalaydi, bunda har kuni har bir o'smirning individual qiyofasi yanada aniqroq va ravshanroq bo'ladi, uning individual xususiyatlari tobora ravshanroq bo'lib, ular birgalikda o'smirlarning tarkibini belgilaydi. Shu munosabat bilan, deviant xulq-atvorga moyil bo'lgan o'smirga tegishli kasbiy yo'nalish muammosi juda dolzarb bo'lib qoladi.

Bunday bolalar bilan o'qituvchining tarbiyaviy ishinining ahamiyatini e'tiborsiz qoldirish bolalarning muloqot qilish, hamdardlik va hamdardlik ko'rsatish qobiliyatini yo'qotishiga olib keladi, ular tajovuzkorlikni yoki aksincha, haddan tashqari izolyatsiyani namoyon qiladi, bu esa bolalar jamoasining ekologiyasini buzadi. Bolalar va o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini bartaraf etish faqat maxsus tashkil etilgan ta'lim-tarbiya chora-tadbirlar majmui sharoitida mumkin". Ushbu qat'iy qaror ikkita qoidaga asoslanadi, bunda birinchi navbatda, bolaga, uning ota-onasiga yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga ijtimoiy yordam ko'rsatish orqali bolalarning ijtimoiy moslashuvini bartaraf etishda ifodalangan maxsus pedagogik yordam tashkil etiladi; ikkinchidan, maqsadli pedagogik yordamni tashkil etish zarur, buning yordamida pedagogika tajribasi shuni ko'rsatadiki, progressiv pedagogik rivojlanishga hissa qo'shadigan o'smirning yashash sharoitlarini oldindan belgilangan zarur xususiyatlar bilan loyihalash mumkin.

Shaxsiy rivojlanishning ajralmas qismi sifatida o'smirning kasbiy yo'nalishi oldingi paragrafda tasvirlangan bir qator ichki va tashqi omillar ta'siri ostida yuzaga keladi; shunga ko'ra, deviant xulq-atvori bo'lgan o'smirlarning o'zini o'zi belgilash jarayoni apriori tufayli sezilarli darajada qiyinlashadi. shaxsiy rivojlanishning nomutanosibligiga va ijtimoiy omillarning salbiy ta'siriga. Bundan kelib chiqadiki, deviant xulq-atvorga ega bo'lgan o'smirlar alohida toifa sifatida bo'lajak kasbni tanlash masalalarini hal qilishda professional yordamga muhtoj, aks holda o'smirning ijtimoiylashuvi va jamiyatga integratsiyalashuvi salbiy oqibatlariga olib keladi va bu axloqiy jihatdan o'z aksini topadi. , jamiyat uchun xavf tug'diruvchi shaxsning axloqiy va ma'naviy tanazzulga uchrashi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, deviant xulq-atvorga ega o'smirlar bilan kasbga yo'naltirish ishinining mazmuni o'smirni jamiyatdagi faol hayotga, ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilish bilan chambarchas bog'liq. Psixologlarning faoliyati ijtimoiy xulq-atvorning ijobiy tajribasini, muloqot qobiliyatlarini va atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak; shaxsiy inqiroz holatlarini yengib o'tishga yordam beradigan psixologik va pedagogik yordam ko'rsatish, ta'lim olish va normal rivojlanish

imkoniyatini ta'minlash. O'smir bilan muloqot ishonch va o'zaro hurmat asosida qurilishi kerak, sabr-toqat va chidamlilik muhimdir. O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish uchun muvaffaqiyat holatlarini yaratish, o'smirni u uchun mazmunli bo'lgan ijtimoiy foydali faoliyatga jalb qilish, shu bilan o'zini o'zi tasdiqlash va o'zini o'zi anglash uchun imkoniyatlar yaratish muhimdir.

Adabiyotlar

1. Akers, Ronald L. 1998. Deviant xulq-atvor: ijtimoiy o'rganish yondashuvi. Belmont, CA: Wadsworth.
2. Maks Y.G. The focussed interview and focus groups. // Public Opinion Quarterly. – V. 51. – 1987. – p. 550–566.
3. Pochebut L.G., Merfi L., Smits S.V., Bardiyer G.L. Social Psychology Studies in Tolerance and Identity. // Issues of identity in the russian-speaking diaspora. – Helsinki, 2005. – p. 15–17.
4. Соколов В.М. Толерантность: состояние и тенденции. // Социологические исследования. – М., 2003. – № 8. – С. 54–63.

Казакбаева Гулмира Узакбай кизи
Соискатель Нукусский филиал
Узбекского государственного
университета
физического воспитания и спорта

Эрежепова Шахсанем Абат кизи
Узбекского государственного
университета
Курс спортивной психологии студент
4 курса

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В ЛИЧНОСТИ СПОРТСМЕНА

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены социально-педагогические особенности формирования психологической устойчивости в личности спортсмена. Также были изучены современные интеллектуальные способности спортсменов, особенности характера, а также особенности широкого использования их возможностей. Речь идет об особенностях изменения психологической устойчивости в личности спортсмена в результате физических и умственных нагрузок и проявления спортсменами своих возможностей, обусловленных их способностями.*

***Ключевые слова:** психологическая устойчивость, внутренняя тревожность, внешняя тревожность, умственные способности, психотехнология, психологическая защита, воля, методология, механизм, индивидуальность, адекватность, компетентность, устойчивость, адаптация.*

SPORTCHI SHAXSIDA PSIXOLOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada sportchi shaxsida psixologik barqarorlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek sportchilarning zamonaviy intellektual qobiliyatlari xarakter xususiyatlari hamda imkoniyatlaridan keng darajada foydalanish xususiyatlari o'rganilgan. Sportchi shaxsida psixologik barqarorlikni jismoniy va ruhiy zo'riqishlar natijasida o'zgarishi va sportchilarning o'z qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda imkoniyatlaridan namoyon qilish xususiyatlari haqida so'z boradi.*

***Kalit so'zlar:** psixologik barqarorlik, ichki xavotir, tashqi xavotirlanish, aqliy qobiliyat, psixotexnologiya, psixologik muhofaza, iroda, metodologiya, mexanizm, individuallik, adekvat, malaka, barqarorlik, adaptatsiya.*

SOCIO-PEDAGOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL STABILITY IN THE PERSONALITY OF AN ATHLETE

***Annotation.** This article explores the socio-pedagogical features of the formation of psychological stability in the personality of an athlete. Also studied are the character traits of modern intellectual abilities of athletes, as well as the peculiarities of the widespread use of their capabilities. There is a question about the peculiarities of changing psychological stability in the personality of an athlete as a result of physical and mental exertion and the manifestation of athletes from their capabilities based on their abilities.*

***Key words:** psychological stability, internal anxiety, external anxiety, mental ability, psychotechnology, psychological protection, will, methodology, mechanism, individuality, adequate, competence, stability, adaptation.*

Введение. В современных условиях жизни человека достижение им успехов в деятельности на производстве, в совместном труде, в быту, в общении в значительной мере

зависит от умения регулировать свое поведение, сдерживать свои чувства, контролировать настроение, считаясь с требованиями окружающих и ситуации.

Это умение частично достигается за счет воспитания в семье, предъявления требований в школе, вузе, в повседневном труде, во взаимодействии с другими людьми. Но этого явно недостаточно. Чтобы овладеть методами саморегуляции, необходимо специальное обучение, которое, к сожалению, за редким исключением, не проводится, хотя значимость его трудно переоценить.

Это относится целиком и полностью к такому сложному и важному виду человеческой деятельности, как спорт. Проведение соревнований, где от спортсмена требуется полная отдача, работа на пределе своих возможностей создает ситуации, в которых спортсмену необходимо регулировать свое состояние. Если физические нагрузки велики, а спортсмен плохо управляет своим состоянием, возникает чрезмерное психическое напряжение, которое снижает эффективность деятельности, приводит к ее дезорганизации, а в результате к проигрышу, что может привести к потере уверенности в себе, к депрессии.

Бесспорно, что как среди слагаемых успеха, так и среди причин поражения в спортивном соревновании определенная доля принадлежит психическому состоянию спортсмена, перед и во время соревнования. Современный уровень науки о спорте позволяет признать зависимость результативности и надежности соревновательной деятельности спортсмена от его психического состояния, предшествующего или сопровождающего ее.

В настоящее время в споре равных по своим физическим, техническим, тактическим возможностям спортсменов, как правило, выигрывает тот, кто лучше умеет управлять своим психическим состоянием, кто психологически более устойчив против воздействия различных стресс-факторов, кто обладает способностью к самоконтролю и саморегуляции.

Но не только соревновательная деятельность предъявляет высокие требования к умению управлять своим состоянием. Не меньшее значение имеет способность к самоконтролю, саморегуляции и в тренировочном процессе.

Современный спорт характеризуется значительным увеличением тренировочных нагрузок, в отдельных видах, спорта - в 4-5 раз. Это, в свою очередь, привело к возрастанию психических нагрузок. Монотонность тренировочного процесса, вызванная многократным повторением одних и тех же упражнений, движений, способствующих их совершенствованию, однообразие обстановки тренировки вызывают не только физическое утомление, но и огромное психическое напряжение. Это требует тщательно продуманной, систематической психологической подготовки, одним из составляющих которой является обучение спортсменов методам самоконтроля и психорегуляции.

Возникновение того или иного состояния - явление довольно частое в спортивной практике, обусловленное причинами объективного и субъективного характера. К субъективным причинам относятся: предстоящее выступление в соревновании, недостаточная подготовленность спортсмена, ответственность за выступление на соревновании, неуверенность в успешном выступлении, состояние здоровья (неудовлетворительное), излишняя возбудимость и тревожность как личностные качества, индивидуально-психологические особенности личности, удачное и неудачное выступление в предыдущих стартах и в первых стартах настоящего соревнования, отношение спортсмена к неудачам. К объективным причинам относятся: сила соперников, организация соревнования, необъективное судейство, поведение тренера на соревновании или отсутствие его на соревновании, настрой команды, неправильно организованная предсоревновательная подготовка.

Один из способов привлечения народных масс в физическую культуру и спорт, выявления их индивидуальных достижений в этом - проведение различных соревнований. Спортивные соревнования - это целая система мероприятий по физическому воспитанию, в ходе подготовки и проведения которых создаются чрезвычайно благоприятные условия для воспитательной работы со спортсменами в целях развития у них чувства

210 коллективизма, дисциплины, честности, ответственности, самообладания, воли к победе и других важных морально-волевых и нравственных человеческих черт.

Взросший уровень конкурентной борьбы на крупнейших турнирах и олимпийских играх вызывает необходимость совершенствования средств и методов не только разносторонней физической подготовленности, но и психологической подготовки спортсменов. Вопросами психологической подготовки спортсменов занимается психология спорта - проводит общий анализ спортивной деятельности, изучает отдельные виды спорта, общие и специальные качества личности спортсмена, показывает психологические основы его обучения, тренировки, воспитания. Большое внимание уделяется психологической подготовке спортсменов. Решающим фактором успеха с соревновательной деятельности спорт - смена, при относительно равном уровне технико-тактической и физической подготовленности спортсменов, можно назвать его психологическую готовность. Психологическая подготовка должна помогать создавать состояние, способствующее максимальному использованию физической, тактической, технической подготовленности спортсмена с одной стороны и умение противостоять сбивающим факторам во время соревнований и перед стартом с другой стороны. Говоря иначе, сохраняя силу духа в различных ситуациях, позволять спортсмену не реагировать на соперников, своевременно гасить спортивный азарт.

Для достижения успеха спортсмен должен уметь управлять своими эмоциями, действиями, психическим состоянием при различных психофизических состояниях организма и воздействиях сбивающих факторов. Эмоциональное состояние может быть положительным и отрицательным. Отрицательное состояние нередко доходит до стадии аффекта или пол -ной апатии, проявляющихся в неуверенности, тревожности, мыслях о последствиях неудачного выполнения того или иного действия и др. Для регуляции эмоциональных состояний необходим комплекс мероприятий по предупреждению или ликвидации уже возникших состояний.

Под психологической надежностью спортсмена понимается вероятность стабильного сохранения им высокого уровня эффективной психической деятельности и положительного психического состояния в экстремальных ситуациях тренировки и соревнований в течение запланированного цикла подготовки. Психологическую надежность спортсменов в значительной степени определяет чувствительность к стресс-факторам. Различают 4 группы стрессоров:

В процессе спортивной практики у спортсменов вырабатываются определенные психические качества, противодействующие дезорганизующему влиянию стрессоров. Эти качества можно именовать компонентами психологической надежности. К ним относятся:

Соревновательная эмоциональная устойчивость. Основным компонентом тренированности считается психическая подготовка спортсмена, способность эффективно распоряжаться собственными умениями в обстоятельствах конкурентной борьбы, способность свободно (сознательно) представлять состояние «боевой готовности» и не позволять себе предстартовой лихорадки или упадка сил (апатии). Значительные эмоциональные реакции могут привести к перегоранию, вследствие чего, организм будет действовать неэффективно. Оптимальный уровень эмоциональной устойчивости, достигается в том случае, когда эмоции не мешают плану действий, а наоборот, положительно влияют на состояние спортсмена.

Саморегуляция. Показывает устойчивость к колебаниям в эмоциональной, двигательной и вегетативной сферах. Проявляется в способности произвольно регулировать сдвиги в этих сферах.

Мотивационный компонент. В нем отображаются внутренние побудительные силы спортсмена, для абсолютной самоотдачи на состязаниях. Особенность мотивационной области спортсменов предъявляет к ним специальные требования, такие как связь в достижении успеха или избегания неудач, стабильность главных потребностей и др.

Благоприятная установка мотивации – это чёткость поставленных целей, уровень удовлетворённости и заряд положительных эмоций.

Стабильность и помехоустойчивость. Характеризуется стабильностью двигательного и психического состояния организма в разных ситуациях, а кроме того, уровнем влияния на спортсмена различных внешних раздражителей. У профессиональных спортсменов уровень помехоустойчивости на высоком уровне, что им позволяет эффективно использовать свои навыки, несмотря на внешние раздражители, такие как (крики, свет, различные звуки, зрители и др.).

Таким образом, оптимальное сочетание всех психологических компонентов надёжности спортсмена обеспечивает эффективное и устойчивое выполнение спортивной деятельности.

Направления формирования психологической надёжности.

Психологическая надёжность является одним из самых важных качеств боксера, которое способствует его выступлению в ответственных соревнованиях. Повышение уровня надёжности спортсмена осуществляется в процессе его психологической подготовки и предусматривает следующие направления взаимосвязанных систематических психолого-педагогических воздействий:

Формирование мотивационной сферы и связанной с ней волевой сферы. В этом направлении выделяются следующие тенденции:

- 1) стабилизация мотивационной структуры;
- 2) дифференциация содержания мотивационной структуры;
- 3) усиление взаимосвязи тренировочной и соревновательной мотивации;
- 4) усиление значимости результативных мотивов по сравнению с процессуальными побуждениями с последовательным переходом доминирующей роли от потребности в самоутверждении, к потребности в повышении своих возможностей, к потребности в достижении максимального результата в спорте;
- 5) специализация мотивационной структуры, уменьшение ее индивидуального своеобразия;
- 6) переход от стремления к достижению целей спортивной деятельности, которые ставятся под преимущественным влиянием внешних импульсов, и, прежде всего, социальным окружением, к побуждению занятиям спортом на основе личного отношения к спорту и самооценки личных качеств;
- 7) повышение адекватности мотивации достижения успеха условиям деятельности;
- 8) усиление социальной направленности мотивов.

Обучение приемам саморегуляции. К наиболее важным приемам относятся:

самоободрение - оно основано на вызывании бодрости, уверенности и других чувств, увеличивающих силы человека для преодоления различных препятствий. Спортсмен может ободрить себя, вообразив, что он достигает цели, предвкусив чувство гордости за себя, за успешное выступление.

самовнушение - регуляция психического состояния спортсмена при помощи самовнушения во многом зависит от его силы воли, веры в эффективность этого способа, систематической работы над собой, горячего желания достигнуть положительных результатов.

аутогенная тренировка - представляет собой систему психофизических упражнений, позволяющих снять излишнее нервное возбуждение и утомление, отвлечься от неприятных мыслей и переживаний и расслабиться. Она состоит из специально подобранных приемов самовнушения, расслабления и выхода из достигнутого состояния. Спортсмен, приняв расслабленную позу (сидя или лежа), в определенной последовательности проговаривает про себя специально подобранные фразы, которые, вызывая чувство тяжести и тепла во всем теле, позволяют расслабить поочередно мышцы тела, способствуют спокойной, ритмической деятельности дыхательных органов и легких, помогают ликвидировать нервное возбуждение.

Оптимизация психологического климата и системы межличностных отношений в команде (сплоченность, четкая групповая структура, психологическая совместимость, оптимальное лидерство) должна учитывать следующие факторы:

- особенности функциональной и эмоциональной структур группы и их взаимосвязь. Чем более четко дифференцированы роли и деловые обязанности спортсменов в тренировке и соревнованиях, тем больше интеллектуальная согласованность и эмоциональная сплоченность в спортивном коллективе, тем более надежен он;
- уровень социальной мотивации спортсменов (стремление к признанию группой, к удовлетворению традиций коллектива, к поддержанию престижа команды);
- социально-психологический климат команды. К числу факторов и условий, воздействующих на психологический климат команды, относятся: уровень сплоченности и психологической совместимости членов команды, система, принятых норм и взаимооценок поведения ее членов, система их ценностных ориентации, степень психической готовности, возможная конфликтность;
- адекватное распознавание возможностей соперников и их действий, успешность разных видов общения партнеров, их способность к взаимопониманию, слаженность группового взаимодействия.

Литературы

1. Каландия А.Т. Психологические аспекты надежности спортсменов в период подготовки к Олимпийским играм// Вестник университета российской академии образования, 2010, №1
2. Колесник И.С. Факторы, обуславливающие надежность соревновательной деятельности боксера// Теория и практика физической культуры, 2008, №11
3. Мильман В.Э. Психическая надежность спортсменов//Методика психодиагностики в спорте. – М.: Просвещение, 1990
4. Плахтиенко В.А., Блудов Ю.М. Надежность в спорте. – М.: Физкультура и спорт, 1983
5. Сопов В.Ф. Теория и методика психологической подготовки в современном спорте. – М., 2010.
6. Ильин, Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
7. Заика, В.М. Технология формирования соревновательной надежности в процессе психолого-педагогической подготовки: монография / В.М. Заика; Брест. гос. ун-т им. А.С. Пушкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – Брест: БрГУ, 2016. – 209 с.
8. Аболин, Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Л. М. Аболин. – Казань : КГУ, 1987. – 262 с.

O‘SMIRLIK DAVRIDA EMPATIK XUSUSIYATLARNING NAMOYON BO‘LISHI

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘smirlik davrida bolaning xulq atvorida empatik xususiyatlarning paydo bo‘lishi, empatiyaning turlicha shakllari xamda uning turlicha darajalarining namoyon bo‘lishi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘smir, atraksiya, muxabbat, empatiya, hamdardlik, ichdan his qilishlik, ruhiy kechinmalar, iztiroblar, kognitiv komponent, emotsional komponent.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЭМПАТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация: В данной статье описывается возникновение эмпатических особенностей в поведении подростка, разные формы, а также проявление разных уровней эмпатии.

Ключевые слова: подросток, аттракция, любовь, сопереживание, симпатия, внутреннее чувство, душевные переживания, страдание, когнитивный компонент, эмоциональный компонент.

MANIFESTATION OF EMPATHIC CHARACTERISTICS IN ADOLESCENCE

Annotation: This article describes the emergence of empathic features in the child's behavior, different forms of empathy, and the manifestation of its different levels.

Key words: teenager, attraction, love, empathy, sympathy, inner feeling, mental experiences, suffering, cognitive component, emotional component.

Kirish. Shaxs individual taraqqiyotining eng muxim omillaridan biri uning yoshga bog‘liq xususiyatlaridir. Chunki taraqqiyotning xar bir yosh bosqichi o‘zining rivojlanish omillariga, qonuniyatlariga, yangiliklari va o‘zgarishlariga ega bo‘lib, ular shaxsning xarakteri, temperamenti, iqtidori, bilish jarayonlariga bevosita ta‘sirini o‘tkazadi. Psixologiyada isbot qilingan faktlardan biri shuki, turli davrlardagi inson taraqqiyoti o‘ta murakkab jarayon bo‘lib, xar bir davrning o‘z qonuniyatlari mavjud. Shundan kelib chiqib bola bilan muomala munosabatga kirishganda xar bir inson bolaning yosh xususiyatlarini xisobga olishi lozim. Shunga muvofiq xolda aytish mumkinki o‘smirlik davrida bolaning xulq atvorida o‘jarlik, tajanglik, gapga kirmaslik, o‘z kamchiliklarini tan olmaslik kabi salbiy xolatlar yaqqol nomoyon bo‘ladi. O‘smirlarning yana bir muxim xislati – ularda yuksak darajadagi do‘stlik, o‘rtoqlik, ulfatchilik, muxabbatning vujudga kelishidir. Atraksiya (yoqtirish, o‘ziga jalb etish)deb ataladigan hissiyot paydo bo‘ladi (bu davrlarda) yoqtirishdan to‘ sevgi, muhabbat kabi chuqur emotsional bog‘liqlik ham shu his asosida paydo bo‘ladi[1].

Ijtimoiy psixologiyada mazkur hissiyotning asl sabablari ijtimoiy motivlari – sheriklarning bitta makon va zamonda ekanliklari, tez-tez uchrashib turishlari ta‘sirida paydo bo‘ladi va o‘spirinning o‘z-o‘zini hurmat qilishi, boshqalar bilan munosabatda toqatliroq bo‘lishiga ta‘sir ko‘rsatar ekan, o‘smir atrofida u yoqtirgan va uni yoqtiradigan odamlarning bo‘lishi katta tarbiyaviy ahamiyaga ega. Do‘stlik o‘smir uchun «alter – ego» ya‘ni ikkinchi «men» hisoblanib, u bilan birga dardu – xasratlarini muhokama qiladi, odatda bir jins vakillari o‘rtasida bo‘ladi. Asosan 2 kishi, ba‘zan 3 – 4 kishi bo‘lish mumkin. Do‘stlikning asosiy sharti – o‘zaro bir –birini tushunishdir. Do‘stlar gap – sizlar ham yuz ifodasi, yurishni tushunib oladilar. Do‘stlik – bir –

214 birini ayash, g'amxurlik qilish, qo'llab – quvvatlash, mexr, xatolarni birgalikda tuzatish demakdir. Mana shu sifatlar ardoqlansa do'stlik uzoq davom etadi. Yosh o'tgan sari bu do'stlik yuksak qadriyatga aylanadi. Attraksiya 2 ko'rinishdadir. U o'smirni samimiyroq, har narsaga qodir va kuchli qiladi. Dastlab simpatiya – yoqtirib qolish bosqichi, keyinchalik esa haqiqiy sevgi paydo bo'ladi. Ba'zi ota – onalar bu davrdagi avjdan cho'chiydilar, ba'zi holatlarda ayniqsa qizlarga taqiqlaydilar ham.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'smirlarda empatiya darajalari. Ushbu tuyg'u rivojlanishida uchta asosiy daraja mavjud:

1. Birinchi yoki eng past empatiya darajasi o'smirning o'zi va uning g'amxo'rliqi, do'stlar hayotiga qiziqishning yo'qligi bilan tavsiflanadi. Bunday o'smirlar uchun suhbatni davom ettirish yoki ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish qiyin bo'lishi mumkin.

2. Ikkinchi daraja esa, ba'zida o'smirlarga hamdardlik qobiliyatidir va ba'zan boshqa o'smirlarning xavotirlariga yoki muammolariga befarq bo'lishdir. Ushbu guruh o'z his-tuyg'ularini kamdan-kam namoyon qiladigan jamoatchilikni o'z ichiga oladi. Ko'pincha u oqilona va xotirjam bo'lib qolaveradi.

3. Uchinchi daraja odatda hissiy o'smirlarga xosdir, ular kam sonni tashkil qiladi, lekin ular boshqalarni yaxshi tushunish va his qilish imkoniyatiga ega. Ular eng yaxshi do'stlar, samimiy, har qanday vaziyatda masalaning mohiyatiga kirib, axamiyatli so'zlar va echimlarni topishlari mumkin, lekin ba'zida ular faqat his-tuyg'ulariga suyanadigan o'smirlardir[2].

Biz hammamiz yaqinlarimizdan hamdardlikni xohlaymiz. Bolalar empatiya nima ekanligini bilmasligi mumkin, lekin ular buni xohlashadi. Ba'zida hamdardlik o'z-o'zidan paydo bo'ladi, boshqa paytlarda boshqasiga hamdard bo'lish uchun qasddan harakat qilish kerak, ba'zilar uchun empatiya qilish qiyin. Empatiya - bu o'qish va yozish kabi biz o'rganishimiz mumkin bo'lgan mahoratdir. Albatta, ba'zilar boshqalardan ko'ra yaxshiroq bo'ladi, lekin biz hammamiz buni qilishni o'rganishimiz mumkin. Empatiya haqiqatan ham boshqalarning his-tuyg'ularini his qilishni anglatadi, ammo tadqiqotchilar boshqalarni tushunish uchun empatiyadan foydalanishning ikkita aniq usulini aniqladilar.

1. Boshqalarga qaratilgan empatiya - bu boshqa odamning nuqtai nazarini tasavvur qilish va umumiy tushunchaga ega bo'lish uchun uning his-tuyg'ularini o'qish.

2. O'ziga yo'naltirilgan empatiya - bu o'zingizni boshqa birovning o'rnida tasavvur qilishdir.

Natijalar. Psixologiya fanida keng ko'lamli, ko'p qirrali, majmuaviy xususiyatga ega bo'lgan kategoriyalaridan (kognitiv, konitiv, affektiv) biri ekanligidan kelib chiqqan holda, shuningdek, affektiv (emotsional-hissiy) holatlarning bir ko'rinishi (shakli, jarayoni) tariqasida empatiya tushunchasiga, deferensiyasiga yondashiriladi. Ko'pincha empatiya (hamdardlik, ichdan his qilishlik) deganda konkret shaxsni boshqa odamlarning emotsional-hissiy holatlarini mazkur davrda anglash (tushunish), ularning ichki va tashqi kechinmalarini (favqulotdagi vaziyatini) shaxsan o'zida aks ettirish qobiliyati (o'quvchanligi) aynan shu voqelikni o'zida sinab ko'rish tushuniladi. Boshqa odamga hamdardlik bildirish, hissiyotida namoyon etish, shu vaziyatga bevosita kirish (tushish) ijtimoiy-psixologik nuqtai nazaridan shuni o'zida mujassamlashtiradiki, ko'pincha unga (quvonch yoki iztirob subyektiga) rasmi kelish yoki uning xatti-harakatlaridan qoniqish bilan cheklanibgina qolmasdan, balki u bilan shaxs emotsiyasining quvonch, azoblanish, g'azab va boshqa hislarini chuqur iztirob chekish bilan umumiy ruhiy kechinmalar orqali birdamlikni namoyish etishning fenomeni sifatida yakunini topadi[3].

Agarda shunga o'xshash emotsional-hissiy holatlar, kechinmalar insonni ruhan qiynoqqa solsa (unga ruhan azob bersa), u holda bizda yoki muayyan shaxsda ulardan (iztiroblardan) foriq bo'lishga yordam beruvchi harakatga (vositaga) nisbatan kuchli ehtiyoj uyg'onadi va u realiyatga aylana boradi

Empatiya -bu zamonaviy psixologiyaning o'ziga xos turi bo'lib, u odamning o'zini boshqa shaxs o'rnida tasavvur qilish, boshqa birovning his-tuyg'ulari, istaklari, g'oyalari va harakatlarini refleks darajasida amalga oshirish, boshqalarga yaxshi munosabatda bo'lish qobiliyatini anglatadi. unga o'xshash his-tuyg'ularni his qilish, uni o'z vaqtida hissiy holatini

anglash va tan olishdir. Suhbatdoshga nisbatan empatiyani ifodalash, uning nuqtai nazaridan vaziyatni ko'rish, uning hissiy holatini "tinglash" qobiliyatiga ega bo'lishini anglatadi. O'zga insonlarning tashvihlari, his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini o'z shaxsiy his-tuyg'ulari nuqtai nazaridan tushuna oladigan va qabul qilaoladigan shaxs empat deb ataladi[4].

"Empatiya" atamasi psixologiyaga ichki dinamizmni ko'rsatish uchun kiritilgan bo'lib, uning natijasi o'zga insonning holatini ongsiz ravishda anglab etishdir. Empatiyaning zamonaviy formulalari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- boshqa shaxsning fikr va his-tuyg'ularining ichki holatini bilishva tushunish;
- ikkinchisi bo'lgan hissiy holatlardagi "hissiyot";
- Tasavvur yordamida boshqa odamning his-tuyg'ularini qayta qurish faoliyati;
- Inson o'zini boshqa odam o'rnida qanday tutishi mumkinligi haqida fikr yuritish;
- Boshqa odamning azobiga javoban qayg'u;
- boshqa shaxsga qaratilgan, shaxsning boshqasining baxti haqidagi tushunchasiga mos keladigan hissiy teskari aloqa va boshqalar.

Boshqachasiga aytganda, haqiqiy empatiya nafaqat yuqori hissiy qabul qilishni, balki yuqori darajadagi xabardorlikni ham o'z ichiga oladi. Birinchi ikkita komponent asosida boshqasiga yordam berish uchun rag'bat paydo bo'ladi, bu esa bolani aniq harakatlarga undaydi. Natijada, empatiya darajasining oshishi quyidagilardan iborat degan xulosaga kelishimiz mumkin:

➤ Kognitiv komponent, bu muayyan vaziyatda boshqa odamning his-tuyg'ularini tushunishni o'z ichiga oladi.

➤ emotsional komponent empatiyadir.

➤ Boshqa odamning his-tuyg'ulari va holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlar komponenti. Shuni ta'kidlash kerakki, empatiya tushunchasini aniqlash uchun universal belgilar mavjud emas. Siz empatiyaning mohiyatini ochib beradigan ba'zi bir kumulyativ fazilatlarini aniqlashingiz mumkin.

Haqiqiy empatiya nafaqat boshqalarga nisbatan yuqori hissiy sezgirlikni o'z ichiga oladi, balki boshqaodamlarni tushunishning yuqori qiymatini ham anglatadi. Hamdardlik va empatiyaga asoslanib, hissa qo'shish uchun turtki mavjud, bu impuls turli xil harakatlarni rag'batlantiradi[3].

Natijada, empatiya darajasining oshishi quyidagilardan iborat degan xulosaga kelishimiz mumkin:

➤ Kognitiv komponent, ma'lum bir vaziyatda boshqa odamning his-tuyg'ularini tushunishni o'z ichiga oladi.

➤ emotsional komponent empatiyadir.

➤ Boshqa odamning his-tuyg'ulari va holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlar komponenti.

Muhokama. Empatiya shaxslararo kechadigan (vujudga keladigan) muloqotning fenomeni sifatida u bevosita odamlar orasidagi o'zaro munosabatlarni boshqaradi, shaxsning axloqiy fazilatlarini belgilaydi. Empatiya o'zaro ta'sir etish jarayonida qadriyatlar tizimini shakllantiradi, keyinchalik esa shaxsning boshqa odamlarga nisbatan munosabatlaridagi xulq-atvorini aniqlaydi. Empatiyaning ifodalanishi va uning shakllari (his qilish, sezish, xamdardlik, qayg'udoshlik, quvonchga oshnollik, quvonchdoshlik) ko'pincha shaxsning tabiiy (irsiy, genetik) xususiyatlari, jumladan, uning zehniga, iste'dodiga, talantiga, tarbiya (muhit) shart-sharoitlariga, insonning hayot va faoliyatiga, uning emotsional-hissiy tajribasiga bog'liq. Xuddi shu bois empatiya o'zaro ta'sir o'tkazish jarayonida muomalada vujudga keladi, kechadi, shakllanadi va rivojlanadi (takomillashadi).

Empatiyaning negizida jarayon tariqasida identifikatsiyaning anglanilgan yoki anglanilmagan mexanizmi yotadi. Bizningcha, identifikatsiya, o'z navbatida, insonning asosiy, fundamental xususiyatlari (o'z shaxsini, o'z xulqatvorini, boshqa odamlarning xolatini o'zini qiyoslash qobiliyati) ta'sirining mahsuli (natijasi) hisoblanadi.

Aksariyat psixologlar empatiyani tahlil qilishda ikki jihatni alohida ta'kidlaydilar:

- birinchidan, boshqa odamga (begonaga) nisbatan ijobiy (pozitiv) munosabati uni yaxlit shaxs sifatida tan olinganlikni bildiradi. SHuning bilan birga, tunga o'xshash munosabat

216 sub'ektning salbiy (negativ) reaksiyasini (javobini) inkor etmaydi, chunki uning muomaladosh sherigi shu favquloddagi daqiqalarda nimalarni his qilayotganligi, qanday kechinmalar bilan band ekanligi noma'lum bo'lishi mumkin.

- Ikkinchidan, boshqa shaxsga nisbatan empatiya tuygusini his qilayotganda sub'ekt emotsional jihatdan xolis (betaraf, neytral) qolda qolishi mumkin, ya'ni bu kezda bir qancha vaqt davomida boshqa kechinmalar, hissiyot, ezgu niyat olamida o'zini tasavvur etishi, u to'g'risida na ijobiy, na salbiy mulohazalar bildirishga, xulosalar chiqarishga nisbatan qaror qabul etmasligi ehtimol[5].

Biroq AQSH, Rossiya psixologlari olib borgan insonni inson tomonidan tushunish bo'yicha eksperimentlar shu narsani dalilladiki, sinaluvchilar doimo u yoki bu darajada baholanish sub'ektiga nisbatan ijobiy munosabatni namoyon etadilar. Ong bilan kechinmalar birligi prinsipi inson psixikasining xususiyatiga xos ekanligi holatini psixologlar tasdiqladilar. Ma'lumki, borliqni aks ettirish doimo unga affektiv munosabat orqali kirib boradi.

Xulosa. Qanday qilib o'smirlarda empatiyani rivojlantirish mumkin. Ushbu savolga quyidagicha javob beramiz: Empatiya tuyg'usini rivojlantiradigan ba'zi bir fikrlar mavjud yoki hech bo'lmaganda ushbu masalani chuqurroq anglash uchun foydali bo'lishi mumkin. Maslahatlarning ba'zilar shaxsni o'rganish - uning xulq-atvori, his-tuyg'ulari, har xil omillarga, reaksiyalarga yoki xususiyatlarga bog'liq. Empatiya va uni qanday qilib rivojlantirish kerak:

1. Suhbatdoshingizni tinglang - bu usul his-tuyg'ularni uyg'otishga va sherikingizning yaxshiroq tushunilishiga yordam beradi.

2. Turli vaziyatlarda atrofda qilargalarga e'tibor bering va ularning fikrlarini tushunishga harakat qiling, ular qanday ish joylari, ular qaysi mintaqaviy pozitsiyaga tegishli.

3. Siz bilmaydigan odamlar bilan suhbatni boshlang: poezd yoki metroda sayohat qilib, yolg'iz sayohatchisi bilan minibüste. Qiziqish - empatiya rivojlanishining vositalaridan biri.

4. Boshqa insonning har qanday muammolarini xis qilish uchun o'zingizni boshqa odamning o'rniga qo'ying. Bunday vaziyatda siz qanday harakat qilishingiz mumkin.

5. O'z his-tuyg'ularingizni xamda hissiy xotiralaringizni rivojlantirishga harakat qiling.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, psixologiya fanida «empatiya» tushunchasi ijtimoiy-ijobiy tariqasida talqin qilinadi, shuningdek, u hayotning ijtimoiy qonunqoidalari, mezonlari orqali qo'llab-quvvatlanadi, ammo u individual, tanlovchanlik xususiyatiga ega bo'lishi mumkin. Xuddi shu bois, u har qanday boshqa odamlarning ruhiy, ichki kechinmalariga aks sado, munosabat bildirmaydi, balki faqat muayyan qadr-qiyamat, mavqe birlamchi ko'rsatkich bo'lib hisoblanadi. Yuqoridagi mulohazalar va omillardan shu narsa kelib chiqadiki, o'smirlarda shaxslararo munosabatlarning mahliyo qiluvchanlik fenomeni mavjud bo'lgandagina, empatiyaning har uchala shakllarida ham uning yuksak ko'lamli kechishini kutish mumkin, xolos.

Adabiyotlar

1. Karimova V. M. «Psixologiya» T. Sharq 2002y.
2. G'oziyev E. G'. «Umumiy psixologiya» 1-2 tom. Toshkent-2002y.
3. Ivanov P.I., Zufarova M. «Umumiy psixologiya» T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2008 yil
4. Qodirova, M. (2022). O'smirlar tarbiyasining qiyinchilik xususiyatlari va ularning kelib chiqish sabablari. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании
5. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001.

Султамуратов Джумамурат
Соискатель Нукусский филиал
Узбекского государственного университета
физического воспитания и спорта

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СПОРТСМЕНОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТОМ ДЮЗДО

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические психологические особенности спортсменов, занимающихся спортом дзюдо. Доказаны эмоционально-волевая и мотивационная сферы жизненной ориентации личности при психологической подготовке спортсменов к соревнованиям, изучено, что при определении специальной психологической подготовки спортсменов-дзюдоистов приоритетным характером обладают показатели мотивации к стремлению к успеху в них.

Ключевые слова: стабильность, индивидуальность, психологические особенности, характер, темперамент, социальные особенности, спорт дзюдо, гимнастика.

DYUZDO SPORT TURI BILAN SHUG'ULLANADIGAN SPORTCHILARNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация. Ushbu maqolada dzyudo sport turi bilan shug'ullanadigan sportchilarning pedagogik psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Sportchilarni musobaqaga psixologik tayyorlashda shaxs hayotiy yo'nalganligining emotsional-irodaviy va motivatsion sohalarini dalillangan, dyuzdochi sportchilarni maxsus psixologik tayyorgarligini aniqlashda ulardagi muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi ko'rsatgichlari ustuvor xarakterga ega ekanligini o'rganilgan.

Калит so'zlar: barqarorlik, individuallik, psixologik xususiyatlar, xarakter, temperament, ijtimoiy xususiyatlar, dyuzdo sport turi, gimnastika.

PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ATHLETES INVOLVED IN THE SPORT OF DYUZDO

Annotation. This article explores the pedagogical psychological characteristics of athletes who practice the sport of dzyudo. In the psychological preparation of athletes for the competition, the emotional-volitional and motivational areas of the vital orientation of the individual are proved, while in determining the special psychological training of budding athletes, it was studied that the motivational indicators of striving for success in them are of a priority nature.

Key words: stability, individuality, psychological characteristics, character, temperament, social characteristics, gyuzdo sport, gymnastics.

Введение. В современной жизни человечества трудно найти более распространенную сферу социальной активности и такое многофункциональное явление, как спорт. Заклячая в себе, как утверждают теоретики, гуманистические функции, благородное духовное содержание и т.п., современный спорт тем не менее не лишен и ряда негативных тенденций в своем развитии. Может показаться парадоксальным, но основная негативная черта большого спорта (с точки зрения психолога) - постоянное стремление к росту спортивных результатов. Уровень рекордов сегодня давно превысил возможности человеческого организма, и новые достижения могут быть реализованы либо за счет увеличения тренировочных нагрузок, либо применения допинговых препаратов. И тот, и другой путь опасен для здоровья спортсменов.

Негативные черты современного спорта обусловлены также его профессионализацией и коммерциализацией, появлением новых технических элементов и даже новых видов спорта, сопровождающихся высоким риском для здоровья и жизни спортсменов, вовлечением в спорт высоких достижений детей и подростков, расширением диапазона женских видов спорта из арсенала тех, которые ранее считались исключительно мужскими, и пр.

Анализ литературы. В зарубежной психологии изучаются проявления эмоциональных состояний спортсменов на соревнованиях, влияние тревожных и стрессовых состояний на работоспособность спортсмена, уровень выносливости спортсмена к трудностям в процессе соревнований, специфические аспекты мотивации, мотивации к успеху, психодиагностические вопросы практического изучения психологической подготовленности Д.Аткинсон, Л.Фернандес, К.Изард, Г.Крейг, А.Лагерстрем, А.Маслоу, Д.Макклелланд, А.Мэтти, Э.Микелини, Ю.Морено, Г.Олпорт, Ф.Перлз, Г.Салливан, А.Хезикоат и другие проводили научные исследования.

Термин спортивное соревнование достаточно понятен большинству людей, как обозначающий явление с характерными признаками. Тем не менее с научных психологических позиций он рассматривается далеко не однозначно.

Спортивное соревнование служит предметом спортивной психологии как психическое явление, обладающее характерными свойствами, многогранными процессами специфическими состояниями. Иногда соревнование рассматривается как специальный тип поведения, поведенческая установка (отношение) или ситуация.

Чаще всего в спортивной психологии в качестве синонима спортивного соревнования употребляется термин соперничество как борьба за первенство, достижение определенного результата, сравнение своего уровня подготовленности в каком-либо виде спорта, спортивной дисциплине, соревновательном упражнении.

Спортивные соревнования являются одной из главных сторон спортивной деятельности. Развитие физических качеств, освоение техники и тактики избранного вида спорта, материально-техническое обеспечение и многие другие факторы подготовки спортсмена, в конечном счете, находят свое выражение и в соревновательном результате. При этом соревнования не только подводят итог предшествующей подготовки, но и сами служат весьма действенным средством психического развития спортсмена.

Спортивные соревнования существенным образом влияют на развитие мотивации спортсмена. Призы, спортивные знания, реализация тренировочных усилий, самоутверждение и другие стимулы влияют на формирование и динамику личности. Объективные соревновательные ситуации выступают при этом как способ достижения цели, благодаря чему мотивация приобретает более конкретизированное, целевое состязательное знание. Формирование состязательности как целой группы мотивов, побуждающих человека участвовать (или не участвовать) в соревнованиях, стремиться к победе, составляет важную сторону подготовки спортсмена.

В спортивных соревнованиях нередко возникают весьма ответственные, порой опасные для жизни и здоровья экстремальные ситуации, заставляя спортсменов действовать на пределе собственных возможностей.

Экстремальная ситуация, необычные, непривычные обстоятельства жизнедеятельности, требующие специальной адаптации органов чувств, связанные с серьезными социально-психологическими и информационными ограничениями, с возрастанием фактора риска.

Выработка правильной реакции на успехи и неудачи - одна из главных задач формирования личности, решаемых соревновательной деятельностью.

Социальная значимость, как самих соревнований, так и спортивного результата, показанного спортсменом, порой очень велика и глубоко сказывается на судьбах участников соревнований, на статусе спорта и его видов, на оценках достижений той или иной страны. Соревнования осуждают и восхваляют, реже к ним остаются равнодушными.

Спортивные соревнования являются одной из общепринятых в мире форм социализации детей, мощным фактором подготовки человека к успеху в современном обществе.

Спортивные состязания являются итогом определенного периода подготовки, выбранной методики и стратегии, проверкой различного вида новшеств, включая психологические. Одновременно они позволяют наметить перспективы и целесообразность дальнейшей работы.

Следует выделить и особый волевой фактор психологии спортивного соревнования. Проявленная воля к победе, позволяющая добиваться желаемого результата (победы над определенным соперником, завоевания чемпионского титула, повышение личного достижения), порой служит главным итогом, влияющим на оценку и самооценку спортсмена. Недаром на многих соревнованиях учреждаются специальные призы «За волю к победе», и эти призы не всегда достаются победителям.

Наконец, несмотря на постоянное совершенствование правил, и других условий соревнований в них весьма велика доля непредсказуемости неопределенности, как в определении имен победителей, так и в способах достижений победы. Именно непредсказуемость чаще всего и ценится спортивными болельщиками, составляя для них особый привлекательный фон соревнований. Зрелищность тех или иных соревнований во многом определяется этим обстоятельством. Мало найдется желающих смотреть соревнования, исходя которых не вызывает сомнения.

Под психической подготовкой дзюдоистов понимается организованный, управляемый процесс реализации их потенциальных психических возможностей в объективных результатах.

В широком смысле, учебно-тренировочная деятельность различного возраста дзюдоистов направлена на достижение и проявление высокой работоспособности - состояние тренированности. Такое состояние характеризуют следующие психологические признаки:

- протекание психических процессов (быстрое реагирование на действия соперника и перестраивание собственных действий с учетом изменения ситуации, точное восприятие, ориентировка в пространстве и времени, быстрое принятие решений);
- концентрация внимания, большая возможность распределять и сосредоточивать внимание; повышение динамики внимания - более быстрое переключение с одного технического действия на другое;
- способность дзюдоистов к высокому самоконтролю и управлению своими действиями;
- уверенность в своих силах и высокая эмоциональность;
- воля к победе и целеустремленность, что проявляется в максимальном волевом усилии в учебно-тренировочной и соревновательной деятельности;
- проявление специальных чувств: чувство темпа, чувство захвата, чувство дистанции. Для реализации потенциальных возможностей в соревнованиях дзюдоистам необходимо соблюдать ряд требований.

а) Соревноваться в разнообразных условиях (температура в зале, неблагоприятное судейство, моделировать противоборство в разных ситуациях), не поддаваться влиянию других людей (зрители, тренеры соперников). Соблюдение этого требования позволит расширить границы потенциальных возможностей занимающихся. Экспериментально установлено, что занятия дзюдо детей и подростков содействуют адаптации их организма к эффективной деятельности в вероятностных и неожиданных условиях (М. П. Дебердеев).

б) Выполнять технико-тактические действия с высокой степенью эффективности (на фоне утомления, с неудобным соперником). Обращать внимание дзюдоистов на это требование необходимо с младшего возраста. Определено, что эффективность атакующих действий дзюдоистов 12–14 лет имеет наибольшие величины, у них же отмечена самая низкая эффективность защитных действий (А. И. Иванов, 2002).

220

в) Быстро и правильно оценивать соревновательную ситуацию, принимать тактические решения, перестраивать технику, приспособив ее к действиям соперника. У дзюдоистов условие переключаемости проявляется в том, чтобы заранее представлять себе возможные варианты развития ситуации. В противоборстве важна внимательность, известно, что хороший спортсмен всегда ожидает неожиданности (П. Я. Гальперин, 2005).

г) Самостоятельно регулировать состояние нервно-психического напряжения (тревожность). Установлено, что спортивная деятельность в дзюдо, требуя проявления тревожности и агрессивности в рамках существующих правил и условий деятельности, приводит к их регулированию (З. К. Чермит, 2005).

Успешность выступлений дзюдоистов в соревнованиях подкрепляется требованиями к их психофизической подготовленности. Дзюдоисту необходимо: знать свои резервы подготовленности, болевой порог (и предполагать его у соперника); уметь обращать силу соперника в свою пользу; просчитывать свои движения; сдерживать себя согласно правилам; контролировать эмоции. В воспитательной работе японских тренеров по дзюдо один из важных аспектов - поведение воспитанников после выигранного поединка. Радоваться эмоционально не принято, это оскорбляет чувства проигравшего соперника.

Литература

1. Кретти Дж.Б. Психология в современном спорте. М.: 1978
2. Синайский М.М., Попов А.Л. Систематика соревновательных действий по критериям результатов /Теория и практика физической культуры, 1996, №2.
3. Толковый словарь спортивных терминов /Сост. Ф.П. Суслов, СМ. Вайцеховский. - М.:ФиС, 1993.
4. Попов А.Л. Спортивная психология/ Учебное пособие для физических вузов - М.: Изд. «Флинта», 1999.
5. Найдиффер Р.М. Психология соревнующегося спортсмена. - М.:ФиС, 1 979.
6. Родионов А.В. Психофизическая тренировка. - М.: ТОО «Дар», 1995.
7. Некрасов В.П., Худанов Н.А. и др. Психорегуляция в подготовке спортсменов.- М.: ФиС, 1985.

Sa'dullayeva Moxinur G'ulomjon qizi
Urganch davlat pedagogika instituti
pedagogika kafedrası
stajyor – o'qituvchisi

TA'LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK ZO'RAVONLIKNING NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya. Mazkur maqola ta'lim jarayonida zo'ravonlikning namoyon bo'lishi, zo'ravonlikni keltirib chiqaradigan omillar tahlili, zo'ravonlik shakllari, psixologik zo'ravonlikni shaxs taraqqiyotiga salbiy ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: psixologik zo'ravonlik, o'smirlik davri, agressiya, tarbiya jarayoni, depressiya, stress, aqliy rivojlanish, o'zini o'zi anglash, individual tipologik xususiyatlar, hissiy va kommunikativ soha.

ПРОЯВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В данной статье изложены данные о проявлениях насилия в образовательном процессе, анализ факторов, провоцирующих насилие, формы насилия, негативное влияние психологического насилия на развитие личности.

Ключевые слова: психологическое насилие, подростковый возраст, агрессия, процесс воспитания, депрессия, стресс, умственное развитие, самосознание, индивидуально-типологические особенности, эмоционально-коммуникативная сфера.

MANIFESTATIONS OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: This article presents data on the manifestations of violence in the educational process, an analysis of the factors provoking violence, forms of violence, and the negative impact of psychological violence on personal development.

Keywords: psychological violence, adolescence, aggression, parenting process, depression, stress, mental development, self-awareness, individually typological features, emotional and communicative sphere.

Kirish. Zamonaviy tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bu insonning ijtimoiy muhitning salbiy ta'siridan psixologik xavfsizligini o'rganishdir. Ularga bo'lgan qiziqish mamlakatda sodir bo'layotgan radikal ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlardan kelib chiqadi, bu ijtimoiy hayotning barcha sohalariga ta'sir qiladi, umuman ijtimoiy-madaniy vaziyatni o'zgartiradi, ba'zida ijtimoiy keskinlik va mojarolarning kuchayishiga, zo'ravonlikning barcha ijtimoiy tizimlarda, shu jumladan ta'lim tizimida rolining oshishiga olib keladi.

An'anaviy ma'noda zo'ravonlik jismoniy yoki jinsiy zo'ravonlikdir, ammo shaxsga psixologik bosim, uning huquqlari va manfaatlarini buzish, ehtiyojlar va imkoniyatlarni cheklash, shuningdek, zo'ravonlik harakatlari sifatida qaralishi kerak, chunki ularning tarqalishi va ko'pincha ongsizligi shaxsiy rivojlanish uchun eng katta xavf tug'dirishi mumkin. Ko'pgina tadqiqotchilar, eng og'irlari bolalik davridagi zo'ravonlikning oqibatlari, ko'pincha bolalar va o'spirinlar uning qurbonlari bo'lishiga ishonishadi.

O'smirlik davrida ijtimoiy muhitning salbiy ta'siri, birinchi navbatda, shaxslararo muloqot sohasidagi qiyinchiliklar va ma'lum bir yosh uchun me'yoriy bo'lgan shaxsiy neoplazmalar shakllanishining sekinlashishi shaklida namoyon bo'ladi, ko'p hollarda bunday deformatsiyaning provokatsion omili psixologik zo'ravonlikning turli shakllari hisoblanadi.

Mahalliy va xorijiy adabiyotlarda zoʻravonlik muammosining ayrim jihatlarini tahlil qilishga bagʻishlangan koʻplab asarlar mavjud. Zoʻravonlikni tabiiy va ijtimoiy muhitda tajovuzkor xatti-harakatlar sifatida talqin qilish Yu.P. Emelyanova, K. Lorents, G. Spenserga xosdir. Agressiya va zoʻravonlikning ijtimoiy-psixologik jihatlarini R. Baron, G. Markuse, R. May, D. Richardson, asarlarida ochib berilgan. Freyd, E. Fromm tomonidan.

Adabiyotlar tahlili. Zoʻravonlik jamiyatning ijtimoiy (birinchi navbatda iqtisodiy) sharoitlaridan kelib chiqqan ijtimoiy-tarixiy kategoriya sifatida V. P. Gorinin, V. V. Denisov, G. N. Kireyev, N. I. Kitayev, I. M. Lipatov. Zoʻravonlik ishlab chiqarishda ijtimoiy-madaniy omillarning yetakchi roli R. Jirard, R. N. Ibragimov T. Parsons asarlarida asoslanadi. Zoʻravonlikning axloqiy asoslari R. G. Apresyan, A. A. Guseynov, A. L. Nazaryetyan, D. Sharp tomonidan oʻrganilgan. Shuni taʼkidlash kerakki, taʼlim muhitining oʻquvchilarning aqliy rivojlanishiga taʼsiri muammolari rus rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiyasida toʻliq namoyon boʻladi. Biroq, zoʻravonlik shakllarining tarqalishi, pedagogik muloqotda zoʻravonlik harakatlarining psixologik oqibatlarini, taʼlim muhitida tengdoshlarning shaxslararo muloqotidagi psixologik zoʻravonlik rus psixologiyasida juda kam oʻrganilgan. [3,4,16,17,]

Shu bilan birga, taʼlim muassasalaridagi zoʻravonlik jiddiy ijtimoiy rezonansga ega boʻlgan koʻplab mamlakatlarda jamoatchilik eʼtiborini tortadigan muammodir. [13,20]

Yuqorida aytib oʻtganimizdek, zoʻravonlikning psixologik muammolari boʻyicha ilmiy nashrlarning aksariyati oilada yoki eng yaqin ijtimoiy hayotda bolaga nisbatan sodir etilgan zoʻravonlik oqibatlarini baholashga qaratilgan.

Bunday zoʻravonlik harakatlarining katta qismi taʼlim muhitida sodir boʻladi. Agar jismoniy va, ayniqsa, jinsiy zoʻravonlik axloqiy, axloqiy va huquqiy jihatlarida qoralangan va taʼqib qilingan boʻlsa, unda psixologik zoʻravonlikning xilma-xil shakllari ijtimoiy ong va tadqiqot qiziqishi doirasidan tashqarida qoladi.

Gʻarb psixologiyasida bunday zoʻravonlik maktab zoʻravonligi deb nomlangan. Maktabdagi zoʻravonlik-bu zoʻravonlik turi boʻlib, unda majburlash, bolalar yoki oʻqituvchilar oʻrtasida oʻquvchilarga nisbatan kuch ishlatish sodir boʻladi. Maktabda zoʻravonlikning ikki shakli mavjud: aniq va yashirin. Zoʻravonlikning aniq namoyon boʻlishi nafaqat boshqalarga qiziqishni kuchaytiradigan shaxslarga, balki butun guruhga qarshi ham yoʻnaltirilishi mumkin. Koʻpincha maktabdagi zoʻravonlik psixologik va yoki jismoniy zoʻravonlik shaklida boʻladi. "Bolalar zoʻravonligining namoyon boʻlish shakllari har doim maʼlum bir maktab yoki bolalar yoki oʻspirinlarning maʼlum bir guruhi yoki atrof-muhit izlarini oʻz ichiga oladi".[7]

Muhokama. Har qanday bola qurbon boʻlishi mumkin, lekin ular odatda zaifroq yoki boshqalardan farq qiladigan bolalardir. Maktab zoʻravonligining eng koʻp qurbonlari quyidagi bolalardir:

- jismoniy nuqsonlar-koʻzoynak taqish, eshitish qobiliyati pasaygan yoki harakat buzilishi boʻlgan bolalar;

-xulq-atvor xususiyatlari-yopiq xatti-harakatlarga ega bolalar;

- tashqi koʻrinish xususiyatlari-qizil sochlar, sepkillar, ochilgan quloqlar, egri oyoqlar, boshning maxsus shakli, tana vazni (toʻliqlik yoki ingichka) va boshqalar.;

- maktabdan qoʻrqish;

- jamoada yashash tajribasining yetishmasligi (uy bolalari);

- kasalliklar-epilepsiya, tiklar va giperkinez, duduqlanish, nutqning buzilishi-dislaliya (til bilan bogʻliq til), disgrafiya (yozma nutqning buzilishi)

disleksiya (oʻqish buzilishi), diskalkuliya (hisoblash qobiliyatining buzilishi) va boshqalar;

- aqlning pastligi va oʻrganishdagi qiyinchiliklar. [6,15;].

Maktabdagi zoʻravonlik ikki shaklda namoyon boʻlishi mumkin - rasmiy va norasmiy. Rasmiy tomon oʻquv dasturlarining mazmunini va oʻquv jarayonini tashkil qilishni oʻz ichiga oladi. Norasmiy tomon bolalarning tengdoshlari va oʻqituvchilar bilan shaxslararo oʻzaro munosabatlarining xususiyatlari bilan bogʻliq.

Tadqiqotchilar taʼlim muhitida zoʻravonlikni keltirib chiqaradigan bir qancha omillarni aniqlaydilar:

- ta'lim muassasasining umumiy psixoemotsional kelib chiqishi, o'zaro ta'sir sub'ektlarining yuqori darajadagi xavotiri bilan, o'z his-tuyg'ularini nazorat qila olmaslik va holatlarni tartibga sola olmaslik bilan tavsiflanadi;

- ta'lim muassasasining "siyosiy" tizimi, shu jumladan o'qituvchilar tarkibidagi tajovuzkor munosabatlar, shu jumladan avtoritar direktiv boshqaruv uslubi, pedagogik va kasbiy talablarning asosli tizimining yo'qligi;

- o'qituvchilarning maktab o'quvchilariga bo'lgan munosabati, kattalar tomonidan asossiz talablar va bolalarning huquqlaridan maksimal darajada foydalanish asosida qurilgan xususiyatlari;

- sinf jamoasi ichidagi munosabatlar tizimi (mos yozuvlar guruhi sifatida);

- "jabrlanuvchi" va "xo'jayin" rollarini o'z ichiga olgan umume'tirof etilgan ijtimoiy rollarning mavjudligi;

- ommaviy axborot vositalari tomonidan targ'ib qilingan jamiyatdagi an'analar [2,5,6,7].

Ta'limdagi psixologik zo'ravonlik muammosi tadqiqotchilar va publitsistlar tomonidan, masalan, jinsiy yoki jismoniy narsalarga qaraganda kamroq ko'rib chiqiladi.

Psixologiyada ham o'qituvchi, ham tengdosh tomonidan psixologik zo'ravonlikni ko'rib chiqishda integral yondashuv mavjud emas. Mualliflarning bir nechtasi ushbu muammoni psixologik zo'ravonlikni ta'lim va tarbiya vositasi sifatida ko'rib chiqish, intizomni o'rnatish usulini tanlashni oldindan belgilab beradigan o'qituvchining subyektiv xususiyatlarini aniqlash orqali tahlil qilishga yondashadi.

Bir nechta tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu psixologik zo'ravonlik nafaqat o'qitish, balki tarbiyaning asosiy vositasi bo'lib, ko'pincha o'qituvchi yoki talabalar tomonidan tan olinmaydi. Ta'lim jarayonida o'qituvchilarning zo'ravonlikning turli shakllaridan foydalanish sabablarini ko'rib chiqing. Ularning aksariyati stress omillari bilan bog'liq bo'lib, ular o'qituvchilarda hissiy va stressli holatlarni keltirib chiqaradi va natijada zo'ravonlik namoyon bo'lishiga olib keladi [6,8,14,15]:

1. O'qituvchilar mehnati sharoitidan kelib chiqadigan stress omillari:

- Yangi usulda ishlashga tezda o'tish;
- Moddiy qiyinchiliklar;
- Monoton ish;
- Uyda ishlash majburiyatlari (darslarga tayyorgarlik, daftarlarni tekshirish);
- Sifatli ish uchun rag'batlarning yo'qligi;
- Sinfdan tashqari ishlarni ortiqcha yuklash;
- Darslarning haddan tashqari yuklanishi;

2. Shaxsiy sabablarga ko'ra yuzaga keladigan stress omillari:

- Maktab ma'muriyatidan, inspekturadan qo'rqish;
- Maktab o'quvchilari psixologiyasi bo'yicha bilimlarning yetishmasligi;
- Vaqt yetishmasligi;
- Pedagogik texnologiyalar bo'yicha bilimlarning yetishmasligi;
- Kasb tanlashda xato;
- Talabalar, hamkasblar, ma'muriyat, o'quvchilarning ota-onalari bilan muloqotda xatolar;
- Ishda "yonish" ;
- Ish natijalari uchun yuqori mas'uliyat hissi;

3. Maktab ma'muriyati tomonidan qo'zg'atilgan stress omillari:

- Pedagogik professionallikni sertifikatlash;
- Ma'muriyatning o'qituvchilarga kam kasbiy mehnatni taklif qilishi;
- Tashqi ishlarni nazorat qilish;
- Ma'muriyat bilan ziddiyatlar;
- Ma'muriyat tomonidan haqorat;
- Hamkasblar tomonidan haqorat;

4. Talabalar bilan ziddiyatlar bilan belgilanadigan stress omillari:

- Talabalarning ota-onalari bilan nizolar;

- Talabalar bilan ziddiyatlar;
- Maktab o'quvchilarining fan bo'yicha past ko'rsatkichlari;
- Darslarda talabalarning yomon intizomi;

5. Hamkasblar bilan muloqotda stress omillari:

- Ish sheriklarining faoliyati va shaxsiy fazilatlarini baholashda salbiy ko'rinishlarga asoslangan nizolar;

- Motivatsiyasiz nizolar (psixofiziologik nomuvofiqlik, hisoblanmagan adovat va boshqalar);

- Jamoadagi guruhlar tomonidan ilhomlantirilgan keskinlik.

- Izolyatsiya yoki jamoada "rad etilgan" pozitsiya tufayli yolg'izlik;

Stress omillarining keyingi guruhi o'qituvchilarning stressli holatlari bilan bog'liq.

1. ruhiy stress holatlari:

- so'zlarda, harakatlarda g'azablangan o'zini namoyon qilish;

- depressiya;

- yomon taxminlar;

- talabalarga qarshi g'azab;

- o'qituvchilar va ma'muriyatga qarshi g'azab;

- qo'rquv;

- tashvish;

- uyat;

2. stressli holatlar axloqiy va ruhiy:

- pedagogik faoliyat bo'yicha sheriklarga, shu jumladan talabalar, o'qituvchilarga nisbatan g'azab, xatti-harakatlar va harakatlarda namoyon bo'ladi;

- xulq-atvor va munosabatlarda namoyon bo'ladigan hamkasblardan nafratlanish;

- ish joyida, yashash joyida noaniqlik hissi;

- ijtimoiy jihatdan tartibsizlik hissi;

- ishga qiziqishni yo'qotish;

3. patologiya bilan chegaralangan stressli holatlar:

- stress aybdorlari bilan jismoniy jazo obsesyonlari;

- o'z joniga qasd qilish haqidagi obsesif fikrlar;

- ishlashni buzadigan bezovtalik;

- uyquni yo'qotish;

- charchoq, vaziyatga qarshi turish qobiliyatini falaj qilish;

- jahlni yo'qotish bilan birga g'azab;

Maktab sharoitida psixologik zo'ravonlik turli shakllarda namoyon bo'ladi. Bularga quyidagilar kiradi: baqirish, haqorat qilish, adolatsiz ayblovlar, masxara qilish, qo'rqitish, talabaning ehtiyojlariga e'tibor bermaslik, unga yoqmasligini ko'rsatish.

Bunday holda, bolalar doimiy ravishda tanqid qilinadi, xafa bo'ladi, hech qachon maqtamaydi (yoki juda kamdan-kam hollarda), rag'batlantirilmaydi, bolaning fikrini tinglamaydi, uning muvaffaqiyatsizligi, ahmoqligi va boshqalarni doimo eslatib turadi. ko'pincha bu begonalar (sinf doshlar, boshqa sinf o'quvchilari) bilan sodir bo'ladi, buning natijasida og'irroq jarohatlar paydo bo'ladi bolaga. Ba'zida o'qituvchi bolaga yaqin odamlarni yanada kamsitish va xafa qilish uchun ularni masxara qiladi va haqorat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, zo'ravonlikning namoyon bo'lishi insonning aqliy rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Har bir psixologik yoshdagi rivojlanish normasining xususiyatlari to'rtta tarkibiy qism bilan belgilanadi:

- rivojlanishning ijtimoiy holati, inson yashaydigan muhitning xususiyatlari (so'zning keng ma'nosida) va ularga bo'lgan munosabati;

- inson rivojlanishining yangi xususiyatlari shakllanadigan yetakchi faoliyat turi;

- rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar;

- shaxsiy neoplazmalar ushbu qarama-qarshiliklarni hal qilish natijalari sifatida.

L. S. Vygotskiy shunday deb yozgan edi: "shuni tan olish kerakki, har bir yosh davrining boshiga kelib, bola va uning atrofidagi voqelik, birinchi navbatda, ijtimoiy o'rtasidagi mutlaqo o'ziga xos, ma'lum bir yoshga xos, eksklyuziv, yagona va o'ziga xos munosabat shakllanadi.

Biz bu munosabatni ma'lum bir yoshdagi rivojlanishning ijtimoiy holati deb ataymiz. Rivojlanishning ijtimoiy holati ma'lum bir davrda rivojlanishda sodir bo'ladigan barcha dinamik o'zgarishlarning boshlang'ich nuqtasini anglatadi. U ushbu shakllarni va shu yo'lni to'liq va to'liq belgilaydi, shundan so'ng bola yangi va yangi shaxsiy xususiyatlarga ega bo'ladi, ularni ijtimoiy voqelikdan, rivojlanishning asosiy manbai sifatida, ijtimoiy shaxsga aylanadigan yo'ldan oladi"

Natija. Shunday qilib, bolaning rivojlanishining asosiy sharti sifatida rivojlanishning ijtimoiy holati nafaqat hayot muhitining xususiyatlari, balki tajriba xususiyatlari, bolaning atrofdagi dunyo va odamlarga munosabati. Ushbu tajribaning modalligi (bu qanday ijobiy yoki salbiy, harakatga to'sqinlik qiluvchi yoki tashabbuskor) kattalar tomonidan bolaga bo'lgan munosabatning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu har bir yoshning ehtiyojlari va imkoniyatlarini hissiy tajriba va tushunish sifatida munosabatlardir.

Ta'lim muhitida zo'ravonlikning namoyon bo'lishi, rivojlanishning ijtimoiy holatining xususiyatlari sifatida, shaxsning muhim neoplazmalarining shakllanishiga ta'sir qiladi. O'smir psixologiyasining tadqiqotchilari ma'lum bir davrda ontogenez sodir bo'ladigan muhim psixologik xususiyatlarni ta'kidlashadi. Ularning aksariyati shaxslararo o'zaro munosabatlarda zo'ravonlik shakllari ta'sirida deformatsiyaga uchraydi.

Ko'pincha ta'lim muassasalarida psixologik zo'ravonlik mavjud bo'lib, u jabrlanuvchida hissiy stress va rolni farqlashni keltirib chiqaradi [10], o'z qadr-qimmatini pasaytiradi [1,11], shaxslararo aloqa shakllarining deformatsiyasiga olib keladi, qiymat yo'nalishlari tizimiga ta'sir qiladi va hayot strategiyalarining qurilishi ruhiy salomatlik ko'rsatkichlarini, birinchi navbatda, ijtimoiy va hissiy jihatlarni pasaytiradi. [12,19]

V. Dubrovina ta'kidlashicha, bolalar va kattalar o'rtasidagi to'g'ri munosabatlar bola rivojlanishining eng muhim omilidir. Ushbu munosabatlar buzilgan taqdirda, bola umidsizlikni boshdan kechiradi va turli xil noto'g'ri xatti-harakatlarga moyil bo'ladi.[9]

Uning fikriga ko'ra, "to'g'ri munosabatlar" - bu kattalar o'z qadr-qimmatini mustahkamlash uchun bolaning ijobiy tomonlari va afzalliklariga e'tibor qaratadigan, bolaga o'ziga va qobiliyatiga ishonishga yordam beradigan, bolaga xatolardan qochishga yordam beradigan, muvaffaqiyatsizlikka uchragan bolani qo'llab-quvvatlaydigan munosabatlar. Bolaning xatolari va yomon xulq-atvoriga e'tibor berish o'rniga, o'qituvchi o'z harakatlarining ijobiy tomoniga e'tibor qaratishi va nima qilayotganini rag'batlantirishi kerak.

Pedagogik faoliyatning eng muhim jihati bu bolalar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarni tartibga solish, zo'ravonlik shakllarini oldini olish va tuzatish nuqtai nazaridan va psixologik zo'ravonlik elementlarining mavjudligini aniqlash va baholash uchun bolalar va hamkasblar bilan o'zaro munosabatlarni aks yettiruvchi baholashdir.

O'tkazilgan nazariy tahlil xavfsizlik tushunchasi atrof-muhit xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Bu shaxsiy xususiyat, holat yoki mulk sifatida qaralishi mumkin. Xavfsizlikni to'liq rivojlanishga, o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarni Real baholashga va ularning xatti-harakatlarini (hayotiy faoliyatini) tashkil yetishga imkon beradigan holat sifatida ko'rib chiqish mumkin, shunda jamiyatdagi asosiy ehtiyojlarni ijtimoiy jihatdan maqbul shakllarda qondirish mumkin. boshqa odamlar va ijtimoiy institutlarning manfaatlari va faoliyati. Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida inson qiyin vaziyatni muvaffaqiyatli engib o'tishi natijasida xavfsizlikni tavsiflash mumkin.

Mualliflar bu borada xavfsizlik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan turli xil universal shaxsiy xususiyatlarni ko'rib chiqadilar. Shaxsiy xususiyat sifatida xavfsizlik g'oyasi hayotiylik tushunchasida eng ko'p aks yetadi, bu qiyinchiliklarni engib o'tishning yaxlitligi va muvaffaqiyatida namoyon bo'ladi.

Psixologik zo'ravonlik-bu bolani doimiy ravishda tahqirlash, haqorat qilish, qo'rqitish yoki qo'rqitish (tahdid qilish, xavf-xatarlarga duchor qilish). Bu kattalar bolasini ob'ekt sifatida qasddan manipulyatsiya qilish, uning sub'ektiv xususiyatlarini (erkinlik, qadr-qimmat, huquqlar va

226 boshqalar) e'tiborsiz qoldirish yoki kattalar va bola o'rtasidagi bog'liqlik munosabatlarini buzish yoki aksincha, bu munosabatlarni tuzatish va turli xil deformatsiyalarga olib keladi. aqliy (xulq-atvor, intellektual, hissiy, ixtiyoriy, kommunikativ, shaxsiy) rivojlanish.

Aynan u zamonaviy ta'lim muhitida, tengdoshlar o'rtasidagi shaxslararo muloqotda ham, o'qituvchi – o'quvchi pedagogik muloqotda ham keng tarqalgan.

Psixologik zo'ravonlik boshqa shakldagi zo'ravonlikning paydo bo'lishi uchun asos bo'lib, ularning markaziy, eng patogen tarkibiy qismidir. Ta'lim muhiti sub'ektlarida yuzaga keladigan qiyinchiliklarning aksariyati aniq psixologik zo'ravonlik bilan bog'liq. Psixologik zo'ravonlik ta'lim muhitida eng keng tarqalgan va shu bilan birga zo'ravonlikning eng kam o'rganilgan shaklidir.

Zo'ravonlikning psixologik (va boshqa shakllari) ta'sirining natijalari yashirin bo'lib, shaxsning bir qator psixologik xususiyatlarining deformatsiyasiga ta'sir qiladi. Zo'ravonlikning asosiy travmatik ta'siri shaxsning o'zini anglashiga ta'sir qiladi; dunyoqarash va motivatsion-semantik sohalarning konstruktiv bo'lmagan o'zgarishi; munosabatlar va muloqotdagi buzilishlar; insonning hissiy hayotini buzish.

Zo'ravonlik harakatlari qurbonlarida yuzaga keladigan jismoniy, psixologik va ijtimoiy oqibatlarining og'irligi zo'ravonlik shakllarining namoyon bo'lish turi va intensivligiga, shuningdek, odamning ijtimoiy muhitning salbiy ta'siriga chidamliligiga hissa qo'shadigan himoya imkoniyatlarining mavjudligiga bog'liq.

Xulosa.

1. Psixologik qo'llab-quvvatlash mafkura va murakkab usul sifatida (ta'lim tizimida psixologik ishlarni tashkil etish modeli sifatida) ta'lim muhitining psixologik xavfsizligini ta'minlash g'oyasiga eng mos keladi.

2. Ta'lim muhitining psixologik xavfsizligini yaratish maktabda eskort xizmatining asosiy vazifalaridan biri bo'lishi mumkin. Uni amalga oshirish atrof-muhitni o'quv jarayonining barcha ishtirokchilariga qaratilgan psixologik zo'ravonlikni bartaraf etishni ta'minlaydigan dasturlar va texnologiyalar bilan to'ldirish orqali mumkin.

3. Biz taklif qilgan psixologik xavfsiz ta'lim muhitini yaratish uchun texnologik model dialogik muloqot, hamkorlikdagi hamkorlik, psixologik zo'ravonlikdan voz kechish bo'yicha treninglar bilan ta'minlanadi. Uni amalga oshirish mexanizmi shaxslararo muloqotni rivojlantirishdir. Uni yaratish texnologiyalari o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining yoshi va kasbiy rivojlanishi muammolari bilan bog'liq bo'lishi kerak, ulardagi tizimni tashkil yetuvchi yo'nalish o'zaro munosabatlarda psixologik zo'ravonlikni rad yetishdir. Uning natijasi psixologik jihatdan sog'lom shaxsdir.

4. Psixologik jihatdan xavfsiz ta'lim muhiti psixologik jihatdan sog'lom shaxsni rivojlantirishga yordam beradigan shartdir. Ruhiiy salomatlik haqidagi g'oyalarni umumlashtirish uning ba'zi bir ko'rsatkichlarini ta'kidlash uchun asos beradi: o'ziga bo'lgan munosabat, o'zini o'zi anglash, individual tipologik xususiyatlarning muvozanati, hissiy va kommunikativ sohalarning holati. Turli mualliflarning ta'lim jarayoni ishtirokchilarining ruhiy salomatligi muammosiga bo'lgan qarashlarini tahlil qilish, uni ta'lim muhiti sharoitlari bilan o'zaro bog'liqlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqishga, ruhiy jihatdan sog'lom odam faqat ma'lum sharoitlarda bo'lishi mumkinligini ta'kidlashga imkon beradi. Bunday holat psixologik jihatdan xavfsiz ta'lim muhitidir.

5. Ta'lim muhitining psixologik xavfsizligi uning sub'ektlarini himoya qilish ko'rsatkichlarida aks etadi, bu ruhiy salomatlik xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Psixologik xavfsizlik darajasini oshirish shaxsiy rivojlanish va ruhiy salomatlikni uyg'unlashtirishga yordam beradi.

6. Taklif etilayotgan psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab olishi va o'zaro munosabatlarda psixologik xavfsizlikni yaratishga qo'shgan hissasiga qarab farqlanishi kerak.

Adabiyotlar

1. Алексеева И.А., Гордеев П.Н., Жилин Е.Г., Зыков А.В., Миронова М.Р. и др. Организация комплексной психологической помощи детям, оставшимся без попечения родителей и детям группы риска по социальному сиротству. СПб. 2002 - 68 с.
2. Баева И. А., Волкова Е.Н., Лактионова Е.Б. Психологическая безопасность образовательной среды: учебное пособие. / Под ред. И.А. Баевой. - М.: Экон-Информ, 2009. — 248 с.
3. Безопасность образовательной среды: Сборник статей (в 2-х частях). / Отв. Ред. Г.М.Коджаспирова. - М.: Экон-Информ. 2008. - 389с.
4. Беседина М. В. Образовательная среда как фактор эмоциональной
5. Братченко С.Л. Гуманистическая психология как одно из направлений движения за ненасилие. - СПб., 1999 - 52с.
6. Волкова Е.Н. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления. —СПб.: Питер, 2008. - 240 с.
7. Гутгенбюль А. Зловещее очарование насилия. Профилактика детской агрессивности и жестокости и борьба с ними / Перевод с немецкого Н.Скородума. - СПб.: Гуманитарное агентство «Академический проект», 2000. - 202с.
8. Дети России: насилие и защита: М-лы Всероссийской научнопрактической конф. М., 1999 — 281с.
9. Дубровина И.В. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы. Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 176 с.
10. Дьяченко М.И., Пономаренко В.А. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости. // Вопросы психологии. - 1990. - № 1. - с. 106112.
11. Кайгородов Б.В. Структурно-динамические характеристики самопонимания в характеристике и развитии Я-концепции в юношеском возрасте. // Мир психологии. - 2002. -№3. -С. 117-127.
12. Капустина А.П., Юраловичюте Л.К. Формирование социального здоровья в подростковом и юношеском возрасте. // Психология здоровья (школьный возраст) / Под ред. Г.С.Никифорова. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008, с.461-547.
13. Кноулес Ч. Школьное насилие: признаки для раннего предупреждения. // Дети в чрезвычайных ситуациях. М-лы первого международного форума. М., 2003, с.48-50.
14. Крупина И. В. Образовательная среда семьи и школы как средство воспитания и обучения : Дис.... доктора пед. наук . -М., 2001.-314 с.
15. Николаева Е.И. Создание условий для повышения психологической устойчивости детей к чрезвычайным воздействиям. // Дети в чрезвычайных ситуациях. М-лы первого международного форума. М., 2003, с.99-101.
16. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство. / Под ред. И.А.Баевой. - СПб: Речь, - 288 с.
17. Образовательная среда как фактор психического развития учащихся / Под ред. В.В.Рубцова. Н.И.Поливановой. — Москва-Обнинск: ИГ-СОЦИН. 2007- 288с.
18. Психология безопасности как основа гуманитарных технологий в социальном взаимодействии: Научно-методические материалы / Под ред. И.А.Баевой. - СПб.: Изд-во ООО «Книжный дом», 2008. - 288 с.
19. Тарабакина Л.В. Эмоциональное здоровье школьника в образовательном пространстве. Н.Новгород: Нижегородский гуманитарный цент, 2000. - 168 с.
20. Tite T. R. (1993). How teachers define and respond to child abuse: The distinction between theoretical and reportable cases. Child Abuse and Neglect, 17, 591-603.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA”
xalqaro ilmiy-metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA” xalqaro ilmiy-metodik jurnalida o‘zbek, rus, ingliz tillarida maqolalar chop etiladi.

Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti

Tahririyat rekvizitlari:

«Садриддин Салим Бухорий» МЧЖ
 Манзил: Бухоро, Муҳаммад Иқбола кўчаси, 11
 P/c 20208000104858465002
 Бухоро шаҳри Ҳамкорбанк МФО 00966
 ИНН 301637939 ОКНХ 87100

<p>PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA</p> <p>Xalqaro ilmiy-metodik jurnal</p> <p>2023-yil 6-son (8)</p> <p>2022-yil avgust oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>Нашр индекси: 1397</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal davlat va nodavlat oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, kasb-hunar maktablari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas’ul: Alijon HAMROYEV. Musahhih: Muhiddin BAFAYEV.</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 20.12.2023 Bosmaxonaga topshirish vaqti 26.12.2023 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 28,5 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 733 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko‘chasi 11-uy.</p>
--	--	--